

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 05380

YUNGE YORN UN --
VEYNIKER YUNGE

I. Kara

*Permanent preservation of this book was made possible
by Lynne Ellick
in memory of
Eugene Ellick*

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

י. קארא
יונגע יאָרן און... ווייניקער יונגע

איציק שווארץ קארא

צייכענגונ פון אי. שערף

י. קארא

יונגע יאָרן און...
ווייניקער יונגע

אלבום-בלעטער

פארלאג קריטעריאָן

בוקארעשט, 1980

הילע: א. פאך

הילע: א. פאך
הילע: א. פאך
הילע: א. פאך

הילע: א. פאך

הילע: א. פאך

הילע: א. פאך

עטלעכע „קלוגע ווערטער“ צו די לייענער

„יונגע יאָרן און...ווייניקער יונגע“ איז אין תוך א המשך פון מיי „מאָל-
דעוויש יינגל“, וואָס דערזעלבער פארלאַנג האָט ארויסגעלאָזט סוף 1976. די
נומע אָרופֿן פון לייענער און אפילו פון קריטיקער און רעצענזענטן האָבן מיך
צוגערעדט, אז איך זאָל מיר ווידער „פרוון דאָס מזל“ איך האָף, מע וועט מיר
נישט דארפֿן זאָגן „איך זאָל מער נישט געפרוּווט ווערן“.

כאָטש דער טאָן, די אטמאָספֿערע, די שטימונג, דער צוגאנג זענען די-
זעלבע ווי אין ערשטן ביכל, זענען פאראן א ריי אנדערשטיקייטן. פונעם קינד
איז געוואָרן א בחורל, א יונגער מאן, א רייפער מאן, א מאן אין די יאָרן, אן
עלטערער מאן („די שונאים זאָלן נישט דערלעבן אלט צו ווערן, פלעגט אונ-
דזערע אן אלטע שכינה זאָגן, ווען מען האָט זי געפרעגט ווי אלט זי איז); נייע
צייטן, נייע פראָבלעמען, נייע באציונגען, נייע דערפארונגען זענען נישט קיין
קלייניקייט און מע מוז זיך רעכענען מיט זיי, דער עיקר ביים שרייבן.

א דויטער פאָדעם איז אָבער געבליבן. דאָס אויטאָביאָגראַפישע איז פאר-
פלאַכטן מיטן כללדיקן; דער רוב פארשוניגען פון מיינע בילדער און אלבום-בלע-
טער זענען פארבונדן מיטן מחברס לעבן און שטרעבן. אפילו די „היימישע
געשטאלטן“ און „היסטאָרישע דערציילונגען“ זענען איך קאָנדיציאָנירט סוב-
יעקטיוו. אזויארום באקומט זיך א שטענדיקער איבערווה צווישן סוביעקט-
טיווע און אָביעקטיווע עלעמענטן פונעם לעבן.

„ארום די קארפאטן“ פרוווט אויסצוברייטערן דעם שטח, פון די מיזרח-
מאָלדעווישע ברעגעס ביז און אריבער די קארפאטן און ווייטער. אמת, מייז
געבוירן-שטעטל האָט טאקע געפונען עטלעכע „באזינגערס אויף יודיש און
רומעניש (שמחה שוואַרץ, ב. סאָלאָמאָן, ס. פאָדאָלאָאָנא, מיכאל לאַנדאָא. א.
א.), אָבער נאנין רומעניע איז פאָרט בילבער.

„יונגע יארן“ נעמט ארום דעם מחברס לערערישע, געזעלשאפטלעכע און וויסנשאפטלעכע ארבעט אין אייניקע קולטור-אָרגאניזאציעס, לטובת חשובע קולטור-אינסטיטוציעס; און אויב מע האָט נאָך צוויי ברודער שרייבערס און קינסטלערס, ביידע שוין איצט אויפן עולם האמת, איז נישטאָ מיט וואָס זיך צו שעמען. האָ?

היימישע געשטאלטן זענען נישט סתם פאַרש-אַביעקטן; יעדע פון זיי איז אינטים פארבונדן מיט אן איבערלעבן ציטער: יאנקו פעטשעטארו צוליב זיין פאַלקה-קונסט, שטעפאן סטינקא צוליב זיין קאמפ פאר סאַציאלן יושר, זיין ליבע צום פויער, צום רומענישן ארבעטער, ראַגעטי-ראַמאן צוליב זיין אייגע-נער דראמע מיט דעם אסימילאציע-אידעאל, הלל כהנא צוליב זיין לערעריש-קייט, לעבל צוליב זיין אקטיוויזם, נאָטע מאנגער, א ליבער חבר, א מערקוויר-דיקער קולטור-מענטש. נו, און מיט דער יידישער ליטעראטור אין רומעניע איז מען דאָך א שמעלעכע נישט פון היינט.

די „שיריים“ האָבן זייער טעם. דער היסטאָריקער מוז זיין פארליבט אין די גרויסע געשטאלטן פון דער היימלענדישער געשיכטע, וואָס ער פאַרשט. דער פירשט מיהיי דער מומיקער און דער שרייבער און עסקן געאָרגע אסאמי זענען אזעלכע געשטאלטן און ווי לאַזט מען עס אוועק פּיטאַרעסקע געשטאלטן צי וואָניקע מאַמענטן פון דער „קליינער געשיכטע“ ווי די פראנצויזן רופן עס: א גאליציאנער רב אין גאלאץ צוריק מיט 200 יאָר, יאסער הגדה און מחלוקת, צוגעווירצט מיט אביסל פורימדיקס און מיט מאַמענטן פון גאַענטע שייכות צווישן יידן און דעם רומענישן ארום!

הקיצור, מע האָט זיך באַמיט ארומצוכאפן דעם קאלידאָסקאָפּ פון א לעבן, א מיקראָקאָסמאָס.

איך ווינטש מיר, אז מע זאָל דאָס ביכל אַפּשאצן לויט דעם וואָס עס האָט יאָ און נישט לויט דעם, וואָס עס פעלט דערין.

מיין מאַטע פלעגט זאָגן: „ווען איך זאָל האָבן דעם שכל, וואָס פעלט דיר...“

י. קארא

יונגע יאָרן

ארום די קארפאטן (פאראלעלע לעבנס

1. א שוחטישער שטאם

— וואָס א שוחטקע קאָן זיך פארגינגען! זיך לייגן אין קימפעט פונקט פורים צו דער סעודה און דערצו נאָך מיט א מיידעלע! ווונדערט זיך פעסיע די פיס-קאטע צו איר שכינה פרומע די גבאיטע מיט וועלכער זי כאפט א וואָלוועם שמועס אויפן ניכטערן מאָגן. — וואָס-זשע וואָלסטו געווען זאָגן אויף א פסח-דיקן ברית? וואָלסטו זי געווען מקנה זיין פאר אזא מציאה?
— וועמען ס'איז דאָ מקנה צו זיין!...

זי רייסט איבער דעם שמועס, ווייל עס קומט אריין פון דער שיל איר מאן אברהם דער בלעכער, און זי מוז געוויר ווערן וויאזוי עס איז זיך פארלאָפן די בריתציע, דאָס געבן א נאָמען דעם מיידערלע אסתר, נאָך אסתר המלכה.
— ווי קומט נאָך א מלכה צו אן אָרעמען שוחט? ווייל פעסיע זיך צעלאָזן איר פיסקל, נאָך אברהם מאכט צו איר געלאָסן;

— אָרעם איז נישט קיין שאַנד. וואָס האָסטו צו זיי? רעב יונה שוחט איז אן איידעלער ייד; ער גייט ריין ארום זיך, מיט ריינע קליידער. פון אים שמעקט נישט קיין פעדערן, נישט קיין הינער-בלוט, ער רייסט נישט קיין שטיקער פון די בעלי-בתים און ער פירט נישט קיין מחלוקת מיט די אנדערע שוחטים; און ביי זיי אין שטוב איז א מחיה... — ...און די שוחטקע באסיע איז א שיינע און א בריה און מיט אלע מעלות, נישט ווי דיין ווייב; אזוי איז שוין מיין פינצטער מזל; ביי דיר אין די אויגן בין איך דאָס לעצטע אין דער וועלט...

אברהם דערפילט, אז דער שמועס דערקאטשעט זיך אויף א געפערלעכן, כאָטש אן אויסגעטרעטענעם וועג, כאפט ער די געץ פאר די פיש און בעט זיך ביים ווייב: — פעסיע, זיי אזוי גוט און דערלאנג צום טיש די קאווע מיט מילך; אזא געשמאקע קאווע מיט מילך ווי דיינע איז נישטאָ אויף דער וועלט.
דערמיט ענדיקט זיך דער געפער לעכער שמועס און מיר קענען זיך פאר-קאטשען די ארבל און זיך נעמען צו דער ארבעט, אייך געענטערל צו באקענען מיטן שוחט און מיט זיין מישפחה.

איז, ראשית, פרענט מען זיך יוזי קומט ער אהער אין דער נישט גרויסער שטאָט און נאָך קלענערער קהילה, צופוסנס די מאָלדעווישע קארפאטן. אמת, דאָ זענען פאראן די בארימטע זאלצגרובנס און שיינע סאָסנע-בערג און אַ לויטערער בארג-טייך, דער טראָטוש, מיט פייגע אויבסט-גערטנער, דער עיקר בארימטע בארג; אָבער דער רוב שטאָטלייט זענען רומענער, ארמענער (זיי האָבן דאָ צוויי קלויב-טערס און יידן רופן זיי „טימכעס“ ווייל זיי אידענטיפיצירן זיי מיט עמאָקן, ווע-מען די תורה הייסט אויסמעקן „תמחה“), גרעקן און אביסל קאמאָליקער מכל המינים. די היגע יידן זענען בעלי-מלאכות, קלייטניקעס, סוהרים, אָדער באאמטט אין די ארומיקע ברעטער-זעגן, נאפט-גרובן, קוילן-גרובן, מע האַלט מילן, מע האַנדלט מיט געהילץ, מיט שאַף וכדומה.

איז די מעשה אזוי יונה שוחטס זיידע איז געווען צווישן די גרינדערס פון דעם שטעטל ראדעוויץ, אויפן פרוט, נישט ווייט פון דאָרָהוי, אין צפון-מאָל-דעווע. ער איז געווען א פארבער, געהאט א קליינע פארבעריי און א גרויסע מיט-פחה; מער קינדער ווי פרנסה. אָפגעלעבט א לעבן פון א סך האָרעוואניע און וויי-ניק נחת-רוה האָט ער אָבער יעדן קינד געגעבן א פרנסה. דער יונגסטער זון האָט געהאלטן א מין באקאליי מיט קליינע גליקן און גרויסע האָפענונגען, זיין עלטסטער זון יונה האָט געהאט א גוט קעפל און געוואָלט לערנען האָט אים דער אָר-טיקער רב אליין אויך אַ קליינער נגיד, אביסל צוגעלערנט גמרא און דאָס גוטע קעפל איז דערנאָך אָנגעקומען אין א ישיבה, ווו מע האָט אסך און גוט געלערנט, אָבער געגעסן האָט מען ווייניק און שלעכט. דער שיינער בחור, מיט א גוטער שטימע, מיט א ברען צום לערנען און צו עבודת-הבורא, האָט אויסגענומען. אז ער איז געוואָרן 18, ראוי לחופה, האָבן קיין שידוכים נישט געפעלט.

האָט מען אים געגעבן א שיינע, בלאָנדע, בלוי-אויגיקע כלה, א יאָר קעסט און... אז דאָס ערשטע יונגל איז געבוירן געוואָרן האָט מען אָנגעהויבן קלערן פון א תבליט, צו קיין מיסחר האָט דער יונגערמאן נישט געטויגט; ער האָט עס בא-וויזן, ווען ער האָט דערלייגט דעם נדן אין די ערשטע געשעפטן. ווערן א מלמד איז געווען צו קליין פאר אים, איז געבליבן: שחיטה. ער איז געווען א צער-בעל-חיימניק און נישט געקענט ליידן קיין בלוט, אָבער וואָס טוט מען נישט צוליב פרנסה? האָט ער געבעך, געלערנט שחיטה און זיך געטרייסט מיטן געדאנק, אז ער וועט מאכן אזויפיל ברכות איבערן טאָג און וועט העלפן גיין אויפן גלייכן וועג. אין די ארומיקע שטעטלעך זענען געווען אסך שוחטים, האָט מען גענומען זוכן אין ווייטערע ערטער ביז מע האָט זיך דערוויסט, אז אין טירגו-אָמנא, ערגעץ אין די בערג, גאָענט צו דער דעמאָליטיקער גרענעץ מיט טראנסילוואניע, לעבט אן אלטע שוחטקע, אן אלמה, און זי האָט די חזקה אויף דער שחיטה אין די ארו-

מיקע דערפער, ווו עס לעבן יידן רענדארעס, קרעטשמערס, בעלי-מלאכות, בא-אמטע, דאָרף-נייער. איז דער שווער אריינגעפאָרן זיך ארומקוקן, אָפגעקויפט די חזקה ביי דער שוחטקע און דאָס יונגע פאָרל האָט זיך באזעצט אין טירגו-אָקנא.

איז צווייטנס, וויאזוי האָבן זיי זיך געפילט אין זייער נייעם אָרט? איןפאר-נלייך מיט די אָרעמע ליימענע און הילצערנע הייזעקעס, מיט שטרוי געדעקטע, צומאָל אָן קוימענעס, מיט די טיפע בלאָטעס און פלאַכע ברעגעס פונעם פרום, האָט דאָס זויבערע בארג-שטעטל מיט די שטיינערנע הייזער, טרוקענע גאסן קלייטן און גוטער לופט אויסגעוויזן א נן-ערדן. אוודאי האָט מען זיך ביים אָג-הייב געפילט פרעמד, מיט נייע מענטשן, א נייע סביבה און... א נייע פראָפעסיע. נישט גרינג האָט זיך דער איידעלער לערנער צוגעווינט צום שעכטן עופות און לעמלעך און קעלכער. ער איז ארומגעפאָרן איבער די ארומיקע דערפער דאָפ-טאנע, קאמאנעשט, אָנעשט, קאשיון, געשאַכטן, אביסל צוגעלערנט מיט קינדער און... עלטערן, און שווער געצויגן דאָס ביסל פרנסה, צוליב זיין שוין קול האָט מען אים געדונגען פאר א חזן אין שניידערישן שילכל אים גערופן אויף בריתן, תנאים און שימחות אין די דערפער, דערווייל זענען אונטערגעקומען קינדער, פיר יוגלעך. די שוחטקע האָט זיך געבעטן אויף א מידל. מע טאָר נישט זינדיקן מיט די רייד. א זון, א קדיש, איז בילכער, אָבער א מידל איז נעג-טער צו דער מאמען, זי העלפט איר אין שטוב און אפילו אויף די עלטערע יאָרן... והשלישית. איצט איז איר ווינטש מקוים געוואָרן. א גליק. וואָס זי האָט נאָך באוויזן אָפצובאקן דאָס פורים-גרייט, צוצוגרייטן די פורימדיקע סעודה און עס צעשיקן צו די בעלי-בתים דורך אן אָרעמער יתומה, וואָס פלעגט זיין ביי איר איבערן טאָג (אן אָרעמאן איז א בעל-צדקה). כדי נישט צו שטערן די שימחה, האָט זי זיך צוגעאיילט מיט די געבורטווייען און געבראכט אויף דער וועלט א מיידעלע, וואָס האָט געזאָלט זיין איר מעזינקע.

אויף שבת האָבן באלעבאָסטעס פון דער שטאָט געשיקט צום נאָמען-נעבן אלערליי לייקעכן און קוגלען: א לאָקשענעם קוגל, א פעטן און געפעפערטן, א געבלעטערטן, מיט גיס און מיט צוקער, א גריסענעם מיט ווינישל-„דולמשיען“ און אפילו א פינגער-קוגל.

שפעטער, ווען ווייבער האָבן ארומגעשמועסט די ברית יצע, האָט מען זיך געבראָכן דעם מוח וועגן „פינגער-קוגל“. פעסיע האָט געטענהעט, אז זי האָט אזוינס נישט געהערט, נישט געזען, נישט פארזוכט. האָט א שכינה איר געענט-פערט, אז דאָס איז א מוינעשטער אויפטו. און זי האָט דערציילט דעם נס מיטן פינגער-קוגל.

„ביי אונדז איז געווען אז אויפגעקומענע ננידעסטע מיט א בן-יחיד.
האָט זי מיט אים געטאָן א שידוך מיט א באקויער מיידל: א שיינע, אקלונע
פון א שיינער פאמיליע.

— איינגעטונגען אין יחוס, מאכט פעסיע.

— שוין איינגאָל א יחוס. די שוויגער האָט זיך בארימט אין שמעטל מיט דער
שנורס מעלות. שבת צו די שבע-ברכות פארבעט זי א האלבע שטאָט מענטשן;
זי וויל באווייזן, וואָס פאר א בארליאנט איר שנור איז. דאָנערשטיק פאר-
נאכט רופט זי אריין אין קיך דאָס יונגע ווייבל און זי טוט א מאך צו איר: „מא-
מעקן, דו האָסט אוודאי געלערנט ביי דיין מאמען עפעס א באזונדערן מין קונג,
וואָס דאָ ווייסט מען נישט דערפון...“

דאָס יונגע ווייבל, וואָס איז מיין גרויסע קינדלעך אין באקן נישט געווען,
קוקט אויף דער שוויגער אביסל דערשראָקן. מאכט צו איר די שוויגער: „אהא,
דו ווילסט נישט אויסזאָגן דעם סעקרעט? שאדט נישט. איך ברענג דיר, וואָס
מע באדארף האָבן דערצו און איך לאָז דיר איבער איינע אליין אין קיך; טו וואָס
דו קענסט בעסער...“

— זי האָט געוואָלט, דער עולם זאָל זיך לעקן די פינגער, מאכט די גבאיטע.
— כאפ נישט מיט די פינגער, מע גיט דיר באזונדער, וויצלט זיך פעסיע, הערט
א מעשה. די שוויגער האָט אָנגעטראָגן פון אלדאָס בעסטע: מעל און זאלץ, האָ-
ניק און שמאלץ, ראָזשינקעס, פייגן, מאנדלען און ניס און „דולטשעץ“, איינגע-
מאכטס פון רויזן, פון ביטערע קארשן, ראהאט און מאראנצן און זי איז אוועק.
געבליבן אליין באקוקט דאָס ווייבעלע די גאנצע קראָס און זי ווייסט נישט, וואָס
פריער אָנצוהייבן זי קוקט און קוקט ביז זי נעמט זיך מאכן דאָס טייג. פארק-
נייטן און אריינגעלייגט אין דער פאן בלייבט זי שטיין פארטראכט: וואָס טוט
מען אצינד? און זי נעמט שטילערהייט קייען א פייג. געפעלט עס איר. שטעקט
זי אריין דעם גראָבן פינגער אין טייג, מאכט א לאַך און נאָך א לאַך און זי שמע-
קט אהין אריין שטיקלעך פייג. געפעלט איר די זאך; נעמט זי און שטעקט אריין
אין טייג יעדעס מאָל אן אנדערן פינגער און זי פארשטעקט די לעכער מיט די נע-
בראכטע מציאות: דאָ, א שטיקל ראהאט, דאָרט, א ראָזשינקע, ווייטער, א מאנדל,
דעכטס, אביסל רויזן-דולטשעץ, ביטערע קארשן, איגמיטן, מאנדלען מיט ניס
און ווידער א פייג. פון אירע צען פינגער איז ציביסלעך אויסגעוואקסן אן אָנגע-
פולטער קונגל. זי האָט די פאן אריינגעשטעלט אין אויוון און... — זכות — א-
בות און מלאכים האָבן זיך באמיט און עס איז ארויסגעקומען א קונגל פון קונגל-
לאנד. וואָס האָבן אָבער געזאָגט די געסט אויפן נס?

— די געסט האָבן זיך געלעקט די פינגער און די שוויגער האָט געשיינט ווי די

מגורה אין קוימען. זי האָט זיך געוואָלט ארויסשטעלן האָט זי א פרעג געטאָן די שגור:

— זאָג נאָר, טאָכטער-לעב, ווי רופט מען ביי אייך אָט דעם קונג, וואָס דו האָסט געמאכט?

דאָס יונגע ווייבל בלייבט פארטראכט; דערנאָך דערמאנט זי זיך אין איר קונץ און זי ענטפערט מיט שטאַלץ; „א פינגער-קונגל“.

— א שיינע מעשה, נאָר מיט צופיל לעכער, מאכט די נבאיתע און זי לאָזט זיך גיין. געבליבן און א מיטשמעסערן נעמט זיך פעסיע צו אירע שטוב-ארבעטן. און מיר קענען ווייטער ציען דעם פאָדעם פון אונדזער דערציילונג.

אסתרקע האָט מיטגעבראכט אביסל מזל פאר טאטע-מאמע. די שטאָט-בע-לי-בתים האָבן איינגעזען, אז מע מוז אביסל אין זינען האבן דעם ווילן שוהט מיט זיין שטוב מיט מינדער, האָט מען אויפגענומען פאר א שטאָט-שוהט, פאר א רענדל א וואָך, צו ווייניק צום לעבן, צופיל צום שטארבן. אָבער דערווייל האָט ער נאָך געקענט פאָרן שעכטן אין איין דאָרף; אביסל האָט מען אים צוגויפגע-שטעלט א כיתה יינגלעך צו לערנען גמרא. איז אָבער די מיצווה געווען גרעסער פון דער פרנסה. די בעסטע תלמידים זענען געווען טאקע די אייגענע זין. ווען דער עלטסטער איז אלט געוואָרן 18, האָט ער געלערנט שחיטה און איבערגע-נומען דעם טאטנס פאָרן אין דאָרף. אין דאָפּטאנע איז ער זייער געפעלן גע-וואָרן א ישובניק מיט א בת-יחידה, א פשוטע דאָרפישע יידישע טאָכטער.

— ס'איז א זיווג מן השמים, רייבט זיך די הענט יונה, דער מויגעשטער שדכן; א פאָר אהין א פאָר אהער, א וואָרט דעם רעגדאר, א וואָרט רב יונה און, עס ווערט א שידוך.

די הארציקע עמל איז פארליבט געווען אין גרשונען, איר שיינער חתן, און אזוי איז זי פארבליבן במשך זייער איבער א האלב יאָרהונדערט צוזאמען-לעבן. ער האָט געשמייכלט פון איר פשטות, האָט אָבער געשעצט איר געטריי-שאפט, איר בריהשאפט, איר דרך ארץ פאר זיין לערנען און גרויסע ליבשאפט צו די מינדער, איר ניקטערקייט אין וועלט-זאכן. אזוי האָט מען אָפּגעלעבט א לעבן, דערצויגן מינדער: איינער א בלעכער א צווייטער, אן אינזשינער, דער דריטער, א בוכהאלטער און א טאָכטער, וואָס איז געבליבן אן עגונה אין דער ערשטער וועלט-מילחמה.

דאָס איז אָבער אן אנדערע מידרה.

חנה

עם איז מיר קיינמאל נישט געלונגען צו דערגיין די סיבות, וואָס האָבן גורם געווען אז דאָס יונגע פּאַרל פּונעם נאַליציזשן שטעטל סמרי זאָל זיך באַ-זעצן אין דער קליינער שטאָט פון די מאָלדעווישע קארפּאטן, וווּ עס זענען געווען באקאנטע זאַלצגרוכנס, בארימטע זאַלץ-און שוועבל-בעדער און אנדערע הייל-קוואלן; דאָס זאַלץ האָט מען אויסגעהאַקט דורך ארעסטאַנטן, וועלכע האָבן געוויינט אין א מאָלדערנער תּפּיסה, דאָס „קאַסטעל“, און צו די בעדער און קוואלן פלעגן זיך זומערצייט צונויפפאַרן הונדערטער נעסט.

קײן „שטעטל“ איז טירנו-אַקנאַ נישט געווען; יידן זענען דאָרט געווען א מיעוט און די נישט יידישע באפעלקערונג: רומענער, גרעקן, איז געווען פיל גרעסער אין דער צאָל. די גרויסע באן-סטאַנציע, עק שטאָט, און די נייערע, נאָענט צום צענטער שטאָט, האָבן באדינט נישט נאָר דעם זאַלץ-טראַנספּאָרט און די „נעסט“, אויך דאָס געהילץ פון די ארומיקע וועלדער, די קוילן און דעם נאַפט פון נאָענטע ישובים. סוף פּאַר-יקן יאָרהונדערט, ווען דאָס יונגע סטריער פּאַרל האָט זיך דאָ באזעצט, איז די שטאָט געוואקסן עקאָנאָמיש; דאָס פּאַרל האָט געעפנט א קלייט פון לעדער, שוסטערייגעצייג און אפילו פארטיקע שיך. דאָס פּאַרל האָט געטראָגן א ווילקלינגענדיקן נאָמען „באַראָן“ און זיי האָבן זיך געהאַלטן גרויס לגבי די היגע יידן, וועלכע האָבן זיי אָפּגעצאָלט. אין דער היים האָט דאָס יונגע ווייבל געזאָגט צוט מאן; א וואָלעכישער ייד, אז מע שפּייט אים אין פנים, זאָגט ער אייניקע, מאָל, אז עס רענגט. און אייניקע אַרטיקע יידן פלעגן זיי אַנרופן, הינטער די אויגן „פּוילישע דריפקעס“. די פרוי האָט „געשטעלט אויף זיך דאָס לעמבעריקער ראָטהויז“ (זי איז געווען „זעלבסבאַ-ווסט)! נישט נאָר צוליב איר שכל! און קלוג אי זי געווען און זיך נישט געלאָזט „שפּיען אין דער קאַשע“ און אָפּנארן אוודאי נישט, נאָר אפילו דער קלינסטער מענטש האָט אויך זיין שוואַך פּינטל און עס האָט געקענט פאַ-

סירן, אז עמענצער זאָל איר זאָגן: „וויי איז מיר, מאדאם שרה, אזא קלונע פרוי ווי איר. זאָל גלייבן אזא נארישקייט!“ אז א שלעכטער צאָלער זאָל פון איר בא-קומען סחורה אויף באָרג; דעם חוב האָט מען דערנאָך אָפגענומען קוים מיט צרות, צוויסלעך, אָן הצלחה. דער כוח פון חניפה איז אָבער גרויס און דער גרעסטער חכם איז צומאָל נישט קיין מבין אויף זיך אליין...

אויף וויפֿל די פרוי איז געווען ענערגיש, באפעלעריש, „איך היים נישט!“ פֿלעגט זי זאָגן צו אירע מינדער אפילו שפעטער, ווען זיי זענען אויסגעוואקסן, ניכטער, סקעפטיש צו מענטשן און צום גורל, אויף אזוי פיל איז דער מאן געווען א ווייכער כאראקטער, א גאָכניביקער, א פארחלומטער, א גרויסער בעל-בי-טחון און ער האָט געגלייבט יעדן איינעם, א שטריך, וואָס איז נישט קיין גרויסע מעלה אין מיסחר. פון אָט די סתירותדיקע אייגנשאפטן איז דאָך אויסגעפֿו-רעמט געוואָרן דורכן לעבן א הארמאָניש פאָרל, וואָס האָט אויסגעכאָועט א שטוב מיט מינדער און איז מוטיק בייגעשטאנען אלע לעבנס ניסיונות.

דאָס פאָרל האָט זיך באזעצט אין דער קארפעטן-שטאָט ארום 1890; זיי האָבן שווער געקעמפט קעגן דער אָרטיקער קאָנקורענץ פון די אנדערע צוויי יידישע לעדער-הענדלער און זיך דאָרט דורכגעשלאָגן. איינער פון זייערע קאָנ-קורענטן, וואָס האָט געהייסן „ערלעך“ האָט אויף א חוזק א פרעג גע-טאָן די יונגע פרוי: „זאָגט נאָר, מאדאם, איז אייער מאן טאקע אויף אן אמת א באראָן?“ „ער איז אזוי א באראָן, ווי איר זענט ערלעך“ איז זי אים נישט שולדיק געבליבן קיין ענטפער... דורך פארקויפן נאָר גוטע סחורה, דורך פאסיקע פרייזן און שייך באהאנדלען דעם בעל-מלאָכה און יעדן קונה איז דעם פאָרל געלונגען צו ווערן תושבים אין אָרטיקן מיסחר.

אָבער איין מאָל, אין א זומער, ווען שרה איז מיטן יינגסטן קינד „אהיימ-געפאָרן“ אויף עטלעכע וואָכן קיין סטרי, איז דער מאן, יוסף, געבליבן איינער אליין אין קלייט. חנהלע האָט איצט געקענט רואיק אָפּבינדן די בלויע סטענגע-לעך פון די באלנס לעדער און נישט באקומען קיין קלעפ דערפאר. דער גוטמו-טיקער טאטע האָט אפילו נישט תמיד דערזען דעם קינדס אָנשטרענגונגן אָפ-צוקויפן די סטענגעס. ער האָט זיך זייער געפרייט מיט דער שפע, וואָס ער האָט געהאט. די ארעסטאנטן פון דער תפיסה, וואָס האָבן געלערנט ארבעטן שוסטעריי פלעגן נעמען אויף באָרג לעדער, מיט דער גאראנטיע פון דער תפיסה-אָנפוי-דונג, און געליפערט שיק. יוסף האָט אין דער קורצער צייט געגעבן אויף באָרג אסך לעדער אפילו אָן דער גאראנטיע פון „נאמשאלסטווע“. און דאָ איז פלוצעם געקומען אן „אמעסטיע“ און אסך „קרימינאליקעס“ זענען באפרייט געוואָען פאר דער צייט און זיי האָבן פארגעסן זיך צו געזענענען.

ווען די פרוי איז אהיינגעקומען און דערווען דעם שאָדן, האָט זי פאר-
 ביסן די ציין און א לאנגע צייט נאָכגעזוכט דורך זשנדארן די שלעכטע צאלערס
 און... זיך אויסגעלייכט מיט זיי. מיט שווערער מי האָט זי האָט אויסגעמיטן
 א באַנקראַט, וואָס איר שטאַלץ האָט נישט געקענט צולאָזן... אינצווישן זענען
 אונטערגעקומען קינדער: דער עלטסטער טאָכטער האָט מען יונג חתונה געמאכט
 פאר א נישט יונגן מיהיילענער משכיל; ער איז געווען א ווילקעגענודיקער,
 א ווערטלאָאָגער, א קהלער, אָבער א קנאפער פרנסה-געבער. דעם גדן האָט ער
 אויף גיך „פארפּוצט“ אין א ריזיקאליש פאבריקל (דער יצר-הרע פון זיין א פא-
 בריקאנט איז נישט קיין קלייניקייט!). שווער-און-שוויגער (40, ער און 36,
 זי) האָבן עטלעכע מאָל געמוזט „אונטערגיין דאָס ביטל, דאָס הייסט איבער-
 חזון דעם גדן, כדי דאָס „פאבריקל“, דער קליינער אטעליע ווו עטלעכע אָ-
 רעמע מיידלעך פון דעם שטעטל האָבן געפלאַכטן פראַנדרון צו די טיכלעך וואָס
 א באַטשאַנער לייפסקער פלעגט געבן דעם שטאַף און אָפּזעצן די סחורה. די
 מישפּחה איז געוואקסן און אונטערגעוואקסן, ווייל חוץ דער עלטערע טאָכטער
 האָט די יונגע „באָבע“ נאָך אויך צוגעקוינדלט מיט א מיידל, צוויי. ביז עס
 איז אונטערגעקומען די ערשטע וועלט-מילחמה. זומער 1916 איז רומעניע אריין
 אין קריג קעגן עסטרייך אויבעט און דער קורצזיכטיקער „באראָן“ יוסף איז
 פארשיקט געוואָרן אין א לאַגער. די פאמיליע האָט מען געשיקט קיין וואסלווי,
 60 קילאָמעטער פון יאס, ווייל דעם שונאם אונטערטאנען קענען חליפה שפּיאַ-
 נירן... צווישן די אינטערנירטע איז געווען מין מומע עטל. האָט זי אין א שיי-
 געם טאָג גענומען אויף די הענט די צוויי יעריקע מעזינקע און א ווייז נעמאָן
 צו די איבעריקע פרויען פונעם הויף: „קוקט זי נאָר אָן די דייטשע שפּיאַנקע!
 נאָך דער מילחמה זענען אויף גיך געשטאַרבן סיי דער גוטמוטיקער מאַן,
 סיי א זון חיים (הארצלייךדיקע) און די יונגע אלמנה האָט זיך מוטיק גענומען
 אויפשטעלן די חרובע באלעבאטעשאפט, זיך שטאַלץ און אומפאַרזיכטיק אָפּ-
 געזאָגט פון די הלוואות און הילף-געלטער, וואָס דער „דזשאַנט“ האָט געגעבן
 די יידישע מילחמה-געליטענע.

אלה תולדות באראָן. די עלטעסטע טאָכטער, די יונג-פארשלייערטע, איז
 אומגעקומען אין טראַנסניסטריע. דעם צווייט געבוירענעם, אהרון, האָט דער
 זיידע גענומען צו זיך קיין סטרי און ער האָט אין דעם פראַנץ יאזעפישן לעב-
 בעריק פארענדיקט די האַנדלשולע. ער האָט כל ימיו אריינגעוואָרפן דייטשע
 ווערטער אין זיין געשמאקן יידיש, געווען א בוכהאלטער און זיך אין די יונגע
 יאָרן געקליידט לויט דער וויגער מאָדע. דאָס דריטע קינד, א געראַטענע, קלוגע
 און שיינע טאָכטער, האָט אויף אן אומפארשטענדלעכן אופן, אפשר צוליב

געפילן פון יחוס און שטאָלץ, אפשר צוליב דער טעמפער סביבה, „פארשפילט“ איר לעבן ווי אין קארטון, ווי חנה האָט אמאָל מיט ביטערקייט און ווייטיק א זאָג געמאָן צו א נאָענטן מענטשן. וועמען די געראַטענע טאָכטער איז געפֿעלן איז אים נישט געפֿעלן דער נדון, און ווער עס האָט זיך צו איר געשדכנט, איז דער מאמען נישט אָנגעשטאנען דער יחוס. א געדאָטענער, קלוגער און ניכט טערער מענטש ווערט גיך סקעפטיש לגבי מענטשן און זייערע שוואַכקייטן אין ער נעמט פאסיוו אָן דעם גורל... איך וויל דאָ נישט אויסרעכענען די די גאנצע מישפּחה, נאָר מיך גיכער אָפּגעבן מיט דער אייגנטלעכער העלדין פון אונדזער דערציילונג, חנה. אויב מע פלעגט זי אמאָל רופן כאַנשטעלע איז דאָס נישט געווען כדי צו פארצערטלען, נאָר פארקערט. דאָס קליינע באַשע-פעניש מיטן קורצן נעזל, קיילעכדיקן פנימל און קורצן העלדזל, מיט די לע-כעדיקע בלויע אייגלעך און רירעוודיקע הענט און פיס, מיטן שאַרפן מוחל איז געווען א „שאַדנווייגל“, אן „אומר“. דאָס פולבלעכע גופל האָט געזוכט און גענישטערט, נישט געהאט „קין זיצפלייש“ ווי די מוטער פלעגט זיך באַקלאַנגן פאר היימישע מענטשן. די קליינע חנה איז געקראַכן איבער פלוין ווי א יונגל, גענישטערט אויף בוידעמער און קעלערס. א ניי קליידעלע האָט אין א שעה ארום אויסגעזען „אַלטגעבאָן“, די האָר האָט מען קורץ געשוירן ווייל זי האָט זיך גיך צעשויערט און א סטענגע האָט זי פארלוירן אין איין „שמע ישראל“. זי האָט זיך געשלאָגן ווי א יונגל, און זיך געקענט שפילן ווי יעדעס מיידעלע, אָבער מיט מער פאנטאזיע און דערפינדערישקייט. אָט עטלעכע פון אירע אויפ-טוען. זי איז אַלט געווען א פיר יאָר, ווען נישט ווייט פון זיי האָט זיך געעפנט א זומער גאָרטן, ווו ס'האָט געשפילט א קינאָ. אין א טאָג, אינדרויסן איז שוין טונקל און דאָס קינד איז נאָכנישט צוריקגעקומען סונעם שפילן. מע האָט זיך גענומען זי ארוםזוכן, אויסגעפרעגט די שכנים, אָנגעשפּאַרט מיטן זוכן אפילו אין דעם ציגיינערישן הינטערגעסל, נאָר אומזיסט; זי איז פארפאלן. מע האָט זי געזוכט אין שטאָט-גאָרטן, אין קינאָ און מע האָט שוין איבערגעטראַכט: אפשר האָבן זי צוגעגנבעט וואַנדערנדיקע ציגיינער, אפשר איז זי אריינגע-פאלן אין טייך טראַטוש, אפשר... שפעט ביינאכט, ווען די פארצווייפלטע מיש-פחה האָט שוין נישט געוואוסט קיין אויסוועג, האָט מען געבראכט צו פירן דאָס קינד פונעם נאָענטן קינאָ. זי האָט זיך אריינגעכאַפט צווישן פיס פון צושויער מיד געוואָרן צו קוקן אויפן פילם, איז זי אנטשלאָפן געוואָרן ערגעץ אין א וויג-קל, ערשט ווען אַלע מענטשן זענען אהיימגעגאנגען און מע האָט גענומען אויס-קערן, האָט מען זי געפונען דאָרט האָט זי דער קורצזיכטיקער פאָטער וואָס האָט זי געזוכט צוריק מיט עטלעכע שעה, נישט געקענט דערזען. פאר פרייד

האָט מען פארנעסן זי צו באשטרעפן פאר איר אויפטן, אזוי אז איר ליבע צו
קינאָ איז געבליבן אומבארירט.

טאקע מיטן קינאָ איז פארבונדן אידער אן אויפטו שפעטער מיט עטלעכע
יאָר. זיך דראפענדיק אויפן דאך האָט הנהלע באמערקט, אז פונעם בוידעם
קען מען אריינקוקן אין זומער-גארטן און זען דעם פילם אָן געלט. מע ווייסט
נישט וויאזוי זי האָט צוגערעדט די אלטע שוחטקע (וואָס א שראַץ קען איינ-
פאלן!) אז זי זי זאָל מיט איר ארויפקריכן אויפן בוידעם און פון דאָרט באטרא-
כטן דעם נס; מענטשן לויפן אויף דער לייוונט, פערד יאָגן, מע טאנצט – הכלל,
ס'איז א וועלט מיט וועלטלעך. מילא, דאָס ארויפקריכן אויף דער לייטער איז
נאָך געווען צום דערליידן, אָבער דאָס אראַפקריכן פונעם בוידעם איז דער
אלטער שוחטקע נישט גרינג אָנגעקומען. מע האָט זי געמוזט אראַפנעמען...
און די ערשטער-קלאס שילערן, הנהלע, האָט זיך פארענטפערט: „איך האָב זי
דען גערופן? זי האָט מיך געבעטן, האָב איך זי געפאלנט...“

אַפט פלעגט זי אהיימקומען מיט א צעגראבלט פנים, צערויסן, אויסגעש-
מירט קליידלע צעקלאָפטע הענט און קיינער האָט נישט געקענט דערגיין ווי-
היז איר דאָרשט צו וויסן און צו קענען דאָס לעבן האָט זי געפירט; איר איינ-
צימער ענטפער איז געווען: „כ'האָב מיך געשפילט. די עלטערן פלעגן פאר-
צווייפלט זאָגן: „דאָס וואַסט אויס א קאליקע! זי איז ארגער פון א יינגל!“
הנהלען האָט, ווייזט אויס, אזא פארנלייך נישט געשטערט. זי האָט דורכגעמאכט
די פיר יאָר יידישע פאָלקסשולע, דערנאָך די פירקלאסיקע גימנאזיע פון דער
היימישטאָט. א קינד וואַסט, דער „שאַלטיק“ וואַסט מיט, אָבער מיט נייע דר-
כיב. זי קומט אין א טאָג מיט א צעקנייטישט קרענערל אין שולע. די לערערן
מוסרן: „זאָג דעם אמת, אז די האַסט עס נישט אויסגעפרעסט“ און די שיי-
לערן ענטפערט תיבה. „ברוי פראַפעסאָר, איך בעט אייך, לערנט מיך נישט צו
זאָגן ליגן.“

די בוגרות-יאָרן זענען שווערע. זי גרייט פריוואט די קומענדיקע 4 קלאָסן
ליציי, כמעט אָן לערערס. די לערנביכלעך פארענטפערן נישט די שווערסטע
שאלות פון איר יונג לעבן. די גרעסטע צדות אויף די עקזאמענעס האָט זי נישט
מיט פיזיק. מאטעמאטיק, נאָר מיט געזאנג (זי איז נישט מוזיקאליש)
און גימנאסטיק. זי גרייט פאר דער פריפונג אן איבונג, וואָס אנטוויקלט דעם
בוסט. די לערערן טוט אויף איר א קוק און זי מאכט צו איר איראָגניש: „דו מיי-
נסט, אז עס איז דיר נייטיק?“. אין דער שטייל האָט שפעטער אָט די קלוגע ניכ-
טערע אין מענטישנענערדישע נאטור אָפט באדויערט, וואָס זי קען נישט זיגן-
גען און טאנצן. דערפאר האָט זי געהאט געבענטישטע הענט אויף שטיקעריי.

זי פלעגט אויסהעפטן אמתע ווונדערנאָרטנס אויף טישטעכער און קישעלעך. און, אין דער סטודענטער־איידער ווען „שטונדן“ געבן האָט געבראכט וויי-גיך פּרנסה האָט זי צופאַרדינט מיט שטיקער־יי. זי האָט ליב געהאט אָט די אר-בעט, ווייל דאָס האָט באַפּרידיקט איר באַדערפעניש נאָך קונסט שאַפּן, און זי פאַרהאַסט. ווייל זי האָט ביי איר צוגערויבט אזויפיל צייט פון דעם לערנען און לייענען...

— שליםמזל ווו גייסטו? — צום אָרעמאַן!

קוים מיט צרות פארענדיקט די מיטלשולע, איז זי געפאָרן קיין באַקוי אָפּ-ליינן עקזאַמען אויף „באַקאַלאָרעאַט“, דייִפקייט; זי האָט געמאַכט די שווערע פּריפּונג, נאָר די סיטרא אַהרא האָט זיך אריינגעמישט און אויפן צוריקוועגס האָט דער אויטאָבוס זיך אָנגעצונדן און חנה איז קוים ארויס אַ לעבעדיקע מיט אָפּגעברויטע הענט און פּיס. „טאַמער בין איך געווען צו שיינ“ האָט זי איראָ-ניש צוגעגעבן, ווען זי האָט דערציילט דאָס געשעעניש פאַר די פאַקולטעט-קאָ-לעגן. און דערמיט האָט זי זיי דערקלערט פאַרוואָס זי טראָגט שוואַרצע הענעט-שקעס און גראַבע זאַקן. עדישט יפּעטער. נאָך איר ערשט פאַרליבעניש האָט זי באַמערקט, אז אָן די הענעט־שקעס זעט זי בעסער אויס. פאַרקערט, די שרא-מען אויף די הענט און פּיס האָבן איר צוגעגעבן אַ מיין באַזונדערטקייט אין פאַר-גלייך מיט דער פאַרעווער גלאַטקייט פון אירע חבּרעס.

פאַלט אריין אזא פּראָוויניץ-מיידל אין דעם אַמאָליקן „קליין-וויין“. אין דער אַוניווערסיטעט-שטאָט טישערנאָוויץ. איר נישט מאָדערנע הלבשה ווערט בלייך לגבי איר שיינ רעדן רומעניש און יידיש, צוליב איר שאַרפּער, אָבער נישט בייז וויליקער צונג צוליב איר יוגנטלעכער לעבנס-פּרייד... זי ראַטעוועט זיך פון אַ מינדערווערטקייט-קאָמפּלעקס דורך איראָניע און זעלבסט-איראָניע, דורך בלוּמר-שטער עניוּות. אָט זאָגט זי: „איך האָב טאַקע שיינע, בלויע אויגן אָבער כדי מע זאָל זיי גוט זען, וואָלט איך זיי געדאַרפט האַלטן אין דער זשמעניע“ אָרער -איך ווייס ווי געראַטן איך בין, אָבער מע גלייבט מיר נישט.

ווי אַסך אָרעמע סטודענטן ווערט זי פאַרכאַפט פון לינקע אידיען, זי אַרבעט מיט אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, דרוקט און פאַרשפּרייט אונטערערדישע פּרעסע, זאַמלט „רויטע הילף“, הערט טעאָרעטישע לעקציעס. אַ-בער נאָכן ערטיטן דורכפאַל, בלייבט זי אין אַ זייט און זי באַמערקט מיט זעלבסט-איראָניע; „ס'איז שווער צו זיין אַ קעמפּער, ווען מע פּילט נישט גלייכצייטיק דעם רוף און דעם כּוח צו זיין אַ מאַרטירער.

איז א סביבה, ווו דער ערשטער טריט פון די יונגע מענטשן, וואָס זענען פֿטור געוואָרן פֿון די עלטערנס אויפֿזיכט, זענען פֿרייקייט, פֿרייע ליבע און וווּליונגערישקייט, קומט זי זיך פֿאַר ווי אַן עלטערע מומע און זי פֿרעגט איראָניש די יונגע קאַלעגנים: „זאָג נאָר, טאַבטער, צי האָסטו. שוין אריבער-געשפּרונגען דעם רוביקאַן?“ און אויב מע פֿרעגט זי דאָס אייגענע, ענטפֿערט זי: „ווען כ'וועל נאָר וועלן, וועל איך שוין געפינען עמעצן ער זאָל מיר טון די טובה“.

דערביי איז זי לעבנס-דאַרשטיק; זי ווייסט, אז זי האָט א הארץ-פעלער פונעם געבוירן אָן און אז איר לעבן קען אויפהערן יעדע רגע. זי בייט די אונג-מערדעש יעדן טאָג און ווען איר צימער-הברטע ווונדערט זיך דערויף, ענטפֿערט זי פעסט: „איך קען קראפֿירן יעדע מינוט אויף דער גאַס, וויל איך נישט, אז מע זאָל מיר טרעפֿן אין קויטיקער וועש... אין איר יידיש רעדן פֿילט זיך גלייכצייטיק אי א שטאָלץ פֿאַר איר אויטענטישקייט, אי א פֿאַסטיש ביז פֿאַר-ראָדיע פֿון דער מוטערס אויטאָריטאטיוו לשון. וויל זי אַפֿראַטן פֿון עפעס, מא-כט זי; „איך הייס נישט!“ איז פֿאַראַן א דעליקאַטער ענין מאכט זי צום מאַן: „לאַז מיר, איך בן קליגער פֿון דיר“ מיט א קלאָרן בייטאָן פֿון איראַניע צו זיך און צו יענעם.

איך פֿאַרשטיי נישט ווי אזוי זי האָט געקענט האַלטן דאָס גלייכגעוויכט צווישן איר שטאַרקן לעבנס-ברען מיטן שטענדיקן „מעמענטאָ מאָרי!“ הינטער אירע יונגע פֿלייצעס, וויל זי האָט געוויסט, אז קיין רייפֿע יאָרן וועט זי נישט דערלעבן. ווי אזוי איז זי פֿאַרטיק געוואָרן מיט די קעגנגעזעצטע שטריכן פֿון איר כאַראַקטער: אומצוטרוי צו מענטשן און איבערגעגעבנקייט אָן א גרענעץ, אָבער אַן פֿאַטעטישקייט צי סענטימענטאַליזט; א ניקטערער מוה, פֿיקחות, אָבער פֿשטות, א ווארעם הארץ אָן צעכראסטעטיקייט; א גרינטלעכער טרויער און א שטענדיקער הומאַר, צומאַל א „גאַלגן הומאַר“. למשל, נאָך דער צוויי-טער וועלט-מילחמה, נאָך יאָרן פֿון געטאָ, וואנדער, הונגער און זאָרג האָט זי באקומען א וואסער-בויד. יעדן חודש פֿלעגט דער דאָקטער פֿון איר אויספֿאַם-פען א פֿולן עמער וואסער; טוט זי א קוק אויפֿן פֿולן עמער און זי מאכט: „ווען מע הייסט מיר טראָגן אזא עמער, וואָלט איך דען געקאַנט?“

קראַנקע, דער עיקר יונגע, טויט-קראַנקע, זענען בטבא ענאָיסטיש, און זי האָט מיט זעקס וואָכן פֿאַר איר פֿריען טויט געבעטן א חכרטע, זי זאָל וואַכן אויף איר מאַן, און אים חתונה מאַכן פֿאַר א ווערדיקן מענטשן: „ער איז א נאי-ווער און קען נאָך אריינפֿאַלן עפעס א שלעפֿל אין די הענט“. צו אן אנדער חכר-טע האָט זי געזאָגט: „אויב איר וועט מיר אין א טאָג געפינען מיטן פֿנים צו

דער וואנט און מיט געביילטע פויסטן, זאָלט איר וויסן, אז איך האָב איך אויס-
געלאַכט... און אזוי האָט מען זי געפונען אין א דעצעמבער אינדערפרי צו
איר 38סטן געבוירנטאָג.

רבותי, איך האָב נישט ליב קיין טרויעריקן סוף. מיר דאכט אָבער, אז אזא
העלדישער כאראקטער ווי חנהס גיט אונדז כוח און מוט און איר קלינגער שמייכל
שוועבט איבער אונדז און דערמוטיקט. איז דאָך טאקע ווידער גוט.

ציפּע

„קימפּילינג“, אזוי האָבן די רומענישע יידן אָנגערופן די שיינע בוקאווינער שטאָט אין די קארפּאטן, א שטאָט וואָס איז אפילו היינט בארימט מיט איר פּוּ-נער לופט און אירע שארף שמעקנדיקע נאָדל-וועלדער. אויף רומעניש הייסט די שטאָט קאמפּולונג, דאָס לאנגע פעלד, ווייל די שטאָט ליגט אין א פארטי-פונג פון די בוקאווינער קארפּאטן, צווישן די שיינע בערג רונק, דעא און ראראו. פון אָט די וועלדער האָט געצויגן פרנסה דער שבת גאָלדענבוים. יא, פון יעדן בוים, פון יעדער צווייג האָט פארן געניטן סוהרישן אויג אראָפּגעשיינט גאָלד. און אלע צווייגן פון אָט דער מישפּחה האָבן געדינגען און געהאקט וועל-דער, געשניטן ברעטער אין דער ברעטער-זעג, פארקויפט כלארלי געהילף אין דער פראנץ יאזעף אימפעריע, צו וועלכער זיי האָבן דעמאָלט געקערט און ביכלל געווען פארטאן אין די וואלד-געשעפטן. שוין דער זיידע האָט בשעתו אראָפּגעבראכט אהער די ערשטא דאמה-זעג. די זין זענען געווען „אי צו גאָט, אי צו לייט“.

קײן סך תורה האָט מען נישט געלערנט: דאווענען, הומש מיט רשׁי און שוין. מע טראָגט ווינער מאָדע, מע רעדט יידיש און דייטש, מע לייענט א ווי-נער בלאט, אמאָל א דייטש ביכל, מע רעדט רומעניש אָדער רומעניש מיטן וואלד-ארבעטער, מע גיט א פּדיון יעדן בוקאווינער רבין אָדער זיין שליח, וואָס קומט אראָפּ אינשטאָט פון סאדענערע, וויזשניץ, באַיאן, מע צאָלט איין אין צדקה-פאריינען און מע פירט א לעבן „אזוויי גאָט האָט געבאָטן“.

ארום 1880 הייבן זיך אָן צו רירן די געמיטער: מע שטודירט אויס די זין אויף דאקטער, אדוואָקאט אָדער כאַטש אין דער האנדלס-אקאדעמיע אין לעמ-בעריק צי ווין; אין ערנסטן פאל איז כאַטש א האנדלסשולע פון טשערנאוויץ. מע הייבט אָן צו טראכטן וועגן באזעצן זיך אין א גרעסערער שטאָט און ביכלל צו פילן, אז מע לעבט אויף דער וועלט. באלעכאטישע יידן, מענטשן פונעם גאָל-

דענעם מיטן, זענען טרעגערס פון יידישקייט און פון דייטשישער קולטור אין דער שיינער בוקאווינע. זינט עסטרייך האָט דעם קאנט צוגענומען, אין יאָר 1774, פרווויט עס קאָלאָניזירן דאָרט אלערליי באפעלקערונג, כדי אָפצושוואכן דעם רומענישן כאראקטער פון דעם געלויבטן „בוכנלאנד“.

אין אָט אזא סביבה איז געבוירן און אויסגעוואקסן משה. דער מעזיניק, וואָס האָט צווישן מענטשן זיך גערופן מאָזעס. אים איז פון קינדווייז אָן דער וואלד, דאָס לעבן אין דער פרייער נאטור מער געפעלן געווען אידער די שולעס, מיט די ביכער מיט די ספרים. א שיינ ברייט געבוירט, קרעפטיק יונגל, א איינגווי-ליקער און האַנאָריסטער, אן ארבעטזאמער און פעסטער כאראקטער איז ער פון די פריע יאָרן געגאנגען זיין אייגענעם וועג. שוין ביי זיין בר-מיצוה האָבן די עלטערן פארשטאנען, אז קיין האנדלס-שולע וועט משה-מאָזעס נישט פאר-ענדיקן און אפילו נישט אָנהייבן; קיין באנק-קוועטשער איז ער נישט און קיין חשק צו ווערן א סוחר אין קלייט אָרער א באאמטער אין א ביראָ האָט ער נישט. דערווייף האָט מען ביי אים געפועלט, ער זאָל זיך באקענען מיט דער מישפחה-טראדיציע: די האָלץ-בראנזשע. דער ברודער שמואל האָט אים גענומען צו זיך. דאָס יונגל האָט נישט ליב געהאט, אז מע זאָל אים „ווייזן“, אז מע זאָל אים באפעלן, האָט ער זיך אין א שיינעם טאָג צעקריגט מיטן „שעה“. אין דער שטיל האָט ער געשפיגען חלומות פון ארומפאָרן, זען א וועלט. האָט ער בסוד זיך אָפ-געשפאָרט אביסל געלד און אין א זומער פארטאָג האָט ער גענומען דעם רוק-זאק מיט אביסל וועש און איז אוועק פון דער היים מיט א וואָגן, וואָס האָט גע-פירט סחורה קיין מאָלדעווע.

דאָרט האָט מען דאָס יונגל נישט געפרעגט אויף קיין „פאפירן“. דער פערצן-יעריקער האָט זיך א שטיק צייט אויכהענהאלטן אין א שטעטל ביי דער גרע-נעץ, ביז דאָס ביסל געלד איז אים אויסגעגאנגען. האָט ער אָנגעהויבן זוכן ארבעט און געפונען. ביי א שניידער, א מטופל מיט קינדער. נאָך עטלעכע חד-שים האָט משה זיך ארומגעזען, אז פון ארומטאסקען זיך מיט די קינדער און גיין איינקויפן וועט ער קיין מלכאה נישט אויסלערנען. און סיווי, א שניידער ליגט א גאנצן טאָג אין שטוב, ווי אין א שטייג. איז ער אריבער צו א בלעכער; דאָ איז אים בעסער געפעלן, דער עיקר די ארבעט אויפן דאך, פון וואנעט מע קען זען ביז ווייט איבער גרינע פעלדער און וועלדער. מיט דער צייט האָט ער איינגעזען, אז דערווייף מוז ער פאָלגן א באלעבאָס. איז שוין בעסער, א היי-מישן. און סיווי האָט זיך אים צוגעגעסן דאָס וואלגערן זיך אין דער פרעמד צווישן שניידערקעס און בלעכערקעס. איז ער אין דער שטיל אהיימגעקומען, זיך נישט פארענטפערט, זייער קנאפ געענטפערט אויף דעם אויספרעג פון די

בני-בית און שווייגנדיק זיך צוריק גענומען צו דער אלטער ארבעט. זיך גוט אויס-
געלערנט דאָס האָלץ-פאָך.

יאָרן גייען, יאָרן קומען, א קינד וואקסט און אָט איז אונדזער העלד שוין
א זעלנער אין פראנץ-יאָזעפס ארמיי. ער נעמט דעם ענין נאָר ערנסט און וועט
אויס-דינען ווי א „צונספירער“. שפעטער, בעת דער ערשטער וועלט-מיליטאריע,
איז דער קייסער וועט רופן, וועט ער איבערלאָזן ווייב-און-קינד אין רומעניע
און גיין „פארטיידיקן דאָס פאָטערלאַנד“. ער וועט אויפן פראָנט ווערן א פֿעלד-
זועבל, אריינפאלן אין איטאליענישער געפאנגענענשאפט און אהיימקומען ערשט
שפעט נאָכן באנקראַט פון דער האבסבורגנישער אימפעריע. אָמאָ, פראנץ יאָ-
זעפס יורש און משה גאָלדענבוים האָבן פארשפילט די מיליטאריע. נאָר לאָמיר זיך
נישט אײלן און צוריקקומען צו משהס יונגע יאָרן. נאָכן אָפּדינען האָט ער ווי-
דער געארבעט א שטיק צייט אין דער מישפחה ביז עס האָט זיך אים פארבענקט
נאָך נייע ערטער; איז ער ווידער אריבער קיין רומעניע, אָנגעפירט מיט א גרופע
ארבעטער אין וואלד, געהאקט בייער, אראָפגעשיקט צו דער זענ די אָפּגעהא-
טע ריזן אָדער סאָרטירט ברעטער, זיי געשיקט צו דער באַן און פון דאָרט אי-
בער דער וועלט.

דאָ, אין פאלאנקע, אויף דער גרענעץ מיט טראַנסילוואַניע, צי איז נאָע-
נטו ישוב, גימעש, האָט דער שיינער בוקאווינער יונגערמאן זייער אויסגענומען
ביי פרויען און מיידלעך און שדכנים האָבן אים נישט געלאָזט רוען. ער האָט זיי
אָבער געענטפערט. אז ער האָט צייט. ביז עס האָט זיך אים צוגעגעסן דאָס בחו-
דישע לעבן. האָט ער זיך געלאָזט רעדן א שידוך פון דערבייקן שמעטל מויגעשט,
א מקום פון נאפט-גרובן, תורה, השכלה און חובבי-ציון.. די באשרטע האָט
געהייסן סאַסיע (זאָפי בלע'ז).

סאַסיעס טאטע, ירוהם-פישל, א שטילער פאראינערלעכטער, לידישער גע-
מיט-מענטש, איז געווען א בראצלאווער חסיד. ווער ווייסט צי ער האָט געהאט
זיינסגלייכן אין מאָלדעווע, ווו חסידות איז געווען אויבנאויפיק, פראגמאטיש
און פונעם רבינס טיש האָט מען גענאשט מער שיריים איידער תורה. דער בראצ-
לאווער חסיד איז געווען א נאמן אין א סקלאד פון נאפט; זיין ווייב, מרים-ביי-
לע, האָט געפירט א געוועלעב פון מעל. זי איז געווען אן אשת חיל זי האָט פיינט
געהאט עולות און „זיך נישט געפּוילט אויף א גאנג“. זי איז געווען א ש-
וועסטערקינד מיטן אָרטיקן רב, גדליה, א שטילער, נאָכגיביקער מענטש; דער-
פאר איז די רביצין רבקה געווען „א ברען“, ענערנישע, אמביציאָנירטע פרוי.
זי פלעג צומאָל באאיינפלוסן דעם רב אין זיין פסק-דין. קומט אמאָל א יוד צו
מרים-ביילען און באקלאָנט זיך, אז די רביצין האָט נישט געלאָזט דעם רב מיש-

פטן גערעכט. לאָזט זיך מרים-ביילע לאנג נישט בעטן, זי כאפט דעם מאנטל אויף די אקסל, לויפט אריבער צום רב און טוט אים א פרעג: „זאג מיר, נאָר גדליה, ווער איז רב דאָ אין שטאָט, רבקה צי דו? . וואָס דער רב האָט איר געענטפערט, ווייסט מען נישט, אָבער מע דערמאָנט זיך אין א רב, וואָס האָט אויסגעהערט די טענות פון איין צד און אים געזאָגט: דו ביסט גערעכט. דאָס-זעלבע האָט ער געזאָגט דעם צווייטן. פרעגט אים א זייטיקער: וויאזוי קענען ביידע זיין גערעכט? „ענטפערט אים דער רב, „דו ביסט טאקע אויך גערעכט.“ מיט דער נאנצער שווערער פרנסה האָט מען אויפגעכאוועט און אויסגע-געבן עטלעכע טעכטער. נאָר ביי דער מעזינקע האָט זיך דאָס רעדל אָפגעשטעלט. דער בראצלעווער חסיד איז פלוצעם נפטר געוואָרן, די אלמנה האָט אָנגעהויבן קרענקען און סאָסיע איז, געבעך, „אויסגערופן געוואָרן“ ווי די מוטער האָט צוגעגעבן. „זי איז דאָס כפרה הינדל“ פלעגט זי די מוטער באדויערן און זיך געבעטן ביי איר, זי זאָל א כלה ווערן כדי זי זאָל דערלעבן דער מיזויג-קעס חופה, נאָר א ישידוך פאר א באלעבאטיש מיידל, מיט א שוואכן נדן און א נאָך שוואכערער מוטער, איז נישט קיין גרינגע זאך.

ווען מע האָט איר גערעדט דעם שידוך מיטן 28 יעדיקן משה גאָלדנבוים האָט זי זיך געמווענקלט. ער איז פאר איר געווען צו וועלטיש, צו עלענאנט, צופיל לעביונג. דער מאמעס בקשות האָבן זי באוויגן צו זאָגן יא. דעם א: דערן טאָג נאָך די תנאים האָט דער חתן זי געפרעגט: „זאָגט מיר נאָר, זאָפי, פאר-וואָס האָט איר מיך נישט געוואָלט פאר א חתן?“ האָט זי אראָפגעלאָזט די בליקן און תמימותדיק געענטפערט: „א מאן מיט אזעלכע פאוואָריטן „איז נישט פאר מיר“. האָט משה א שמייכל געמאָן און געזאָגט: „דאָס איז עס אינגאנצן?“ ער האָט זיך אויפגעהויבן און ערגעץ אוועק. אינניכן איז ער צוריקגעקומען פונעם באלבירער מיט אָפגעראזרטע באקנבערד. ער האָט זי א פרעג געמאָן: „אזוי געפעל איך אייך בעסער?“ איר שווייגן איז געווען בארעדעוודיקער ווי יעדער אנדערער ענטפער.

פון אָט דעם פאָרל איז געבוירן געוואָרן ציפעלע. שוין פון דער ערשטער דגע אָן האָט זי ארויסגעוויזן איר אַריגינעלקייט, ווייל זי איז געבוירן געוואָרן מיט די פיסלעך פאָרויס און דערמיט גורם געווען דער מוטער גרויסע ווייטי-קן. דעם טאטנס תהילים-זאָגן און די געניטשאפט פון דער דאָרפישער הייבאם האָבן געראטעוועט צוויי לעבנס-דער מוטערס און דעם קינדס.

האָלענדישע יידן האָבן א גלייכווערטל: „א יידישע טאָכטער דארף פאר-מאָגן דריי ח - ז: חן, חכמה, חוצפה“. וואָס חן באטייט דארף איר אייך נישט

לערנגען. עם וואָלט געווען אַ הנדל פֿון מיר אזוינס פֿאסט מיר נישט, „חכמה“ באטייט נישט אזוי קלוגשאפט, ווי א ריכטיק אויפגעמען דאָס לעבן און גוט אָפּענטפּערן אויף אלע געשעענישן; „הוצפה“ איז נישט אומפֿארשעמטקייט אָדער דרייסטקייט, נאָר א צוטרוי צו זיך, א גלויבן אין די אייגענע כוחות, דאָס „שמעלן אויף זיך“.

אָט די מעלות באווייזט דאָס קינד פֿון פּיצלווייז. (אירע חסרונות וועל איך פֿארשווייגן, ווייל זיי פֿאסן נישט אריין אין מיינע כוונות). איך זע ציפּעלעס א בילדל אין עלטער פֿון... ניין חדשים. פֿון אונטער די שיין געצייכנטע ברע-מען קומט ארויס א פֿארווונדערטער בליק אויף דער וועלט דער אומבאקאנטער און ווונדערלעכער. שפעטער מיט עטלעכע וואָכן פֿאַרט מען ארויס קיין זאווי-דאָוויש, אין באַסניע, וווּ דער טאטע ארבעט זינט א יאָר. דער טאטע האָט נישט „קיין זיצפֿלייש“; מער ווי צוויי-דריי יאָר בלייבט ער נישט אויף א פֿאַסטן. „ער-געץ אנדרעשט“ איז פֿאר אים תמיד בעסער איידער „דאָ“. ער איז תמיד „אויף דער פיר“. דערוויילע פֿאַרט די קליינע ציפּעלע צום טאטן. אויף א סטאַנציע שטייט דער צוג אביסל מער; ווערט דאָס קינד אומגעדולדיק, שטופּט זי די וואנט פֿונעם וואַגאָן און זי באפּעלט: „נו, היידא!“, דאָס הייסט: „ריד דיך שוין אַמאָל, דו קריכער!“ און דער צוג פֿאַלגט און ער קאָזט זיך לויפֿן מיט א לאַנגן פּיף.

א וואָך נאָך א וואָך, א חודש נאָך א חודש און עס ווערן יאָרן. מע איז שוין ווי-דער אין די מאָלדעווישע קארפֿאַטן. דער טאטע ארבעט אין די וועלדער א גאנ-צע וואָך און קומט אהיים ערשט אויף זונטיק אָדער אויף יום טוב. די מאמע מיטן קינד וווינען אין שמעטל לעבן איר שוועסטער. עס איז היימישער און בעסער. דאָס קינד איז שוין א פיר יעריקס. אין א זומער אינדערפרי טוט מען זיך א כאפּ: „ווי איז ציפּע?“, נישטאָ ציפּע. מע פרעגט זיך נאָך ביי שכנים, מע זוכט זי אין הינטערנעסלעך, מע איז חושד וואַנדערנדיקע צייגנער, אז זיי האָבן זי צוגעגנבעט, מע זוכט אין ליידיקע קערנעצעס. א געכטיקער מאַגן! די מיש-פּחה איז פֿארצווייפֿלט... פֿאַרנאכט קומט אהיים די טשערעדע און ציפּקע מיט איר. זי ברענגט זיגערניש א בינטל זייערע בלעטער און זי וואַרט אויף לויברייך. צום סוף גיט מען איר עטלעכע קלעפּ און מע פרעגט זי אויס. שמעלט זיך ארויס אז אינדערפרי איז זי מיטגעגאן מיט דער טשערעדע אין פֿעלד אן דעם פֿאַסטעכס וויסן. ער האָט זי דערזען, איז שוין געווען צו שפעט זי אהיימצו שימן; האָט זיגעגעסן זיין ברינדזע מיט קאלטער מאמעליגע און מיט ציבעלע, געקליבן בלומען און זייערע בלעטער און זיך שיין געשפּילט איינע אליין... פֿארוואָס קומט איר א שמראָף? ווי אומגערעכט מענטשן זענען!

אן אנדער איבערלעבעניש. ציפעלע איז צוגאסט ביי דער מומע ראָזע. מע שיקט זי אריין אין שטוב עפעס נעמען און דאָס קינד דערזעט אויפן קאמאָד צירונג. דער גלאַנץ פון גאָלד און דימענטן געפעלֶט דעם קינד און עס נעמט עטלעכע שמוקזאכן זיך צו שפּילן מיט זיי; קיינער באמערקט עס נישט. ווען דאָס קינד גרייט זיך אהיימיין נעמט די מומע א פּעקעלע שאַקאָלאַד און לייגט עס אריין דעם קינד אין קעשענע; דערפילט זי דאָרט א רינגעלע. זי קוקט זיך צו, טרעפט זי דאָרט נאָך צירונג. אוודאי שרייט מען זיך אויס אויפן קינד. צי-פעלע ענטפערט אָבער זייער ערנסט: „איך האָב דער צאצע ראָזע אויך איבער-געלאָזט פון די שפּילעכער“.

ציפעלע איז נישט קיין נאשערטע. שאַקאָלאַד עסט זי נישט, נאָר זי מאַלֶט דערמיט „מענטשעלעך“ „אויף דער וואנט; פון געזאלצענע פיש טשיפעט זי נאָר א שטיקל פון דעם בויך, פון צוקערלעך האָט זי ליב די שיינע פאפּירלעך, אין וועלכע זיי זענען איינגעפאקט, פון ראהאט, די שיינע שאכטלען.

...1918. די גרויסע, וועלט-מילֶחמה (שפעטער וועט מען זי רופן די ער-שטע) האָט זיך פארענגדיקט. פראנץ יאָזעפּס יורש, אַטאָ, און זיין געטרייער אונטעראַפּיציר משה גאָלדנבוים האָבן פארשפּילט. משה קומט אהיים, דער-קענטט מוים דאָס קינד, וואָס ער האָט נישט געזען עטלעכע יאָר און ער לייגט ארויף אויפן בוידעם דעם אָפּגעטראָגענעם מונדיר מיט די מעדאלן און מע נעמט זיך ווידער צו דער ארבעט אין די וועלדער. די מישפּחה וועט זיך ארויסציען אין דעם שיינעם דאָרף פּאַלאַנאָ, כדי צו זיין נענטער צום ברויט-געבער און ציפעלע וועט אויסוואקסן אין דער דאָרפישער לופט און סביבה, לערנען אין דער דאָרפישער שולע (פיר קלאסן אין איין צימער, מיט איין לערער), און אויס-וואקסן א יידישע טאַכטער, ווייל...

...ווייל אין דאָרף וווינען טאקע נאָר געציילטע יידישע מישפּחות, אָבער זיי ברענגען אראָפּ א מאראמורעשער יונגמאן פאר א מלֶמד; און די זיבן מיי-דעלעך לערנען צוגלייך מיט די דריי יינגעלעך דאווענען און חומש; זיי הערן דעם מלֶמד מעשיות, זיי זינגען זיינע לידער, שפּילן אין זיינע „שול-פּייערונג-גען, היטן שבת און יום טוב און ביכלל איז דער יידישער שטייגער זייער לע-בעדיק ביי די יידן אין דאָרף.

דער מלֶמד זוכט מיטלען כדי צו פארבעסערן זיין הכנסה. אויף פורים גרייט ער מיט די קינדער א שפּיל. ווי אלע מאראמורעשער ישיבה-בהורים האָט ער אלס יינגל מיטגעשפּילט אין די פורים-שפּילן און ער קען די מעקסטן (איי-ניקע שטאמען פון דעם באקאנטן פּאָלקס-דיכטער און בדהן הערש לייב ס-געטער, וועלכער האָט געלעבט כמעט הונדערט יאָר). איצט וווינט ער דאָ אין

דאָרף מיט זיין יונג ווייבל און א יונג פאָרל באדארף אסך... צו וואָס זשע וואר-
טן ביז פורים? אין דאָרף זענען די יידן סיווי זשערנע נאָך אביהל פארוויילונג
און די קינדער אוודאי. נעמט דער מלמד צונויף דאָס מנין יינגלעך און מיידע-
לעך און גרייט מיט זיי א מכירת-יוסף שפיל. די מעשה איז דעם עולם גוט בא-
קאנט, אפילו פונעם טייטש-חומש. די פאָלקס-פאנטאזיע האָט דעם ענין צענראמט
לויט זיינע השגות און געשמאק (און דערמיט צוגעגרייט דעם וועג פאר איציק,
מאנגערס מנילה-און-חומש-לידער).

„אז ס'איז נישטאָ קיין מיידלעך, טאנצט מען מיט שיקסעס“, לערנט אונדז
א היג פאָלקס-ווערטל; און אז עס איז נישטאָ קיין גענוג יינגלעך, וועלן מייד-
לעך שפילן מענערשע ראָלן, יעמבס זין. ציפע וועט שפילן די איינציקע קאָ-
מישע ראָלע פון דער פיעסע-דן. דער ביבלישער פערסאָנאזש ווערט פירנע-
שטעלע ווי א מין לעביונג. ער וועט אמוזירן דעם עולם לויט דער „קאמעדיא דעל
ארטע“ — טראדיציע. יעמב אבינו זאָגט אים שטראָף-רייד צוליב זיינע „קאסאנאָ-
ווישע“ פירעכצער:

דן, זיסער, דאָס איז נישט שיין
נאָך אלע מיידלעך ארומצוגיין
איז דער תורה שטייט געשריבן „בן שמונה עשרה לחופה“
האָב חתונה, לויף נישט נאָך ווי א קליפה...
דן בלייבט דעם טאטן נישט שולדיק קיין ענטפער:
— טאטע, טאטע, דו דארפסט נישט זאָרגן,
איך וויל חתונה האָבן נישט היינט איידער מאָרגן...

יעמב לאָזט זיך איבערצייגן און גייט אוועק. דן גייט שפאצירן אין וואלד
און ער באגעגנט דאָרט א מיידל. אוודאי הייבט ער אָן זיך צו שרעקען צו איר
(פֿלירטעווען בלע'ז), און סערענאדעוועט אין מיטן העלן טאָג:

— עס גייט א יונגע שפאצירן אין דעם ווילדן וואלד,
קומט אים אקעגן א מעדכען אין זיין געשטאלט (!).
א, דו שענעס מעדכען, וואָ זינד דייע זינע?

און זי ענטפערט אים אויך אויף דייטשמערש;

צו מיינע פאטער אונד מוטער, וואָס איך געבאָרן בינע (!)

דן „פארט ווייטער :

— א, דו שענעם מעדכען, דו ענטפערסט מיר גאָר שאין,
א געשענק וועל איך דיר קויפן, פאר אן אנדענק זאָל עס דיר זיין.

ענטפערט דאָס מיידל:

— איך בראוכע קאינע רינגען, איך בראוכע קאינען מאן
איך גלאובע נור אין דעם הערנאָט, וואָס ער מאכט קאן

דן זעצט פאָר דעם דוּאַ:

— א, דו שענעם מעדכען, דו ענטפערסט מיר גאָר קאלט,
די עהרע וועסטו פערלירן מיט א יונגען אין וואלד.

דערויף ענטפערט זי אים פעסט:

בעסער צו קראפירן אין דיזער שטונדע אין וואלד...
— ווי איידער די עהרע צו פערלירען מיט א יונגען אין וואלד.

נאָך אַט דעם קאָמישן אינטערמעצאָ גייט די אקציע ווייטער. יוסף קומט
צו די ברידער, זיי וואדפן אים אריין אין א גרוב, זיי פארקויפן אים פאר א קנעכט...
נאָר צוואָס אייך דערציילן די מעשה פון דעם חומש? אויב איר האָט אמאָל גע-
לערט אין חדר, צי אין א יידישער שולע, קענט איר זיך באגיין אָן מיר; און טאָ-
מער נישט, איז פארפאלן, וועט איר די פיקאנטע מעשה מיט פוטיפרס ווייב,
געוווירע ווערן נישט פון מיר.

דער עולם האָט זיך געלעקט די פינגער פון דער שפיל (קיינ סך טעאטער
האָבן זיי נישט געזען) די שענסטע באלעבאטים פונעם ישוב האָבן אָפגעגעבן
זייער שטוב פאר א „שפילזאל“ און אפילו צוגעהאָלפן שאפן די קאָסטומאציע,
דעם רעקווויזיט און... דער בוזשער פונעם יונגן מלמד „האָט זיך אויסגעגלייכט
די ביינער“. האָט ער טאקע דאָס אנדערע יאָר געשטעלט אן אנדער תנך-שפיל
מיט יעקבס בענטשן זיינע קינדער פאר זיין אָפּלעבן. רבקה העלפט יעקבן
אויסכאפן די בכורה ביי עשוין. ציפעלע האָט געשפילט די ראָלע פון רבקה און
געמאכט אן אמתע „קאָמפּאָזיציע“.

ביכּל האָט דאָס מיידעלע ארויסגעוווּזן צוויי גוטע יידישע שטריכן: א
נטיה צו העלפן גויטבאדערפטיקע און דערביי צו ברענגען פרייד אין מענטש-
לעכע הערצער. נאָך איידער דער מלמד איז אראָפּגעקומען אין דאָרף האָט זי

געהאט אָרנאניזירט א מיין אָוונט מיט לידער און אן איינאקטער אויף רומע-
ניש (אויסגעלערנטע טיילווייז אין שולע) און מיט דער הכנסה האָט מען
געקויפט אויף פסח קארטאָפֿל און אייער פאר מויגעשטער אָרעמע לייט. שפעטער
האָט זי אָרנאניזירט א הערצל-יאָרצייט. מויגעשטער יידישע לערער האָבן איר
געגעבן פרוגס „דער כּוּס“, „זאמד און שטערן“, אנדערע לידער פון א. רייזען
און מאָרים ראָזנפעלד און ציפעלע האָט פאטעטיש דעקלאמירט. מיטן „קאר-
טאָפֿל“ – ספעקטאקל איז פארבונדן אזא עפיואָד. ציפעלע האָט געהאט פאר-
טיילט בילעטן און יעדער באַלעבאָס האָט באצאָלט נאָכן ספעקטאקל. א פרעמ-
דער יונגערמאן, א חתן פון א היג מיידל האָט נישט געוואוסט דערפון און פאר-
נעסן צו באצאָלן. האָט אים ציפע פארהאלטן; „גייט נאָך נישט אוועק, ווייל אָט
דער הער האָט נאָך נישט באצאָלט“. דער יונגערמאן האָט זיך שטארק פארשעמט,
אָבער באלד זיך צעלאכט און אָפגעווישט דעם שלעכטן איינדרוק. דער שידוך איז
געבליבן א שידוך און די קארטאָפֿל, קארטאָפֿל.

להיפוך אנדערע דאָרפישע שילערנס האָט ציפע ליב געהאט צו לייע-
נען ביכער; יידיש-אין דער מאמעס טייטש-חומש, רומעניש-נישט נאָר
אין לערנביכל, נאָר אפילו אמתע ביכער פונעם לערערס ביבליאָטעק. די מעשה
איז אזוי. דער לערער האָט געווינט טאקע אין שולע. אזויווי ער איז געווען
א בחור פֿלעגט ער באלוינען די בעסטע שילערנס דורך שיקן זיי, אים ריינצומאכן
דאָס צימער. איין מאָל האָט ער ציפען מכבד געווען מיט אזא כיבוד. עס פאר-
גייט אהאלבע שעה, א שעה און מע זעט זי נישט. דער לערער גייט אין צימער,
טרעפט ער זי וויינען איבער זיינע באלייכטע שונד-ראָמאנען „די פארטריבע-
נע אין דער חופה-נאכט“, די שיינע רענאטע געבעך. פון דעמאָלט אָן האָט ער די
ביכער געהאלטן הינטער א שלאָס.

איבערלעבענישן. די דרייצניערקע קומט אין צוג מיט א באקאנטן יונגן
מאן. צום געזעגענען האָט ער איר געקוישט די האנט-איר ערשמע גרויסע
מיידלשע איבערלעבענישן...

און. עס עפענען זיך טויערן פון יוגנטלעכע טרוימען, איבערלעבענישן,
שטימונגען און געדאנקען. א נייע וועלט.

מיר בלייבן שטיין אויף דער שוועל פון אָט דער נייער וועלט, איידער עס
צעוויקלט זיך א ספיראלישער גורל...

„פאָרעלויער צימעס“

די ערשטע וועלט-טילחמה און די גרויסע ענדערונגען אין אייראפע נאך דער מילחמה, די מעריטאָריאלע דערנענצונג פון רומעניע מיט א פארנרעסער-טער יידישער באפעלקערונג, אין כמות און אין איכות, האָבן באאיינפלוסט אויך דאָס קולטור-לעבן פון היגע יידן; איינע פון די אָנזעעוודיקסטע ווירקונג-גען איז געווען אויפן געביט פון אמאטאָרן-טעאטער. די אמאטאָרישע גרופעס פון ישמעט און ישמעלעך האָבן זיך מער נישט צופרידן געשמעלט מיט שפילן גאָרדיגע, לאטיינערן צו שמרן; זיי האָבן סטיכיש געפילט א באדערפעניש צו זיין אקטועל און זשורנאליסטיש-לעבעדיק. האָט מען זיך גענומען פאר א סוסטער די רומענישע רעזיו-ספעקטאקלען אָדער די יעקב שטערנבערג-יעקב באַמאָשאַנסקי-ספעקטאקלען זינט 1919, צוויי באסאראבער, וואָס זענען אהערגע-קומען אין 1914 און פאָזיטיוו געווירקט אין דער היגער קולטור-באווענונג. באַמאָשאַנסקי איז אינגיכן אוועק פון רומעניע און געווירקט אין ארגענטינע; שטערנבערג, דער דיכטער, דראמאטיקער און טעאטעראל האָט אסך צוגעש-טייערט צום מאָדערנעם יידישן און רומענישן טעאטער. ער איז געשטאָרבן א בן שמונים אין מאַסקווע.

די ישטערנבערגנישע רעזיו האָבן געגעבן א תיקון דעם אויפגעוואכטן געזעל-שאפטלעכן הויש פון ישמעלדיקער יידישער אינטעליגענץ: פאָדעלוי און מאי-געשמ, בוחוש און אסך גרעסערע און קלענערע ישובים האָבן געשאפן מיט איי-גענע כוחות טעקסט, שפיל, רעזשי מוזיק פאר „רעוויסטע“-סטעקטאקלען פון א לאַקאלן כאַראַקטער. די אָרטיקע סיכסוכים האָבן באקומען א סאָציאל-פאָליטישן הינטערגרונט און די כלוטרישט אומשולדיקע שפיל האָט צומאָל געהאט אן ערנסטן סאָציאלן אונטער-טעקסט, די רעזיו-ספעקטאקלען זענען אָבער געווען שפילעווירק און פאָלקסטימלעך און זיי זענען געפעלן דעם עולם.

פאָדעלוי, 20 קמ. פון יאס, א צענטער פון תבואה-האנדל, מיט א ברעטער-זעג, א מיל און אסך יידישע בעלי-מלאכות, איז נישט אָפגעשטאנען פונעם „קולטור-רענעסאנס“, עטלעכע יונגעלייט פונעם שטעטל: די שפעטערדיקע אי-נזשינערן געציל בוכמאן (אן עסקן, אומגעקומען אין יאסער פאָגראַם פון יוני 1941) יעקב קערן (דערלעבט א הויכע עלטער) דער שפעטערדיקער טעאטראל, דיכטער און סקולפּטאָר שמחה שוואַרץ (1900-1974) האָבן צונויפגעשטעלט דעם טעקסט, קאָמפּילירט די מוזיק, געשאפן די סצענאָגראפיע, די רעזשי און... מיטגעשפילט, אינניעם מיט די סטודענטן אביש מענדעלאָוויטש (חינט א דאָקטער אין יאס), לוי לייבאָוויטש, מיטן צונאָמען „פּריץ“ צולוב זיין עלעגאַנץ, ישראל לייב פינקלשטיין, יונג געשטאַרבן, אהרון אנטשעלס. דער סעפּעקטאַקל איז גע-פעלן און מע האָט אים געשפילט דריי מאל אין שטעטל און אפילו געפירט אין שכונותדיקן טירנו-פרומאַס, וואָס האָט נישט זוכה געווען צו אן אייגענער רעווי. געשען איז דאָס ווינטער 1919-1920. דער יאסער גרימער האמבורגער איז א-ראָפּגעקומען, בסוד זיך אָנגעקומט די העלדן און, אדאנק זיין געראַטענעם אויג און זיין געשיקטער האנט האָט ער זייער גוט פארגרימירט די „שוישפילער“ וואָס זענען ענלעך געוואָרן צו זייערע פּראָטאַטיפּן. דוד לייב דאווידאָוויטש, א פרומאקישער באזיצער פון א „זאָדע-וואסער-פאבריקל“, וועלוול בוכמאן, א זייער אקטיווער עסקן און... קאוואליר; ער האָט גוטמוטיק מיטגעהאַלפן אויב-שטעלן דעם סעפּעקטאַקל, כאָטש ער איז געווען צווישן די סאטיריזירטע; זשאן מאיראָוויטש, א טיפּאָגראַף און א קאנדידאט אויף א קהלסמאַן, וויגדער יוסי-פּאָוויטש, דער לערער אהרון ראָזנטאַל, א דיינס א זון, א משכיל מיט א שטייפל קראגן און א קראוואט; יאסל דאָנזשיק, דער פּאַרשטייער פונעם המון, אָנגעשמעקט מיט „לינקע אידעען“ און נאָך.

דער טעקסט פונעם „פּאָדעלויער צימעס“ שפיגלט אָפּ דאָס מאָלדעווישע יידיש פון יענער צייט. דער פּראָלאָג פון שמחה שוואַרץ איז מער קולטורעל ווי דער טעקסט פון די אנדערע צוויי מחברים מיטן פּסעוודאָנים „לעצענ“ (פארקערט פון געציל) און באקאי (פון יאקאב) די פּאָרנעמען פון די מחברים. דעם פּראָלאָג האָט „געזאַגט“ שימחה אלײן. קיינער פון די מחברים, מיטשפילער און זייערע מיטשפחות זענען נישט געשאנעוועט געוואָרן. סיכסוכים צוליב א שאלה וועגן א פּופיק פון א הון; שיינע יידן, וואָס דאווענען אסך און זענען ווייניק מגדר, „קוליסן“-עסקנים, כבוד-זוכער, דערוואכונג פון המונישן באוועסטזיין וכדומה. נאָר לאַמיר לאָזן קומען צום וואָרט דעם... „צימעס“.

אקדמות מילין... איידער מיר הייבן אָן צו פֿלױדערן אונדזערע פֿוסטע זאכן,

בעטן מיר אייך, איר זאָלט אייך נישט בא... בא... לאַכן;
צום ערשטן וועלן מור שמועסן ווי ערנסטע מענטשן,
דערנאָכדעם וועלן מיר מיט מזומן בענטשן,
איר וועט דאָ פֿארזוכן פֿון אונדזערע שפּיזן,
איבערהויפט אונדזער צימעס פֿאר גאָר ביליקע פֿרייזן.
דער צימעס איז געפרענגלט געוואָרן אין האָניק
און ס'האָט זיך נאָכגעשלאָפֿט אביסל פעפער אין פּאָלאָניק;
אויך זאָלץ האָבן די קעכענס נישט קשה געשיט,
זיי זענען ביידע קאליקעס און קענען ביידע גאָרניט.
וואָס איינע דערזעט נישט, דעררעדט שוין די צווייטע,
אז ווער עס האָט גאָר אויערן מוז מאַכן א פֿליטה.
די ערשטע וויל זען רוח (רעוואַך) און בלייבט תמיד ביים קרן (קערן)
די אנדערע גאָר פֿלױדערט און רעדט פֿון „אויס“, שטערן;
די ערשטע רעדט פֿון שליםמזלות און פֿון מזיקים,
די אנדערע שיט מיט גמרות, תחינות און פֿסוקים;
דער ערשטער ווען עס שווינדלט אים פֿאר די אויגן א „פֿוסטע“,
פֿאלט ער תיכף כורעים און שרייט: „איך שטארב פֿאר דיר, בעל
הביתמע!“
די אנדערע, אז זי דערטאפט גאָר א בלעטל מיט שמות,
קייט זי שוין די ווערטער ווי שטרוי די בהימות.
אַט דאָס זענען די קעכענס, וואָס זיי האָבן אָנגעגרייט דעם צימעס,
וואָס איז געקאָכט געוואָרן ווי אין פֿסוק איז מרומז.
אביסל וואסער פֿון דער מיקווה האָט אונדזער ר' אליהו געניבן
און מיט א געלעכערטן פופיק האָט עס ר' הערש שוואַרץ צעריבן.
זעליג משה האָט אונדז געגעבן כ... כ... כשר שמאָלץ
און הנדב ר' משה כוכמאן האָט אונדז פֿארקויפט דאָס האָלץ.
א שוועבעלע האָבן מיר גענומען ביי ר' אהרון ראָזנטאל,
און, חלילה, ביי א סכנה, וועט ר' יאנקעלע לייבאָוויטש ניבן א סיגנאל.
יאנקלאָוויטש און וויגדער יאָסאָפּאָוויטש האָבן אין פֿיער געבלאָזן,
און ר' רוד לייב האָט צעפֿלאַקערט מיט אביסל ירגזון.
און פֿון אַט די אלע קרייטעכצער האָבן זיי געמאכט דעם „ניוועטש“
לויט כאַנציעס קבלה, נאָך מיט א באַקוועטש.
איר זאָלט דאָ נישט גענעצן און פֿארדרייען די נאָז,

וועט מען איך אדאָ אויפניבן דעם דאָס... דעם צימעס, הייסט עס.
יעמוד, יעמוד, יעמוד הצימעס בר'לעציג און באַקאי.

קופלעט פון וועלוול בוכמאן

איך בין וועלוועלע קארטוראר / ביי אלע דאמען זייער פאָפולאר / ווייסט איר
פארוואָס, יאָ נאָר דערפאר, יאָ, נאָר דערפאר / ווייל איך קען דעם גאנצן „אבע-
צעדאר“, און בין דערצו אויך נישט קיין נאר. / איך פארדריי זיי דעם קאָפּ /
און זאָג, אז איך בין א פילאנטראָפּ, / ווייל איך בין וועלוועלע קארטוראר
שווער איז מיר צו מאכן ביי זיי א „פראַטשעס-ווערבאל“ / זייערע זיצונגען
גיבן מיר קיין שום מאטעריאל / ווייסט איר פארוואָס, יאָ, נאָר דערפאר, יאָ
נאָר דערפאר: ווייל מאדאם... בלאָזט זיך דאָרט / און פרעזידירט מיט א שפי-
צעריע-וואָרט / מאדאם פערעסטער מוז זיין אין קאָן / ווייל אָן רומעניש וואָס קען
מען דען טאָן?! / דאָס פרייליך סאבינא זאָגט אזוי נו שטיוו“ / „דע אטשעיאש
פארערע“, זאָגט מאדעם יאנמו, נאר איך בין וועלוול קארטוראר...

קופלעט מאיראָוויטש

איך מאנדל בין יעדן באקאָנט / אומעטום איז מיין נאָמען דערמאָנט/ווען
איך האָב אין שטעטל דעם גרעסטן כוח, / ווייל איך האָב א שפיציקן מוח.

ברידער זענען מיר אסך / קיינער איז מיט אונדז נישט גלייך / און אויב
דאָס שטעטל איז היינט פויג (פול) / איז ווייל מיין זאנוול מיט מיין מאירן
זענען ניט אין קהל....

קופלעט אהרון ראָזנטאל:

אין שפראכן בין איך א פילאָלאָג / אין פאָליטיק-א דעמאָנאָג / אין מילא
דעלמא-א פסיכאָלאָג / און אין היסטאָריע אן אנטראָפּאָלאָג.
ביי מאָריצן טרעה איך מיין עידה / האלט איך זיי א לאנגערעדע / און גיב
זיי פסיכאָלאָגיש צו פארשטיין, / אז א דעמאָקראט בין איך אליין.
איך לעז אהר העמס א פעליטאָן א חכמה פון יאנקל סאָלאָמאָן / פון נע-
נעראל פיקאָנס שלום / און פון מיין עלטער באַכעס א חלום.
ווער סע מאכט מיר נאָר מיין שפיל / הייב איך אים אין די עליונים / האָב
איך נאָר דערפולט מיין ציל / ווארף איך אים אין די תחתונים.

קופלעט פון יאָסל דאָנדזשיק:

איך בין דער באַלשעוויסטן-פרעזידענט/אונדזער כוח באשטייט אין די הענט / איך האָב אין שטאַט א דעה באקומען / מע ציילט שוין פעסט אונדזערע שטימען. / ... ביי סראָל לייזויס איז מיין טריבונע מע הערט מיך דאָרט מיט גרויס כוונה / איך פרעדיק: „יעדן גלאַך“ / די גבירים נישט לאָזן געמאך... / איך טענה תמיד מיט ביידע הענט / ווי געלערטער אין פארלאמענט / איך לייען טאנאסעס חיבורים / און מאך מיר דעם שפיל יעדן פורים...

קופלעט דוד לייב דאווידאָוויטש:

„פרום איז אונדזער בלי-קודש/ זיי נעמען ווייניקא חודש / ר'ברוכל פאר-גלאַצעט די אויגן / און גייט אין צווייען איינגעבויגן.

נאָר איך בין גוט, און פרום און שטיל / אויף אלע שימחות בין איך פול / איך טו דאָך אלעס אין דער וועלט / אבי עם קאָסט נאָר נישט קיין נעלט. / משה שוחט אין אן אנדערער שניט/ זיין ווייב טראַגט שוין פון לאנג א הוט/ ער טראַגט א קראַגן מיט טאנזשעטן / ביי זיי זענען שוין פונלאנג צונויפגערוקט די בעטן...

משה בוכמאן איז אונדזער בעל-קורא/ ער קאָרט נישט קיין טרערן ביי דער הפטורה / יאנקל לייבאָוויטש איז מלא יסורים / ער האָט נאָך קיינעם נישט פארשמערט דעם פורים...

אייניקע פון די „באשפעטע“ בעלי-בתים האָבן „געמאכט א נוטע מינע צום ביזן שפיל“. אנדערע האָבן זיך געברוגזט. געמטראשעט מיט פראַצעס און דאָס האָט אוודאי פארגרעסערט דעם דערפאָלג פונעם ספעקטאַקל: מע האָט געטראַפן אין פינטל!

דר א. מענדעלאָוויטש, וואָס האָט מיר דערגענצט די פערזן פון דעם „צימעס“, זוו ער האָט טיטנעשפילט, דערציילט מיר מיט וויפל פרייד די שפילער האָבן אויסגעפירט זייער שליחות. קיין צווייטע רעווי האָט מען נישט געמאכט; מע איז אונטערגעוואקסן, זיך צעפאָרן איבער דער וועלט; פאריינען האָבן גענו-מען ווירקן דירעקטער און אויסגעהאלטענער. דעם טעט פונעם צימעס קען מען אָבער ביז היינט, 55-56 יאָר שפעטער נישט פארגעסן...

„גיולאר“

גיולאר, אזוי האָבן די אָרטיקע יידן אָנגערופן זייער שטעטל ביוואָלאַר, וואָס ליגט נישט ווייט פון יאס, ערגעץ ביים פרוט. חוץ די געוויינטלעכע פרנסות זענען דאָרט געווען: יידן ערד-ארבעטער, וועלכע האָבן באקומען ערד אין 1864. געווען אויך עטלעכע פערד-מעקלערס, ווי אשטייגער, דער הפקר-יונג פישל. אמאָל אויף א יריד, כטוב לב המלך ביו, האָט ער זיך אזוי בארימט פאר א חברה פערד-סוחרים און פערדנביים: „אז איך בין אריינגעפאָרן קיין גיולאַר אויף מיין גראָ, אַרמאסארעקל“ האָט גאנץ גיולאַר געציטערט און קיינער האָט נישט געפרענט: „העי, ברע פישל, פארוואָס פאָרסטו אום שבת!“

איך בין אראָפגעקומען קיין ביוואָלאַר, הארבסט 1926 ווי א רומעניש-לע-רער אין דער „איזראעליטיש-רומענישער פאָלקס-שולע“. דאָס איז געווען מיין ערשטער ארויסטריט ווי א לערער נאָכן פארענדיקן דעם יאסער „נאציאָנאל-ליציי“ און נאָך צוויי נישט-געלונגענע פרווון צו „מאכן“ דעם באקאלאורעאט, די רייפקייט-פריפונג. (דעם דריטן, געלונגענעם פרווון האָב איך געמאכט ערשט זעקס יאָר שפעטער). דאָס שטעטל איז געווען אָפנערסן פון דער „גרויסער“ וועלט, ווייט פונעם הויפט-שאַסיי, פון א באן, פרנסה איז אָבער געווען צוליב דער נאָענטקייט פונעם פרוט.

ווי א לינקער קולטור-טוער האָב איך געטראַגן א רוסישע רובאשקע (אזוי-ווי א ישיבה-בחור טראַגט א קאפטן) און נישט אויסבאהאלטן מיינע אידעען. קיין סגולה צו פרנסה איז עס נישט געווען און קיין מעלה פאר א שידוך אוי-כעט נישט. נאָר ווי באקאנט, שטייען כלל-אינטערעסן העכער פון די וואָכערדי-קע דאנות פון א יחיד. ווי נאָר דאס נעבעכדיקע אויטאָבוסל, וואָס איז געקו-מען פון יאס האָט זיך אָפגעשטעלט עק שטעטל האָט מיך דער זשאנדאר אי-בער גענומען, גוט בורד געווען מיין רענצל און מיר געגבן אן עצה, אז איך זאָל מיך אויפפירן „אזוי ווי גאָט און אלע גוטע און פרומע לייט הייסן“. נו, קיין

שווערע אינדוסטריע איז אין שטעטל נישט געווען און אויפקלער-ארבעט צווישן יידישער יוגנט איז גיט געווען געפערלעך.

ביי מיינע 20 יאָר האָט איך מיך גענומען חכרן מיט די אָרטיקע יוגנט. זיי האָבן געהאַלפֿן דעם טאטן אין קלייט צי אין ווארשטאט, געקענט חומש מיט דשי, אביסל לשון קודש, געלייענט גוט רומעניש, אייניקע-אביסל יידיש; מע פלעגט פאָרן קיין יאס אין יידיש טעאטער, אביסל אקטיוויזן אין היגן ציונים-טישן פאריין און שפיגען יוגנטלעכע חלומות פון זען די וועלט און איינגעמען וועלטן. דערווייל איז מען זיך צוגנויפגעקומען יעדן שבת פארנאכט יעדעס מאָל אין אן אנדערנס הייס, פארבראכט פריילעך, געשמועסט, געזונגען און געבענקט נאָך אביסל קולטור.

נאָר לאַמיר איך בעסער דערציילן וויאזוי מיינע תלמידים האָבן מיך מקבל פנים געווען צו דער ערשטער לעקציע. ווי נאָר איך האָב געעפנט די טיר פונעם קלאס איז מען אויפגעשטאנען און אלע אייניגעס געזונגען: „טערענטע פורע פעטע (ביס) לע דוטשע לא גאלאז, לע ווינדע לא באראז“. דאָס איז דעמלט געווען א „שלאגער“ וועגן א באנדיט טערענטע, וועלכער האָט „געארבעט“ אין דער טונע-דעלטע, געראבעוועט, אָבער נישט געהרגעט, פארנאכט יונגע מיידלעך און געמאָנט אויסקויה-געלד (אן אמתער פאָרגייער פון היינטיקע מעריב-דיקע „ספעציאליסטן“!). איך האָב נישט ווי געהעריק אָפּגעשאצט דעם כבוד, וואָס מע האָט מיר אָנגעטאָן און זיך אויסגעשריגן אויף די קינדער. אינגיכן האָבן די קינדער פארשטאנען, אז כ'וועל זיי נישט שלאָגן מיט אן אייזערנעם „קייטל“, פון א טיר, ווי א טאטע האָט מיך געבעטן טון זיין זונדל, אן אומרו-איס, דעפעקטיוו קינד.

מיט די קינדער האָב איך זיך איינגעלעבט, באצאלט „רבי-געלד“, גערוון, געשרייען, נישט געשלאָפענע נעכט, און געוונען זעיר סימפאטיע און מיטאר-בעט. מיט די לערערס האָב איך מיך גיך אָנגעחכרט. דער דירעקטאָר, א שוחטס א זון, אן אלטער, בחור, א קלונער און קולטורעלער מענטש, האָט מיט מיר גע-פירט הייסע וויכחים וועגן יידיש און העברעיש, אויף יידיש אוודאי, און מיך געראָטן צו עסן יעדן טאָג פלוימען קאָמפאָט, ווייל עס איז גוט צום מאָגן. ער האָט גערעדט עברית מיט זיינע תלמידים, און נישט געלאָזט רעדן קיין יידיש. עטלעכע יאָר שפעטער האָב איך באגעגנט זיינע העברעירנס (די בעסטע תלמידים זעענן געווען מיידלעך): זיי האָבן געקוקט קרום אויף מאמע לשון און גערעדט און געלייענט „רק... רומעניש“.

מיט די שטאָטישע יונגע מענטשן האָב איך געפירט לאנגע שמועסן אויף יידיש. אויף די „שפייסענאכטסן“ האָט מען, אפשר צוליב מיר, געשמועסט וועגן

אלערליי ברענענדיקע פראבלעמען יידישע און נישט יידישע, אביסל געליינעט יידישע ליטעראטור, געזונגען פאלקס-לידער און גענומען גרייטן „צעזייט און צעשפרייט“, פון שלום עליכם. ווען יהואש איז געשטארבן אנהייב 1927, האָט מען אָרגאניזירט א הזכרה. איך האָב געוואָלט זיין אן אָריגינעלער בין איך ארויס אויף דער בינע מיט אן אויסרוף „יהואש איז געשטארבן!“ פאָרגעזעצט מיט זיין ביאָגראַפיע: דער עולם איז אָבער געווען אומרויך, נישט פארשטא-גען ווער פון די שטעטלידיקע עם איז אוועק אויף דער אמתער וועלט, ביז מע האָט אים אויפגעקלערט, אז דער גיפטר איז א יידישער פאָעט פון אמעריקע. האָט מען שוין מיט געדולד אויסגעהערט מיין דרשה און אפילו אויסגעהערט דאָס קינסטלערישע פראָגראַם: יהואשעם „סוכות-טעג“, ראָזנפעלדס „מיין יוג-געלע“, פּרעס „מיין נישט“, שלום עליכם „טעפל“, פּרוגס „כוס“ און גראַפערס „רעקלאַמע“ מע האָט געזונגען עטלעכע העברעישע לידער און דער עולם איז אהיימגעגאנגען ווי פון א... התונה.

מיינט נישט, אז די עלטערע בעלי-בתים זענען געזעסן מיט פארליינטע הענט. זיי פלעגן זיך אויך צוגנויפקומען, יעדעס מאָל ביי אן אנדערן, אויף א מלווה-מלכה, און פארבראכט, אָבער נישט צו שפעט, ווייל מאָרגן איז דער מאַרק-טאָג, דער יסוד פון דער-גאַנצער פּרנסה. אָט דערמאן איך מיך אין א זאת-הנוכה וואָס מע האָט געפראוועט ביי א קהלסמאן, א קליינער, קיילעכדיקער קורצפיסי-קער ייד מיט אסך קינדער און מיסחרים. דאָס ווייב און עטלעכע שכנות האָבן געקלעפט און אָגעקאָכט איבער 800 וואַרעניקעס. עטלעכע מינינים יידן האָבן געיום-טובט... א ייד טרינקט, אָבער ער שיכורט נישט. האָט זיך איינער פון די געסט, א שוואכער טרינקער, אביסל איבערגע-טרונקען און זיך גענומען טאַנצן אינמיטן גאס אין די הויזע אונטערוועש. עם איז אים היים געוואָרן, האָט ער זיך אויסגעטאָן און צוגעלייגט שלאָפן דעהערט די ציגיינערישע קאפּעליע, האָבן זיך די געבליטן צעשפּילט אין אים און ער איז ארויס טאַנצן אינמיטן גאס. דער מכנס אורח, רעב לייזערל מיט די קורצע פיסלעך, האָט זיך גוט אָנגע-געסן מיט וואַרעניקעס, האָט ער זיך צעשפּילעט, זיך צעלענט אויף דער קאַנאַ-פע און קוים געשעפטשעט: „אוי, יידן, עם איז מיר גוט! עם איז מיר גוט ווי די וועלט!“ זוי גוט עם האָט דעמאָלט געמוזט זיין אזא יידן, כדי ער זאָל דאָס אויסשרייען נישט האָבנדיק קיין מורא פאר א „גוט אויג“.

א צווייט בילד, וואָס דערמאָנט אין ראבלע צו אין באַקאמשיאָ. איך לערן פראנצייזיש מיט צוויי מיידלעך פון א הויכוויסיקן, ברייטבייניקן יידן, א ייד מיט באָרד און פאות, מיט א גרויסן טלית-זאק, וואָס האַלט א קרעטשמע און פירט שיינע מיסחריב; ער איז א שוואכער קענער, אָבער א שטארקער דאוונער

אפילו זונטיק, אין מארק-טאג, ווען דאָס ווייב מיט די צוויי זין „ווערן צעריסן פאר ארבעט,“ קומט ער שפעט אהיים פון דער שיל. איך זע אים ווי ער וואשט זיך צו ברויט, מאכט המוציא און הייבט אָן קויען פונעם פאלומעסיק פול מיט לעבערלעך און פופיקעס פון די גענזן, וואָס מע האָט געקוילעט פאַרן דאָ-נערשטיק (היינט איז זונטיק) צוליב די זונטיקדיקע קונים. ער קייט א שטיק לע-בערל, פארבייסט מיט א שטיק חלה, פארטרינקט מיט א ביסל פלוימענבראָנפן און פארזשמורעט די אויגן פאר תענוג. פלוצים דערמאָנט ער זיך אין זיין קראנקן מאָגן, שטעלט ער זיך אָפּ, שליינגט אראָפּ דעם ביסן און וויל אויפהערן. ער קוקט מיט רחמנות אויפן פאלומעסיק מיט יצר הרע און ער טוט א זיפין; „אוי, דער זינדיקער מענטש!“... ער זינדיקט ווייטער ביז די מורא פאר קרעמפן איז גובר די תאוה און ער קוקט מיט פארדרום אויף די געבליבענע מאכלים, דערנאָך גייט ער „זיך צולייגן אכיסל ביז... נאָכן מארק“ איך זע די סצענע דורכן שפיגל און פארשטיי זיין קאמף מיטן יצר הרע נעם מיר אראָפּ א מוסר.

ווינען ווויזן איך ביי שלום נוזשדע, אן עלטערער ייד, א דאָרפסגייער, מיט א גרויער באָרד און מאָגער פנים. פאר א פערטל פון מיין הכנסה באקום איך קעסט און שלאָפּ אין אן אלטמאָדיש צימער, וואָס דערמאָנט אין מיין באַבעס „סאלאָן“, וווּ מע פלעגט אויפנעמען נעסט און זיי לייגן שלאָפן, אויב זיי זע-נען געווען פרעמדע. עסן דערלאנגט מען ווי פאר צוויי גוטע עסערס, אמתע יידישע מאכלים: פעטע, זיסע, געפעפערטע, גוט אויסגעקאכט, גוט אויסגעבאקן. מע דארף זיין פון אייזן נישט פעט צו ווערן. א גליק נאָר, וואָס די זאָרג פארן תכלית פון דער וועלט און דאָס בענקעניש נאָך א געליבט מיידל, וואָס כ'האָב איבערגעלאָזט אין יאם, פארשלאָגן דעם אפעטיט.

שבת לערנט מען נישט אין דער יידישער שולע, אין שיל גיי איך נישט (עס פאסט נישט פאר מיין סעקולאריזם, ווי מע רופט עס איצט), אָבער צו קידוש ווער איך פארבעטן. לעקעך און בראָנפן און א טעלער געקאכטע נאהוט מיט רייז אָדער „צימעס באַמבעס“ גרויסע, ברוינע פאסאָליעס געקאכטע אין האָניק. אָפגעפטרט אָט די מיצווה גיי איך אהיים. דאָרטן ווארט שוין אויף מיר א גרויס סיכל מיט בראָנפן, א פעטע וויך מיט „רענדלעך“ ווי א גאָלדענע וויך, וואָס מע דערלאנגט אויף א חתונה, א פערטל הון מיט פאסאָליעס און זויערקרויט, צוויי-ארליי קוגלען: א לאָקשענער, א פעטער און א געבלעטערטער, א זיסער-ווען נישט דער לאנגער שפאציר נאָכן עסן, וואָלט איך נישט געקאנט בייקומען די מלווה-מלכה- מיט די יונגעלייט, וווּ מיר דיסקוטירן, ליינענען שלום עלויבם, פּרץ, טונגעלעך און אפילו פון דער ניו יאָרקער „מאָרגן-פרייהייט“.

צוביסלעך פארענדיקט זיך דאָס שול-יאָר און איך וויל מער נישט זיין
אין אזא העק, כאָטש עס איז מיר דאָרט געווען גוט איך האָב געמענט ווירקן
קולטורעל. עס ווארט באלד אויף מיר די מילטער-דינסט, מע דארף זיך גרייטן
צום „באקאלאורעאט“ מע דארף ארבעטן אין דער יאסער „קולטור-ליגע“...
שפעטער וועט מיר משה לייב האלפערן לערנען אז צוליב ברויט מיט רינדפלייש
„טאָר מען נישט אָפגעבן“ די טעג פון לעבן...
עד כאן פרשה ביוואָלאַר.

דער מבין

„דו ביסט דערויף א מבין ווי א קאץ אויף הייוון „אזוי פלעגט מיך אָפּפּאַרן אונדזער אלטע קעכנע, וואָס אלע האָבן גערופן „כאַבע חנה“, טאַמער האָב איך נישט גענוג ענטוואַסטיש אָפּגעשאצט אירם א ניט-געראַמזן מאכל. נישט אזא מין מבין וויל איך איך דאָ פּאַרשטעלן, נאָר אן אנדער מין מבין, וואָס גישטערט און זוכט אלטע ספרים, ביכער, בלעטער, כתב-ידן, אזוי ווי א קאץ נישטערט נאָך סמעטענע.

געוויינטלעך שטעלט מען זיך פאַר דעם פּאַרשער פון אלטע דרוקזאכן ווי א זון מיט א ווייסער באַרד, צעקנייטשט פנים, גרויסע אויגנברילן, מיט לאנגע, דארע פינגער, א וועלטפרעדער, א לעבנסזאטער, א מאמין אז „סאקפריפטא מאנענט“, אז נאָר דאָס פּאַרשריבענע קען לאנג געדייען, און גלייכצייטיק א סקע-פטיקער, ווייל ער ווייסט וויפל געפארן — פייער, שימל, מיז, ווערעם, שוועמלעך, אָפּגעלאָזנקייט און רשעות-עם לויערן אויפן געדרוקטן וואָרט. און ער פרוווט ראטעווען וואָס מער מענטשלעכע גייסטיקע שעפּערישקייט, וואָס ליגט איינ-געקריצט אין דעם פּאַרנענגלעכן פּאַפיר.

מיר איז געלונגען צו קענען אזא קומענדיקן „ביכער-וואָרעם“, נאָך אין זיינע יינגלישע יאָרן. ער איז אלט געווען נאָר 16 יאָר און ער האָט גענישטערט אין דעם „אנטיקאריאט“ פון דעם אלטן נאכער אין „שול-הויף“. דאָס מיטללויק-סקע יידל מיטן קמץ-בערדל, הארטן קאפעליטש און שארפן בליק, האָט גע-וויינטלעך געהאלטן אָפּגעניצטע לערנביכלעך, צעפליקטע שונד-ראָמאנען, פּאַר-לאגערטע שליממזלדיקע ביכלעך, רומל, מעשה-ביכלעך, לעבן גייע סידורים, מחזורים, תהילים, בענטשערלעך, מזוזות, בילדער פון רבנים און פון... אק-מיאָרן.

דאָס בחורל האָט פּלוצעם דערזען 4 בענדלעך, געבונדענע אין רויטער לעדער, מיט א גאָרדשניט, וואָס ליגן פּאַרשעמטע אין א ווינקל. ער טוט א קוק: עס איז א דרוק פון אדאם מיצקעוויטשעם פּאַעזיע, ארויס אין פּאַרזי אין יאָר

1829. ער בלעטערט און גלעט די פיינע אויסגאבע, נאָר וואָס האָט איר דערפון אז עס איז פּויליש. וויל ער אוועקלייגן די ביכלעך, באמערקט ער אויפן שער-בלאט א ווידמונג אויף פראנצייזיש טאקע פון מיצקעוויטשעס האנט, צו זינער א פאריזער פריינדליך. גלייבט זיך אים שוין נישט ארויסצולאָזן פון האנט די ביכלעך; זוכנדיק ווייטערע אויפשריפטן באמערקט ער אז עס פעלט א באנד פונעם קאמפּלעט, ווייזט ער דאָס נאָבערן. ווערט יענער ביז און מאכט צו אים: „דול נישט קיין ספּאָדעק! ווילסטו קויפן, גיב אהער 40 ליי און גיי דיר געזונט-טערהייט דיין וועגס.“ דערהערט אזוינע שארפע דיבורים נעמט דאָס בחורל ארויס פון קעשענע דעם לעצטן גראָשן אין באצאָלט. דאָס האָט באטייט נישט גיין אין קינאָ נאנצע צען וואָכן, נישט זען „דעם רימער אָן א קאָפּ“ און דאָסגלייכן... שפעטער מיט יאָרן, ווען ער איז געווען א סטודענט אויף ליטעראטור און געשיכטע, האָט ער משער געווען, אז דאָס ווערק פון מיצקעוויטשן שטאמט מסתם פון אן אָפּגעקומענער טאָכטער פון א פּוילישן עמיגראנט פון 1963, ווען אייניקע פּוילישע אויפשטענדלעך קעגן צאר האָבן געפונען א מקום מקלט אין רומעניע. אונדזער מבין האָט אָנגעבאָטן די זעלמענע אויסגאבע דעם וויצע-קאָסנול פון טשערנאָוויץ, נאָר יענעם האָט עס נישט אינטערעסירט. דערפאר האָט עס שפעטער אינטערעסירט א יידישן סוחר, א קולטור-מענטש, וואָס איז אָפּגעפאָרן קיין אמעריקע; ער האָט דערפאר באצאָלט 25 מאָל דעם ערשטן פרייז און האָט דערפאר דערנאָך אָפּגענומען אין אמעריקע עטלעכע מאָל מער דאָלאַרן. איצט לאַכט איר נאָך פון ביכער-זאַמלער? רופט איר זיי נאָך במלנים און טפּשים? הערט א צווייטע מעשה. אין טשערנאָוויץ, פארן טעמפל, איז געשטא-נען א הויכער ייד אין די מיטלערע יאָרן און אויף-א טישל אָנגעבאָטן אלטע ביכער. א מין פאריזער בוקניסט. דאָ האָט אונדזער ביכער-פריינד איינגעקופט פאר א שיבוש 5 בענד פון א גרויס ווערק וועגן כבא-בוך און דער ווילנער „ייוואָ“ האָט זיך דערנאָך געשיינדלט דערמיט. נישט געגליקט איז עס אונדזער „העלד“ מיט אן אלט רומעניש ביכל, אָן אן אָנהויב און אָן א סוף. אוועקגעבן דערפאר 100 ליי (5 קילאָ בייליקע וורשט!) האָט אים אויסגעוויזן אסך. נאָך אים איז געקומען א רומענישער טעאָלאָגיע-סטודענט, וועלכער האָט עס אָפּגע-קופט און געראטעוועט איינע פון די עלטסטע ביכער אויף רומעניש און דער-ביי פאריזיט זיין עסן אויף א יאָר צייט. זאָל אים וויל באקומען.

אזוי לערנט מען זיך יאָרנלאנג שערן אויף יענעםס באָרד, מע לייענט און לערנט לייענען אלטע יידישע כתב-ידן און אז מע געפינט אן אלטן פינקס פון א וויזשניצער חברה-קדישא פון תקב"ח, 1768, מוטשעט מען זיך מיט אים, פרענט מען קענערס און...מע דרוקט אָפּ אן ארבעט וועגן אים אין נר. 5 אויף

1939 פון די „ויווא-בלעטער“, דער לעצטער, וואָס איז ארויס אין ווילנע, ערב דער צווייטער וועלט-מילחמה.

מילחמה-צייט האָט אונדזער ביבליאָגראַף געהאט אנדערע זאַרגן; אין א ווייט אוזבעקיש שטעטל האָט מען נישט קיין סך מעגלעכקייטן צו שטודירן אלטע ספרים, האָט ער זיך דאָרט באַקענט, אויף רוסיש, מיט דער סאָוועטישער ביכער-וויסנשאַפט, נאָכמער האָט ער געלערנט אויפן פראַנץ, אין מיזרח-פרייסן, צווישן נאָוועמבער 1944 און נאָוועמבער 1945. דער מילחמה-אוראָנאָן האָט געווילדעוועט איבער עפנטלעכע און פריוואַטע ביבליאָטעקן. עס שטייט אים נאָך פאר די אויגן די ריזיקע ביבליאָטעק אין שלאָס פון די גראַפן דאָנא די דייטשן האַלטן אין איין באַמבארדירן דאָס שלאָס; עס איז נישט אויסצוהאַלטן און עס ברענגט בילדער, זעלטענע ביכער, מאַנוסקריפּטן, למשל, דאָס טאַג-בוך פון א דייטשן גענעראַל פונעם 18טן י.ה. ראַטעווען ביכער פונעם פייער איז גרינגער ווי טראַגן זיי דורך שווערע שלאַכטן אין דעם סאָלאַדישן רוקאָט. האָט מען טאַקע גיכער געראַטעוועט זיך איידער די ווערטפולע ביכער. נישט ווייניק האָט מען געלערנט פון די אוצרות, וואָס האָבן געברענגט אין קעניגסבער-גער שלאָס פונעם טעטאָנישן ריטער-אָרדן צווישן 5-9טן אַפּריל 1945, ווען מיר האָבן געשטרעמט די פעסטונג און די שטאָט קעניגסבערג.

צוריקגעקומען אהיים, קיין רומעניע ערשט אין מיי 1946 האָט דער אויס-גרייפּטער ביכער-פריינד גענומען לערנען היככות יידישע ביבליאָגראַפיע, זיך דערמאָנט אין פון לאַנג געלערנטן, צוגעלערנט פריש, נאָכגעפרעגט ביי וווי-ל-קענעוודיקע, געזוכט אין ביכער און צוביסלעך געוואָרן „א שטיקל מענטש“. מע ווייסט, אז מיט ביכער און צייטשריפטן זעלטענע דאַרף מען זיין געוואָרנט. אָבער ניט תמיד געלינגט עס...

הערט וואָס עס קען פאַסירן עמעצן אין באַקוי, אין יאָר 1946. אונדזער העלד אנטדעקט דאָרט א זאַמלונג פּלוג-בלעטער און איינמאָליקע צייטונגען וואָס מע האָט ארויסגעגעבן אין יאָר 1900, בעת דער אזוי גערופענער „צופו-סיקער עמיגראַציע“. עטלעכע יאָר פון קריזע, מאַסמיטלען קעגן יידן, האָבן דערפירט דערצו, אז טויזנטער יידישע בעלי-מלאכות, קליינע סוחרים, אר-בעטער האָבן פאַרצווייפלע באַשלאָסן צו עמיגרירן קיין אמעריקע. כדי צו שאַפן פאַנדן האָבן זיי געגעבן אמאַטאָרן-ספּעקטאַקלען און אָפּגעדרוקט-אויף יידיש און רומעניש-פּלוגבלעטער, וואָס מע האָט פאַרקויפט אויפן וועג צופּוס, איבער שטעט און שטעטלעך ביז צו דער דעמאָליקער עסטרייכישער גרענעץ.

בעט איך ביים באַזיער פון אָט דער זאַמלונג בלעטער, ער זאָל זיי מיר אהיים-באַרגן, כדי איך זאָל זיי קענען פאַרשן במנוחה, מאַכט ער צו מיר; „דאָס, נישט! איך בין אלט געווען 14 יאָר ווען איך האָב זיי געזאַמלט, זיי זענען ביי מיר ווי

אן אויג אין קאפ. דאָ קענט איר זיי לייענען וויפל איר ווילט." איך בעט ביי אים כאַטש א געוויס בלאַט, א באזונדערס אינטערעסאנטס, אָבער אומזיסט. פאר-פאלן. איך גיי אהיים און דערווארט מיך קוים אויפן אנדערן טאָג. געקומען צו דעם יידן מלא שימחה בעט איך ביי אים ערשטנס יענע צייטונג, שאַקלט ער מיטן קאָפּ טרויעריק אויף „ניין". וואָס איז געשען? שטעלט זיך ארויס, אז נאָך מײן אהיימגײן איז אריינגעקומען א שכינה מיט א קינד אויף די הענט. דאָס קינד האָט דערזען דאָס בלאַט, מיט בילדער פונעם וועג, האָט עס גענומען וויינען: עס וויל דאָס בלאַט. האָט מען אים צוליב געטאָן; נאָכמער, עס האָט עס מיטגענומען צום שפילן ביז עס האָט עס אויסגעשפילט. און מיר האָבן פארשפילט. און דאָך איז מיר געלונגען דורכצוארבעטן דעם מאטעריאל, נאָכצוזוכן אין דער אלטער פרעסע, אין צייטשריפן און ביכער און... אָפצודרוקן אן ארבעט וועגן דעם אין די „יוואָ-בלעטער" אין ניו-יאָרק (באנד 30 פון 1951)... אוי, וויי איך כאַפּ מיר, אז איך האָב אומבאמערקט דעקאָנספירירט דעם העלד מיינעם; וועל איך מער נישט קענען קריטיקירן די ביבליאָגראַפן, ביבליאָטעמארן און קולטור – היס-טאָדיקער. פארפאלן.

איך מוז אָבער פאָרט דערמאָנען א זאמלער, וועלכער האָט מיך, געלערנט, אז א זאמלער מוז זיין א מאניאק, א לינגער, א שאראלאטאן און א גנב. איך געפין אים א זכות. ער האָט אוודאי געמיינט, אז מע מוז זיין פארליבט אין פאך, מיט טאקט און חוש פאר מענטשן-פסיכאָלאָגיע. א שטיקל דיפלאַמאט און... סוחר (מע דארף זיך קענען דינגען) יענער האָט אפשר גענומען די מאָס אויף זיך; זי פאסט נישט פאר קיין שום פאָרשער.

עטלעכע באזונדערע געשענישן בעת „געיעג" אויף יקר-המציאות. סי-געט 1956. איך באקען מיך מיט א שמש, וועלכער איז א שוסטער אין דערבייקן דאָרף דראַגמירעשט, ווו עס איז אמאָל געווען א יידישער ישוב מיט לומדים און ווילקענערס. אלדינגס איז אומגעקומען אויף דעפארטאציע. דער אלטער, קראנקער ייד איז א זכר לחורבן. איך פאָר צו אים אין דאָרף. א דאָרפיש שטיבל, אָפגעלאָזן, אין א צימערל לינט א געליימטע פרוי, אין א ווינקל, א מין שא-פקעלע מיט שוסטערישע כלים און א בינטל שמות". א דאָקטער און א ביכער-פאָרשער טאָר זיך נישט מיאוסן פאר גאָרנישט. איך געם זוכן אין דער קופע און צי פון דאָרט ארויס דעם „צמח דוד", פון 1592, שמוציק, צערויסן, צעפלי-קט. אין פרעג דעם יידן וויפל ער וויל פארן ביכל, מאָנט ער נישט מער ווי א טויזנטער (דער פרייז פון א מאנטל!). טראכט איך מיר: איך בין ווי דער מיטאָ-לאָגישע קעניג מירדאם, אויף וואָס איך לייג די האנט, ווערט עס... גאָלד. ענט-פער איך אים רואיק. אז איך גיב 40 ליי. מע דינגט זיך, אָבער דער ייד האַלט

פעסט ביי הויכע פרייזן. איך דעהער, אז עס פאָרט באלד אָפּ דער אויטאָבון קיין סיגעט, גיי איך איין אויף א ריזיקע. איך שלאָג פאר 100 ליי און גיי צום אויטאָ. א מינוט איידער מע פאָרט אָפּ, קומט דער ייד צו לויפן: גיט אהער דאָס געלד. דאָס מאַל האָב איך געראטעוועט פון אונטערנאנג א ספר, אויף וועלכן דורות האָבן זיך געלערנט. א גרויסע ביבליאָפילישע מיצווה.

פאר צען יאָרן אין הארלוי, א שטעטל לעבן יאם. אן עלטערן יידן געפעלט מיין אינטערעס פאר אלטווארג, זאָנט ער מיר אז אויפן בוידעם ליגן אלטע שמות, נאך פון זיין זיידן. איך קריך ארויף א לייטער און קום אריין אין א גן-עדן פון מיין פארפאלן. איר בין אריינגעפאלן. מוז מען זוכן, אפשר וועט עפעס צו-פאלן. דאָס מזל שפּילט מיר צו און צווישן שמות און בבל געפין איך צוויי קליי-גע ביכעלעך, אָפּגעדרוקטע אין וועגעציע אין דעם 16 טן י"ה. קיין הארלוי זע-גען זיי מסתמא געקומען דורך א רב צי אן אנדער למדן, וואָס האָט זיי געירשנט פון א זיידן, יענער דאָסזעלבע, ביז מע דערנייט צום למדן, וואָס האָט זיי גע-קויפט ביי א וואנדערדיקן מוכר ספרים ערגעץ אין איטאליע צי אין פּוילן. דער לאטייגער זאָנט, אז ביכער האָבן זיך זייער גורל און ביי אונדז שרייבט ערגעץ: הכל תלוי במזל, אפילו ספר תורה שבהכל, אפילו א ספר-תורה מוז אויך ווארטן אויפן מזל, מע זאָל עס ארויסנעמען צום ליינענען...

...פאראן אויף דער וועלט רייכע ביכער-זאמלער, וועלכע קויפן ביי אנטיקווארן, אויף אוקצעס, ביי אנדערע זאמלער. אנשי שלומנו קענען זיך אזוינס נישט פארגינען. מוז מען ווארטן אויפן צופאל, אויף א מתנה, אויף מענטשן, וואָס ווילן נישט לאָזן פארלוירן גיין ביכער, וואָס האָבן א גייסטיקן ווערט. איז, וויל צו זיי און וויל צו אונדז.

א געשעעניש פון פאר 20 יאָר. זוגתי מרת ציפרע באגעגנט אן עלטערע פרוי און דערציילט איר, אז אן אלטע קוזינע אירע איז געשטאָרבן צוריק מיט עטלעכע וואָכן. אונטערן בעט ליגט א קעסטל מיט יידישע ספרים; וויל זי זיי אָפּ-פירן אין א שיל, האָט זי נישט די נייטיקע 20 ליי. מיין פרוי קומט אהיים און מיר גייען אין אייגעס צו דעם אָנגעוויזענעם אדרעס. שלעפּ אפיר דאָס קעסטל: א יאָרנאנג פון א רומענישן זשורנאל, עטלעכע אלטמאָדישע פראנצייזישע און דייטשע ראָמאנען, מחזורים, א טייטש חומש, תחינות. און צווישן די תחינות צוויי טיילן פונעם „שלחן ערוך“, א וועגעצישע אויסגאבע פון 1550. אויך נישט שלעכט. איך האָב דער פרוי געגעבן עטלעכע מאָל מער ווי זי האָט געמאָנט. עס איז גוט, אז מע טרעפט א גאנץ ביכל. וואָס טוט מען אָבער אויב עס פעלט דאָס שער-בלאט, צי דאָס לעצטע בלאט מיטן קאָלאָפּאָן, ווו מע קען זיך דערוויסן וועגן מחבר, מיטל, יאָר, אָרט און דרוקעריי? זוכט מען אין ביבליאָ-

גראפיעס, ענציקלאָפּעדיעס, מאָנאָגראַפיעס. וועגן יידישער ביבליאָגראַפיע פעלן מיר אסך נייטיקע ביכער. קומט אלצדינג אן אסך שווערער.

צומאָל באַקומט מען אן אלט בוך דורך בייטן מיט א צווייטן ביכער-זאמלער. איר קענט אפשר נישט די מעשה מיט די צוויי איידעמלעך. אָפּגעזעסן אויף קעסט צו דריי יאָר, גיט מען זיי דעם נדן און מע שיקט זיי אויף יאָרדן איינקויפן סחורה. יעדער איז פון אן אנדער שטאָט און ער פאַרט אויף אן אנדער יאָרד. איינער האַנדלט איין א שאַק שופרות פאר א פערטל פרייז פון דעם, וואָס מע צאָלט אין שטעטל (ער פארגעסט, אז א שופר לעבט מער ווי א מענטש, א שופר-בלאָזער). אהיימגעקומען ווערט אין שטוב יענע שימחה. דער אנדערער איידעם האָט איינגעקויפט א מציאה-ליולקעס-אויך אין גלייכן געלט. ער האָט אויך נישט גערעכנט ווי לאנג א ליולקע קען אויסהאלטן. מערער ווי א מענטש. זיין אהיימקומען האָט אָנגעמאכט א רושם נישט נאָר אין שטוב, נאָר אין שטעטל. הכלל אין א צייט ארום שיקט מען זיי אויף יאָרדן, זיי זאָלן אנדערע בא-גליקן מיט זייערע מציאות. נאָר אויף ביידע יאָרדן זענען קיין יונגע איידעמס נישט געווען... די צוויי באַגעגענען זיך אויף אן אכסניא און מע הערט זיך אויס די פארביטערטע הערצער. בלייבט ביי זיי צו מאכן א געשעפט: זיי וועלן בייטן שופרות אויף ליולקעס. וועט מען זיי נישט קענען פירווארפן, אז זיי האָבן נישט געמיסחרט.

אזוי זעט צומאָל דער הדיוט די בייטעכצער צווישן קאַלעקציאָנאַרן. אין דער אמתן איז דער ענין בייטן א ראייעלע זאך: איינער האָט דובלעטן, אן אנדערער ווייסט ווו צוריקצובאקומען אן ענלעכן עקזעמפלאַר א דריטער „רייסט זיך אָפּ פונעם האַרצן“, אבי צו באַקומען דאָס געוונשענע בוך, א פערטער... לאָמיר אייך בעסער דערציילן וועגן א מבלישן כתב-יד, וואָס איינער האָט געפונען אין א קאסטן מיט אלטע פּעדערן, ליידיקע קאָנסערוון-שאַכטלעך, אויס-געקראַכענע בערשטלעך און אָפּגעניצטע שולע-העפטן. איר זאָלט נאָר נישט פרעגן, ווער עס איז דער געפיגער. נו, אלטע יידישע בלעטער מיט וועלכע, מע וויל אָפּמאליען א געקויילעטע הון האָט איר שוין געראטעוועט? איך וויל אייך נישט דילן א ספאָדיק מיט אן אָרון קודש שניצערדיי, וואָס מע כאַפט אוועק איידער מע הייצט דערמיט דעם אויוון, צי פון א הדמל, וואָס א קינד שלעפט ווי א וועגעלע, צי...

איך האָב אָבער מורא, אז איר וועט אויף מיר זאָגן, אז איך האָב ניין מאָס רייד. איז בעסער, אז מיר זאָלן זיך דאָ אָפּשטעלן. ס'איז בעסער נישט צו דער-זאָגן, איידער איבערצוכאפן די מאָס. האָט זשע מיר א גוטן תמיד.

ברודער

עם איז געווען א הייסער זומערטאג אין דעם פאבריק-הויף, אין דעם און-
בעקישן שטעטל, אויף די ברעגעס פון דער סיר-דאריא. מיר האָבן געשלעפט
זעק צעמענט פונעם באהעלטער צו דער רערן-אָפטיילונג, איך און מיין „קאַלע-
גע“, דער קרימטשאק, דער טאַטעריש רעדנדיקער ייד פון דער קרים. מיט זיינע
בלאָנדע האָר און בלויע אויגן האָט ער אויסגעזען נאנץ אנדערש איידער אונ-
דזער פאָרשטעלונג וועגן זיין שבת. ער האָט זיך גרינגער איינפארשטאנען מיט
די אוזבעקן איידער מיט מיר; מיר האָבן ביידע קוים געקענט אביסל רוסיש און ביידע
זענען מיר געווען אָפגעקומענע לערערס, וואָס קענען נישט דאָס נייטיקע לשון.
ער איז געווען א קריגס-אינוואליד, געטראָגן אָפגעניצטע סאָלדאטישע בנדס,
און ווייניק וואָס גערעדט. סוף ארבעטס-טאָג האָט ער צו פלוצים א זאָג געטאָן
„טוואַיא, מאַיא, אדיו קראָווי“, וואָס איך האָב מיר פארטייטישט, אז אין אונד-
זערע אָדערן פֿלייסט דאָס אייגענע יידישע בלוט.

מיט דער צייט האָבן מיר זיך אָנגעחברט. און מיר זענען געקומען אויפן
געדאנק יידן פון זיין שבת. וואָס האָבן אמאָל געווינט אין אונדזערע מאָלדע-
ווישע קאנטן, איך האָב דעמאָלט אויסגעשפינט אזא מעשה וואָס איך דער-
צייל אייך איצט.

טשעטאטעא אלבא, די פעסטונג אויפן רעכטן ברעג געסטער, האָט יתרום
געמען. אירע גרינדער, די אַלטע גרעקן, האָבן זי אָנגערופן טיראם. אסך הונג-
דערטער יאָרן שפעטער, ווען די הילצערגע פֿלוימן, וואָס רינגלען ארום די פעס-
טונג, זענען געוואָרן מונקל, האָבן די ביזאנטינער איר א נאָמען געגעבן מא-
ווראָקאסטראָן, די שווארצע שטאָט, שפעטער, ווען מע האָט געבויט א שטאָט-
מויער פון ווייסע שטיינער, האָט מען זי שוין גערופן די ווייסע שטאָט, אספראָ-
קאסטראָן. דייטשן און יידן האָבן די שטאָט אָנגערופן ווייסנבורג, מיטן זעלבן
נאָמען ווי די טראנסילוואנער שטאָט אלבא-יוליא און ווי דאָס סערבישע בעל-

גראד. די סלאוון האָבן אלע די שמעט אָנגערופן באַלגראד און די טאָטערן האָבן דעם ווייסן נאָמען איבערגעשטעלט אויף זייער לשון, אקערמאן. די איבעריקע נעמען שענק איך אייך, ווייל זיי קערן זיך נישט אָן מיט אונדזער ענין. ארום 1400 איז די שטאָט געווען באוויינט פון גענאָוועזישע איטאליע-נער, פיפיקע סוחרים, מיט פארבינדונגען אין אסך לענדער זיי האָבן געהאט-דלט מיט אלץ, אפילו מיט שקלאפן, וואָס די טאָטערן האָבן מיטגעשלעפט פון זייערע רויב-עקספעדיציעס; עס האָבן געוויינט אין שטאט מאָלדאָוואנעס, ארמע-ניער, גרעקן און בלאַרליי יידן. דער יידישער ישוב פון אקערמאן האָט זיך אויס-געקאכט צוביסלעך. פריער זענען אָנגעקומען די רעשטלעך פון כאזארן מיט זייער טאָטעריש-יידיש לשון און זייער ביסל תנכיש לשון-קודש. צו זיי זענע-צוגעשטאנען (עס רעדט זיך נאר אזוי) ביזאנטינישע יידן, מיט זייער אייגע-נעם נוסח רומניה, יידן פון פערסיע, צווישן זיי תלמוד-קענערס, יידן פון קיעוו און פון דייטשלאנד. האָט זיך אויסגעשמירט אן עדה פון וואָפן-שמירן, גער-טנער, סוחרים און קיזשנערס, דאָטוירים און זאָטלאַמאכערס. דעם טאָטערישן יאָך האָט מען געפילט אין די הויכע שטייערן און אין... דער אויבערהאנט פון די איטאליענישע סוחרים.

די טאָטערישע יידן האָבן זיך גרינג איינפארשטאנען מיט די טאָטערישע מו-שלים. זייער, לשון אייניקע מינהגים, זייער אָרנטלעכקייט און ארבעטזאמקייט און די רייניקייט פון זייער אָפגעזונדערטן קווארטאל האָבן זיי פארשאפט כבוד. אין דעם פעלקער-געמיש פון טשעטאטעא-אלבא האָט יעדער דאָך געצויגן זצו זיינע שטאמברידער, צו זיינע אמונה-ברידער. מיט דער צייט איז מען געוואָרן גענ-טער, יידן, פון אלע שבטים און עס איז דערנאנגען צו שידוכים צווישן די עדות. דעם אָנהייב האָט געמאכט אבראהאם טשופוט, וואָס האָט געהאט א שות-פות-געשעפט מיט שמואל ראָמאניאָטי. איז מען נישט געבליבן נאָך ביי געשעפט; מע האָט צוביסלעך אָנגעהויבן קומען צו נאסט איינער צום צווייטן. אזוי האָט זיך לוי דער זון, פון שמואל, באקענט מיט אבראהאמס טאָכטער זולעיא, ייון עס איז געוואָרן א שידוך. עס איז געבליבן, אז די תנאים וועט מען פראווען לויטן קאָנסטאנטינאָפאָלער נוסח און די חתונה, לויטן קרימטשאקישן.

דריי טעג פאר דער חופה האָט מע דער כלהם אויסשטייער אָפגעפירט א היים צום חתן. אין טאָג פון דער חופה איז מען געגאנגען נעמען דעם חתן פון זיין היים און אים געפירט, אין איינעם מיט זיינע קרובים צו, דער כלהם עלטערן. די קלעזמער האָבן געשפילט אלערליי ניגונים: קרומטשאקישע ראָמאניאָטישע, וואָלעכישע, מזרח-יידישע. שפעטער צו האָט מען געפירט די כלה מיט אירע קרובים צו די קומענדיקע שווער און-שוויגער. די חופה האָט מען געשטעלט

פארנאכט, אויפן שילדוויי. אלע יידן פון אקערמען זענען פארבעטן געוואָרן צו דער חתונה און מע האָט פארבראכט א וואָך צייט. אָט די חתונה האָט גע-
עפנט א וועג פאר אסך „געמישטע“ שידוכים צווישן די יידישע שבטים. ווען שטע-
פאן דער גרויסער האָט שפעטער איינגענומען די פעסטונג האָבן יידן זיך פאר-
בונדן מיט מאָלדעווע און זייערע אייניקלעך האָבן זיך געפלאָדעט אין בא-
סאראבישע און אנדערע מאָלדעווישע שטעט און שטעטלעך.

דערווייל האָלטן מיר נאָך ביי דער ערשטער חופה. לויטן אלטן קרימטשא-
קישן מינהג איז די כלה נישט ארויסגעגאנגען פון דער שטוב ביז נאָך שבע
ברכות, נאנצע זיבן טעג אפילו די געציילטע קאראימער אין שטאָט זענען אויך
צוגעשטאנען צו דער שימחה, איז זיי טאקע געווען גוט און אונדז זאָל זיין
נאָך בעסער. אזוי ענדיקט זיך יעדע מעשה. אונדזערע אויך.

א גאלדענע קייט

די וועלט זאגט א ווערטל: „צוליב די ביימער דער זעט מען נישט דעם וואלד“ ווער עס קוקט פון דער גאָענט האָט נישט תמיד דעם ריכטיקן איבערבליק אי-בערן נאנצן. אקעגן וואָס זאָג איך דאָס? אקעגן דעם, וואָס נישט יעדער רינג אין דער גאלדענער קייט פון בארימטע ספרדישע דאָקטוירים, וואָס יעדער פון זיי איז א רופא מומחה, אין די רומענישער לענדער, האָט געפילט, אז ער איז א רינג אין א קייט, א גאלדענע קייט, וואָס ציט זיך איבער דורות און יאָרהונדערטער. די שפעטערדיקע דורות קוקן אויף צוריק דערזען זיי דעם המיטך און זיי האַלטן זיך קלינגער פון די ראשונים; זיי פארנעסן, אז עס איז גרינגער צו זיין קלוג אויף צוריק איידער אויף פאָרויס.

דאָס ערשטע רינגל אין דער גאלדענער קייט יידישע דאָקטוירים ארום די דומענישע קארפאטן: דער בכבודיקער דאָקטער ר' שמואל, וועלכער איז גע-קומען היילן דעם גרויסן מאָלדעוושן פירשט שטעפאן, ארום 1504. געשיקט האָט אים דער כאַן-טאטאר פון קרים, דער האַלבאינדזל ביים שווארצן ים. געווען איז ר' שמואל נישט נאָר א קענער און היילער פון גוף, נאָר אויך א קענער און טרייסטער פאר דער נשמה. לאנג איז ער הי נישט געבליבן, אָבער זיין רושם האָט געקלונגען איבער יאָרהונדערטער.

עס קאָן זיין, אז עטלעכע רינגען זענען פארדעקט פונעם געפֿל פון געשיכטע. אָבער ארום 1580 קומט אויף א שיינענדיקער רינג אין אונדזער יחום-קייט. רבי שלמה'ן ארויא. ער איז נישט נאָר א געבענטשטער דאָקטער פארן גוף, נאָר א רב, א לערער און א וועגווייזער פאר דער יאסער קהלה. פאר זיינע טיפסטע אי-בערלעבענישן זוכט ער אין די באהאלטענע ווינקלעך פון קבלה; איבער 40 יאָר וועט ער פירן און היילן, טרייסטן און שטארקן די אס ועיר בישראל, יאס, די הויפטשטאָט פון מאָלדעווע.

אין האַלבטונקל פון צייט-אָפּלוף באווייזט זיך א שפאלט, א שטראל: דער טראנסילוואנער רופא יהודא בר דוד ז"ל. ווי ער התמעט זיך אויף א ביכל

זענען רפואות-פלאנצן, געשריבן לאטייניש פון פעטער מאסיאָלום און ער גיט צו „שנת שע'ו לפק" כ'ח טבת" ערגעץ דעצעמבער 1616. עס קען זיין אז אָט דער דאָקטער יהודא איז נישט קיין ספרדי, אָבער וואָס אַרײַן אויב עס באַ-פֿט זיך אַרײַן אַן אַשכּנזישער מעדיקער צווישן אַ מנין ספרדישע? סײַ ווי טאַפּט מען אין דער פינגערער כּמעט אַ יאָרהונדערט ביז מע דערווייט זיך אין יאַס אַ טײַערן נאַמען „החכם הנבון, הרופא המומחה כבוד מורינו הרב רב יוסף קונייאן הספרדי-ספרדים זענען דעמאָלט געווען כּטבע מיוחסים. דער דאָקטער יוסף איז אָבער געווען פון גרויסן יחוס. דאָקטעריי האָט זיך אין זײַן מײַשפּחה געצויגן זײַנט דורות זײַן עלטער-זײַדע שלמה קונייאן איז געווען פּראָפּעסאָר פון מעדי-צין אויף דער אוניווערסיטעט פון פּאַדוּאַ. בײַ אים האָט געלערנט אַרום 1675, דער שפּעטערדיקער מעדיקער פון דעם סולטאַן און פון זײַן וויזיר ראסי-פּאַשאַ ד' טוביה הכהן מאַנסקריבאַ, וועלכער האָט געצויגן זײַן יחוס פון עזרא הסופּר. אַ טײַל פון דער מײַשפּחה קונייאן האָט זיך מיט דער צײַט באַזעצט אין טערקײַ, אין קאָנסטאַנטאַנאָפּאָל, און געוואָרן חשוב בײַ מלכות ווי דאָקטורים און דײַ-פּלאָמאַטן. די אומות העולם האָבן די מײַשפּחה אָנגערופן קאָנעליאַנאַ און גע-קוקט אויף זײַ מיט אָפּשײַ צוליב זײַער אײַנפלוס אין סולטאַנאַט הויף.

ווען די טערקן האָבן זײַנט 1711, אָנגעהויבן שיסן אַלס לאַנדפּירשטן פון טאַלדעווע און וואָלעכײַ זײַערע אײַגענע „מענטשן“, גריכישע דיפּלאָמאַטן פון דער סטאַמבולער פּאַרשטאַט פּאַנאַר, אָבער זײַ סיטנעשיקט אײַגענע פּאַרטרוי-טע טוער: טעקעטאַרן דאָלמעטשערס, דאָקטורים. איז דער ערשטער גורל געפּאַלן אויף אונדזער קונייאן. געהייסן האָט עס, אז ער וועט זײַן הויף-דאָק-טער, אָבער דער 50 יעריקער האָט זיך אײַנטערעסירט אויך פאַר זײַנע יאַסער יידישע מיטמענטשן.

אַלײַן אַ זון פֿון אַ דאָקטער, און אַ באַקאַנטער דאָקטער אין די הויכע פענצ-טער, האָט אים די נאַמינאַציע קײַן יאַס נישט צו שטאַרק געטראָפּן. ער האָט געהאַט אױסגעגעבענע קינדער אין סטאַמבול און איז געווען אַ פּרישער אַלמאָן. דאַס רעשיקע לעבן פון דער טעריקשער חויפּטשטאַט האָט אים אײַצט ווייניק וואָס אײַנטערעסירט. ער האָט געזוכט אַ טרײַסט אין משנה מקום זײַן, איז ער געקומען קײַן יאַס אָן צו גרויס האַרצווייטיק. די פּירשטן זענען לאַנג נישט געבליבן אויפן „בענקל“, אָבער דאָקטער יוסף קונייאן האָט זיך אײַנגע-לעבט אין דער וואַסנדיקער, רירעוודיקער אַשכּנזישער קהילה; ער האָט זיך געחבּרט מיטן באַרימטן אַרטיקן רב ר' פּתחיה לײַדאַ, געפּירט מיט אים לומדישע און פּיכאַסאָפּישע שמועסן, בײַ אים געליגן ספרים און געהיט זײַן געזונט. און דאָס געזונט פון יאַסער מענטשן, יידן און נישט יידן, וועלכע האָבן געקענט

זיין בקיאות און זיין אָרנטלעכקייט, זיין איידעלע צוגעלאָזטקייט, זיין דער-
מוטיקן קראנקע און טרייסטן דערשלאָגענע. און דאָך האָט ער נישט געווינט
אין ענגן, היימישן יידישן קווארטאל, נאָך אויפן אייבערמארק, אקעגן באשאַטעם
בארג, אין א שטוב מיט א נאָרטן ארום מיט א באסיין און א קיאָסק לויסן מיד-
רחדיקן נוסף. אינדערהיים האָט ער מיין קראנקע נישט אויפגענומען, אָרעמע
האָט ער באהאנדלט אין יידישן שפיטאַל, צו רייכערע איז ער אהיימגעגאנגען.
זיין תלמיד און צוהעלעפער איז געווען זלמן רופא, א יונגערמאן, וואָס איז
אויפגעוואקסן אין א בוקאווינער דאָרף און געקענט די פלאנצן און רפואות,
וואָס די פויערן, פאסטעכער, שטאַטישע יידן און נישט-יידן היילן זיך ווען זיי
זענען קראנק.

דער דאָקטער האָט נאָכגעקוקט אין זיינע לאטיינישע ספרים און אָפט צו-
געשאַקלט מיטן קאָפּ, דאָס הייסט ער האָט דערקענט, אז די פאַלקס-מעדיצין
איז אסך מאָל גערעכט, איבערהויט נאָכדעם וואָס ער האָט זיי אליין אויס-
געפרווט צום גוטן.

זלמן האָט אים א שטיק ציים געדינט ווי א פארטייטשער, ביז דר. יוסף האָט
אויסגעלערנט אביסל יידיש, כדי צו רעדן מיט פאציענטן. דורך אים האָט ער
דעם עולם געלערנט האַלטן ריין, היטן זיך פון קראנקהייטן; ער האָט געזען מע
זאָל האַלטן ריין די שחיטה-שטיבלעך, די יאטקעס דאָס באָד און דעם הקדש...
דאָס האָט אים געמאכט ער זאָל זיך פילן וויינקער פרעמד; פון צייט צו צייט האָט
ער געקענט כאפן א שמועס אויף זיין שפאניאַליש מאמע-לשון מיט דורכפאַר-
נדיקע סוחרים, שליחים, וואנדערער, עולה-רגלניקעס, זיין גרויסע טרייסט איז
געווען, וואָס ער האָט געפילט ווי נייטיק ער איז אין יאם, ווי ליב מע האָט אים,
ווי הויך מע שעצט אים.

די ציים שטייט נישט אויף אן אָרט און יוסף קונייאן האָט אָנגעהויבן בעגן-
קען נאָך רן, נאָך א שטיף ווינקל. האָט ער זיי ביידע געפונען דאָנער-
שטיק דעם פערטן חשוון תצ"ג, ווען מע האָט אים מקבר געווען אויפן אלטן
בית-עולם פון יאם.

„הדוקטור המוכחה לרבים“ דער אויסשטודירטער דאָקטער ניסים בן
בועז. פון דער מישפחה מנשי, וואָס שטאמט פון דעם גריכישן אינדזל ראָדאָס
איז געקומען קיין יאם ערגעץ סוף 18-טן יאָרהונדערט. אים איז ענג געווען אין
ענגע געלעך, זומער שטויביקע, הארבסטצייט בלאַטיקע, פון דער מאָלדעווי-
שער הויפטשטאָט יאם; האָט ער ליב געהאט צו שפאצירן איבער די שיינע א-
רומיקע בערגלעך, באדעקטע מיט וויינגערטנער, מיט וועלדלעך, מיט פאשעם.
אזוי איז ער פלוצים אָנגעקומען אויפן אלטן בית עלמין פון דער הינטערנאם

סטיריק. ער האָט נישט ליב געהאט קיין „הייליק אָרט“, ווייל עס דערמאָנט אין די גרענעצן פונעם דאָקטערס כוח, אין געוויסע פּאָציענטן, וואָס מע האָט אפּשער געקענט ראטעווען. און דאָך האָבן אים צוגעצויגן די שיין אויסגעהאקטע מצבות, א באַווייז פאר דער מייסטער שאַפּט פון ייִדישע מציבה-שלענגערס... ער שטעלט זיך אָפּ לעבן דעם אוהל פון דעם חכם-באשא בצלאל, מיטן שיין אויסגעקרוצטן שבח און עס פאַלט אים אויף א שכנישע מציבה... הרופא המומחה... יוסף קונייאן הספרדי...”

עס איז גוט צו באַגעגענען אן אייגענעם מענטשן, א ספרדי, און א דאָקטער דערצו, דאָ אין דער אשכּנזישער קהילה, וואָס ווימלט מיט יידעלעך האַס-טיקע, רעשיקע, וואָס יאָגן נאָך פרנסה, נאָך א קדושה מיט ברכו, נאָך שיריים פון א צדיק, נאָך א גוטער דרשה, א גוטן חזו, נאָך א שידוך פאר א טאַכטער און נאָך וואָס איר ווילט צי איר ווילט נישט; אבי געיאָנט זאָל זיין... דאָקטער ניסים וואָלט וועלן וויסן פון זיין אלטן קאַלענע צי אין די פרי-ערדיקע צייטן איז אויך געווען אזויפיל עלנט, גויט, קראַנהייט און דערשלאָגנ-קייט צווישן די ארעמע יידעלעך, צי האָט מען בשעתו אויך מער געהאלטן פון אַפּשפּרעכענישן, קמיאות, בליי ניסן, מעסטן כברים וכדומה, איידער פון ריינ-קייט, רפואות און אַפּגעהיטקייט, מער בלינד געגלייבט אין גורל איידער אין דאָקטער... נאָר גיי פרעג א שטיין. א שטיין בלייבט א שטיין אפילו ווען ער רייט אויף א גרויסן דאָקטער, פּילאָסאָף און לַמדן. נישט כדאי צו בלייבן שטיין, לעבן א שטיין. נישטאָ וואָס פון אים צו פארשטיין. לאָזט זיך דער דאָקטער ווייטער גיין.

ער פארקוקט זיך אויפן בלויען הימל און עס דאַכט זיך אים, אז עס איז דער בלויער ענגישער ים, די קליינע וואָלקנדלעך זעען אויס ווי ווייטע אינזל-לען, אָדער ווי כוואליעס, אָבער שיפן זעט מען נישט. זיפצט ער אָפּ און לאָזט זיך גיין אויפן אייבערמאַרק; דער אָונט פאַלט צו; די לעבעדיקע גאַסן פארטרייבן די מרה שחורה פונעם דאָקטערס נשמה; ער גייט אהיים און פארטיפט זיך אין סערוואַנטעסס „דאָן קיכאַט“, דער אָפּטי-מיסטישער בעל-חלומות. ווערט אים גרינגער אויף דער נשמה. קאָן איך טאקע פארענדיקן אָט די מעשה אויף א פריילעכער נאָטע. ווייל טרויער איז א גרויסע עבירה, זאָגן די חסידים. לאָטיר-זשע נישט זינדיקן דער-מיט.

מע טאָר נישט הרגענען (לא תרצה)

זינט דער וואָלעבישער לאַנדפירשט, דער וואָיעוואָד מירטשא טשיאָבא-נול, האָט פארפעסטיקט די הויפטשטאָט זיינע, בוקארעשט, מיט אן ארומצוי-מונג פון קלעצער האָבן זיך די שטאָטלייט, דער עיקר די סוחרים, געפילט זיכע-רער; סיי די וואָלעבישע, די אַרטיקע, סיי די גרעקישע, די ארמענישע, די יי-דישע האָבן זיך פעסטער באזעצט אין שטאָט. די יידן פלעגן קומען צו פאָרן מיט סחורות פון ניקאָפאָל, אַדריאָנאָפאָל, סאַלאָניק, אָפּ זיין א שטיקל צייט און צוריקפאָרן אהיים מיט די איינגעקויפטע פראָדוקטן. איצט האָט מען זיך פעסט באזעצט אין שטאָט, אראָפגעבראכט די מישפחות און געווען פארבונדן מיט דער אמאָליקער היימשטאָט דורך באקאנטע און שותפים. קעגן דער מיט פונעם זעכצענטן יאָרהונדערט איז די ספרדישע קהילה אויסגעוואקסן צו אן אייגענעם מנין אין אן אייגענער שיל. די אָנגעזעענסטע הענדלער האָבן זייערע קלייטן אויפן „באזאר“, דער מאַרקפלאץ נאָענט צום פירשטלעכן הויף.

דער פּרנס, דוד אבן אושא (אוסא), איז געווען א שטיקל למדן און א חשוב ביי מלכות, ווייל ער האָט געבאָרגט געלט דעם פירשט און די באַיאַרן. אין א שבת צו נאכטס האָט ער צוגנויפגערופן די פני פון זיין קהילה, כדי ארומצו-שמועסן וויכטיקע ענינים. זיצן ארום דעם טיש אמאטאָ חביב און זיין זון אברהם, דער אלטער יצחק רופוס און זיין זון יוסף (דער יינגערער, איז נאָך א בחור), דוד מר חיים, שלמה אסתרלגא (עסטערלענא). אביסל ווייטער זיצן די קלענערע בעלי-בתים אברהם בן אליעזר, משה אנגיל און אנדערע. דער ענין ווערט פיר-געבראכט פון די ניקאָפאָלער יידן יצחק צבי, ברוך גליפּא (גאַליפּאָ) און ברוך בן אליעזר. זיי דערציילן, אז אייניקע וואָלעבישע סוחרים ווי גראָזא און פירעא און אפילו גרעקישע, ווי איסאר פאנאיאָטע פרווון קאָנקורירן דערמיט וואָס זיי שיקן אייגענע מענטשן קיין סאַלאָניק דאָרט איינקויפן דירעקט די מין-הדיקע סחורות און צומאָל געלינגט עס זיי אריינצושמונגלען די סחורות; דערצו

פארקויפן זיי אייניקע ארטיקלען אין די פריצישע הויפן אויפן באראגאן און ארום
בוקארעשט. זיי פארמסרן צו דער וויסערדיע טויג נישט. מע איז נישט קיין מוס-
ריב. איז געבליבן, מע זאל צובויען א סקלאד, טאקע אויפן באזאר און אָרט
אָפלייגן גרעסערע סכומען סחורה, וועט מען קענען אָפּשלאָגן די קאָנטורעניז-
דערנאָך האָט מען באשטימט, אז מע דארף אראָפּברענגען א „חכם“, לערנער,
וואָס וועט זיין אי שוחט, אי מלמד, אי חזן; דערצו האָט מען אָנגענומען א
העלטה ארומצוצוימען דעם קליינעם בית-עלמין וואָס מע האָט אָפּגעקויפט צו-
ריק מיט יאָרן. און זאָל דער אייבערשטער שענקען געזונט, פרנסה, נחת פון
קינדער און גשיות-חן. דערויף איז מען זיך צוגאנגען אהיים.

אהיימעקומען האָט מען גענומען אָפּרעכענען די געשפּטן פון פאָריקער
וואָך און איבערצייילן דאָס מזומן. ביי רופּוסן איז דער ענין נישט געווען קלאָר;
דער יונגערער זון, דער היציקער שטרענגער און הערשערישער זון יהודא, האָט
אויסגעפּינען, אז עס פעלט אים פון דער קאסע א גענוג גרויסער סכום, א פיר
טויזנט פיאסטער. האָט ער א בייזער גענומען איבעררעכענען און איבערצייילן;
דערפון איז אָבער קיין פארע נישט צוגעקומען. דער פאָטער פון זיין זייט האָט
אויך געפונען א מאנגל אין זעכצן הונדערט פיאסטער. זיי האָבן נישט געהאט
קיינעם נישט געבאָרגט און אויף קיין אנדער אָרט באהאלטן קיין געלט. ווערט
מען שוין אופגעבראכט; נישט אזוי צוליבן נישט קליינעם שאָדן, ווי צוליב
דער סכמה, אז דאָ שטעקט די האנט פון אן היימישן נגב; און פאר א היימישן
נגב איז שווער זיך צו היטן. ווער-זשע קאָן זיין דער נגב? מע ציילט אויף פינג-
גער אלע איינגייערס און קיינער פון זיי איז נישט געווען אין קאנטארע זינט
פרייטיק. סיידן... יאָ.

דער יונגער יהודא שפרינגט אויף. ער ווייסט שוין, ווער דער נגב איז; דער
כפר, דער אומפארשעמטער יתום, דאָס קלייט-יינגל, וואָס מע האָט אויפגע-
נומען פאר רהמנות. זייער אדריאָנאפאָלער הויז-דינער גדליה איז געבליבן
אן אלמן און אינגיבן איז ער אליין אויך אוועקגעפאלן אין א מגיפה; האָט
די שטאָט זיך פארלייגט אויף די רופּוסעס, זיי זאָלן דעם יתום נעמען אין דער
לער, ער זאָל אויסוואקסן א קאָמי, א באדינער און, שפעטער, א פארקויפער.
יהודא רופּוסן געפעלט נישט דעם יינגלם פארביסנקייט, זיין עקשנות און זייע
בייזע בליקן. דערצו טראָגט נאָך דאָס משרתל דעמזעלבן נאָמען ווי ער, דער
יונגער בעל-הבית, אזא הוצפה!

דער הייסבלאָטיקער יהודא דופוס הייבט אָן האמטיק צו זוכן דאָס יינגל;
ער גרעפט אים אין דעם אויסגעשטיינערטן הויף, ווו ער קערט אויס און ריי-
ניקט. מיט רצידה ווארפט ער זיך אויפן יינגל און נעמט אים שלאָגן; דאָס יינגל

געמט וויינען. קומט אונטער דער פאָטער, יצחק און פרוווט באַרויקן דעם זון: נישט שלאָגן; מיט גוטן וועסטו מער פועלן. געמט מען דאָס יינגל אראָפּ אין קעלער און מע געמט אים אויספרעגן: ווען האָסטו צוגעגנבעט דאָס געלט? וווּ האָסטו עס באַהאַלטן? ווער האָט דיר אָנגעשטעלט צו גנבענען? וואָס האָסטו געוואָלט טון מיטן געלט? וווּ איז דאָס געלט. וווּ? און נאָך יעדער פראַגע א פאַמיש, – א קלאָפּ, א זעץ, א שטופּ, א קנופּ. דאָס יינגל שווייגט פאַרביסן; ער ווייסט נישט, וואָס זיי ווילן פון אים, וואָס איז די גניבה, וואָס האָט ער דערמיט צו טון. זיי נעמען שמייסן מיט א רימעט, דאָס יינגל חלשט; דער צעיושטער יונגער דופוס, ארויס פון די כלים; דער פאָטער קאָן אים שוין נישט אָפהאַלטן. מע מונג-טערט דאָס יינגל; ער וויל פטור ווערן פון די פיינימונגען; גיט ער צו, אז ער האָט געגנבעט. באַפאלן אים די צוויי: וווּ איז דאָס געלט? ווי קען ער דען ענטפערן אויף דער פראַגע, ווען ער ווייסט נישט פון גאַרנישט; איז ווידער געשלאָגן ביזן ביידע ווערן מיד און זיי לאָזן אים ליגן א צעבלויקסטן, א צעשלאָגענעם ווי אין א קעלער פון דער אינקוויזיציע.

עפעס פון דעם יינגלס קולות האָט מען ארויסגעהערט אינדרויסן. איז מען געלאָפן אָנזאָגן דעם פרנס ר'דוד אבן ארשא. ביי אים איז גראָד געווען זיין באַקאנטער אברהם בר אליעזר, א חשובער סאלאָניקער סוחר, האָט ער אים גע-בעטן מיטצוגיין צו דער קלייט פון רופוס. דאָרט האָבן זיי אָנגעטראָפן דעם שיי-תוף פון די רופוסעס, יעקב חביב, און אים דערציילט, אז מע שלאָגט דאָס יינגל. איז אונטערגעקומען אויך דער פאָטער אמאטאָ, וועלכער האָט געקענט די ברו-טאלישקייט פון יהודא רופוס און געבעטן די צוויי: „למען השם, לויפט, זייט מצייל דאָס יינגל, עס זאל, חלילה, נישט געישען קיין אומגליק; דאָס יינגל קאָן זיך נאָך גיין שמדן צו די טערקן אָדער גאָר זיך נעמען דאָס לעבן; מע טאָר אזוינס נישט צולאָזן“.

דער פרנס א ו זיין באַגלייטער זענען אריבערגעגאנגען די גאס און אריין אין דער קלייט פון די רופוס. דאָערט האָט זיי דער אלטער רופוס אויפגענומען. דערהערט אז זיי נעמען זיך אָן די קרוידע פונעם יינגל האָט ער זיי אָפגעפאָרן: „אזוי גאָר! איר זענט געקומען מיר מאכן א סקאנדאל? גייט אייך געזונטער-הייט אהיים, עס איז נישט אייער עסק...“ און איז אוועק א ברונזער צו זיך אין דעם קליינעם הינטערשטיבל. די צוויי פני האָבן זיך געפילט ווי אויסגעפאַמישט, אָבער קריגן האָבן זיי זיך נישט געוואָלט...

מאָנטיק אינדערפרי איז א דינסט פון די רופוס געקומען צום פרנס כדי צו וויסן טון, אז דער גנב, יינגל יהודא בר גרשון, דער גנב פון אסך געלט,

הָאָט זיך אויפגעהאָנגען אויפן בוידעם. מע האָט אים געפירט ארויס פון שטאָט און אים פארשיט, ווי עס פאסט פאר אזוינע, וואָס נעמען זיך אליין דאָס לעבן. דוד אבן אושא האָט דערויף צונויפגערוּפן די פני פון זיין עדה און געשיקט דופן די בני רופוס. זיי האָבן נישט געוואָלט קומען צו דער אסיפה מיטן אויס-דייד, אז זיי האָבן דאָרט נישט וואָס צו זאָגן קיין נייעס. האָט מען פארבעטן זייערע שותפים אמאטאָ, ער זאָל זיי איבעררעדן, אז זיי זאָלן קומען דערצייילן פאר קהל וואָס עס איז געשען. האָבן זיי ווידער נישט געוואָלט קומען, נאָר גע-בעטן אמאטאָ, ער זאָל זאָגן, אז דאָס יינגל האָט זיך מודה געווען, אז ער האָט צוגעגעבן דאָס געלט און אָפגעגעבן דאָס געלט. זיי מיינען אז דער גנב האָט צוליב חרטה מער נישט געוואָלט לעבן. פאר זיי איז גענוג דער צער און די בושה, וואָס זיי האָבן געהאט.

דער גאנצער ענין איז געווען אז אומקלאָרער. מע האָט געווסט, אז זיי האָבן שטארק געשלאָגן דאָס יינגל. איז צו וואָס א באהאלטענע לוויה? איי-ניקע האָבן אפילו געטראכט, אז יענע האָבן זיך געהאט דערמאנט, אז מע האָט זיי געבראכט דאָס געלט נאָענט צו ליכט בענטשן, האָבן זיי עס אוועק-געלייגט אויף דער גיך אין א שאפע און פארגעסן אין דעם; דאָרט האָט עס געפונען די פרוי רופוס. האָט מען געשיקט צו רופוסן צוויי חשובע מענטשן, משה אנגיל און דוד מר חיים. האָט מען זיי געוויזן דעם בוידעם ווו דאָס יינגל, זאָל זיך האָבן אויפגעהאָנגען. האָבן זיי געזען, אז דאָס פלאץ איז געווען אָנגע-לייגט מיט סחורות. די סטעליע איז געווען אזוי נידעריק, אז אפילו א קינד האָט נישט געקאנט בלייבן הענגען מיט די פיס אינדערלופטן. דערצו זענען נאָך די באַלקנס געווען אזוי צונויפגעקלאַפט, אכ מע האָט נישט געקענט דורכ-פירן צווישן זיי א שטריק. יהודא רופוס איז געבליבן ביי זיינעם: דאָס יינגל האָט זיך אויפגעהאָנגען און – פארטיק.

די צוויי שליחים זענען צוריקגעקומען צו דער אסיפה און דערצייילט, וואָס זיי האָבן געזען דערצו האָט שלמה אסתרלגא צוגעגעבן, אז ער ווייסט אויף געוויס, די צוויי רופוסעס האָבן איבערגעגעבן אויפן בוידעם, ווייל ער האָט זיי דאָרט געטראָפן גאנץ פרי טיף פארשלאָפן. איצט איז קלאָר געוואָרן אז די רופוסעס האָבן דאָס יינגל צעשלאָגן אויף טויט און בסוד אים מקבר געווען. זיי האָבן ביי זיך געטראכט, אז זיי זענען נישט שולדיק, ווייל זיי האָבן אים נישט געוואָלט הרגענען. זיי האָבן נישט געווסט ווי שוואך ער איז. און דערביי גע-טראכט: א גליק נאָך וואָס ער האָט נישט קיין נאָענטע קרובים, וועלכע וואָלטן גענישטערט דעם ענין.

די עדה האָט אָבער נישט גערוט. ווי האָט זיך עם געהערט ביי יידן אזא זאך ווי הרנגען, און א יתום נאָך דערצו! אייניקע האָבן געמיינט, אז מע דארף די מערדער איבערגעבן צו די טערקן, אָדער צום לאַנד-פירשט. אנדערע האָבן אָפּ-געהאַלטן דערפון. טאָמער קומט מען אָן צו מלכות, וועט מען פארלירן דאָס פארמעגן פון די רופוסעס און דער פירשט וועט נאָך ארויפלייגן א גרויסן קנס אויף קהל. דערצו וועט די חשיבות פונעם גאנצן יידישן ישוב ליידין און קאָנ-קורענטן וועלן דעם ענין אויסניצן צוליב זייערע געשעפטן... אָבער אָן א שטראָף קאָן מען דאָך אזא חטא נישט לאָזן. דאָס וואָס די רופוסעס טענהן, אז דאָס יינגל איז עובר געווען אויף „לא תגב“, בארעכטיקט זיי נישט עובר צו זיין אויף „לא תרצה“, דערצו איז נישט באוויזן צי דאָס יינגל האָט טאקע געגנבעט. און ביכלל וווּ האָט מען געהערט צווישן יידן, צווישן ספרדים אזא הימל געשרי!

דער סאַלאָניקער גאסט ברוך גליפפא אנטשולדיקט זיך פארן אריימישן זיך אין א פרעמדן ענין. מע דארף די גאנצע זאך אויפשרייבן מיט אלע פרטים און אָנ-פרעגן א שאַה בייים גרויסן סאַלאָניקער גאון מורנו שמואל מודינא. און ווי ער וועט פסקענען, אזוי זאָל עם בלייבן. גליפפא זאָגט צו, אז ער און זיינע מיט-פאָרערס, וואָס געפינען זיך איצט אין בוקארעשט יצחק צבי און ברוך בן אלי-עזר, וועט דעם בריוו מיטגעמען קיין סאַלאָניק און דאָרט דערציילן פארן בית-דין אלץ, וואָס איז פאָרגעקומען און וואָס די בוקארעשטער אסיפה האָט אָנגע-נומען. אלע זענען מסכים געווען מיט דאנק.

דער סאַלאָניקער בית-דין האָט אויסגעהערט די עדות, איבערגעלייענט דעם בריוו און ארויסגעגעבן דעם פסק: מע קען נישט וויסן צי דאָס יינגל האָט יאָ אָדער נישט געגנבעט דאָס געלט. עם איז קלאָר, אז יעקב חביב איז נישט גע-מישט אין דעם געשלענג. מע קען נישט זאָגן, אז די רופוסעס האָבן געוואָלט הר-גענען דעם יתום; עם איז געשען בשונג נישט במיזוד. ס בליינט אָבער א גרויסער חטא. און אויב מע זאָל אָנגעמען, אז דאָס יינגל האָט זיך אליין גענומען דאָס לעבן, איז עם צוליב דעם פייניקן אים. אזוי צי אזוי האָבן די רופוס זיך שווער פארזינדיקט. האָט מען זיי געקנסט, אז דאָס געלט, וואָס מע האָט זיי געהאט צוגעגנבעט זאָלן זיי געבן פאר אַרעמע לייט. דער עיקר לומדים. זיי וועלן א יאָר צייט פאסטן יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק און אָפהיטן יעדעס יאָר דעם יינגלס יאָרצייט. און יהודא זאָל זיך היטן פאר דער עבודה-זרה פון כעס.

די רופוסעס האָבן זיך געקומט, אָבער דאָך מקיים פסק געווען. חביב אמאטאָ האָט מיט זיי מער קיין שותפות נישט געפירט. יהודא רופוס האָט מער נישט געוואָלט בלייבן אין בוקארעשט און ער איז אוועק קיין אדריאנאָפאָל.

דער אלטער רופום האָט געהאלטן, אז ער האָט זיין עבירה אויסגעקויפט און
זיך ווייטער געהאלטן גרויס. עמלעכע יאָר שפעטער שרייבט ער אונטער ווי אן
עדות, אז ער האָט געפונען א טויטן יידן אין א בוקארעשטער ברוגעם.
די נשמה פונעם בוקארעשטער יתום, א קרבן פון נגידישער אכזריות,
איז געבליבן אן א תיקון. און אפשר וועט אונדזער קליינע דערציילונג זיין א
במקום תיקון?

א באגעגעניש אין יאס

ס'איז אן אויפדערנאכט פון תמוז שע'ח.

דער אלטער יאסער רב ר' שלמה'ן ארואי, וואָס די פרעמדע רופן אים סאַלאַמאָן טעדעסלאָ, כאָטש ער איז נישט קיין אשכנזישער, נאָר א ספרדישער ייד (גע-וויינטלעך חתמעט ער הקטן שלמה בר' יצחק ס'ט ספרדי טהור, א ריינער ספרדי). זיצט פארטראכט אין זיין אָפגענוצטן פאָטערשטול. ער קען קוים תופס זיין די פערלדיקע שורות פונעם קבלישן כתב-יד. וואָס ליגט פאר אים. ער האלט איצט אין שרייבן א פירוש אויפן זוהר. אָבער ער קאָן דערווייל נישט צונופהאלטן זיינע געדאנקען. זיי פליען אוועק ווייט, צו זיינע יונגע יאָרן. ער קוקט ארויס אויפן שיקהוים און דערזעט אין לבנה-שיין די הילצערנע שיל, ווו ער האָט פריער באגעגנט א יונגן גאסט געקומען פון סטאמבול, אויפן וועג קיין ליטע; ער איז אהין גערופן פאר א לייב-מעדיקוס פונעם פירשט ראדזיוויל.

דאָס דערמאָנט אים אין זיין אייגן אהערקומען, צוריק מיט 40 יאָר. עס האָט אים אהערגערופן דער לאנדפירשט פעטרו דער קרומער, ער זאָל אים זיין א הויף-דאָמטער. ר' שלמה איז דעמאָלט געשטאנען אין די בעסטע יאָרן. אין קאָנ-סטאנטינאָפאָל האָבן יידן אים געהאלטן פאר א לַמְדָן אין גללה און אין נסתר, ווי א פילאָסאָף און, דער עיקר, ווי א גוטער דאָמטער. ער האָט געשטאמט נישט פון קיין מיוחסדיקער משפחה, האָט מען אים נישט גערופן אויף קיין כסא-הרב-נות; ווי א מעדיקער איז ער אויך געווען כאקאנט, אָבער די פעטע פאָסטנס און די גרויסע כיבודים זענען צוגעפאלן צו יענע, וואָס האָבן געהאט פארביג-דונגען אין די „הויכע פענצטער“, דורך זייערע רייכע יידישע און נישט-יידישע פאציענטן. אין שווערע פאלן האָט מען אים אָפט גערופן צו הילף אָבער דערנאָך פארגעסן אין אים. אפילו זיין פרומקייט און ערלעכקייט איז אויך געווען א שטער צום דערפאָלג.

ער איז נישט געווען קיין בר-מזל. ווען מע איז אים געקומען פירלייגן, ער זאָל פאָרן קיין וואָלעכיי פאר א לייב-מעדיקער פונעם קרענקלעכן לאַנד-

פירשט פעטער דעם קרומען, פסח-צייט של'ה, האָט ער זיך גאָכגעפרעגט צי אין דער הויפטשטאָט איז פאראן א יידישע קהלה, האָט מען אים דערציילט, אז עס לעבן דאָרט זינט אסך יאָר רייכע ספרדישע יידן, וואָס האַלטן א שוהט, א שיל און אלץ, וואָס געהער צו יידישקייט. ווען ער איז אָנגעקומען מען קיין יאס האָט זיך ארויסגעשטעלט, אז די סטאמבולער יידן האָבן, בכיוון צי נישט, פארמישט דאָס רומענישע לאַנד וואָלעכיי מיט דער הויפט-שטאָט בוקארעשט, מיטן צווייטן רומענישן לאַנד מאַלדעווע, וועמענס הויפטשטאָט עס איז געווען יאס. פּוילישע יידן פלעגן ביידע לענדער אָנדופן וואָלעכיי. דער ספרדישער לַמְדוֹן האָט זיך קורב געפילט מאַדנע אין יאס, כאָטש ער האָט דאָ געטראָפן א קהלה מיט אלעם וואָס יידישקייט מאַנט. די שיל א הילצערנע, נישט קיין גרויסע; די בעלי בתים כמעט אלע פּוילישע, אוקראינישע. אָנהייב האָט ער זיך מיט זיי צוגעפונדערט אויף לשון קודש; מיט דער צייט האָט ער זיך צוגעווינט צו זייער עברי-טייטש און... געוואָרן א יאסער תושב. ער האָט מיט זיך מיטגעבראכט א ווייב און א טאָכטער און אביסל ספרים, איז געוואָרן א היים.

יאסער יידן זענען גליקלעך געווען צו האָבן ביי זיך אזא חשובן לַמְדוֹן און אזא גוטן דאָקטער ווי ר'שלמה ז'ן ארואי. עס האָט לאַנג נישט געדויערט און דער לאַנדפירשט האָט געמוזט אנטלויפן פון מאַלדעווע און ר'שלמה האָט שוין געטראכט צוריקצופאָרן קיין טערקיי. האָבן זיך אָבער די באַיאָרן, די שטאָט-לייט און די קהלה געבעטן ביי ר'שלמהן ער זאָל פארבלייבן וווינען אין יאס. יידן האָבן אים פארבעטן צו זיין זייער רב. קהל האָט אים באַזאָרגט מיט א דירה, אים צוגעטיילט א וואָכן-שכר. איז ר'שלמה מסכים געווען צו בלייבן, צו היילן, צו לערנען, צו פירן. ווייל דאָ האָט ער רויק געקענט זיצן יומם וליָה עַל התורה ועל העבודה.

אינגאנצן אָפּגעריסן פון זיינע ספרדישע ברידער איז ר'שלמה נישט גע-ווען. פון סטאמבול, פון אדריאנאָפאָל און אנדערע באַלאַנישע שטעט פלעגן אָפט קומען קיין מאַלדעווע יידישע וויין-סוהרים, וואָס האָבן געפירט גריכישע וויינען קיין פּוילן, הענדלערס מיט אַריענטאלישע פראָדוקטן, געלט-לייערס און אפילו סתם וואַנדערערס, בעלי-תשובה, אומרויקע נשמות וכדומה. ער פלעגט מיט זיי שמועסן אויף זיין היימישן יידישן-שפּאַנישן לשון אָדער אויף טערקיש. צומאָל האָט ער געקענט פירן אפילו א וויכוח מיט א גאסט; אמאָל האָט ער בא-קומען פריש-געדרוקטע ספרים פון סטאמבול, איטאליע, פּוילן; עס פלעגט זיך טרעפן א געלעגנהייט אָפּצושרייבן א חשובן חיבור. ער האָט זיך אפילו איבער-געשריבן מיט לַמְדוֹנים פון דער וועלט, געשטעלט שאלות, פארענטפערט קשיות. נישט געקומט אויף די אָפטע איבערפאלן, מילחמות, בייטעניש פון פירשטן,

מגפות און שריפות, הוננער-יאָרן און טאָטערישע אָנפאלן, איז דאָס לעבן אין מאָלדעווע גענאנגען זיין וועג. אָבער דער רב האָט פארלוירן אין אַ מגפה די רביצן זיינע און די איינציקע טאָכטער, וואָס ער האָט מקבר געווען אויפן אלטן בית עֶלְמִין אין דער פּאָרשטאָט טשיריק; האָט ער זיך דערנאָך געפילט עלנט ווי אַ שטיין.

מאָדנע-וואָס מער חשובער ער איז געוואָרן, אלץ מער האָט ער זיך געפילט איבע-ריק, כאָטש ער האָט די יאסער קהילה געפירט, געלערנט און געהאַפּן. מיט דער צייט האָט ער זיך אלץ מער און מער פארטיפט אין קבלה-ענינים, אָנגעשריבן חיבו-רים. עס האָט זיך אים געבענקט קיין ירושלים, קיין צפת, וווּ, עס האָבן זיך געפּו-גען די הייליקע קברים פון די גרויסע מקובלים, ר'שמעון בר יוחאי פונעם ארי הקדוש, פון ר'חיים וויטאל. ער האָט געקענט שטיקלעך פון זייער תורה, אָבער זיין דאָרשט האָט געבענקט נאָכן מקור.

בענקענישן און השגות, וואָס קענען שווער מקוים ווערן, ער האָט געפרא-וועט תעניתים יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק, חוץ שבת גענעסן נאָר וויפּל עס איז נויטיק כדי צו דערהאלטן די נשמה, זיך פארטיפט אין מעשה מרכבה און זיך דערווייטערט פון וואָכעדיקייט. יידן און נישט-יידן האָבן אים געהאלטן נישט נאָר פאר אַ גרויסן דאָקטער, נאָר פאר אַ צדיק נמור; וואָס מער ער האָט זיך דערווייטערט פון עולם הזה, אלץ מער האָבן זיך מענטשן געצויגן צו אים, ער זאָל היילן זייער גוף, זייער נשמה...

און דאָ פּלוצעם אזא באגעגעניש. שוין דער ערשטער שמועס מיטן יונגן יוסף שלמה דעלמעדינגאָ איז זיין גאנצער יש אויפגערודערט געוואָרן. דער 27-יעריקער איז געווען אַ קענער אין נגלה און נסתר; פילאָסאָפיע און מעדי-צין האָט ער שטודירט אין פאדוא, און אין מיצרים; ער האָט מיטגעפירט מיט זיך ספרים און ביכער, מאנוסקריפטן און מכשירים, דאָס נייעסטע אויף דער וועלט. מע האָט געמענט מקנה זיין דעם פירשט ראדזיוויל פאר דער מצויה וואָס ער באקומט: אזא געראָטענעם דאָקטער און געלערנטן... דער ערשטער שמועס האָט זיך געצויגן לאנג האָט עס זיך ביידן נישט געלויבט אויפצוהערן. דעלמעדינגאָ איז געווען איינקווארטירט אין אַ יידישן הארבעריק, וווּ אזויפיל באַקאָנישע, פּוילישע, איטאליענישע, סלאווישע יידן פלעגן איינשטיין. אויף שבת האָט אים דער רב פארבעטן צו זיך און דברי תורי וקבלה האָבן זיך גע-שיט ווי פערל פון זייער מויל. דעלמעדינגאָ האָט געוואָלט ווייטער פאָרן תיכה נאָך פסח, אָבער ר'שלמה'ן ארואי האָט אים אינטערעסירט ביז נאָר, איז ער פאר-בליבן נאָך אויף עמלעכע טעג. שפעטער האָט ער וועגן זיין באגעגעניש אין יאס דערציילט פאר זיינע באקאנטע, אז אויפן וועג פון טערקיי קיין ליטע האָט

ער זיך אָפגעשטעלט אין יאס און זיך דאָרט באקענט „מיטן געטלעכן מענטשן, דעם רופא, דעם רב, ר' שלמה ז'ן ארואי, וועלכער איז עוסק געווען אין קבלה זינט מער ווי 40 יאָר און ער האָט אפילו פארפאסט קבלה-חיבורים. דעלמעדיגאָ האָט יאָרן שפעטער געוואסט צו דערציילן, אז ווען ר' שלמה איז אריבער די 80 איז ער געפאָרן קיין ארץ ישראל. דעלמעדיגאָ האָט צוגעגעבן, אז ער האָט אסך געלענט ביים אלטן ווונדערלעכן יאסער רב.

ערשט אויפן דריטן טאָג איז געקומען צו רייד וועגן מעדיצין. דער יינגערער וואָס האָט שטודירט מעדיצין אין איטאליע, האָט איבערגעגעבן דעם עלטערן אַנגעוויזן אויפן הייליכע פון געוויסע „קרייטעכער“: וואָרצלען, בלע-טער, פרוכטן, וואָס ער האָט באניצט לויט דער אלטער טראדיציע פון רומעני-שע פאסטעכער און פויעריס; דאָס זענען געווען נישט קיין אָפּשפרעכענישן אָדער סגילות, נאָר פשוטע אויסגעפרוואטע הייל-מיטלען אין משך פון לאנגע יאָרהונדערטער ער האָט דעלמעדיגאָן מיטגעגעבן זעקלעך מיט אויסגעטרוקנע טע פלאנצן, רפואות.

בעתן שמועסן איז מען געוואָרן היימיש און יוסף שלמה דעלמעדיגאָ האָט דערציילט וועגן זיין באוועגט לעבן. געבוירן אין קאנדיא, אין א בארימטער לומדישער מישפחה, האָט ער פריער שטודירט יידישקייט, שפעטער פילאָסאָפיע, מעדיצין, מאטעמאטיק אין פאדוא, מיצרים און אנדערע מקומות, ער איז אינטערעסירט אין נאטור-וויסנשאפט, אסטראָנאָמיע און... קבלה. דערהערט „קבלה“ האָט דער אלטער אים מודה געווען, אז ער האָט חיבורים אייגענע וועגן ענינים פון נסתר. ער האָט זיך געלאָזט איינבעטן און געוויזן דעלמעדיגאָן איינע פון זיינע שריפטן, א פירוש אויף שיר השירים. דעלמעדיגאָ האָט א לייכטן שמייכל געטאָן, גענאז זוכן זיין רענצל און פון דאָרט ארויסגענומען א גראָבן העפט, אים דערלאנגט שווייגנדיק דעם אלטן רב ז'ן ארואי. דער אלטער האָט מיט ציטערדיקע הענט גענומען דעם כתב-יד, באוונדערט דאָס פעם-טע פאפיר. די שיינע ספרדישע שריפט און איבערגעלייענט „... מכתם לרוד... מוהרר... דוד ז'ן זימרא רב ז'“...

דער אלטער האָט זיך פארטאָן אין כתב יד, אזש פארגעסן, אז דעלמעדיגאָ שטייט דערביי. דערנאָך האָט ער א זיפץ געטאָן און געבעטן ביים נאפט, ער זאָל אים לאָזן אביסל מער אריינקוקן.. דער סוף איז געווען. אז דעלמעדיגאָ איז פארבליבן אין יאס עטלעכע טעג. פארן אָפּפאָרן האָט ער דעם אלטן צו-געזאָגט ממלא צו זיין יענעם בקשה און אים באזאָגן א קאָפּיע פון אַט דעם הישוב ספר ווי ער וועט זיך נאָר באזעצן אויף אן אָרט.

דאָס איז אָבער געשען מיט יאָרן שפּעטער. דער אלטער רב האָט געבענקט נאָך ירושלים. קהל האָט באזאָרגט א רב פון פּוילן, וועלכער זאָל פארנעמען דעם אלטנס כסא. ר' שלמה'ן ארואי האָט זיך געזענגט מיט יאס ווו, ער האָט אָפּגע- לעבט מער ווי א האלב לעבן, מיט זיינע ליבע יאסער יידן, מיטן לאנד און געפאָרן שטילן זיין דאָרשט בייט סאמע מקור.

דער כתב יד איז אָנגעקומען אין די הענט פונעם נייעם רב, וואָס האָט אים געהאלטן ווי אן אבן טוב און אים איבערגעלאָזט בירושה. אזוי האָט דער כתב-יד געוואנדערט איבער לענדער און דורות ביז ער איז צוריקגעקומען קיין יאס. ער ליגט שוין א צוויי יאָרצענדליק אויף מיין טיש און ערשט איצט האָט ער ביי זיך געפּוועלט מיר צו דערציילן די הארציקע מעשה, וואָס איך פרוביר דאָ נאָכצודערציילן. א מעשה וועגן די טיפע וואַרצלען פון יאסער קהילה אויף מאָל- דעווישער ערד, וועגן אן עיר ואם בישראל.

קראָקע, יאָס, גאלאָז און... צוריק אהיים

אין קראָקעווער בית-דין שטיבל זיצן די דריי: דער רב יעקב בר טשולם הלוי, און די דיינים קאָפּל אשכנזי און יושע בן אַלְקסאַנדרוי. זיי האָבן נאָרוואָס אויסגעהערט די גביאת-עדות פונעם לעמבעריקער יידן מרדכי-מאָרדוש, דער זון פון שלמה. עס איז זיי נישט צום ערשטן מאָל, וואָס זיי הערן אויס אזא טרויעריקע פאסירונג פון יידן, וואָס פאָרן מיט סחורה איבער שטעט, דערפער און לענדער און זיי באַצאָלן צו מאָל מיטן לעבן, דאָס זוכן א שטיקל ברויט פאר ווייב און קינדער.

„בנפשו יביא להמו“ טראכט דער סופר, מע שטעלט זיך איין דאָס לעבן צוליב פרנסה, גיט ער צו פארשטיין די עדות און אלע טוען דערביי א שטיקלן קרעכץ. דער סופר פארענדיקט דאָס שרייבן און דער בית-דין חתמעט דעם פסק. אויב מע וועט באקומען נאָך אן עדות-נאמן, וועט די עגונה שרה בת ירוחם מעגן ווי-דער חתונה האָבן.

ווארטנדיק אויפן צווייטן עדות לאַמיר דערווייל הערן די רייד פונעם עדשטן עדות וועלן מיר וויסן פון וואָס עס איז געווען די רייד אין בית-דין. דער ייד מרדכי-מאָרדוש דערציילט, וואָס עס האָט מיט אים פאסירט אין חודש תמוז פונעם יאָר שס"ה, אזוי גרויס ווי זומער 1606, לויט זייער צייט-רעכענונג.

„איך און א ייד, א ייד, א סוחר פון איטאליע, זענען געזעסן אין האַרבע-זריק אין דער שטאָט יאָס, אין מאָלדעווע, וואָס מיר פוילישע יידן רופן וואָ-לעכיי. ביי איין טיש מיט אונדז איז געזעסן א לעמבעריקער ייד, וואָס מע האָט גערופן אייזיק גלעזער. מע האָט געשמועסט פון דאנות פרנסה, פונעם ארומ-פאָרן איבער די געפערלעכע וועגן, פון מישפחה. אייזיק האָט דערציילט, אז ער איז אהער געקומען איינקויפן פוטער און קעז פאר זיינע גאליצישע קונים, אָבער

איצט איז אַט דער מיסחר אויף צרות. ער האָט מיט זיך אביסל סטענענס פאר-
ביקע און שפיצן, וועט ער פאָרן קיין גאלאץ דאָרט איינצוהאנדלען לעקבעריצע,
דאָס זיסע האָלץ, וואָס מען ניצט אויף רפואות. מע ברענגט עס פון טערקיי אויפן
שווארצן ים און אויף דעם טייך טונע קיין גאלאץ. פון דאָרט פירט מען עס קיין
פּוילן. אייזיק האָט געהאַפט, אז אויפן גאלאצער מארק וועט ער קענען „פאר-
שלייערן“ די אָפגעקומענע סחורה זיינע און איינקויפן לעקבעריצע אין גלייכן
נעלט.

דער איטאליענישער ייד האָט צו אים געזאָגט: „אויב איר פאָרט סייזוי
קיין גאלאץ, נעמט-זשע מיט מיינע צוויי פעסלעך בראַנפן, פארקויפט זיי דאָרט
און קויפט פאר מיר אויכער א פארטיע לעקבעריצע; איר וועט האָבן ריווח.“
אייזיק איז מסכים געווען. דערווייל האָט מען זיך דערוויסט, אז אין גאלאץ
איז נישט רויק, האָט מען געפרוּווט אָפערען אייזיק, ער זאָל אָפלייגן די
נסיעה; ער האָט נישט געוואָלט פאָלגן און זיך נעלאָזט אין וועג. קיין גאלאץ
איז ער אָנגעקומען בשלום, דערנאָך האָט מען מער ניט געהערט פון אים. אין
א פאָר טעג ארום איז מען געווירע געוואָרן, אז באנדעס זענען באפאלן גאלאץ,
געהרגעט און געראבעוועט, זענען מיר שוין געווען באזאָרגט וועגן אייזיק...
שפעטער זענען אָנגעקומען קיין יאס צוויי יידן און זיי האָבן דערציילט, אז
אין דער שחיטה פון גאלאץ איז אומגעקומען א ייד אויך, זיי ווייסן נישט, ווער
ער איז. זענען מיר נאָך מער געווען באזאָרגט וועגן דעם יודנס גורל. די צוויי
יידן האָבן אונדז דערציילט, אז דער טייך טונע וואָס פליסט לעבן גאלאץ, האָט
איין ברעג א הויכן און א צווייטן א נידעריקערן. אויף דער טונע שווימען אסך
גרויסע און קליינע שיפן. אויב עס באפאלן די שטאָט טערקן, טאָטערן, קא-
זאקן אָדער אנדערע באנדעס, לויפט מען צום הויכן ברעג און מע דאטעוועט
זיך דורך א שפרונג אין די שיפן... איז ביי אונדז אויפגעקומען אביסל ביטחון;
אפשר האָט דער אייבערשטער געהאַלפן דעם יידן זיך צו ראטעווען...
ער כאַן די רייד פון מרדכי-מאָרדושי.

שפעטער מיט עטלעכע טעג זענען אין דעמזעלכן הארבעריק פון משה דעם
פּוילישן געזעסן ביי א גלעזל וויין אן איטאליענישער ייד, א סוחר, אברהם דע
באָנאָ, און זיינער א באקאנטער, דער רומענישער גלח מאפטיי פון גאלאץ.
איז אַט דעם אריינגפאָר-הויז פלעגן אָפּשטייגן כלאַרליי מענטשן; ספרדים, איש-
כנזים, יידן און נישט יידן, רומענישע און באַלקאנישע, פּוילישע און אי-
טאליענישע פון אלע קאנטן. עס איז גראָר געווען א מארק-טאָג, איז די קרעט-
שמע געווען פול געסט. דער בעל הבית מיטן ווייב מיט די צוויי טעכטער און

מיט די מאָלדעווישע דינסטן האָבן קוים באוויזן צו באדינען די געסט. מע האָט געהערט קולות, געזאנג און מע האָט געקויט געשמאק און מיט כוונה.

דער גלח האָט אָפנים דערצייילט עפעס זייער אינטערעסאנטס, ווייל דער איטאליענישער ייד האָט זיך גוט איינגעהערט. מרדכי האָט זיך צוגערוקט געג-טער. כדי ער זאָל אויך הערן די מעשה. געהערט האָט ער טאקע, אָבער פארש-טאנען האָט ער נאָרנישט. דאָס לשון איז אים געווען פרעמד. האָט ער זיך געבעטן ביים גלח: „פאָטערל, זייט אזוי גוט און דערצייילט עס אויף וואָלעביש, איך זאָל אויך קענען פארשטיין.“ דער גלח האָט אים געענפערט: ”ביי מיר האָט-טו שוין געפועלט, אָבער וואָס וועט זאָגן סיניאָר מאָזעס?“ דער איטאליענישער ייד, ענטפערט גוטמוטיק: „איך האַנדל אין אַט דעם לאַנד אזויפיל יאָרן, זאָל איך נישט פארשטיין דאָס לשון? א שיינער סוחר וואָלט איך געווען, ווען איך קען מיך נישט צוגיפערעדן מיטן מאָלדעווישן אויף זיין לשון און מיט היגע יידן אויף זייערן. איר מענט דערצייילן פאָטער, ווי איר ווילט.“

דערצייילט ווייטער דער גלח: „אויפן גלאַצער יאָרד זענען אָנגעקומען אסך מענטשן. מע האָט נישט געקענט געפינען קיין אפרו-אָרט. עס איז צו מיר געקומען א פוילישער ייד, א קליין סוחרל, האָב איך אים אָפגעטרעטן מיינס א צימערל און ער האָט אָפגעלעגט זיין ביסל סחורה: בראָנפן, פארביקע בענדער, שפיצן. ער האָט מיר דערצייילט, אז ער וויל איינקויפן לעקבעריצע און מיך גע-בעטן, איך זאָל מיך דערוויסן, ווער עס האָט אזא סחורה. באַלד איז אונדז באפאלן אן אומגליק. באַנדעס האָבן זיך דערוויסט וועגן יא-דיד און געקומען ראבעווען. דער עולם איז זיך צעלאָפן; ווער עס האָט געקאָנט, האָט זיך באהאלטן, ווער נישט, איז געלאָפן צו דער טונע, געשפרונגען אין די שיפן, אבי צו בלייבן לעבן. די רוצחים האָבן זיי נאָכגעשאָסן אין דערהרגעט אסך מענטשן. אוי, גאָטס צאָרן האָט זיך צענאָסן אויף אונדז צוליב אונדזערע זינד... געזען ביינאכט, אז דער ייד קומט נישט אהיים, האָב איך שוין איבער-געטראכט. געוויינטלעך קומען די באַנדעס פלוצים; זיי ראבעווען, מאָרדן און אַנטלויפן, איידער מע באווייזט זיי נאָכצויאָגן. די געראטעוועטע קומען תמיד ניד אהיים, מע ציילט דעם שאָדן, מע פארבינדט די ווונדן און... מע לעבט וויי-טער...“

אינדערפרי האָט מען אָנגעהויבן ארויסציען פון דער טונע די גופים פון די הרוגים. הברה-לייט האָבן פון זיי אראָפגענומען די קליידער און אויף ניד מקבר געווען די מתים אָן קיין שום תפילות. צווישן די מתים איז געווען א געמ-לעטער; האָט מען געמיינט אז דאָס איז א טערק. איך האָב אָבער דערקענט אין

אים דעם יידן, וואָס איז איינגעשטאנען ביי מיר. איך האָב געזען, מע זאָל אים ווי געהעריק מקבר זיין.

— נו, און וואָס איז געשען מיט דער סחורה פרעגט דער איטאליענער.
— עס ווייזט אויס, אז מע האָט אים כבאראבעוועט אויפן מארק. אָבער אונ-טערן בעט אין צימער האָב איך געפונען זעקעלעך מיט לעקבעריצע, האָט איך עס געבראכט אהער, כדי דאָס אָפצושיקן דער מישפחה זיינער...

יצחק בר יעקב, וואָס האָט אויסגעהערט דעם גלחם דערציילונג, האָט דאָס אלצדינג שפעטער דערציילט אין קראָקעווער בית-דין און דעמאָלט האָט מען דער אלמנה מתיר געווען, זי זאָל ווידער חתונה האָבן. דעם ערשטן קינד, א יינגל, וואָס זי האָט געבוירן דעם צווייטן מאן, האָט זי א נאָמען געגעבן נאָך אייזיק גלעזער, איר ערשטער ברויטגעבער.

איך האָב די מעשה געפונען אין אלטע ספרים און זי דערציילט, כדי איר זאָלט וויסן, ווי די עלטער-זיידעס האָבן זיך איינגעשטעלט דאָס לעבן צוליב פרנסה און כדי איר זאָלט געדענקען צום נוטן דעם גאלאצער גלח און די לעמ-בעריקער יידן, וואָס האָבן זיך אָנגענומען די קרוידע פון א פשוטן יידן פון פוילן און פון זיין אָרעמער אלמנה.

דער מידער וואנדערער זוכט זיין רו

דער מידער וואנדערער זוכט זיין רו. נאָר וווּ איז די רו, פונעם אומרו? „אני הנבר...“ ר' נתן נטע האנאווער האָט איבערגעלעבט די שרעקלעכע שחיטות פון גזירת ת'ח ות'ט, ווען זיין פאָטער ר' משה, איז אומגעקומען על קידוש השם אין זייער וויינישטעמל זאסלאוו. און דאָך האָט ר' נתן באוויזן צו זיין אָביעקט-טיוו, וויסנשאפטלעך קריטיש, פינקטלעך און אויספירלעך אין זיין „יון מצו ה“, דאָס מעמוארן-בוך, וואָס האָט געמאכט א רושם, ווי נאָר עס איז ארויס פון דרוק אין ווענעציע, די שטאָט, וווּ ער האָט געפונען א צייטווייליק רוב-אָרט, נאָבן אנטלויפן קיין דייטשלאנד, קיין האנאווער, דער שורש פון זיין מישפחה; זיין אומרו האָט אים געטריבן וואָס ווייטער פון דער פארבלומטער היים אין זאס-לאוו. געטריבן קיין האָלאנד, קיין איטאליע, אין ליוואַרנאָ. זיינע שווערע אי-בערלעבענישן האָט ער גובר געווען דורך לערנען, זיך און יענעם, דורך זוכע-נישן און אויפטוען. ער שרייבט אויף די דרשות, וואָס ער האָט געהאלטן סוכות-צייט און דרוקט זיי אונטערן טיטל „טעמי סוכות“ אין אמסטערדאם, בעת ער האָט זיך דאָרט געפונען, אין יאָר 1652.

ווי אזויפיל גייסטער, וואָס זענען אויפגעטרייסלט געוואָרן פון די שווערע איבערלעבענישן פון כמעלניצקים שחיטות, האָט ער געזוכט אן ענטפער אויף די אלטע מיסטישע טראדיציעס, אין זוהר, אין די שריפטן פון אר"י הקדוש פון ר' חיים וויטאל... ליוואַרנאָ איז געווען די פאסיקע סביבה פאר זיין זון בענישן... אָבער זיין אומרו, זיין בענקעניש נאָך דער שאירת הפליטה, די גע-ראטעוועטע ברידער פון פוילן און אוקראינע, טרייבט אים איבער דער וועלט און אָט דערוויסט ער זיך, אז אין דער מדינה צווישן קארפאטן און נעסטער האָבן א סך געראטעוועטע געפונען א נייע היים. ר' נתן נעמט ווידער זיין וואנדער-שטעקן און נאָך א שווערער נסיעה, קומט ער אָן קיין יאם.

פריער האָט ער דורך א ייִדישן סוחר פון איטאליע זיך געווענדט צו די יא-
סער פני. דער דאָקטער משה, זיין שוואַגער מענדל, די פרנסים ישראל, מרדכי
און אברהם האָבן מיט גרויס פרייד געענטפערט דעם וועלט-בארימטן ר'נחן נטע
האנאָווער, א גרויסער לערנער, א טיפער מקובל און אן אהב ישראל. מע האָט
אים צוגעגרייט א כבודדיקע דירה, מע האָט אים באזאָרגט מיט פרנסה בכבוד
און ר' נתן איז אראָפגעקומען קיין מאָלדעווע זומערצייט 1657 און זיך דאָ בא-
זעצט אויף א לאַנגער צייט.

דאָס ערשטע באַנענעניש מיט די געראטעוועטע ברידער איז געווען א טרוי-
עריקע. אזויפיל שווערע זיכרונות און אפילו נייע צרות. יאס האָט זיי טאקע
גוט אויפגענומען און זיי האָבן דאָ געפונען א נייע, רויקע היים. אָבער כמעלס
זון, טימוש, האָט צוויי מאָל באפאלן מאָלדעווע, 1650 און 1652, דאָס צווייטע
מאָל ווי א חתן פון דעם לאַנדפירשט וואסילי לופוס שיינע טאָכטער. די מאָל-
דעזוישע כראָניקערס פון יענער צייט באשרייבן טימושן ווי א בלוטראַרשטיקע חיה.
אלע מאָלדעווישע איינוויגער האָבן געהאט אויסצושטיין גרויסע צרות
פון כמעלס חילות; יידן האָבן געליטן מער פון יעדן. א מיררהדיקער קריסטלע-
כער בישאָף, וואָס איז דעמלֵט געווען צוגאסט אין יאס, האָט מיט טרערן אין
די אויגן געזען און געהערט וועגן די פייניקונגען און צרות, וואָס די קאזאקן
האָבן אנגעטאָן יאסער יידן. אויך שפעטער האָט כמעל זיך געלאָזט פילן צו
די יידן.

איצט לעבן יאסער יידן במנוחה. ר' נתן האנאָווער האָפט, אז ער האָט ענ-
דלעך געפונען א מקום-מנוחה פאר זיין אומרויקער נשמה.
ער האָט מיט זיך מיטגעבראכט ספרים און כתב-ידן, אָבער אין דער הי-
גער גרויסער שיל טרעפט ער גמרות, מפורשים און אפילו קבלה-פסרים. פאר
אים איז אָבער נישט גענוג לומדות, ער וויל נשמה, התלהבות, פארטיפונג. אמת,
ר'נתן שטעקט טאקע אין קבלה, ער איז אָבער נישט פרעמד פון וועלט-זאכן.
זיין ערשטע זאָרג איז צו פארבעסערן דעם לימוד אין חדר, אין תלמוד-תורה,
אין שיל. מיט דער צייט וועט ער אין יאס גרינדן א ישיבה און נעמען צו הילף
אַרטיקע און צונעקומענע מלמדים. ער זעט, אז א בעל דרשן זאָל זאָגן מוסך דעם
עולם און ער אליין לערנט פון צייט צו צייט מיטן עולם תורה און מוסר.
איצט קען ער זיך פארטיפן אין זיינע באליבטע שפראך-שטודיעס. פון
ליוואַרנאָ האָט ער מיטגעבראכט דעם פלאַן און אייניקע טיילן פון א ווערטער-
בוך אויף תנ"ך מיט אן איבערזעץ אויף לאטייניש, איטאליעניש, דייטש. אין
יאס, וועט ער פליסיק ארבעטן אויף אַט דעם ווערטערביכל. די ווערטער ווערן
דערקלערט נישט לויטן א'ב, נאר לייט באגריפן. דאָ האָט ער גיך באַמערט ווי

קרוביש עם איז דאָס היגע רומעניש לשון צו לאטיין און איטאליעניש. ווער-טער וואָס באצייכענען הינער, ברויט, הונט, מענטש, וואסער, טאָג, נאכט און ביכלע דער גרעסטער טייל מאַלדעוויש לשון באווייזן דאָס. האנאָווער האָט דאָס ווערטערבוך אָנגערופן „שפה ברורה“, קלאַרע שפראך, און עם אָפּגע-דרוקט אין פּראָג אין יאָר 1660.

גלייכצייטיק האָט ער זיך ווייטער באשעפטיקט מיט סבלה; נאָך פון אי-טאליע האָט ער געקענט די כתבים פון ארי און חיים וויטאל. זיי האָבן גענערט זיין נשמה, וואָס דאָרשט נאָך גאולה. האָט ער אלץ מער פארטיפט, זיך אריינגעטאָן אין דערהויבענע איבערלעבענישן. אזוי איז דאָ, אין יאָס, אויפגע-קומען זיין „שערי ציון“ א זאמלונג מיסטישע תפילות, אייניקע פארפאסט טאקע פון אים אליין. דער ערשטער דרוק איז פון פּראָג, 1662. דאָס ספר איז אָפט איבערגעדרוקט געוואָרן. און ווען יאסער יידן האָבן אין יאָר 1843 געגרינדעט אן אייגענע דרוקעריי, האָבן זיי גיך אָפּגעדרוקט דעם „שערי ציון“, איין מאָל נאָך דעם לשון קודש טעקסט, א צווייט מאָל „עם עברי טייטש“. די טי-פע איבערלעבענישן, דער פּאָעטישער כוח, די דערהויבנקייט פון געפיל האָבן געפונען אסך בעלנים.

נתן האנאָווער איז א מאָדנער סינטעז פון וויסנשאפטלעכער קלאַרקייט און מיסטישער זוכעניש, פון פארברענטער פארטיפונג אין לערנען און ניכטערע וועלט-קענטעניש. ער זעט, אז דאָ איז מאַלדעווע לעבן יידן רויקער ווי אין פּוילן צי רוסלאַנד, דארהאָר מען טאקע אויפבויען א נייע, געמויערטע שיל. קהל זאָגט אים, אז לויטן היגן דין מעגן יידן בויען נאָר הילצערנע בתי-תפילה. הייסט ער זיי ווייזן די אלטע כריסאָוו, די דיפלאַמס, וואָס די מאַלדעווישע הערשער האָבן געגעבן די יידן, וואָס האָבן זיך דאָ באזעצט. זוכט מען, גישטערט מען ביז מע געפינט. און מע נעמט זיך משתדל זיין ביים לאנדפרישט. אזוי לאַנג, אזוי ברייט ביז מע פּועלט אויס ביים מושל, שמעפאן איליאש, אז ער זאָל באנייען די אלטע פּרויוילעגיעס. ווערט טאקע באשטעטיקט דעם קוים פון קהל, רב, פון א שיל, א געמויערטער, פונעם אלטן בית עולם, פון יידישע רעכט אויף מיסחר און מלאכה. איצט איז געקומען די צייט צו בויען די נייע שיל. זוכט מען א פּאסיק פּלאַץ. און מע געפינט עס, גישט ווייט פון דער אלטער שיל. ר' נתן איז גליקלעך צו זען דעם שטר מכירה. אומדערמידלעך שרייבט ער זיך איבער מיט פּוילישע קהילות ביז ער באקומט א גוטן בוימיסטער. מיט דער הילף פון היגע מאַל-דעווישע און יידישע „קעטראַרעס“, מויערער, וועט מען אויפשטעלן די גרויסע שיל, וואָס וועט פאר הונדערטער יאָר זיין דער צענטער פון קהלישן לעבן פון יאסער יידן.

אין א גוטער שעה. מע האָט דערלעבט דעם טאָג פון חניכת-הבית. אלע יאסער יידן פון קליין ביז גרויס, זענען געקומען, אויסגעפוצטע אין יומטוב-דיקע בגדים. ווי גרויס די שיל איז, נעמט זי אריין נאָר א טייל פון זיי. שטייט מען אין דרויסן און מע הערט זיך צו צו די תפילות און ברכות. ר'נתן נעמט איבער פונעם ראש הקהלס האנט דאָס נייע ספר-תורה מיטן שיין אויסגעהאָפּטע טענעם העמדל, ער גייט צום עמוד און הייבט אָן מיט טיפער גערירטמייט דעם „מיזמור שיר חנוכת הבית“. טרערן פון פרייד און דערהויבונג באווייזן זיך אין אלעמענס אויגן. מע האָט געציילט דאָס יאָר ה'תלא, 1671 לויט זייער צייט-רעכענונג.

איצט האָט ר' נתן געפילט, אז ער האָט זיין שליחות דערפולט דאָ אין יאס. זיין אומרו האָט אים געטריבן ווייטער און ווייטער. ער האָט געפינען א ממלא מקום אין פּוילן, דעם רב אריה לייב בר שמואל. האָט ער זיך גענומען גרייטן אין וועג. מיט וואָס האָט ער שטאַלצירט, ווייל אין זיין אמסטערדאמער אויסגאבע פון „שערי ציון“, רופט ער זיך אָן געוועזענער יאסער רב. אין יאס שטאַלצירט מיט אים.

דער בית-דין פון אלבא יוליא

אויב איר וועט קוקן מיט היינטיקע אויגן אויפן גאנצן, וועט איר אפשר א שמייכל טון: א בית דין פון א קהילה, וואָס ציילט קוים 24 מישפחות, וועל איך אייך דערמאָנען, אז די מיסחרים פון דער שטאָט זענען געווען בארימט, אז די שטאָט האָט געהאט א גרויסע נישט-יידישע באפֿלעקערונג: רומענישע פֿאַרשטעט, דייטשער פֿאַטריציאט אין צענטער, אביסל ארמענער און גרעקן, טערקישע געסט און אנדערע. וועט איר שוין איינזען, אז מע מוז אלצדינגס מעסטן מיט די מאָסן פון צייט, אָרט און ארומדינגלעניש. די ספרדים, וואָס זענען געקומען פון טערקיי צוריק מיט הונדערט יאָר האָבן פריער געהאט די אויבערהאנט. זיי זענען עס געווען די נגידים, די חשיבים ביי דער פֿראָווינץ-אָנפירונג, ביים כישאָף, ביי דער שטאָט-אָנפירונג, זייערער איז געווען דער רב. איצט, ארום 1647, זענען זיי א מיעוט און אשכנזישע יידן געקומענע פון פוילן און גאליציע, פון בעמען און מערן, און מאָלדעווע און וואָלעכיי, פון אונג-גארן און מערקיי, זענען דער רוב. אפילו דער שוחט, וועלכער איז אויך דער דיין און מע רופט אים רב און אב בית-דין, ר, יוסף רייס אויערבאך, איז אויך א פוילישער ייד. גלייכצייטיק איז ער טאקע דער שרייבער פונעם בית-דין און ער טראָגט אריין אין פינגס מיט זיין פערלדיקער שריפט יעדן עגין צי געשעעניש אויף לשון קודש, אויף יידיש, דייטש. זיינע צוויי בייזיצערט זע-גען ר' כרדכי רב יהודא, דער גבאי פון דער חברה-קדישא, אין תוך א מין ראש הקהל, און דער בעלגראדער אברהם ראָסאָ, וואָס האנדלט מיט ווינער סחורות. דער בית-דין קומט זיך צונויף אין דעם שטיבל לעבן דער שיל. אווון אָן יוצט דער מיטלעריקער, גראָבערדיקער דיין, רעכטס פון אים דער ספרדישער ראָסאָ, לינקס-מרדכי בר אברהם, דער גבאי, אליין א קאָלאַמעיער אָפּשטאמי-קער. דער שמש, וועלכער פילט זיך איצט ווי א טייל פונעם בית-דין, אָרער כאַטש ווי אן אמתער געריכט-דינער, רופט אריין די צדדים לויט זיער חשיבות און

אָנזען. אָט הויבט ער טאקע אָן: ר' אהרון ברכ יצחק. עם קומט אריין א מאן ערב די פופציקער, קליינער סוחר. ער טענהט, אז ער איז נישט בכוח צו צאָלן די הויכע שטייערן, וואָס קהל האָט אויף אים ארויפגעלייגט. ער איז נישט קיין גייער דאָ איז שטאַט, ער איז אהערגעקומען פון יאם נאָך א קינד, צוריק מיט פערציק יאָר; מע קען אים דאָ פאר א „רעדלעכן“ מאן, וואָס ארבעט און איז געטריי. אָבער ער איז נישט בכוח צו צאָלן. ער איז א מטופל מיט קינדער, די פרנסה איז געשלאָגן, בעט ער מע זאָל איינזען זיין מצב און אים באפרייען כאַטש פון א העלפט אָפצאָל.

דער בית דין הערט אים אויס, דערנאָך שמועסן זיי איבער אין דער שטיבל און דער גבאי ווייזט אים, אז קהל האָט גרויסע הוצאות, יעדער ווייסט עס; מע זאָגט אים צו, אז צוליב די קינדער וועט מען זען עפעס צו טון פאר אים. דער יוד גייט אהייט א בארויקטער. דאָס ווייב וועט אויפהערן פון אים רייסן שטיקער, ער זאָל גיין איינגרייסן וועלטן פאר קהל, מע זאָל אים שענקען די שטייערן. אפשר איז זי פאָרט גערעכט, ווייל עפעס האָט ער פאָרט אויסגעפועלט. איז אים גרינג גער אויפן הארצן.

צום צווייטן ענין קומט אריין דער קריגסמאן פאפץ ניקאָלא פון דער לייב-קאָמ-פאני פונעם שפרינגער-רעגיימענט, ווי ער שטעלט זיך מיליטעריש פאָר און ער מאַנט אויף דייטש, אז מע זאָל פארהאלטן די סחורה פונעם מארקטענג-דער נאטאן אזאריא, ווייל ער איז שולדיק געלט דעם קאפראל זיינעם דאנאוויטש. דער יוד פרווט זאָגן, אז דער קאפראל איז אים שולדיק געלט. קומט אָבער אריין דער עדות וולאד בראשאָוואנו און ער דערציילט אויף רומעניש, אז ער איז דער-ביי געווען אין דעם שענק „צום ווייסן אָדלער“, ווען די צוויי, דער קאפראל און דער יוד, האָבן זיך אָפגערעכט און נתן איז שולדיק געבליבן דרייצן מיט א האלב גולדן. דער יוד ענטפערט, אז ער האָט נאָך חשבונות מיטן קאפראל. דער פסק דין גיט רעכט דעם קאפראל און וולאד חתמעט אין פינקס מיט קירילישע אות-יות: יעו, וולאד בראשאָוואנו, מארטוריע“ דאָס באטייט: איך וולאד דער ברא-שאָווער, גבית עדות.

פארן בית דין פון אלבא יוליא, ווייספורג, ווי מע רופט די שטאַט צווישן יידן, איז דאָס נישט קיין גיים. קומט פאָר נישט זעלטן, אז נישט יידן, וואָס האָבן א פראָצעס מיט א יידן, קומען זיך קאָרן פארן בית-דין. עם איז בילי-קער, גרעכטער און מע פירט אים דעם פסק. א סימן. דער בית דין האָט גע-פסקנט צו סעקוועסטירן נתנם סחורה ביז ער וועט באצאָלן דעם קאפראל דעם חוב זיינעם.

דער שמש רופט איצט דעם דריטן מאָנעד: הבחור דוד ברב מאיר. דעם צוואנ-
ציק-יעריקן שפראַצט א רויטלעך בערדל און די גרינע אויגן בליקן מיט א
איינגעהאלטענעם כעם. ער קומט מיט א מענה און א בקשה צוגלייך. יעדער וויי-
כט, אז זיין טאטע, עליו השלום, איז פאר צען יאָרן אהערגעקומען פון דער וואָלע-
כישער שטאָט קאמפּולונג. קיין מוטער האָט ער נישט געהאט און מע האָט זיך
ביטער געפלאַגט מיט הויזיקן צעלניק-סחורות איבער רומענישע דערפער און
יאירן. פאר דריי יאָרן איז דער טאטע אויך אוועק פון דער וועלט און ער, דער
יתוב, האָט שוין א ביסל געלט און איצט וויל ער חתונה האָבן. ווייל ער איז אַ-
רעם, לאָזט קהל אים נישט חתונה האָבן, ער זאָל נישט פאלן צו לאַסט... „סטיי-
טש, מענהט ער, איר האָט מיך דאָך געלערנט, אז צו 18 יאָר מוז א יודישער
בחור חתונה האָבן.“

דער דיין ענטפערט אים געלאַסן, אז אוודאי איז ער גערעכט וועגן דער
מיצווה פון חתונה האָבן, אָבער ווו שטייט עס געשריבן, אז ער מוז חתונה האָבן
גראַד הי? ער ווייסט דאָך גאנץ גוט, אז דער דייטשישער שטאָט-ראַט לאָזט נישט
חתונה האָבן קיין אַרעמען יידן, סיידן קהל גאראנטירט פאר אים די שטייערן.
און מע גיט אים פאר א ביישפיל זכריה רב אברהם, וועלכער איז געקומען צו-
ריק מיט 12 יאָר פון בוקארעשט, ווי שווער ער מוטטשעט זיך מפרנס צו זיין
א ווייב מיט קינדער פון דעם ביסל בראַנפן, וואָס ער „ברענט“ אין זיין קליי-
נעם קעסל. דערצו איז ער שוין אין די דרייסיקער יאָרן. צי קען קהל נעמען אויך
זיך נאָך א לאַסט? ראַסאָ גיט אים אן עצה, ער זאָל צוריקפאָרן קיין בוקארעשט,
ווי יידן לעבן גרינגער איידער ער, דאָ. דער בחור בלייבט אָן לשון. ער וואָלט
געענטפערט, אז ער דארף נישט קיין עצות, נאָר ממשותדיקע הילף.

איצט קומט דער לעצטער מישפט פון היינטיקן טאָג. דער שמש רופט
אויס: „האשה מרת בילע הגנידית בת ר' יהודא כהן זיכרונו לברכה“ און דער-
נאָך אויף רומעניש: משינסטיט גענוצימאָר דומנעאלוי יאָאן סין וואסילע.“
די כהנטע קומט אריין אויסגעפּוצט ווי דעם קיסרס פּערד; זי גייט מיט
פעסטע טריט און זי איז זיכער ביי זיך, אז דער בית דין וועט האַלטן מיט איר;
ווייל, ראשית איז זי א יודישקע און א כהנטע, דערנאָך אז אלמנה און א נגי-
דיסטע און ביבלל, וואָס האָט זי זיך צו איילן דעם גוי צו געבן געלט. נישקשה
ער מעג ווארטן. יאָן שמעלט זיך פארן בית דין און הייבט אָן „משינסטיטא
זשוראקאטא!“ און ער דערציילט, ווי ער האָט דער „זשופאנעאסא“ בעלא
פארקויפט האָניק און וואַס פאר צוויי הונדערט רענדלעך; זי האָט באַצאָלט
אויפן אַרט זעכציק גילדוין און דאָס איבעריקע האָט זי געזאָלט באַצאָלן, ווי
נאָר ער וועט קומען אין שטאָט. עס זענען שוין אוועק זעסס וואַכן און זי פירט

אים ארום מיט אלערליי תרוצים. דער גבאי פרעגט אים צי ער האָט א שטר פארן געלט, זאָגט ער אז ניין, אָבער אן עדות איז געווען דערביי. פרעגט מען ביילעזי צי עס איז אמת, וואָס יאָן זאָגט; ענטפערט זי, אז זי האָט צו אים טענות, א רעשטל פון אנדערע עסקים, ווייל זי פריער אויספלאַגטערן יענע עסקים, וועט מען וויסן וויפיל זי איז אים נאָך שולדיק. לויט איר חשבון איז זי שולדיק יאָ-גען נישט מער ווי 77 רענדלעך. פרעגט מען זי, צי זי איז גרייט צו שווערן, אז עס איז אזוי ווי זי זאָגט. ענטפערט זי, אז שווערן וועט זי נישט, ווייל זי האָט א צוואה פונעם טאטן נישט צו שווערן. דער בית-דין שמועסט זיך איבער און עס בלייבט אזוי. דאָס וואָס זי מאַגט פון יאָאנען, זאָל זי אים מאַגען דורכן געריכט, אָבער דער סכום פון משא-מתן מיט האָניק און וואקס מוז זי סילן-קן. ענטפערט זי, אז אזויפיל געלט האָט זי נישט אין שטוב, בלייבט עס, אז זי זאָל באצאָלן די העלפט אופן אָרט און די אנדערע העלפט ביז אין צוויי וואַכן. טאָמער נישט, וועט זי באצאָלן פראַצענט פאר יעדן פארשפעטיקטן טאָג. גיט זי יאָאנען א קוויטל אויפן האַלבן חוב און זי גייט אהיים און כּענ-גט די אנדערע העלפט.

„פאר היינט איז גענוג“, טראכט זיך דער בית-דין און דער דיין מעלדעט דעם עולם אז פאר היינט איז נישטאָ מער קיין פראַצעסן.
גיט זיך יעדער אהיים און איבערן שילכל לאָזט זיך אראָפּ די ערב מי-גההריקע שטיקלייט. און קיינער שטערט זי נישט, סיידן דער דערציילער פון אָט דער מעשה.

בצלאלס אייניקלעך

וואָס פאר אַ בצלאל אין מיטן דערינען? פרעגט מיך מײן ערשטע לײענערן
און קריטיקער זיגתײ שתחיה.

— דאָס איז דיין אלטער באקאנטער פונעם חומש, דער קינסטלער, וואָס
האָט געמאכט די שענסטע הפצים פונעם בית ראשון.

דערהערט פון איר אלטן באקאנטן פון די חדר-יאָרן בארויקט זי זיך; זי
פארשטייט, אז עס וועט דאָ זיין די רייד פון די געראַטענע יידישע מייסטערס,
וואָס האָבן געארבעט אין גאָלד און זילבער צירונג און גרעסערע זאכן, דאָ
אין מאָלדעווע צוריק מיט קארגע דריי הונדערט יאָר און שפעטער. איצט קען
איך ווייטער שפּיגען מײן מעשה.

אין יענע צייטן פלעגט מען באשטעלן אזעלכע טייערע זאכן פון פּוילן
ווער איז דער „מע פלעגט“? פרעגט נישט: פון קליין ביז גרויס; פאר א שיל
און, להבדיל, פאר א קלויסטער, פאר א נגיד און פאר א פרייז. באַיאָרן פלעגן
באשטעלן זילבערנע גאָלקעס, הענטלעך, פאר זייערע כבוד-שטעקענעס; און
דער לאַנד-פירשט אוודאי-זילבער באשטעק, טייערע קעסטעלעך, זילבער-דעק-
לעך פאר טייערע ביכער און אלעדליי פיליגראַן ארבעט.

איר וויסט, וואָס עס באטייט צו באשטעלן אזעלכע טייערע זאכן, ווען מע
ארבעט זיי אונטער די אויגן, און מע מוז זיי אָננעמען ווי זיי זאָלן נישט זיין.
האָבן טאקע דער וואַיעוואָד, דער לאַנדפירשט, און זיינע באַיאָרן אויסגעפּו-
נען, אז מע דארף נישט שלעפּן די קו אויפן בוידעם, נאָר, פארקערט, ברעגן-
נען דאָס היי אין שטאל. האָט מען אַראָפּגערופן דעם מטאַראָסטע פונעם יידישן
צעך, דעם יאסער ראש הקהל, און דעם חכם-באשא, דעם רב הכּוֹלֵל, און מע האָט
זיי געראַטן אַראָפּצוברענגען אהער א גוטן יידישן זילבער-מייסטער פון פּוילן.
מע האָט צוגעזאָגט פריווילעגיעס מצד דער רעגירונג. האָבן ייִדן געהאַלטן אן

עצה און אראָפגעבראכט פון קראָקע דעם מיינסטער דוד בר ברוך און ער האָט זיך באזעצט אין יאס.

דוד האָט מיט זיך מיטגעבראכט א געזעץ; דאָ אין יאס האָט ער אויפגע-
נומען א לערניינגל און זיך געשמאק גענומען צו דער ארבעט. באשטעלונגען
זענען גערונען פון אלע זייטן, פון אלע טיילן לאנד. דער הויפט-באשטעלער
איז אָבער געווען דער פירשטלעכער הויף. דער וואָיעוואָד ניקא האָט אים בא-
פרייט פון שטייערן און אָפּצאלן אין יאָר 1736. די דיפּלאָם לויבט אים אז
„...ער איז תמיר דאָ אין אונדזער פירשטלעך הויף.“ ארבעטנדיק געטריי עט-
לעכע יאָר איז דער מיינסטער דוד באַליבט געוואָרן ביי יידן און נישט-יידן.
דער גרויסער שיל האָט דוד געשענקט א שיינעם זילבערנעם קידוש-כע-
כער; ער איז דאָ געווען אַן אָנגעזעענער בעל-הבית. בכבודיקע מישפחות פלעגן
אים פארבעטן אויף שימחות גערופן צו גאסט, אזוי אז ער האָט זיך שוין גע-
פילט א תושב. איז נאָך צוגעקומען א שיינע בשורה. דער נייער פרינץ קאָנכ-
טאנזין מאוראָקאָרדאט האָט ווידער באַפרייט פון שטייערן; „...דעם פוילישן
יידן דוד, ווייל ער איז א גוטער מייסטער אין זילבער-אַרבעטן.“ נאָך מער: דער
פירשט פארבעט פון אויסלאנד „וואָס מער בעל-מלאכות, וואָס קענען זייער
פאך...“

א פאראראקס פון דער געשיכטע; די טערקישע הערשער האָבן אָנגעהויבן
אָפט צו בייטן די מאָלדעווישע פירשטן, אָבער דוד „קוינדזשי“ איז געבליבן
ווי א הויף-ליפּעראנט במשך צענדליקער יאָרן. ער האָט געהאט א שיינע דירה
אויפן „פריצישן מארק.“ צווישן דעם פירשטלעכן הויף און דער „מיטראָפּאָ-
ליע“, דער הויפט-קאמערדראל פון יאס. דא פלעגט ער אָפט אויפנעמען זיינע
חברים און באקאנטע.

שבת חול המועד סוכות תקכ"ה. זינט יאָרן האָט דוד איינגעפירט, אז אָט
דעם שבת-צו-גאסטס מאכט ער א סעודה פאר די יאסער זילבער שמידן, אלע
יידן, דאָסמאָל זענען זיך צוגעקומען אין דעם באלעבאטישן צימער מיטן
ברייטן, שוין געדעקטן מיט די פיינע וואָלענע רומענישע „קאָברעצן“,
מיטן שיינעם מיזרח אויף דער וואנט, וואָס זיין טאָכטער האָט אויסגעשטימט
מיט די שיינע העסעס און מיטן ברייטן שראַנק זילבערווארג (א גאָווינע, א
גוט גלעזל וויין ביי א קרעטשמער! איראָנזירט מיך מיין שמרענגע צוהע-
רען). נאָר, לאָמיר אייך שענקען די לאנגע באשרייבונג און לאָמיר אייך בע-
סער נעבן צו פארשטיין דעם „מה גשתנה“ (אינמיטן סוכות, שלאָגט מיר איבער
מיין קריטיקער), וואָס איז עפעס באזונדערס היינטיקן „שפייסענאכטס“.

כדי דאָס צו פארשטיין מוז מען קודם זיך באקענען מיט די געסט. דער יונגסטער צווישן זיי איז אברהם צורה, וועלכער האָט באקומען א שיינעם גדן צו זיין באשערטער אסתר. ער ארבעט דער עיקר קליינע זאכן: צירונג, קייטלעך, דינגלעך; ער איז א פיליגראו-ציער; ועל כולם קריצט ער זיגלען און רינגען. ווי א יונגערער קומט ער „ארויף“ צו די עלטערע מייסטערס. לעבן אים זיצט דער רויט-בערדיקער דניאל רב יונה, א ייד א שווייגער, וואָס ארבעט פארן פירשט-לעבן הויף טאצן, בעכערס, העסעס, גרויסע כלים. אלע הערן מיט קאָפּ דודס רייד. ער דערמאָנט זיי, אז אין דער היים אין פוילן, האָט יעדע מלאכה איר אייגענע חברה „פועלי צדק“, וואָס האלט אין איינעם און היט די אינטערעסן פון אירע חברים. אמת, דאָ אין מאָלדעווע, זענען דאָ ווייניק צעכן, ברעאסלע, ווי די וואָלעכן רופן עס, אפילו ביי די נישט-יידן; ער דערמאָנט דעם „ווער איז קלוג? דער וואָס זעט דאָס קומענדיקע.“ מע ווייסט נישט וואָס דער מאָרגן קען ברענגען. דניאל ארזשינטאר, א קיילעכדיקער, מיט א ציגן-בערדל, ווונדערט זיך: „קאָנ-קורירן, קאָמורירט מען זיך נישט; קיין אנדערע מייסטערס אין אונדזער פאך זענען נישטאָ אין יאס; דוד פון שאָץ איז א גוטער-ברודער און ער וועט אונדז נישט „אונטערפּיצקען.“ טאמער דארף מען עפעס באזונדערס, האלט מען סייזוי פון ר' דודס עצה. צו וואָס זשע דארף מען א צעך?

דוד הערט אים אויס און שמייכלט שטיל. ער ווארט אז די איבעריקע מיינסטערס זאָלן זיך אויך אראפערדן פון דער נשמה, ער וועט אָפּענטפערן אויף אמאָל אלעמען. אָבער יאנקל לעמבעריקער מיט די שווארצע אויגן און גרויער באָרד און אליהו, וואָס רעדט מיט דער גאַנגלדיקער ריש, האָבן אָנגענומען א פול מוזיק וואסער. יאָסל כומר ארבעט ס'רוב פאר קלויסטערס; האלט ער טאקע א קלייט פון דער מיטראָפאָליע און פילט זיך אביסל מאָדנע צווישן זיינע פרימערע קאָ-לעגן. ער זאָגט „אז אויב ר' דוד האלט, אז מע מוז האָבן א חברה, איז מיסתם גוט אזוי. משה חיימס, הערשאַל לובלינער און אברהם זכריהס שושקען זיך אי-בער ביז דער לעצטער גייט ארויס מיטן לשון: „אויב מע דארף א חברה האָבן מיר דאָך שוין די „גד תמיד.“ איז גענוג...“

איצט האָט דוד גענומען זיי באווייזן, אז א חברה, א צעך, קאָן רעדן מיט מלכות, מע קען זיך בעסער העלפן אין א גויט, מע קאָן זיך בעסער האלטן אין איינעם, זיך באוואַרענען קעגן שלעכטע פועלים און לערנינגלעך, קעגן שלעכטע צאָלערס. און ער דעכנט אויס וואָס די תקנות, די סטאטוטן זאָגן מיר היינט, וועלן ברענגן, ווען מע וועט זיי אריינשרייבן אין פינקס, און אָפּהייטן. — מע וועט האָבן אן אייגן מינין? כאפט אונטער משה, וועלכער בענקט נאָך א מפטיר, נאָר ער באקומט אים איין מאָל אין צען יאָר, און סעודות וועט מען

מאכן עטלעכע מאָל א יאָר, כאפט אונטער יידל, וואָס האָט נישט פיינט קיין כוסה. וועגן אים דערציילן לצים, אז ער האָט אמאָל אויפגענומען א לערנינגל, א באַ-טושאנער בחורל. נאָך א האלב יאָר קומט דער פאָטער נאָכפּרעגן וועגן זונדל, ענטפּערט ער אים, ער קען שוין די האלבע מלאכה.

אזוי נאָר, פרייט זיך דער פאָטער, און וואָס, אשטיינער, קען ער שוין? — ער קען שוין שיכורן און זאָגן ליגן, וואָס דאָס איז די העלפט פון דער

מלאָכה; די אנדערע העלפט געמט ער שווערער...

הכלל ר'דוד האָט דעם ענין חברה צעלייגט אויף מעלערלעך ביז אלע זענען מסכים געווען. אין עטלעכע מעג ארום האָט ער זיך כאדונגען ביי כאצקל שוחט, ער זאָל מיט זיין שיינעם כתב אָנשרייבן, וואָס מע דארף. דוד איינבינדער האָט די בלעטער שוין איינגעבונדן אין רויטער לעדער און זיבן מיינסטערס (איר זאָלט מיר נישט איבערשלאָגן מיט "זיבן איז א ליגן!") האָבן שוין אונטערגעשריבן, א בעל-עגלה וואָלט געזאָגט "אוועקגעלייגט דעם טאטן". אויף חנוכה האָט מען געמאכט א שיינע סעודה אין דער גרויסער שיל און דער חכם-באשא נפתלי האָט צוגעגעבן זיין הסכמה און נאָך אים האָבן זיך געחתמעט די אָנפירערס פון דעם יידישן צעך, די קהילה. דער שיל האָט מען געשענקט א שיינע פושקע פארן את-רג.

טאָמער וויילט איר, וועל איך אייך דערציילן עפעס פונעם ווייטערדיקן לעבן פון די זילבער — מייסטערס. אין יאָר 1789 זענען טערקן און טאָמערן באפאלן יאס און אויסגעראבירט די מייסטערס. אברהם האָט זיין אסתרן געלאָזט פאר אן אלמנה אין ערשטן יאָר פונעם גייעם, גיינצענטן יארהונדערט. אינגיכן האָט אס-תרן געטראָפן א צווייט אומגליק. מרים, איר יינגסטע טאָכטער, איז אנטלאָ-פן מיט א שרייבערל פונעם געריכט און זיך געשמדט. זי איז טאקע געוואָרן אכשרע גויע, נאָר די מריפהנע ירושה פון איר טאטן האָט זי שטרענג אויפ-געמאָגט. זי האָט זיך געלאָדן מיט דער מוטער אין יאָר 1803 און אווראי גע-וועגן דעם פראָצעס. מע האָט איר צוגעטיילט די דריי היַלצערנע קלייטן אויפן פריצישן מארק און אזוי איז איר פאָטערס זכר אויסגעלאָשן געוואָרן.

א גליק וואָס די ווענט פון דער אלטער שיל האָבן מיר אנימלט דערציילט ווי שוין עס איז געווען דער יום טוב פון אונטערשרייבן דעם פינקס, קלעזמערס האָבן געשפילט, כרחנים האָבן געגראמט „מיינסטער" מיט „פיינסטער" און „זיבן" מיט „גיבן", מע האָט זיך געוונטשן געזונט און הצלחה. ווינטשן מיר אייך דאָסזעלבע.

צוגאסט אין גאלאץ

טאָמער ווייסט איר נישט ווו זאלאזין געפינט זיך, וועל איך איך דערציילן:
עס איז א שטעטל אין גאליציע, נישט ווייט פון בראָד. די בארימטע שטאָט פון
האנדל און השכלה איז בראָד געוואָרן אביסל שפעטער. דערווייץ האלטן מיר
אין יאָר 1764, תמכ"ד, לויטן יידישן לוח, און אונדזערע הויפט-פארשוניגען
זענען דער זאלאזינער רב, ר'שמחה און זיין רביצין, זאָל לעבן, מרת פערל. לויט
היינטיקע מאָסן איז דער 53 יעריקער רב א רב אין די מיטלערע יאָרן; דעמאָלט
האָט מען אים געהאלטן כמעט פאר א זקן. די רביצין איז ביי אים געווען
די צווייטע פרוי, מיט א צען יאָר יינגער פון אים, האָט זי זיך ביי אים אביסל
איבערגענומען, די צוויי טעכטער מיט דער ערשטער פרוי האָט ער שוין פון לאנג
אויסגעגעבן, דעם איינציגן זון, אויך. איז ביי אים געבליבן, אז ער דארף עולה
רגל זיין קיין ארץ ישראל, זיין אין די אלע הייליקע ערטער וואָס ווערן דער-
מאָנט אין תנך. מתפלל זיין אויף ספרים פון צדיקים אין צפת, און ביכלל זיך
אָנגעמען מיט דער לופט פונעם הייליקן לאַנד. האָט ער אויסגעפועלט ביי קהל,
אז דער זון זיינער זאָל אים פארטרעטן בשעת דער נסיעה. קהל איז מסכים גע-
ווען, ווייל מע וויל דאָך זיין א שיתוף צו אזא מיצווה און-עס וועט דאָך זיין א-
זויפיל צו הערן פונעם רבם מויל, ווען ער וועט מיט מזל אהיימקומען.

האָט מען זיך גענומען גרייטן אין וועג. קיין סך האָט ער נישט באדארפט
און אפילו נישט געהאט וואָס מיטצוגעמען. אנטערוועגס זענען, ברוך השם,
פאראנען גענוג יידישע קהילות און יידן בני רחמים וועלן נישט לאָזן פאלן
א תלמיד-חכם, וואָס איז עולה רגל קיין ירושלים, די הייליקע שטאָט.

ר'שימחה מיט זיין רביצין האָבן זיך געלאָזן אין וועג אריין 27 טעג אין
אייר תק"כד 1764, און זיי זענען באלד געווען אין בראָד. פון דאָרט ביז סניא-
טין האָט מען אוועקגעלייגט עטלעכע טעג און שבת האָט מען געהאלטן טאקע
אין סניאטין. דער רב האָט געדרשנט אין שילכל און די בעלי-בתים האָבן זיך

געלאָזט הערן זונטיק אינדערפרי מיט א צושטייער צו די הוצאות. פון סניא-טיו איז מען אריבער דעם טשערעמוש אויף א פארקאם און...טשערנאָוויץ איז נישט ווייט. היגע יידן האָבן דעם רב נישט פארשעמט און איבער שאַץ, באַטו-שאַן און דאָרָהוי איז מען אָנגעקומען קיין יאם.

די מאָלדעווישע הויפטשטאָט איז נישט זשעדנע קיין אורחיב; זי ליגט דאָך אויפן וועג פון פּוילן קיין טערקיי. דער רב האָט איבערגעגעבן מיט ביי משה שוחט און אינגיכין זיך געלאָזט אין וועג איבער וואסלוי קיין גאַלאץ. דאָ האָט ער זיך געקענט אָפּרען פון דעם לאַנגן, שווערן וועג, קנאפע צוויי וואָכן מיט דער פור איבער וועגן און שטעגן. פון גאַלאץ נעמט מען די שיף קיין סטאמבול און פון דאָרט, קיין ירושלים. דאָרט וועט מען נישט לאָזן פאלן א רב, וואָס איז עולה רגל מיטן ווייב מיט סכנות נפשות איבער לענדער און ימים, צוליב עבודת הבורא.

דערווייל איז מען אין גאַלאץ, אין א יידישן הארבערק, א כאן ווי מע ר-פּט דאָ אן איינפארהויז, און מע איז באזאָרגט מיטן אויסקומעניש. מע פאר-געסט אין די שווערע וועגן און וועגענער, אין די סכנות דורך די וועלדער, אין דער היץ, אין דעם פאָרעך, אין די אָרעמע נאכטלענערס, אין דעם עסן טרו-קעניש א נאנצע וואָך. שפעטער, ווען ר' שמחה וועט וועגן זיין נסיעה אָנשרייבן א ביכעלע „דורש ציון...“ וועט ער לויבן די מידה פון הכנסת אורחים פון גא-לאצער יידן; ער וועט זיי אָנרופן כשרע נשמות, יידן בני רחמים, מענטשן מיט א ברייט הארץ און אן אָפּנער האנט.

און, באמת, איז „האָטעל“ האָט אים דער בעל אכסניה אָפּגעגעבן א ווייל צימער (א קלייניקייט, א רב, אן עולה רגל!), אים אביסל אויסגעפרעגט מכוח וואָס, ווער, ווען, און צווייטן געמאָן די פרנסים, וועמען ער האָט ביי זיך, איז מען באלד געקומען אים אָפּגעבן שלום און אים געזאָגט, אז די דירה און עסן וועט קהל באצאָלן, און ביכלע, ווייל... נישט תמיד טרעפט מען א שיף קיין סטאמבול; מע קאן מוזן ווארטן א וואָך, צוויי. ווילנדיק, נישט ווילנדיק זענען די גוסעים, דאָס הייסט דער רב מיט דער רביצין און נאָך עטלעכע יידן פון פּוילן, סוחרים, וואָס פאָרן קיין טערקיי געבליבן צו ווארטן אויף א שיף. אין די דריי שבתים, וואָס ר' שמחה האָט איבערגעווארט אין גאַלאץ, האָט ער דריי מאָל געדרשנט אין שיל און ער האָט זייער אויסגענומען ביי די גאַלאצער יידן סיי ווי א בעל-דרשן סיי ווי א חזן. מע האָט נישט געפילט ווי די צייט פליסט. אין א מארקטאָג האָט מען דעם רב און די רביצין געפירט אָנקומן דעם באזאר. דאָ איז קליינע געוועלבער, לויטן מיוזרהדיקן נוסח, האָט מען געקענט קויפן פון כל טוב. מיכאַ, עסנווארג, פיש, גרינס איז קיין ווונדער. אָבער טיב-

לען, פאטשיילעם, שיד, קאפטאנעס, קליידער, לייונט, זידנס וכדומה. באזונ-
 דערס האָט זיך דער רב געוונדערט איבער די דיגע נעצן, וואָס מע פארציט
 איבערן בעט. „ווי ביי א קימפעטאָרן“ האָט זיך די רביצן ארויסגעכאפט און
 פארשעמט געשוויגן. דוד שוחט, דער באלייטער זייערער, האָט דערציילט, אז
 אויף דער טונע מוז מען ביינאכט ארומהענגען די געלעגערס מיט אזא נעץ כדי
 זיך צו פארהיטן פון מיקן, וועלכע פליען ארום און ביסן אָן רחמנות. דער
 רב האָט נישט געוואָלט פארצערן געלד פאר א חפץ, וואָס מע ניצט נאָר עטהעכע
 טעג. אָבער שפעטער האָט ער דערפילט זיין טעות און אין זיין ביכל שרייבט
 ער; „על נהרות טונע, שם ישבנו...“ אויף דער טונע האָבן מיר געהאט צו זיג-
 גען און צו זאָגן צוליב די „צינצארעס“, אזעלכע גרויסע מיקן, וואָס פֿאָרען
 זיך אויף ביידע ברעגעס פון דעם טייך טונע; זיי הערשן איבער די מענטשן פון
 זונפארנאנג ביז זונאויפגאנג. אין די נעכט האָבן זייערע ביסן אים ניישט גע-
 לאָזט שלאָפן, האָט ער חרטה געהאט פארן נישט קויפן קיין נעץ.

דערווייל האָט מען באצאלט פארן רב מיט דער רביצן דעם „כאראדיש“,
 דעם אָפצאל, וואָס האָט באטראָפן דריי טאָלערס, אן ערך 110 פּוילישע גראַטינס.
 מע האָט אויך אָנגעגרייט פאר זיי צידה לדרך: זעקלעך מיט „ביסקוויטן“, גע-
 טרוקנטע ברויט-רעפטן, גערויכערטע פליישן, גענדזן שמאלץ, געטרוקנטע פּי-
 רות און כשרן בראָנפן אינײנעם מיט רפואות, ווייל, טאָמער, חליטה, ווערט
 מען קראַנק אויפן ים, וועד וועט היילן?

געזען, אז מע גרייט זיך אין וועג, האָט די רביצן פֿלוצעם מורא באקן-
 מען פאר דער שיף, אָנגעהויבן וויינען און נישט געוואָלט מער ארויסגיין פון
 דער שטוב. איז געוואָרן א געוויין, א קריגעריי; אזוי ווייט איז עס דערגאנגען,
 אז די רביצן האָט געזאָגט, זי פאָרט נישט אויפן ים, זי האָט מורא, זי וויל
 אהיים, קיין זאָלאָזין. זי האָט געריסן שטיקער, אז דער רב זאָל איר געבן א
 תנאי-נט און ער האָט געמוזט נאָכגעבן. ווי נאָר זי האָט געהאט דעם גט אין
 דער האַנט האָט זי זיך צעוויינט: „ווי איז מיר און אָך איז מיר, ווי קען איך
 דען לאָזן דעם רב איינער אליין אין אזא וויימן וועג...“ און זי האָט צעריסן
 דעם גט. איז דאָך שוין ווידער גוט! האָט מען זיך גענומען פעסטער גרייטן
 אין וועג. מע האָט באצאלט די צוויי טאָלער רייזע-געלד און די איבעריקע צען
 יידן האָבן באצאלט זייערס. דער רב האט זיך געפרייט, ער וועט האָבן מנין
 אויף דער שיף.

למזל, אין אַנטער שעה, מע האָט זיך איינגעשיפט; גאָלאַצער יידן האָבן אונ-
 טערנעפירט דעם רב מיט גרויס כבוד און אָנגעוויינטשן אַגליקלעכע נסיעה. א פייה
 און מע ציט ארויף דעם אנקער, נאָך א פייה אין די שיף לאָזט זיך אין וועג.

קריסטן צלמען זיך איבער, יידן זאגן א וועג-תפילה און די שיה פארט פארביי
זומפיקע ברעגעס, שיטערע פישער-כאטעס, ווערבעס, קלייגע אינדזלען מיט
כפארליי פייגל. אזוי ציט עס זיך גאנצע 5 טעג ביז מע קומט אן קיין בונאז,
ווי די טונע גיסט זיך אריין אין שווארצען ים. הייבט זיך ערשט אן א ניי וואר-
מעניש.

די טונע פירט מיט זיך אסך זאמד און זי פארשיט דעם אריינגאנג צום
ים. די זאמדיקע בערגלעך לאָזן נישט דורכפארן די שיפן; מוז מען ווארטן
ביז ווינטן וועלן אונטערטרייבן דעם טייך און ער וועט אוועקוואשן די זאמר-
בערגלעך און דער וועג וועט זיין פריי... גאנצע דריי וואָכן האָט מען דאָס מאָל
געמוזט ווארטן ביז דער טייך האָט זיך דערבארעמט. די רביצן האָט צען מאָל
אין טאָג פארשלאָטן די שעה, ווען זי איז מסכים געווען צו פארלאָזן דאָס היי-
מישע שטעמל. דער רב האָט זי דערמאָנט אין דער גרויסער מיצוה, וואָס זיי
פאָרן טון און אין דעם גרויסן שחר, וואָס ווארט אויף זיי אויף יענער וועלט,
האָט זי ווידער געשיינט ווי די מנורה אין קוימען. א קלייניקייט: דער רב וועט
זיצן אויף א גילדענער שטול אין גן-עדן און זי, אים צופוסנס, אויף א בעג-
קעלע דערווייל האָט מען דערמאָנט צום גוטן די גאלאצער יידן און זיך וואָס
גיכער געוואָלט זען אין סטאמבול.

און באמת, ווי גאָר די שיה איז ארויס אויפן שווארצען ים האָט קיין פיר
מעת לעת נישט געדויערט און מע האָט דערזען די טערקישע הויפטשטאָט.
ווען זיי האָבן דערפילט אונטער די פיס הארטע ערד האָבן זיי געבענטשט גומל
...ינן, און ווייטער? ר' שמחה מיט דער רביצן האָבן דערלעבט אַנצוקומען קיין
ירושלים די הייליקע שטאָט, זיי האָבן מתפלל געווען ביים כותל מערבי אין
דער מערת המכפלה, ביי דער מוטער רחלם קבר, אין צפת, געפירט וויכוחים
מיט למדנים, געקושט די הייליקע ערד און... גוט באהאלטן דאָס קנופעל
מיט רענדלעך פארן צוריקוועגן. ווייל ר' שמחה האָט געוואָלט זען א וועלט מיט
יידן, איז ער אהיימגעפארן איבער אנדערע וועגן, מיטן מיטל-ים, איבער קאַר-
פו, מאראקא, איטאליע, טריעסט, עסטרייך, און... אהיים.

איבעראל, יידישע קהילות, וועמען מע קען דערציילן ניסים פונעם הייליקן
לאנד און מע בלייבט נישט פארשעמט.

אז דער רב מיט דער רביצן זענען אויף ימים-נוראים אהיימגעקומען,
האָט מען זיי אויפגענומען ווי גרויסע געסט. די רביצן האָט א גאנצן ווינטער
געהאט צו דערציילן ניסים ונפלאות.

וויפיל יידן פון זאלאזין זענען עולה רגל געווען אָדער כאָטש געפארן מיט
מיסחר קיין רומעניע, ווייס איך נישט; אָבער תמיד צו שלוש סעודות, אז מע

האָט געגעסן פיש האָט ר' שמחה נישט פארגעסן צו דערמאָנען צום גוטן די מאָלדעווישע ערד און די יידן פון גאלאץ, וואָס האָבן אים אזוי שיין אויפגע-
נומען און אזוי פיין אונטערגעשטיצט.

און איך אליין וויפל מאָל עם פיש, דערמאָן איך מיך אין דעם קליינשטעטל-
דיקן רב, וואָס האָט נישט פארגעסן אין די מאָלדעווישע יידן, אין זייער הכ-
נסת-אורחים און גוטתארציקייט, דאכט זיך מיר, אז איך האָב אויך א שטיקל
חלק אין דער מיצווה, אויב איך דערמאָן אייך אין אָט דער מעשה פון אמאָל.

אַט אזוי ווערט א שטעטל

זינט 1777, ווען עסטרייך האָט פארכאפט בוקאווינע, ליגט די „מאַשיע“, די אימעניע וולאדען, נישט ווייט פון דער גרענעץ. יאָרגלאנג האָט דער פרייז קאָג-סטאנטין מארעש זיך נישט פארטראכט וועגן דעם, אָבער זינט עטלעכע יאָר איז ער מקנא דעם פרייז פון שאָלדאנעשט, וועלכער האָט שוין פון לאנג געג-רינדעט א שטעטל אויף זיין אימעניע; איצט איז פון דעם שטעטל געוואָרן א שטאָט, אפילו די הויפטשטאָט פון א ציגוט, א דיסטריקט, און מע רופט זי שוין פאָלטיטשען... זי ברענגט שוין פרנסה דעם דאָרטיקן בעל הבית פונעם ישוב. איז, מיט וואָס איז ער ערגער פון יענעם!?

קורץ געטראכט און גיך געמאכט. אויף די יאָרדן, וואָס מע מאכט יעדן חודש אין זיין דאָרף וולאדען קומען זיך צונויף נישט נאָר די דאָרפסלייט פון ארוב, נאָר אויך סוחרים פון ביידע זייטן גרענעץ. אופן נאָנטסטן יאָרד האָט מארעש גערופן צו זיך עטלערע יידן פון בוקאווינע און גאליציע, הנא און מר-דכי אייזיקאוויטש, מרדכי-מאָקע מאַשקאוויטש, משה באָרוכאוויטש און נאָך עטלעכע סוחרים און בעלי-סלאכות און זיי דערציילט וועגן זיין פלאַן צו גרינדן א שטעטל, דאָ ביי דער נייער גרענעץ. פרנסה וועט, מירצעשעס, זיין, און ווייל זיי פרעגן אים, פארוואָס ער רופט נישט קיין היגע, מאָלדעווישע יידן, ענטפערט ער זיי, אז דער פירשט לאָזט נישט גרינדן קיין שטעטל מיט היגע איינוווינערס. און די גאליציאנער, ווייסן, אז ביי זיי, און אין איבעריקן פוילן, מאכט מען נייע שטעטלעך זינט יאָרהונדערטער און יידן און ארמענער זענען דערביי די בעסטע מחוהנים. אָבער איבערפאָרן אין א ניי לאַנד...

מארעש שלאָגט איבער זייערע געדאנקען: „איר האָט נישט, וואָס איבער-צוטראכטן. איר קענט דאָס היגע פאָלק, איר קומט דאָך נישט פון היינט און נישט פון נעכטן אויף אונדזערע יאָרדן. נו, און סייזוי וועל איך אייך מאכן גוטע קאָנדיציעס. אין ער רעכנט אויס אלע מעלות און זאָגט זיי צו אסך טו-

בות. די יידן הערן אים צו מיט קאָפּ, זיי קוקן זיך איבער און דער עלטסטער צוויי-
שן זיי ענטפערט: „פרייז לעבן, עס איז נישט גרינג צו פארלאָזן דאָס לאַנד וווּ
מע איז געבוירן, צו קומען אין א ניי לאַנד, אויף נאָטס באַראַט. וואָס מע לאָזט
איבער, ווייסט מען, וואָס מע וועט דאָ טרעפן, איז דערוויייל נישט זיכער.“
מאָרעש רעדט זיי צו, זאָגט זיי צו נומע באַדינגען און ווייזט זיי ווידער,
אז דאָ אויף דער גרענעץ, קען ווערן א נומ אָרט פאר מיסחר און פאר מלאכה,
א סימן, פּאָלטימשען!

משה בר ברוך איז שוין געווען אויף פּאָלטימשענער יאָרדן און ער ווייסט
ווי דער ישוב איז אויסגעוואַקסן. אָבער ביז מע דערלעבט צו זען אויסוואַקסן
א שטאָט, האָט מען אויסצושטיין קאלטס און וואַרעמס.
פון דער אנדערער זייט אָבער פליען קיינעם נישט קיין געבראָטענע טיי-
בעלעך גלייך אין מויל...!

הכלל, עס בלייבט, אז דער פרייז זאָל אָנשרייבן א מין קול קורא, אן
אויפרוף, און די פּאָר יידן, וואָס זענען איצט דאָ, וועלן איבערשמועסן מיט
יידן פון זייערע מקומות, מיט זייערע אייגענע מישפחות און, מע וועט זען. דער
פרייז רופט זיין לאַנאָפּאָט, זיין שרייבער, און הייסט אים אויפשרייבן די תנאים,
וואָס ער רעכנט צו געבן די קומענדיקע איינוווינערס פונעם שטעטל, יענע וואָס
וועלן זיך באַזעצן אויף זיין נחלה.

די יידן זענען אהיימגעפאָרן, אַרומגעפאָרן איבער יאָרדן און שטעטלעך,
גערעדט, צוגערעדט, איינגערעדט, איבערגערעדט מיט אייגענע און סוף כל סוף
האָבן זיך אָנגעזאמלט עטלעכע מנינים יידן, וואָס זענען גרייט צו פרווון זייער
מוזל אין א ניי לאַנד. משנה מקום משנה מזל. אויף א יאָרד, נאָך פּסח, איז
מען זיך צוגעפונען און אָנגעהויבן אויספרעגן די יידן וואָס און ווער און
ווען.

פרעגט איינער: „און וואָס וועט זיין, טאָמער וועט עס אונדז נישט גע-
פעלן?“ ענטפערט חנא, אז יעדער וועט זיין פריי צו בלייבן, אָדער צוריק-
צופאָרן אהיים. אן אנדערער וויל וויסן, וואָס דער פרייז האָט פון דעם געשעפט.
ווייזט מען אים, אז ער וועט נעמען יאָרגעלד, בעזמין, פארן באָדן, וווּ מע בויט
הייזער און קלייטן. „נו, און ווער וועט באַצאלן דאָס יאָרגעלד פאר אונדזערע
שיילן, פארן בית-עלמין, און פארן באָדן להבדיל?“ פאר יידישקייט-בינינים
צאָלט מען נישט קיין בעזמין. א דאָרפס-ייד פרעגט, דאָס וועט זיין מיט די בתי
מהלעד, מיטן גערטנדל לעבן דער שטוב, מיט עופות. ווייזט מען אים, אז עס
איז פריי צו האַלטן אומזיסט אויף פאשע 2-3 ק, אז קיינער טשעפעט נישט
א גערטנדל, אביסל עופות... איך לעב פון בראַנפברענעריי, מאכט איינער,

וואָס וועט זיין מיט מיר? — דער פּריץ מאַגט נישט מער ווי צוויי פּיאַסטער פּון אַ קעסל, אַ יאָר. און אויף צו הייצן מענט איר נעמען אומזיסט געפאלן האָלץ און צווייגן פון זיינע וועלדער.

— כ'האָב שיר נישט פּאָרגעסן, ניט צו לייב ברוכס, פּארן ערשטן יאָר צאָ-
לֵט מען נישט קיין בעזמין."

די שְׂפִיחִים האָבן אוודאי פּאַרשווינגן. אַז פּאַר זייער טירחה ניט מען זיי בויפלעצער פּאַר אַ קלענערן יאָר-אַפּצאָל; זאָל מען זיי נישט חוּשֵׁר זיין, אַז זיי האָבן זיך געלאָזט אָפּקויפֿן. האָט מען אָפּגערעדט זיך צו באַגעגענען אין צוויי חדשים אַרום. מע האָט געקויפֿט, ווער עס האָט נישט געהאַט, פּערד און וואָגן, מע האָט אויפגעלאָרן אַביסל באַלעכאַטעשאַפֿט, דאָס הויזגעזינד און דער קאַ-ראַוואַן איז לֵמַזל אַרויסגעפּאַרן אין דער נייער היים אין מאָלדעווע.

די אָנגעקומענע סטאַלערט האָבן מיט דער הילף פון היגע דאָרפֿישע פּאַכ-לייט אויסגעבויט דירות, קלייטן, קרעטשמעס, שטאַלן, האַמבאַרעס; אויסגע-גראָבן קעלערס און קערניצעס האָבן די היגע קענערס און מע האָט אויפגע-שטעלט גאַסן און געסלעך. גלייכצייטיק האָט מען אויפגעבויט די שיל, וועלכע איז דערנאָך געשטאַנען 140 יאָר ביז זי האָט אָפּגעברענט, אַ מיטוואַך מיט אַ שט-קל באָד און מע האָט אַרומגעצוימט דאָס בית החיים, דאָס „היליקע אָרט".

דעם ערשטן ווינטער זענען אייניקע איבערגעקומען נאָר אין איין צימער. נו, מיט האָלץ איז מען געווען פּאַרזאָרגט, וועלדער אַרום שטייען פּריי, פּערד און וואָגן האָט מען מיטגעבראַכט, מע פּאַרט דאָך דערפּאַר צוליב מלאכה און האַנדל, מע ברענגט סחורות פון גרעסערע שטעט, פון דאָראָהאַי, באַטוּשאַן און אפילו יאַס, און ביכלל, אָן פּערד און וואָגן איז שווער אויסצוקומען. די ערשטע צייט האָט מען זיך ברידערלעך געהאַלפֿן איינער דעם צווייטן, בייגע-שטאַנען אין אַ נויט. „אַ נייער בעזים קערט גוט" האָט אַ סקעפּטיקער געש-פּעט. אָבער אינגליכן איז טאַקע אויפגעקומען אַ חברה „גמילת חסד" און אין יאָר תק"ם—1800 אַ חברה „פּועלי צדק", אַ צעך פון בעלי-מלאכות.

געקריגט האָט מען זיך דערווייל אין שיל פאַר עליות, די וויבער אין מאַ-רק, פאַר אַ פּאַרל עופות, פאַר אַ זעקל קאַרטאַפֿל, די קינדער, אין חדר, ביים שפּילן אין קנעפּ.

דאָס שטעטל איז געוואקסן און מאַרעש אליין האָט זיך אויך אויפגעבויט אַ שטוב אין שטעטל. עס איז פּאַרט פּריילעכער ווי אין דאָרה. און סיי ווי איז גוט, אַז דעם בעל-הביתם אויג זאָל זיין אין דער נאָענט. דערצו טרעפט ער דאָ, ווער עס זאָל פאַר אים אָנשרייבן געשעפטס-בריוו. אַ סערעמער ייד האָט זיך דאָ באַזעצט, שרייבט ער רומעניש שיי, גיך און גוט און אפילו אַביסל

דייטש, פון יידיש און לשון-קודש איז דאך שוין אָפּגעדרעט. קומט ער צונגוץ, רופט מען אים לופּו אינוואצאטו, וואָלף דער געלערנטער, און מע גיט אים אָפּ כבוד. ער לערנט מיט מיידלעך א שירה גריסל, מיט יינגלעך אביסל רעכענען, ער שרייבט בריוו פאר פויערים און מע צאָלט אים א הון, א ביסל מעל, אייער, אביסל מילכיגס. ווו אלע צדדים זענען צופֿודירן.

טאָמער ווערט עמעצער קראנק רופט מען סלאָווע די שפרעכערן; פון איר אָפּשפרעכן האַלט זי ווייניק, אָבער א רופאמע איז זי א גוטע. „זי פארשטייט א קרענק“ לעוועט דער שטאָט-אָפּשפּעטער חיים יאנקלס, אָבער פיאַווקעס, באַנקעס, רפואות נעמט ער פון איר. פון איר באַסאראבישער היים אין דאָרף האָט זי מיטגעבראכט אלעליי „ביטערע קרייטעכעזער“ און זי מאכט דערפון טיי, שמירעכץ, פראַשעקעס און זי היילט; און קיין סך באַצאָלט מאָנט זי גיט. עס איז אָבער פאָרט בעסער געזונט צו זיין און נישט דארפן אָנקומען צו איר-עיקר, דאָס שטעטל וואַקסט. די הייזער שטייען אין א ריי, ווי די סאָלדאטן. די דעכער זענען נישט פון קיין שטרוי, נאָר פון ברעטער, באַנאכט איז דאָס שטעטל באַוואכט (די גרענעץ איז דאָך גאָענט), דאָ און דאָרט אפילו א לאַממען. עס קומען צו גאסן, מע צעפירט זיך די הענט, מע טוט נאָך סערעט, די שטאָט אויף יענער זייט גרענעץ.

א דור שפּעטער וועט דער לאַנדפירשט אָפּקויפן דאָס שטעטל און פרווון מאַכן דערפון א „האוון אויף דער יבשה“ צוליבן תבואה-מיסחר מיט עסטרייך; ער וועט דעם שטעטל שענקען זיין נאָמען, מע וועט עס רופן מיהיילען; שפּעטער מיט א דור וועט עס שמעקן מיט השכלה און א דור שפּעטער וועט מען שיקן קינדער שטודירן אין טשערנאָוויץ, לעמבעריק, ווין און עס וועלן ארויסקומען פון דאָרט יידישע שרייבערס.

לאָמיר אָבער נישט כאַפן די נעץ פאר די פיש. דערוויילע האַלטן מיר נאָך ביים שטעטלס בר מיצווה און עס האַלט נאָך אין וואַקסן. דערווייל קאָנען מיר זינגען א לידל:

אָט אזוי וואַקסט א שטעטל
אָט אזוי וואַקסט עס אויס,
נאָך א שטיבל, נאָך א קלייטל
און פון קליין, ווערט עס גרויס.
און מיין מעשהלע איז אויס.

בוקארעשטער בלעכערס

אז א פוסטער מיהום אָדער אן אויפגעקומענער גביר האָט געוואָלט זיך-
לען א יידן, א בעל-מלאכה האָט ער אים אָנגערופן: בוקארעשטער בלעכער!
און יענער האָט זיך נישט געלאָזט „שפּייען אין דער קאשע“ און געענטפּערט:
א בלעכער איז מער יחוס איידער א „שמעקער“ (אויף רומעניש, א דרייקאָפּ).
אין דער אמתן זענען בוקארעשטער, און נישט נאָר בוקארעשטער, יידישע
בלעכערס געווען דאָס אייבערשטע פונעם שטייטל דאָ אין רומעניע און מע האָט
געשעצט זייער מוט צו קריכן אויף שפּיץ דעכער און אויף טורעמס, זיך דרא-
פען אויף די קופּאָלעס פון קלויסטערס, אויף קוימענעס און ראנדן פון דע-
כער. מע האָט באווינדערט די שיינע בלעכערנע באפוּצן, וואָס זיי האָבן אויס-
געשוירן: א האָן, א בלוּם, א פּאָן, א פּוּיגל, א זיגזאגישע ליניע, געפלעכט, אכט
בלעטערדיקע זון-בלומען, א סימבאָל פון דער זון. פון זייערע הענט זענען א-
רויסגעקומען וואסער-עמערס, מעל-שעפלעך, שעפּערס, באניעס, ביטלעך, טיר-
לעך צו אויוונס, לאַמטערנס, פייפלעך און וואָס איר ווילט נאָר הערן און גע-
דענקען. אָן זייער ארבעט האָט קיין שום קלויסטער, קיין פּריציז אָדער באַלע-
באטיש הויז, קיין שום שיל אָדער שולע, קיין שפּיטאָל, קיין שום גרעסערער בנין
זיך נישט געקענט באגיין.

אָט, אשטייגער, דער טעקוטשער פּריץ פעטרו טשיוקא וויל דעקן מיט בלעך
דעם קלויסטער פונעם הייליקן געאָרגע פון זיין שטאָט. האַלט. ער זיך אן עצה
מיטן גלח. יענער זאָגט אים, אז מע דארף ארעדט טון מיט אברהם קיווע
בלעכער. מאכט דער פּריץ: „פּאָטערל, צו וואָס נעמען א יידן; בעסער געבן פּרנסה
אן אייגענעם?“ אפשר וואָלט בעסער געווען, מאכט דער גלח, נאָר ווו נעמט מען
אויס?“ „אָט הייס איר איינשפּאנען דעם וואָגן און פּאַרן קיין בערלאַד, אָדער
קיין וואסלוי און אפילו ביז יאם.“ „מיט וואָס זענען די יאסער יידישער בלע-
כערס מער כּשר פאר אייך, פּריץ לעבן, איידער די היגע?“ „וואָס-זשע, נאָר

זיי זענען בלעכערס?" „באיערולע, איך דערמאן מיך פון צוריק מיט א 15 יאָר, האָט מען געדארפט פארבן דעם דאך פונעם הייליקן ניקאָלאַים קלויסטער, האָט מען אויך געמוזט אָננומען צו זיי. קיינער מאכט נישט אזא גוטע ארבעט, א-פילו קיין דייטש אָדער א פאָליאק אויך נישט. " זיפצט דער פריץ און מע שיקט רופן אברהם קיווען.

הייסט ער זיך קודם ווייזן, וואָס עס איז דאָ צו טון. רעכנט מען אויס: רעקן מיט בלעך און אים אָפּפארבן מיט רויטער פארב, איז נומער איינס, צוויי-טנס פארבן דעם גלעקער-טורעם, די קוגל אויף אים און דעם צילס פון אויבן. בייגט מען איין א צווייטן פינגער. דערנאָך איז איינצווויקלען מיט בלעך דעם אונטערשטן טייל טורעם, איז נומער דריי; ווייטער באבלעכען די קוימענעס, זיי באפארבן בלומען ארום די פענצער אין שיינע פארבן און מיט... טאָמער מיינט איר, אז איך וועל אויסרעכענען אלע ארבעטן, האָט איר א טעות. איך בין נישט קיין בלעכער און איר זענט נישט קיין באשטעלערס. איינס האָט מען יאָ אָפּגעמאכט: די ארבעט זאָל זיין נישט ערגער ווי יענע, וואָס אברהם האָט אויסגעפירט אין דעם קלויסטער פון בארלאד. אברהם קיווע האָט אויסגעהערט און פארצייכנט אלצדינג און דערנאָך א זאָג געטאָן: איך אליין קען אזא אר-בעט נישט אָננעמען; איך וועל מיך איבערשרייבן מיט מיין שיתוף פון פאָק-שאַן און אייך געבן ענטפער אינגיכן.

עטלעכע טעג שפעטער, אויב איר ווילט וויסן גענוי דעם דאטום, איז עס געווען דעם ניינטן אפריל 1832, האָט מען אונטערגעשריבן דעם אָפּמאך. פאר דער ארבעט גיט מען צוויי טויזנט ליי מיט זייער אייגענער בלעך און פארב פון דער בעסטער קוואלימעט. האָט מען גענומען אן אדערויף, איינגעקויפט מא-טעריאלן און זיך געשמאק גענומען צו דער ארבעט, ווייל די צייט שטייט נישט און דער רעגן ווארט נישט.

מע זיצט רייטנדיק אויפן שפיץ דאך. דער קאָפּ טומל'ט פון די קלעפּ פונעם הילצערנעם האמער איבער דער נייער בלעך און פון דער ברענענדיקער זון. כאפט מען דעם אָטעם, טרינקט מען אביסל וואסער פון די ערדענע כלים מיטן עימאלן פיסקל, כאפט מען א שמועס.

— מע פרעגט מיך אייניקע מאָל: וואָס טויג דיר דאָס דראפּען זיך אויף די גליי-כע ווענט, דאָס שפּילן זיך מיטן לֵעבן?

נאָר דיר, מיינסט, פרעגט מען?

וואָס-זשע ענטפערסטו זיי?

— דאָס אייגענע וואָס די.

— זאָגסט זיי, אז עס איז א מחיה צו שעפּן פרישע לופט אין דער הייך...

— און אז עס איז א דערקוויקעניש צו קוקן ווייט, איבער פעלדער און וועל-
דער — אז דער בלויער הימל און די ווייטע בלויע בערג דערפרייען די אויגן
און דאָס הארץ — און אז מע פילט זיך „משה גרויס“, ווייל מע ארבעט אזא
מלאכה, וואָס נישט יעדער נעמט זיך דערצו.

— נישט אלע בעלעכערס פאטשן מיט די פליגל אינדערלופטן.

— א בלעכער, וואָס קריכט נאָר אונטן איז קיין בלעכער נישט.

וואָס דען איז ער?

א בלייערנער פויגל איז ער.

לאכט מען און מע נעמט זיך ווייטער צו דער ארבעט, ווייל די צייט שטייט
נישט, פארנאכט, מע קריכט אראָפּ פונעם דאך, מע קומט זיך ארום אויפן וועג
פול מיט פאָרעדן, אויף אַרעמע שטיבלעך און די נאָך אַרעמערע מענטשן, בא-
קומט מען א רחמנות אויף די באשעפענישן, וואָס קענען, פעכעך, קיינמאָל
נישט זיך אָפּקלייבן פון דער ערד. פילט מען זיך דערהויבן. א בלעכערישער
יחוס, אָבער נישט קיין פוסטער שטאַלץ.

יאסער בלעכערס זענען אוודאי געדולדיק. ווען מע רופט יאנקל בלעכער,
ער זאָל דעקן דעם קלויסטער דאנקו, שמעקט ער זיך פּעדערן. אפילו איצט,
אין 1840, איז ער צווישן די בעסטע מיינסטערס, און אפילו דריי יאָר שפּעטער
ווען ער מאכט די שיינע רינוועס פארן שפיטאַל, וואָס טראַגט דעם נאָמען פונעם
הייליקן ספירידאָן. און דאָך זענען דאָ אין יאס צוויי מינינים גוטע יידישע בלע-
כערס. און זיי האָבן אן אייגענעם צעך זינט איבער 10 יאָר,
א יאָר שפּעטער איז א בלעכערישע אסיפה אין זייער שילכל. ערנסטע
ענינים ארומצושמועסן.

— הערט נאר, מאכט דער סטאראַסטע פון דער חברה, שמעון יאַסלס,
וואָס טוט מען, גוטע ברידער? מע טרייבט פון די דערפער און פארטאמישעס
באסטאַמפּעווען יאס. אלערליי שלעק רופן זיך אָן בלעכערס, כאַטש זיי קענען
אפילו קיין ליקעלע נישט מאכן, גייען אין די הייזער און זיי כאפן אונדז אויס
די קונים.

— אונדז צאָלן מער פאטענטעס, דיר-געלד, מאקסע און זיי גייען פאר-
לייטן, פארלאטען און זיי נעמען וויפל מע גיט זיי, מאכט קלמן.
און דער אַטער ישעיה, וואָס האָט שוין זין און אייניקלעך בלעכערס,
צעבייזערט זיך: „וואָס פאר אַ לעמעשקעס איר זענט. אונדזער חברה איז נישט
פון היינט און מע האָט קיינמאָל נישט צוגעלאָזט צו דער ארבעט א פארטאמיש.
וואָס-זשע שווייגט איר?״

שרייען וועט דען העלפן?

שרייען נישט, אָבער שרייבן, יא, גייט רופן דעם שרייבער.

גייט מען, און מע ברענגט צופירן יחיא'ל ראָטענבערג, וואָס קען גוט אָנש-
רייבן אויף רומעניש א שיינע בקשה, און ער שרייבט צו מלכות, אז מע זאָל נישט
לאָזן ארבעטן מענטשן, וואָס זענען נישט פון דעם צעך און זיי צאָלן נישט
קיין שטייערן דער מלוכה. אָפגעשריבן, נעמט יעדער די גענדזענע פּעדער, און
איינער נאָכן צווייטן „לייגט מען אוועק דעם טאטן" אויפן בויגן פּאפיר, יעדער
ווי ער קען: מיטן אייגענעם און מיט טאטנס נאָמען אָדער כאָטש מיט צוויי
דריי אותיות, וואָס זעען אויס ווי צוויי קעז, וואָס שלאָגן זיך. אָפגעטאָן דאָס
שווערע שטיקל ארבעט קומט מען זיך אָן איינער דעם צווייטן און מע צענטייט
זיך יעדער צו זיין שטיבל צו זיין ווייב און קינדער.

נאָר קלמזן גייט נעמען די חתימה פון יאנקל מיהום. ער הייסט טאקע א בלע-
כער, אָבער ארבעטן ארבעט ער נאָר פיינע ארבעטן ווי א גאָדשמיד. עס דער-
גייט אזוי ווייט, אז אין יאָר 1851 באשטעלט מען ביי אים די פיינע געוויכטלעך,
מיט וועלכע מע קען וועגן גאָלד, מע וועט מיט זיי איבערוועגן די רענדלעך צו
די צירונג. דאָס געוויכטל טאָר נישט פארקומן אפילו א צוואנציקסטל פון א
דרייטל.

און, מיינט נישט, אז ער האָט נישט קיין קאָנקורענטן, אויך נישט קיין פּאָנפא-
טשעס; ער האָט דאָס מאָל אויסקאָנקורירט אפילו דעם באַרימטן יאנקו פּעט-
שעטאָרן, דעם זיגלשטעכער, גראוירער און זיכערשמיד. מעג ער זיך אוו-
דאָ „שטעלן אויף די הינטערשטע פיסלעך", אויף פּראָסט לשון, שטאַלצירן.
האָב איך מיך א מאָל א פרעג געמאָן: מיכאַ, אין מאָדעווע האָבן דעמאָלט
געלעבט אסך יידן מעגן זיי זיין אסך בלעכערס, אָבער אין וואָלעכיי און אין אָל-
טעניע, וואָס מע רופט קליין-וואָלעכיי, ווו חוץ בוקארעשט, האָבן נישט געלעבט
קיין סך יידן, מוזן זיי אויך זיין אויוונאָן? איך מיינ נישט נאָר אויפן דאך,
נאָר טאקע אין חשיבות.

מיכאַ, אין בוקארעשט קען מען זיך אָן זיי נישט באַגייזן; אזויפיל פיר-
שטלעכע, באַיאַרישע, בוכרישע הייזער, אזויפיל קלויסטערס און מאָנאסטירן
וויילן שיינען אין דער זון מיט בלעך-דעכער, מיט שיינע באַפּוצונגען פון בלעך,
מיט רויטע, גרינע, געלע פאַרבן. אָבער וואָס זוכן יידישע בלעכערס פון בוקא-
רעשט טיף אין די קארפּאטן, אין קלויסטער הורען, דעם באַרימטן דורך זיין
ארכיטעקטור? זיי זוכן, אז זייער ארבעט זאָל נישט אַרונטערבלייבן פון די
שיינע קופּאָלן, קאַלאָנעס, בויגנס, ווו דער שטיין איז אזוי פּיין באַארבעט ווי
א שפיצעריי. א גאַנצע וואָך האָרעוועט מען און מע האָדעוועט זיך מיט מיל-
כיקס און גרינס; פּרייטיק צו מיטאַג פאַרט מען אַרויס קיין דימניק-וואַלטשא.
דאָרט לעבן ווייניק יידן, אָבער א שבתדיק מינין פּעלט נישט, פּיש און יודך

און קוגל, אויך נישט. דעכעט מען אָפּ פון די 5 טעג ארבעט איבער די כוחות, ווייל זונטיק לאָזט דער גלח נישט ארבעטן ביים קלויסטער; און ער איז גערע-כט. וואָלטן יידן געלאָזט ארבעטן שבת ביי א שילף?

זונטיק צו מיטאָג איז מען שוין צוריק אין דאָרה. מע קומט צו ווי שוין מע דרייט די האָרע, ווי עס פאלדעווען זיך די פארביקע, שוין געשטימטע קליי-דער און ווי קינציק עס טאנצן די „קאלושארעם“ זייער ווירבלדיקן טאנץ, ווי עס שוועבן זייערע סטענגעס, ווי עס קלינגען זייערע גלעקלעך, אז עס שווינג-דלט אזש פאר די אויגן. פארנעסט זיך א יונגער בלעכער און ער שפרינגט אריין אין טאנץ, טאנצט און טאנצט ביז ער דערמאָנט זיך, אז די עלטערע בלעכערס קוקן אויף אים, קומט ער צוריק אין זייער קרייז, א בעל-תשובה.

דערציילט בערל, דער מיינסטער: „העי, חברה, אמאָליקע צייטן איז געווען א לעבן. ווען מיין זיידע איז געווען א יונגערמאנטשיק, אזוי אין, דיגע יאָרן שמואליקל-האָרע“ (ער האָט אים שוין צוגעטראכט א צונאָמען), וואָס דו טאנ-צסט, קיין עין-הרע ווי אז אמתער וואָלעך, ווייס איך, מסתם צוריק מיט א יאָר זעכציק, האָט מען אים אראָפגעבראכט פון טארנאָפאל ער זאָל דעזן מיט בלעך דעם פאלאץ פון א גרויסן פריץ, א שוץ, צי ווי ער האָט דאָרט גע-הייסן. ער האָט מיטגעבראכט צוויי געזעלן און מע האָט זיך איינגעדונגען ביי א יידן. דער שוחט האָט אכטונג געגעבן, אז שבת זאָל מען גיין אין שילף, נישט נאָר צו שחרית, נאר אפילו פארנאכט צו הערן אביסל מוסר. זונטיק האָט מען געארבעט אינדערהיים בלעכערנע קלייניקייטן. און אז ער, דער זיידע זכריה, האָט זיך אמאָל פארנעסן און גענאן טאנצן אין דער האָרע, ערנעץ עק שטאָט, נו, נו, האָט זיך געמאָן חושך. ער האָט געמוזט פאסטן א מאָנטיק און א דאָ-נערשטיק, ווינטערצייט, אינדערהיים, נישט זומערצייט, אויף די דעכער. און מאָנטיק ווידער אויף די דעכער מיטן האמער און מיטן פענזל. א בלעכער מוז קענען ארבעטן אי שטארק ווי א קאָוואַל, אי צארט ווי א שטיקעריי...

באלד איז מען ווידער אין בוקארעשט און מע שמעקט דעם ריה פון קוי-לן און פון לייטוואסער, און מע חלומט פון פרישער לופט. אנטשל מיט זיין חברה וועט דעמן דעם קלויסטער פון דער הייליקער ווינערע. מע וועט אויס-שניידן און אויסקלאָפן צען טויזנט בלעכלעך און זיי אויסלייגן ווי די ליסקעס פון א פיש. מע וועט אָפּהאָדעווען א חודש און דער קלויסטער וועט נישט צאָלן; וועט מען בלייבן שטעקן אין דער מיט. און ווארטן און בעטן און מאָנען. אזוי וועט לייזן אברהם בלעכער אין קראיאָווע, ארום 1840, ווען ער מאכט א דאך פאר דער שולע אָבעדענארו. בעסער וועלן עס אָפּשניידן שפעטער

בראילעווער בלעכערס אין דערזעלבער שטאָט, ארבעטנדיק פארן קלויסטער
פונעם הייליגן איליע.

און משה בלעכער פון רימניק וואלטישעא וועט האָבן דעם כבוד צו בא-
פוצן די פאָן פון דער רעזאָלוציע אין 1848. און...

איך דערהער ווי איינער שעפטשעט: „גענוג געבלעכערט.“ עם הייבט נאָר
אָן דער נייער סעריאל.

א ברירה האָב איך?

דאָס צענטע געבאַט (לאַ תּחמוד)

פארן היינטיקן מענטשן זעט אויס די פאסירונג, וואָס איך גיי דאָ דער-
צײַלן, ווי אן אמתע מעשה פון באַקאמטישאָ אָבער מיין עלטער זיידע נחום האָט
זי געזען מיט נאנץ אנדערע אויגן. נחום איז געווען א געוויינטלעכער פאָדע-
לויער בעל הבית; קיין יחוס בריוו האָט ער נישט געהאט, פון קיין רבנים, לומ-
דים, מיוחסים, נגידים האָט ער נישט געשטאמט; קיין גרויסער לַמַדן איז ער
אליין אויך נישט געווען: דאווענען, זאָגן תהילים, חומש מיט רשׁי, מישניות-
דאָס איז זיין ביסל קענען. פרנסה ציט ער פון זיין מיסחר. ער פאָרט ארום
איבער דערפער און קויפט איין ביי פריצים און פויערים שאַפּענע קעז, שמויזשן,
האַזענע פעלעכלעך, לעמער, וואָל קלענערע פארטיעס נעמט ער מיט אין זיין
אייגן פערד-און וועגעלע. גרעסערע, שיקט מען אים אָפּ אהיים אין גרויסע וואַג-
נס, וואָס עס שלעפּן אָקסן, פאוואָליע, סטאטעמשינע, זיכער.

ר' נחום אליין איז א פרומער לייטישער ייד, וואָס פירט אויס אלע מיצוות
לויט די כוחות זיינע און לויט די מעגלעכקייטן. יידן, וואָס פאָרן איבער דער-
פער פארקוקן אמאָל כשרות, מע עסט ווו און ווי עס לאָזט זיך, כע כאפט אן
איבעריס גלעזל וויין און מע איז א מאָל עובר אויף דער צענטער פון די עשרת
הדברות. ער אָבער-חם וחליה!

נחום האָט טאקע אינזיגען זיינע מיסחרים, ער קוקט זיך אָבער צו צום
לעבן פון יידן אין דערפער: קרעטשמערס, רעגנדארעס, בעלי-מלאכות. דאָרט
ווי עס וווינען מער יידן אינזיגעס היט מען נישט משהדיק דאָס ביסל יידיש-
קייט, וואָס מע קען, האלט מען א מלמד, פאָרט מען אין מיקוה, צי אין שיל
אויף ימים נוראים. שמאָל האלט עס מיט יענעם, וואָס וווינט איינער אליין אין
א דאָרף; מע ווערט פארפויערט. און דערצו: גייט עס אים שלעכט, פארשליגן-
גען דאגות-פרנסה אלע געדאנקען און געפילן; גייט עס אים גוט, איז מען זשער-
נע, וויל מען וואָס מער פארמעגן, וואָס מער געשעפטן, מע פארנעסט אין דא-

ווענען, וואשן זיך, און אפילו אין טהרת-המישפחה. עם רערנייס ביז צו זנות. דאָס טוט נחומען וויי.

און אָט קומט אים אויפן געדאנק אזא בילד. ער טראכט צו פייטלען, דעם קרעטשמער פונעם דאָרף לונגאן, א צען קילאָמעטער פון טירגו-פרומאָס. פייטל איז א מיטל־וואַסער ייד, איבער די 35 יאָר, תמיד פארטאָן אין געשעפטן. זיין ווייב־שיינצע, איז ווערט דעם נאָמען אירן; זי מיט צען יאָר יינגער פון אים און נאָר נישט קיין „פארשלאָפענע“. קיין קינדער האָבן זיי נישט, זיצט זי אין קרעטשמע, נעמט געלט און העלפט אפילו באדינען א חשובערען גאסט. דער פריץ פון לונגאן ליגט איבער ערגעץ אין פאריז ווו ער פארטריג-קט, פארשפילט אין קאָרטן און מיט נקבות די פויערישע האָרעוואניע. אין דאָרף איז דער גאנצער בעל-הבית פאנאקע קריטיס, א הויכער מאן אין די פערציקער א, ווייבערניק און סתם א בעל-האוה. דער אדמיניסטראַטאָר טרייבט די פויערים צו דער ארבעט, ער פארדינגט די קרעטשמע, ער פארקויפט די תבוא-אה, מיט איין וואָרט: ער איז „בל ולאָך“ אין לונגאן. פייטל וויל אים געפעלן, כדי ער זאָל אים ווידער געבן די ארענדע פון דער קרעטשמע. דערפאר מאכט ער זיך נישט הערנדיק, נישט זעענדיק ווען פאנאקע שארט זיך צו שיינצען. אָבער יידן דורכפאָרער, פויערן אין דאָרף, האָבן יאָ אויערן און אויגן. רעדט מען ארום אין דאָרף. זאָגט מען פייטלען: „קאָנו פאנאקע איז צופיל שמעלקע מיט דיין שיינצען.“ שאַקלט פייטל דעם קאָפ און טוט א מאך מיט דער האנט, כלומרשט: „פארלאָזט זיך אויף מיר און אויף מיין שיינצען.“

נחום פילט, אז ער קאָן נישט און טאָר מער נישט שווייגן. נעמט ער אין א טאָג אין א זייט פייטלען און זאָגט צו אים: „פייטל, ביי אונדז יידן זאָגט מען א ווערטל, אז א שיינ ווייב איז א האלבע פרנסה; מילא, איך אליין האלט נישט פון אזא ווערטל. נאָר אז א וועלט מיט יידן זאָגן... וואָס טוט מען אָבער, אז דאָס ווייב האלט ביים ווערן די גאנצע פרנסה? און, וועמענס פרנסה?“

פייטל ווייסט, אז באלד קומט „סימערע“, דער 26-מער אָמטאָבער, משך-צייט, ווען מע באנייט דעם קאָנטראַקט פאר דער קרעטשמע, פארבייסט ער א ליפ און ענטפערט: „ר' נחום, איר מענט זיך פארלאָזן אויף מיין שיינצען, זי ווייסט וואָס זי האָט צו טון.“ ענטפערט אים נחום אביסל ביסיק, נישט לויט זיין טבע: „נישט איך, נאָר דו דארפסט זיך פארלאָזן אויף איר; אָדער ווייס איך, אפשר איז בעסער זיך נישט צו פארלאָזן אויף איר; אונדזערע חכמים זאָגן ערגעץ „נשים דעתם קלות“, ווייבער זענען גרינג אויף דער דעה; הער-סטו, פייטל, מע טאָר נישט לאָזן ביז עם ווערט צו שפעט.“ מאכט פייטל: „וואָס נעמט איר זיך נאָך וואָס א וועלט, מישמינס געזאָגט, רעדט, בארעדט, וואָס

עס כעבעט א שיכורער גוי". ענטפערט נחום געלאסן: „א גאנץ דאָרף איז נישט שיכור און נישט אַרדיגננט, וואָס מענטשן רעדן איז אויסטראַכטעניש. הערס-טו, פייטל, איך האָב א שמועס געמאָן מיט דיין שיינצען, האָט זי קודם געלייקנט שטיין און ביין, אז זי האָט עפעס מיט פאנאקען, דאָס בעל-תאוהדיקע פריצל, דאָס משיאָקאיקל. דערנאָך האָט זי צוגעגעבן, אז ער טשעפעט זיך צו איר און אז זי האָט דיר שוין דערצייילט וועגן דעם און דיך געבעטן, אז איר זאָלט זיך ארויסציען פונעם דאָרף."

— ס'איז גרינג צו זאָגן ארויסציען זיך פונעם דאָרף; נאָר ווהיין זיך ציען? די קאָנקורענץ איז גרויס און אונדזערע יידעלעך ניבן וואָס אמאָל מער פאר א קרעטשמע, כאָטש דערנאָך ברעכט מען דעם קאָפּ און מע קען נישט באַצאָלן די ראַטע. בלייבט מען אי אָן דעם ביסל רענדלעך, אי אָן פּרנסה. וואָס-זשע מוט מען דעמאָלט, ר' נחום?

— פּרנסה איז א גרויסע זאך, אָבער א כשר יידיש ווייבל איז מער פון אַלץ-דינג. דיין שיינצע איז יונג און שוין, אין איר זענט דאָ אין דאָרף די איינ-ציקע יידן. קיינער איז נישט קיין מלאך און זי אודאי נישט. דו שפּילסט דיך מיטן פּיער...

— קאָזט געמאך, ר' נחום, דער רוח איז נישט אזוי שוואַרץ ווי מע מאָלט אים. איך וועל נישט לאָזן אז דאָס פריצל זאָל ווערן א חזיר...
— זע נאָר דו זאָלסט נישט פארשפּילן.
— איך קאָן מיין שטעטל באַשטיין.

שיינצע האָט אויך געמיינט, אז זי קאָן איר שטעטל באַשטיין. ביים אָג-הייב האָט זי זיך נישט צוגעהערט צו דעם אדמיניסטראַטאָרס חניפה-מיט דער צייט האָט זי אָנגעהויבן פּילן אז פייטל איז אַלץ מער פארטאָן אין געשעפטן און ער פאָרט אסך ארום. האָט זי זיך צוגעוויינט צו פאנאקעס חנדעלעך און זיך גענומען גליטשן. פון גליטשן ביז אויסגליטשן איז נישט ווייט.
אין א דאָנערשטיק אינדערפרי איז זי געפאָרן קיין טירנו-פרומאָס אין מיקווה. דער פּויער, וואָס האָט זי געבראכט, האָט נישט געקאָנט וואַרטן אויף איר. האָט זי מיטגענומען אהיים טאקע דער אדמיניסטראַטאָר. פייטל האָט געווארט אויף איר אינדערהיים און דאָ פאלט באלד צו די נאכט און שיינצע איז נאָך נישטאָ. ערשט שפעט ביינאכט איז זי אהיימגעקומען. פאנאקע האָט זי אים איבערגעגעבן מיט א וויצעלע, וואָס איז פייטלען נישט זייער געפּעלן. דאָס פריצל איז אוועק און פייטל האָט זיך זייער צעשריגן אויפן ווייב. האָט זי זיך פארענטפערט, אז דער וועג איז זייער שלעכט און אז זי האָט נישט געפונען קיין וואָגן אהיימצוקומען. זי איז צעבראָכן פונעם וועג און אביסל צוגעקילט.

זי וועט זיך לייגן אָן עסן. און א ברונזע גייט זי אין אלקער און באלד שלאָפט זי.

פייטלען איז די גאנצע מעשה גארנישט געפעלן; ער האָט עפעס געוואָר-טשעט אין זיך און גענאן שלאָפן אין הינטערשטיבל. ער איז שווער איינגע-שלאָפן און געטראכט צו נחמס רייד. ביי זיך האָט ער אָפגעמאכט צו האלטן אן אויג אויפן ווייב.

עטלעכע וואָכן שפעטער געשעט אזא מעשה. פייטל האָט געקויפט ביי פאנאקען א פאס וויין. איז דער פארקויפער געקומען אראָפלאָזן דאָס פאס אין קעלער פון דער קרעטשמע, און ער זאָל אויסבויערן א לאָך אין פאס און אריין-שמעקן דערין דעם צאפן דורך וועלכן מע צאפט וויין פון דעם פאס. שיינצע איז אויך אראָפ אין קעלער מיט א קאנצעל כלומרשט כדי אים צו היטן. דאָס לעכערן און דעם אריינטשעקן צאפן האָט זיך פארצויגן ביז דאָס קאנצעל איז אויסגעגאנגען און פייטל האָט אָנגעהויבן זיך אויסצושרייען אויף זיי.

פאנאקע איז ארויפגעקומען מיט ארויט פנים פאר אַגשטרענגונג, מיטן פאס אָפנים, און שיינצען האָט די קעלער לופט אויך געשארט. נאָר דאָס קאנצעל האָט געשוויגן. פייטלען איז די מעשה גאר נישט געפעלן; ער האָט געפילט, אז ער מוז מאכן א סוף פונעם קוצעניו-מוצעניו צווישן זיין ווייב מיטן אדמי-ניסטראַטאָר. שיינע האָט אָבער ווייטער געטאן אירס.

אין א פארנאכט, האָט ער זיך אויסגעשריגן אויף איר, ווייל זי איז אים צו א גאָענטער שמעלקע מיט פאנאקען. שיינע האָט זיך געבלאָזן און פייטל האָט זיך געלייגט שלאָפן אויף א סאָפּקעלע איר צופיסנס. ער איז געווען מיד פונעם וועג און פונעם ניכן פאָרן כדי ער זאָל זיין אינדערהיים אויף דער נאכט. א שעה-צוויי שפעטער האָט ער דערהערט א שושקעניש און דערפילט, אז עמעצער ליגט לעבן שיינצען. איז ער אויפגעשפרונגען. געמאכט א געוואלד, אָנגעצונדן דאָס לויכטל זואַס שטייט אויף דער באַנק. די בני-בית זענען געקומען צולויפן און דערזען אזא בילד: פאנאקע זיצט אויף שיינצעס בעט און ציט זיך ארויף די הויזן.

דאָס פריצל האָט זיך אָבער נישט פארלוירן; ער האָט אָנגעהויבן שרייען, אז פייטל האָט אים געוואָלט באַננבענען. ער האָט געהאט אין א בייטל אין זיין ברייטן נארטל, דאָס געלד, וואָס ער האָט באקומען פון פייטלען פארן „קאישט“, זעקס חרשים דירה-געלט, פון דער קרעטשמע. ער האָט נישט געווארט, מע זאָל אים פרעגן, וואָס ער זוכט אויף אזא אַרט, אין אזא צייט, און ער איז גיך אויסגעווען די צייט. שיינצע האָט זיך איצט געמוזט פארענטפערן. געזען אז פייטל איז מלא רציחה האָט זי נישט געלייקנט, אז פאנאקע האָט זיך געלייגט לעבן איר, ווען זי איז געשלאָפן און אים נישט געפילט; עס איז צווישן זיי נישט

געשען גארנישט. און זי האָט געשווירן מיט אזוינע שביעות, אז מע האָט גע-
מעגט גלייבן א הונט.

סײַ שײַנצע, סײַ פײַטל האָבן אײַצט געװוסט, אז די שפּײַל איז אױס, אז לאַנג
װעט מען די קרעטשמע נישט קאָנען האַלטן. אין עטלעכע טעג ארום איז פײַטל
געפּאָרן צום רב שלום טױביש קײן טירנו-פרומאַס, אים דערצײלט די מעשה און
געבעטן מע זאָל אים אָפּנטן פּון שײַנצען... װען מע האָט זיך אין עטלעכע טעג
ארום אױגעטענהט פּארן בית-דין האָט זיך ארויסגעשטעלט, אז שײַנצע איז
נישט די אײַנציק שולדיקע פּארן בית-דין האָט זיך אראָפּגליטשן זיך צו זנות. זי האָט אױספּײַל
מאָל געבעטן דעם מאן, מע זאָל זיך ארויסציען פּונעם דאָרף, װײל דער אד-
מיניסטראַטאָר דערגײט איר די יאָרן; און פײַטל האָט אלץ נישט געװאָלט א-
װעק פּון דאָרף. פײַטל האָט דאָס נישט געקאָנט לײקענען. און דער רב האָט
נישט געװוסט, װי צו פּסקענען. מילא, אװעקפּאָרן פּונעם דאָרף װעלן זײ סײ-
װײס. אָבער אפּשר זאָל ער זײ בײדע געבן א שװערע תשובה און נישט אָפּנטן?
אפּשר זי גטן אָן מער כתובה-רעכט? אפּשר... װאָס טוט מען?
פּון װאָנען זאָל איך װײסן, װאָס עס איז צו טון, אז אפּילו דער רב װײסט
נישט!

דער רויטער פאָרעם

איז אַט אזוי ציט זיך אין יידישן לעבן פון רומעניע, דורך נאָך דורך, די גאַלדענע קייט פון תורה און וויסנשאפט, דער זילבערנער פאָרעם פון מלאכה און קונסט און דער רויטער פאָרעם פון עטיק און רעוואָלט, דער רוף נאָך יושר. שפינט זיך א מעשה. ערנעץ ווו אין א מאָלדעוויש דאָרף, נאָענט צום שטע-טל האַרלוי, צווייטן יאָס און באַטוישאַן, האָבן אָנהויב פאַריקן יאָרהונדערט געלעבט צוויי יידן. קלמן איז געווען א שניידער און שמואל א ייד מיט אסך מלאכות און ווייניק ברכות. דעמאָלט איז שמואל געווען א ברכה פארן דאָרף. צו אלץ האָבן געטויגט זיינע גאַלדענע הענט. איינגלעזן שויבן, פארריכטן א שלעסל, איינדראָטעווען א ליימענעם טאָפּ, קאָווען א פעד, ארויפציען א ריף אויף א פאס אלץ קען ער. פאר א גויט, אין סעזאָן, העלפט ער קלמענען אין שניידעריי. אפילו, שפעטער, ווען קלמן האָט זיך פארליבט אין א שיקסע פונעם דאָרף און צוליב איר „אויסגעביטן דאָס רענדל“, האָט שמואל נישט פארלאָזט אין גאָרן זיין אלטן באקאנטן. „דער רבונג של עולם קאָן זיך אליין זיין שטעטל באשטיין“ פלעגט ער ענטפערן, אויב מע האָט צו אים געהאט טענות, פארוואָס ער חברט זיך מיטן משומד.

און דאָס לעבן איז גענאָ פאר זיך; „דאָס שטיקל ברויט שלעפט זיך“ פלע-ג: ער ענטפערן די האַרלויער יידן, ווען ער איז געקומען אין שטעטל קוילען א הון, אָדער דאווענען ימים-טובים אין דער שיינער גרויסער שיל, וואָס מע האָט אויפגעשטעלט צוריק מיט עטלעכע יאָר.

אין דאָרף איז ער מיט די פויערים געווען א נוסעל ברודער, מע האָט גע-מוזט אָנקומען איינער צום אנדערן, .. און סייזוי, מיר זענען דאָך מענטשן און, סוף כל סוף דינט מען דאָך דעמזעלבן נאָט. דער סיטרא-אחרא געפעלט נישט דאָס אַרעמע שטיקל לעבן. צעשלאָגט זיך פאַני מיטן טערג. מילא. און ווגד מיינט איר, „גיסט אויס דאָס ביטל“? ווער האָט אויסצושטיין צרות פון פרעם-

דע הייליג? טאקע ווידער דער אַרעמער פּאַלקסמענטש. מילא, אין שטאַט קומט מען אַפּ מיט איינקווארטירן און געלט-קאָנטריבוציעס, מיט אויסשטיין קאפּריזן פון אַפּיעירן, דאָס דאָרף איז אָבער ווי הפּקר: רעקוויזיציעס פון תּביאָה, בהי-מות, בון אַקסן און וואָגן און מענטשן צו פירן פּראָוויאָנט פארן פרעמדן מי-ליטער. און דאָ, פּלוצים, א ניי אַנשיקעניש: יעדעס דאָרף מוז צושטעלן עט-לעכע מענטשן פאר זעלנער. דאָ רייסט דער שטריק.

מע איז נאָכנישט פטור געוואָרן דעם שווערן ווינטער פון 1830-1831 און דאָ באַפּאַלן די קאָזאַקן די דערפער און כאַפּן רעקרוטן: א בחור צי א באווייב-טער, מיט צי אָן קינדער' געכאַפט, געבונדן און פארשלעפט...

קומט מען צולויפן צו שמואלן, זיך האַלטן אן עצה, ראָט ער, זיך נישט לאָזן כאַפּן נאָר אנטלויפן אין די ארומיקע וועלדער. און זיך אקעגנשטעלן מיט וואָס מע האָט: העק, קאָסעס, ווידלעס, דרוקעס, אייזנס. און טאַמער האַט עמעצער אן אלטע ביקס, מע גייט דאָך אמאָל שיסן האָזן אָדער גאָר וועלך, זאָל מען זי ברענגען צו אים, טאַמער פעלט איר עפעס; ער וועט פארריכטן. מע וועט נישט קאָנען זאָגן אויף אזא ביקס אז „זי איז קיין שיס פולווער נישט ווערט.“ א סימן-ווען די קאָזאַקן זענען געקומען כאַפּן מענטשן, האָבן זיי געכאַפט קלעב.

האָט דער האַרלויער איכפראוויניק ארויסכאקומען פון יאס נאָך עטלעכע צענדליק קאָזאַקן האָט מען ארומגערינגלט די דערפער און גענומען זוכן די אַנפירער. דאָט מען פון די דערפער באַכלוי, דעלען און זאהאָרנא צונויפנעש-לעבט 37 פויערן און... א יידן, אונדזער שמואל. מע האָט די פויערים גוט גע-שמיסן און אויסגעלאכט, ווייל זיי האָבן זיך געלאָזט פארפירן פון א יידן. שמו-אלן האָט מען צוגעטיילט א טאַפּלטע פּאַרציע פאר זיין „זשידאָומקער“ חוצפה; און דעם משומר קאָסטאַקע האָט מען גוט אַנגעשמיסן, ווייל ער האָט אָפּגע-נארט דעם הייליקן קלויסטער, און מע האָט זיי אלע פארשיקט אויף לאַנגע יאָרן האַקן זאַלץ אין דער „אַקנע“.

דעך פּריץ נייטיקט זיך אין ארבעטסהענט און פונעם זאַלץ האָט ער גאָר נישט. אין צוויי יאָר ארום האָט מען דעם גרעסטן טייל פויערים ארויסגעלאָזט אויף דער פּריי און אייניגעם מיט זיי דעם יידן שמואל און דעם געוועזענעם יידן, קאָסטאַקע. די מעשה איז געבליבן פארשריבן אויף דורות אין די פּאַלי-ציי-אַקטן. פון דאָרט דאָך איך זי ארויסגעשלעפט און צוגעפּוצט, כדי מיר זאָלן נישט פארנעסן אונדזערע בונטארעס.

טאקע דערפאר טו איך א שפּונגן איבער 15 יאָר און 70 קילאָמעטער און מיר שפּארן אָן אין יאס, אין דעם בארימטן פּרילינג פונעם בארימטן יאָר 1848.

אן ערך טויזנט מענטשן מכל המינים האָבן זיך פארזאמלט אין יאם, פארן בארימטן האַטעל „פעטערסבורג“ און אָנגעהויבן מאַנען ביים פרינץ כלאַרליי פרייקייטן. צווישן די פאָלקסמענטשן, וואָס זענען געווען און געהערט יענע בארימטע רייד האַט זיך געפונען אויך סענדער שניידער, א שניידער פון שניי-דערלאַנד, א מייסטער אויף נייען אָפיצירישע און סתם אייראָפעיִשע קליי-דער. די מאַכע האַט ער מיטגעבראכט פון רוסלאַנד פון וואַנען ער איז אנט-לאָפן צוריק מיט צען יאָר, צוליב א מעשה מיט אָפיצירישע גניבות. שניי-דעריי האַט ער געקענט פון דער היים, רוסיש אויבעט, האַט ער זיך אויסגע-לערנט רומעניש און געוואָרן א פריצישער שניידער, געקומען צווישן יונגע פרי-צימלעך און געהערט ביי זיי רייד, וואָס זיי האָבן גישט גערעכנט, אז א יידיש שניידערל פארשטייט.

ער פארשטייט, אז די יונגע פריצימלעך, וואָס האָבן שטודירט אין פאריז, מע רופט זיי דערפאר „באַנזשוריסטן“, האָבן פיינט דעם רויטן מלך“, דעם רויטבאָרדיקן מיהי סטורא, דעם טיראנישן און געדלגיריקן מאָלדעווישן לאַנד-פירשט. ער ווייסט, אז אסך שטאַטישע און אפשר אויך דאָרפישע רומענער האַלטן מיט זיי לויט זייערע רייד, וואָס ער האַט היינט געהערט, וואָלט פאר יידן אויך בעסער געווען, ווען מע פארטרייבט דעם רויטן מלך. נאָר, ווי קומט א יי-דיש שניידערל זיך צו מישן אין אזויגע הויכע ענינים? גייט ער אזוי פארטראכט אויף דער גאס, וואָס יידן רופן „דער פריצישער מאַרק“. פלוצים הערט ער היג-טער זיך א באקאנט מול, קאָנו מיהאלאַקעס, וואָס פרעגט אים „וויילסט זיך ארייג-כאפן צו מיר, טאקע אצינד?“ ענטפערט אים סענדער; קאָנע מיהאלאַקע, איך האָב נישט ביי מיר די מאַס. „מאכט יענער צו אים: „אויב דו וועסט וועלן וועסטו אויסקומען אויך אָן דער מאַס און אָן דעם שרייכפענדל.“ סענדער שווייגט, אכט צו אים מיהאלאַקע: „דו האַסט אויך אזוי מורא ווי אלע יידן!“ ענט-טפערט אים סענדער: „פריץ לעב, איך ווייס נישט ווי שרעקעוודיק אנדערע וואָלטן געווען אויף אונדזער פלאַץ.“ אן אנדער מאַל, וואָלט סענדער זיך נישט דערוועגט אָפצונענטפערן דעם פריצל, אָבער היינט פילט ער, אז מע מעג טוט מיהאלאַקע א שמייכל און מאכט צו אים: „קום אריין צו מיר אין א האַלבער שעה ארום, וועלן מיר א שמועס טאָן.“ מיהאלאַקע גייט ווייטער און סענדער וויל זיך דערטראכטן, אז נישט קיין נייעם גייראַק, צו וואָס זשע רופט אים קאָנו מיהאלאַקע? זיכער נישט כדי אים צו באווייזן, אז יידן זענען יאָ פחדניג. אָנגעקומען צו מיהאלאַקעס שיינער דירה, נעמט אים דער פריץ אריין אין א הדר מיוחד און פרעגט אים: „איך האָב דיך געזען היינט אויף אונדזער אסיפה. האַסט געהערט, וואָס מע האַט דאָרט גערעדט: וואָס האַלטסטו דערפון?“ ענט-

פערט אים סענדער פארוזכטיק: „מע זאגט, אז א ייד דארף הערן זען און... שווייגן.“ מאכט צו אים מיהאלאקע: „שווייגן איז נוט אָבער עפעס מון איז בע-סער.“

ווערט שוין סענדער נייגעריק. וואָס וויל דאָ דער יונגער פרייז פון אים. מיהאלאקע לאָזט אים נישט לאנג ווארטן און מאכט צו אים: „דאָס וואָס איך זאָג דיר איצט איז א סוד, וואָס טאָמער דערווייט מען זיך פון אים, וועלן אסך שלעכט אָפּשניידן.“ סענדער פילט זיך שטאַלץ, וואָס ער ווערט א שי-תוף צו אזוינע סודות און ער ווארט צו הערן, וואָס מע מאַגט פון אים: „זשו-פאן סענדער, מאכט צו אים מיהאלאקע, אָט וואָס מיר בעטן פון דיר. אויפן קאָפּאָו געפינען זיך איינמווארטירט רוסישע סאָלדאטן. דער רויטער מלך וועט זיי מיטתם רופן צו הילף; דארף עמעצער מיט זיי איבעררעדן, זיי געבן צו פארש-טיין, אז זיי דארפן זיך נישט מישן אין אונדזערע סיכסוכים; און ווייל דו קענסט רוסיש און די ביסט א באהארצטער מענטש, האָבן מיר געטראכט צו דיר.“ „קאָאנע מיהאלאקע, איר מאכט חזק פון מיר; איך זאָל ווערן א דרישן אויף רוסיש פאר די רוסישע זעלנער? ווי קום איך דערצו. בארויקט אים דער יונגער פרייז, דער בונטאר: „דו וועסט נישט דארפן האַלטן קיין דרשות; מיר האָבן אָפּגעדרוקט, דאָס וואָס מיר ווילן, אז די סאָלדאטן זאָלן וויסן; דו באדארפסט זיך נאָר אריינכאפן צווישן די סאָלדאטן און זיי פארטיילן אָט די בלעטלעך טאָמער כאפט מען דיר, קענסטו נישט דעם, וואָס האָט זיי דיר געגעבן.“ סעג-דער איז מסכים מיט א קאָפּ-באווענונג. ער געמט איבער דאָס פעקל און מיהא-לאקע ווינטשט אים הצלחה...

צוויי טעג שפעטער האָט א פאָליציי-ראפאָרט דערציילט, אז מע האָט גע-כאפט א יידן א שניידער מיטן נאָמען סענדער, וועלכער האָט פארטיילט בלע-טער קעגן מלכות צווישן די רוסישע סאָלדאטן. וואָס מע האָט אים נישט גע-טאן האָט ער געזאָגט, אז ער קען נישט דעם מאן, וואָס האָט אים איבערגע-געבן די בלעטער און אז ער האָט עס געמאָן כדי צו פארדינען אן איבעריקן גראָשו... האָט מען בודק געווען זיין היים, צוגענומען דאָס ביסל פארהאָרע-וועט פארעם און אים אריינגעזעצט אין תפיסה.

לאנג האָט מען אים דאָרט נישט געהאלטן. איינליך האָט מען אים ארויס-גענומען און געהאָלפן אנטלויפן קיין קאָנסטאנטינאָפאָל. דאָרט האָט ער אויפ-געשטעלט דורות יידישע שניידערס, וועלכע האָבן געדאוונט אין דער רומעני-שער שיל און שטאַלצירט מיטן זיידנס אויפטו, א זיידע, וואָס איז נישט גע-ווען קיין הינקענדיקער שניידער...

מיט לייטן גלייך

מע דארף זיין מיט לייטן גלייך, אזוי האָבן זיך געטראכט בוקארעשטער יידן אין די הייסע טעג פון זומער 1848. הייסע נישט אזוי צוליב דער ברע-גענדיקער זון, א דרויסנדיקע, ווי צוליב דעם אינערלעכן ברען, וואָס איז גע-קומען פון הויכע געדאנקען, דערהויבענע געפילן, גרויסע האָפענונגען און האָט געפירט צו אימפעטיקע אקציעס

איר וועט אוודאי א טראכט טון צו יענע גרויסע יידן, וואָס האָבן פארנומען א חשובן פלאץ אין דער וואָלעכישער רעוואָלוציע פון 1848: די מאָלערס דני-אל ראָזענטאל און יהודה איסקאוויטש, המכונה בארבו איסקאוועסקו און די ספרדישע פני הלל מנחם, שלמה חלפן און יצחק באלי. ואני, און איד, הקטן פלוגי דן פלוגי, זאג אייד, אז נישט פון אזוינע גדולים וויל איד אייד דאָ דער-ציילן, און אפילו נישט פון די הונדערטער בוקארעשטער יידן, וואָס האָבן זיך אָנגענומען די קרוודע פון דער רעוואָלוציע.

מיינע העלדן זענען קלענערע מענטשעלעך, זייער ציל, א באשיידענער. די גדולים האָבן אראָפגעריסן די קרוין פנעם פירשטס קאָפּ, מיינע העלדן האָבן אראָפגעכאפט די יארמולקע פון בוקארעשטער קהלה-אָנפירערס, די צוויי סטאראָס-טאס ישראל הערש באראש און מענדל וויזנער. מענדל וויזנער איז שוין גע-וווינט געווען צו זיצן אויף דער שטול פון ראָש הקהל, ווי אופן פאָטערשטול אין זיין היימישער קאנטאָרע. שוין אין יאָר 1833 האָט ער געהאט א שיינעם זיגל, ווו עס איז געווען אויסגעקריצט: „מענדעל וויזנער סטאראָסטע פון דער קהלה „פּוילישע“ יידן אין בוקארעשט.“ איר מוזט וויסן, אז פּוילישע האָט בא-טייט אישכנזישע יידן, תושבים. ער איז געווען א רירעוודיקער סוחר, א פא-בריקאנט. ער האָט, למשל, זיך נישט געפּוילט אויסצוגעבן געלט, פאָרן קיין ווין און זיך אויסלערנען וועבן און פארבן זיידענע טיכלעך. אהיימגעקומען קיין בוקארעשט האָט ער געעפנט אזא טיכל-פאבריקע און געמאָנט ביי דער

רעגירונג פארקלענערטע שטייערן און א פריווילעגיע אויף 10 יאָר, אז נאָך
ער מעג מאַכן אזעלכע טיכלעך. איז, זאָגט שוין איר אליין, קומט נישט אזא
זיידענעם יידן צו זיין ראָש הקהל א לעבן לאַנג?

זיין שיתוף אין קהל-פירן (ביי דער נאָז?) איז געווען ישראל הערש בא-
ראש, אויך נישט קיין מפיל-קינד, אויך נישט קיין אַרעמאן און דערצו חשוב
ביי מלכות. האָט מען געקניגט איבער בוקארעשטער יידן און קיינער האָט קיין
פיפס נישט געטאָן. ווער וועט טשעפען א קרוב לַמלכות!

איז אָנגעקומען דער 15טער יוני 1848, ווען די נייע רעגירונג האָט בא-
וואָפנט דאָס פּאָלק. האָבן אסך יידן זיך אויסגעטראָיעט מיט שווערדן, ביססן
און זיך פארשייבן אין דער נאציאָנאלער גווארדיע. א מענטש מיט א ביקס
פילט זיך אנדערש און פירט זיך אנדערש-הכלל א גרופע יידישע בעלי-מלא-
כות, וואָס האָבן אויסגעהערט די פלאַמיקע דרשות אויפן פילאַרעט-פעלד, אין
איינעם מיט אנדערע דרייסיק טויזנט בוקארעשטער איינוווינערס, האָבן דער-
פילט, אז עס איז געקומען די צייט פטור צו ווערן פון די קהלה-תקנים, וואָס
באלעבאטעווען דאָרטן פון לאַנג אָן און זיי רייסן שטיקער פונעם המון. האָט
מענדל בעלעכער א זאָג געטאָן: „גוטע ברידער, קומט צו דער עפיטראָפיע. איצט
איז אונדזער צייט אראָפצוואַרפן דעם יאָך אָון אליין ווערן די באלעבאטים איבער
אונדזער לעבן!“ איז אומר ועושה, געזאָגט און געטאָן. האָט מען זיך געלאָזט
גיין מיט סאָדראטישע טריט צו דער קהלה-שטוב. די לייפסער פון דער לייפס-
קאָן-נאם האָבן דערזען דעם עולם און א פרעג געטאָן: „מה רעש?“ האָט מען
זיי געגעבן צו וויסן, אז מע גייט פארטרייבן די בלוט-זויגערס פון דער קהלה
און אריינזעצן אייגענע מענטשן. האָט שלמה גערבויוין און נאָך עטלעכע סוח-
רימלעך מיט אים פארמאכט די קלייטן און מיטגעגאנגען. אויפן וועג האָבן זיי
געפרוּווט איינרעדן די באשווערדלעכע און באביקסלעכע יידן, אז אויף אָנצופירן
א שטאָט מיט יידן מוז מען קענען פירן א געשעפט, חשבונען, שרייבן רומע-
נישע בקשות, און ביכלל... זיי האָבן אונטערגעהנפעט דעם עולם און אזוי איז
מען אָנגעקומען אויף מאמולאַר-נאם.

ווי נאָך דאָס „איבערקערעניש“ האָט זיך געהאט אָנגעהויבן האָבן וויז-
נער און באראש צונויפגערופן די קהלה-אָנגעשטעלטע-שרייבער, חשבון-פירערס,
אינקאסאנטן, משרתים, גבאימלעך און ווי קיינמאָל נישט ביז איצט, זיך „גע-
האלטן אן עצה“ מיט זיי. און דאָך האָט מען זיך קיין עצה נישט געקאָנט
געבן. איז מען געבליבן היטן די קהלה-קאסע און... „דאָס בענקל“ די ראשי-

קהלה האָבן געהאָפּט אז „די כהלה” וועט גיך איבערגיין און זיי וועלן בלייבן, ווי תמיד, די אָנפירערס.

צונעקומען צו דער קהלה-שטוב האָבן יאנקל בלעכער, מענדל בייטש און ניים האסאפ געעפנט די טיר, אריין די ערשטע און מיט שווערד און ביקס געס-טראשעט די סטאראַסטעס; דערנאָך האָבן זיך אריינגעשטופט די איבעריקע בונטאָוטישיקעס. מונדל האָט געפרוווט טענהען, אז דאָס איבערשקערעניש איז נישט אויף לאַנג, אז ער האָט איבערגעלעבט דאָס יאָר 1821 מיט טודאַר וולאדימירעסקוס אויפשטאַנד און דאָס איבערקערעניש פון 1829 און אז ער האָט איבערגעלעבט 3 מלכים, איז ער פעסט; ער האָט זיך געפרוווט דינגען, בא-ווייזן, אז „קהל איז אייזן” האָט יעקל בלעכער, — בוקארעשטער בלעכערס זעט נען בארימט געווען פאר זייער „חוצפה”, — אים געזאָגט, אז פון היינט אָן און ווייטער וועט מער נישט זיין קיין מלך, אז דאָס פאָלק, וועט זיך אליין אויס-נקלויבן זיינע אָנפירערס. באראש האָט גענומען סטראשען, האָבן די יונגעליי-א פאָכע געמאָן מיטן שווערדל, איז ער געוואָרן ווייכער. הכלל, מע האָט און אַרט צונויפגעשטעלט א פראָוויזאָרישע קאָמיטע פון זעקס אירע און מע האָט איבערגענומען די עפילס פון דער קאסע און די רייסטערס.

אַלץ וואָלט געווען גוט, ווען עס מישט זיך נישט אריין גערבוויין. ער איז געוואָרן קאסירער און פארגעסן אין חילוק צווישן זיין קעשענע און דער קהל-קאסע. האָט מען אים מחילה, איינגעזעצט און צונויפנערופן 40 דעלעגאַטן פון שילן און יידישע סוהרישע און בעלי-מלאכהשע צעכן, וועלכע האָבן איינגעפירט א „טאקסע” און זי פארגונגען פאר 40.000 ליי.

אזוי צי אזוי, אָבער די וויזנערס און באראשעס האָבן פארלוירן די חזקה-איבער דער אָנפירערשאפט פון דער קהלה. נייע ווינטן האָבן געבלאָזן איבער גאַנץ רומעניע און אביסל אויסגעקערט אויך דאָס יידישע געסל. עס האָט לאַנג נישט געדויערט און בוקארעשטער יידן האָבן אָנגעהויבן שטרעבן צו ווערן מיט לייטן גלייך.

דאָס איז אָבער אן אנדערע סידרה, וועלן מיר זי לאָזן אויף א צווייט מאָל.

צוויי פייען

צוויי פייען פלעגט מען ביי אונדז אין שטעטל פארטייטשן „פארפאלן“ און נעמייגט האָט מען דערמיט, אז מע האָט פארפעלט א נומע געלעגנהייט, דערלייגט געלט אין א געשעפט, צי אָפּגעטאָן א שפיצל אָן א צוריק. דאָס בין איך געווירע געוואָרן שפעטער, ווען איך בין אביסל אונטערגעוואקסן.

פריער, ווען איך האָב אָנגעהויבן לערנען חומש, זענען די פייען סוף יע-דער סדרה געווען פאר מיר א גרויסער פרענצייכן. איך האָב סוף כל סוף געפרענט דעם מלמד, וואָס זיי באטייטן, האָט ער מיר געעפערט: „ווען דו גייסט שבת צום זיידן, ער זאָל דיך פארהערן דאָס חומש, איז אזוי: אויב דו האָסט נוט גע-לערנט, באטייטן די פייען „עף, עף“, זייער פיין. טאָמער קענסטו נישט דאָס חומש, באטייטן די פייען: “פע! פע!” האָסט פארשטאנען?

אין אונדזער היינטיקער מעשה זענען די צוויי פייען געווען דאָס ערשטע אות אין די נעמען פון צוויי מאָלדעווישע שטעט: פּאָלטישען און פּאָקשאן. אין פּאָל-טיטשען האָט געווויגט אונדזער הויפט-העלד, דער נגיד רעב ישראל פּאָקשא-נער און אין, פּאָקשאן, זיין קאַרעספּאָנדענט, דער קלענערער עושר, רעב חיים שוין פּאָלטישענער. מיינט נישט, אז דאָס איז א וואָדעווילישער וויץ, חלילה. אזוי איז עס געווען באמת.

שטעלט אייך איצט פאַר א טאָג פון חודש ניסן ת'ר, דער אָנהוב פונעם יידישן יאָרהונדערט 5600 פונעם וועלט-באשעף און דאָס יאָר 1840 לויט זייער צייטרעכענונג. ישראל פּאָקשאנער זיצט אין זיין ווייכער, לעדערנער פּאָטער-שטול פון זיין הימישער קאנטאָרע, אין זיין דירה, וואָס געפינט זיך עק הויפט-גאס פון פּאָלטיטשען. ער טראָגט זיין געבלימטן כאלאט, די טערקישע, געשטיקטע שמעק-שיך, די מעשטעס, ווי מע רופט זיי הי, און א שווארץ קאפל אויף זיינע ברוינע האָר. ער האָט גאָרוואָס אָפּגעשריבן א בריוו קיין פּאָקשאן, אָפּגעווישט

די גוט צוגעשניטענע גענדזענע פערדער, באשיט מיט דינעם זאמד דאָס באש-
ריבענע פאפיר, כדי אויסצוטרוקענען די טינט און איצט באטראכט ער מיט
פארגעניגן זיין פארציטע חתימה "ישראל רב אברהם זצ"ל המכונה פאָק-
שאנער".

פאראיאָרן, אויפן לייפסקער יאריד האָט זיין קונה איזראעל רויכווערגער
אים געפרעגט ווי קומט עס, וואָס ער הייסט פאָקשאנער, ווען ער וווינט אין
פאָלטישעזן; האָט ער אים דערציילט וועגן זיין אָפּשטאם און מישפּחה. עס
איז נישט קיין סוד מעגט איר עס וויסן.

ווען קיר'ה, עסטרייך, האט פארכאפט בוקאווינע אין יאָר 1775 האָט דער
טאטע פון ישראל פאָקשאנער, אברהם, נישט געוואָלט בלייבן אונטער עסטרייך
און ער איז, ווי אנדערע בוקאווינער יידן, אריבערגעקומען קיין מאָלדעווע. דער
פריץ פונעם דאָרף שאָלדענעשט האָט גערופן יידן גרינדן א שטאָט אויף זיין אי-
מעניע. שפעטער האָט מען דעם א נאָמען געגעבן פאָלטישעזן. נאָך א שטיק
צייט האָט ר'אברהם צעוויקלט שיינע געשעפטן און זיך ארויסגעצויגן קיין פאָק-
שאן, פון וואנעט מע האָט בעסער געקאנט פירן די געשעפטן סיי מיט מאָל-
דעווע, סיי מיט וואָלעכיי. טאקע דאָרט, אין פאָקשאן, איז ישראל געבוירן גע-
וואָרן אין די ערשטע טעג פונעם נייעם יאָרהונדערט "זייערן". איך בין צווישן
די ערשטע מענער פונעם היינטיקן יאָרהונדערט "פלעגט ישראל פאָקשאנער
זאָגן מיט א שמייכל.

אין תוך האָט ישראל פאָקשאנער אָפּגעהויבן די הלכה, אָבער ער האט נישט
געטראָגן קיין קאפטן, נאָר א שלוסראָק, מעשה האלב, "דייטש", אן אייראָפּעישן
הארטן קראגן מיט א שניפּס, פיינע לעדערנע שיד, אויסלענדישע. ער איז
פאָרט א פאָרער אויפן לייפציקער יאריד, ווו מע קומט זיך צונויף מיט מענ-
טשן פון א גאנצער וועלט. דערפאר רעדט ער אביסל דייטש און ער שרייבט
עס אויך מיט יידישע אותיות. אָבער, ווי פארנומען ער זאָל גיט זיין מיט גע-
שעפטן וועט ער קיינמאָל נישט גיין שלאָפן ביז ער וועט נישט אריינקוקן אין
א ספר, כאָטש אין "חוק" ווו מע כאפט א שטיקל תנ"ך, א ברעקל גמרא, א-
פילו א טראָפן זוהר. וואָס צו נאָט, איז צו נאָט, און וואָס צו לייט, איז צו לייט!
דאָס בערדל איז אונטערגעשוירן, דעם קליינעם טלית-קטן זעט מען נישט ארויס.
אָבער דער שבתדיקער טלית איז באפוצט מיט א זילבערנער עטרה. ער וויל
זיין חשוב ביי לייטן. און לייטן כאטייט ביי אים, יאסער באנקירן, בוקארעש-
טער "פרענקעזן", ספרדים!, לעמבעריקער משכילישע סוחרים, ווינער קאָמיסי-
אָנארן, לייפציקער אנגראָסיסטן און... יונגע מאָלדעווישע פריצים, וואָס פירן
זיך אייראָפּעיש און זיי שמעקן מיט פאריזער אידעען...

זיצט ער ביים שרייבטיש און די געדאנקען בלאַנדזען ארום די מיסחרים זיינע. שרייבט ער קיין פאָקשאַן און באפעלמט, מע זאָל נישט ווארטן ביז די דאָרפסלייט וועלן קומען ברענגען די האָזענע פעלעכלעך אין שטאָט, נאָר מע זאָל פאָרן אין די דערפער און אויפקויפן וויפל עס לאָזט זיך, עטלעכע אָדער עטלעכע טויז צי מער. פאר ווינטערדיקע מעג מען צאָלן בעסערע פרייזן איידער פאר מערצאָווע.

ער האלט פארמאכט די אויגן און ער זעט ווי דאָס רעדל דרייט זיך. די קליי-נע אויפקויפער גייען איבער די דערפער און זיי נעמען אפילו איין פעלעכל אױך פאר גרעסערע פארטייעס גיבן זיי צעטלען און דער פארקויפער פאָרט נעמען געלט ביי היים שײן אין פאָקשאַן; קויפט וואָס ער באדארף אין היימס קלייט. אין פאָקשאַן ווערן די פעלעכלעך אויססאָרטירט, פארפאקט און אָפגעשיקט איבער דער גרענעץ, די קאָנטימאנץ, קיין בראַשאַוו. פון דאָרט פירן אייגענע מענטשן די סחורה קיין ווין אָדער קיין לייפציק. און וואָס עס באטייט דער לייפציקער יאָריר פאר פעלץ-סחורה, דארף איך אייך נישט דערציילן. רומענישע סחורה איז נאָלד און מע צאָלט פאר איר נאָלד. פאָרט טאקע ר'שראל קיין לייפציק, אליין פארקויפן זיינע סחורת, איינקויפן אלערליי שטאָפן, זיידנס, ציטנס, פלז-שנס, לייװנט, שפיץ, פאסמאנטעריי, קנעפ און קליידער פארטיקע לויט דער מאָדע. ער באשטעלט אױך צוקער, מיזרח-פירות, טייערן בוימל. אין לאַנד פאר-קויפט ער די סחורה צו לאַחודימניקעס אפילו אויף באָרג. ס'איז א שטיקל רי-זיקע דערביי, אָבער, דאָס רעדל דרייט זיך. מע דארף נאָר אכטונג געבן, אז דאָס ראָד זאָל זיך נישט דרייען ליידיק, אָדער נאָר אויף צוריק.

ישראל פאָקשאַנער, צומאָל בשותפות מיט זיין ברודער בערל, פירט אסך געשעפטן: הייזער, בראַנפברענערייען, געלט לייען, פאכטעריי און, ברוך-השם, דער סך-הכל איז אין פאָריקן יאָר געווען „נישט צו פארזינדיקן“... ישראל פאָקשאַנער פילט אן אינעדלעכע רו און בלייבט פארטראכט. די דינסט ברענגט אריין א טאץ: שווארצע קאווע, רויזן-שערבעט, קאלט וואסער; זי שמעלט אױעק די טאץ און גייט ארויס אויף די שפיץ-פינגער. ער נעניסט פון כל טוב און אין קאָפ דרייען זיך בילדער פון היים שיינס לעצטן בריוו.

די מעשה איז אזוי: ישראל און זיין ברודער לייב האָבן אין פאָקשאַן עט-לעכע געוועלעבן, א ירושה פאר אן אלטן חוב. קיין „פאפירן“ דערויף האָבן זיי נישט. און די קוויטן פארן חוב זענען אױך נישט קיין זייער קלאָרע. האָט זי געיאױעט א מין יורש פונעם ניפטר און זינט עטלעכע יאָר דילט מען זיך מיט אים. ענדלעך וויל ער איינגיין אויף פארנלייכן זיך. קומט ער אָן קיין פאָקשאַן אומגעריכט. איז שײן נישטאָ הי. גייט ער שלאָפן צו א שוחט, וואַלגערט

זיך דאָרט עטלעכע טעג. שלאָפּט אויף דער ערד און איז אינגאנצן דעמאָ-
דאליזירט... ישראל נעמט ווידער לייגענען שיינס בריוו, ער האָט שוין צוויי
מאָל געלעזן און ער קוויט זיך מיט יענעמס אויפטו. היים שוין באשרייבט זיין
באגעעניש מיטן מאָנער: "... איך בין ארויסגעגאנגען איז דער גאס, האָב איך
מיך באגעגנט מיט אים, האָב איך אים געגעבן א ברייטן שלום עליכם בפנים י-
פות און ער האָט פאר כעס אָנגעהויבן... צו וויינען. איך האָב אים תיכף גע-
זאָגט: „שא, שטיף!“ אים אָנגענומען ביי דער האנט און אים אריינגעפירט
צו מיר אין שטוב. איך האָב אים תיכף געשאפן קאווע און אים געפרעגט ווו
ער שטייט איין. האָט ער מיר געזאָגט, אז ביים שוחט. האָב איך אים געזאָגט:
„מעלותו קען נישט איינשטיין ביי אזא אָרעמאן. ביי מיר וועט איר איינשטיין.
און וועגן אונדזער געשעפט זאָלט איר נישט זאָרען. עס וועט שוין זיין רעכט.“
איך האָב אים געגעבן גוט צו עסן צו טרינקען, אים שוין אויסגעבעט און אים
אזוי געהאלטן אויף קעסט עטלעכע טעג ביז דער מענטש איז צו זיך געקומען.
דערמיט וואָס איך האָב אים אזוי שוין געהאלטן די גאנצע צייט, האָט ער נישט
געקאָגט דערניין וואָס מײן מיין איז. אזוי ארום האָבן מיר געהאט גענוג צייט
כדי מיט אים צו קומען צו א פארגלייך... עס וועט נישט זיין גענוג קיין 10 בוי-
גנס פאפיר אויך צו באשרייבן אלע טענות, מאָגעכצער, שאלות ותשובות און
די וויכוחים, וואָס איך האָב געהאט מיט אים. אבי אלדינגס איז ארויס צום
גוטן... טאָמער איז ער אריין אין כעס, האָב איך אים גענומען אויף א גלעזל
זוין (און איר ווייסט וואָס א גלעזל באטייט אין אזא שטאָט פון וויינען ווי
פאָקשאן) און אלץ איז שטיף געוואָרן...”

פאָקשאנער ענטפערט שיינען, אז ער זאָל דעם יידישן שטר אריינשיקן
צו איבערזעצן אויף רומעניש צו יוסף שריינער, א גוטער קענער, און דערנאָך
באשטעטיקן דעם דאָקומענט אין טריבונאל. זיכער איז זיכער. אָפגעשריבן,
אָפגעטרוקנט דעם בריוו, פארבייגט ער אים ווי א פראָשעק כינין און פאר-
זיגלט אים מיט טריפּוואקס. דערנאָך גייט ער ארויס אין זיין גערטנרל הינטער
דער שטוב שעפן אביסל פרישע לופט איידער ער גייט אין שיל צו מינחה-מע-
דיב, אביסל זיך אָפרוען פון די געשעפטן...

... ווייל אויפדערנאכט וועט ער איבערקוקן דעם רייסטער פון חובות און
צוגרייטן די באשטעלונגען, וואָס מע דארף מאכן אויך „קייסער“, און מאָרגן
איז א טאָג ווי יעדן פאר פסח; אביסל אינזיגען האָבן די שטאָט מוז מען
אויך. סיי צוליב דער מיצווה און סיי צוליב דעם ביסל כבוד. מע איז דאָך
נישט מער ווי א זינדיקער מענטש...

א פיעסע ווערט געבוירן

מע זאל געווען זאגן דעם יאסער באנקיר י. מ. פינקעלשטיין צוריק מיט 120 יאָר, אז מע וועט אים היינט האַלטן פארן אָנהייבער פון דער יידישער ליטעראַטור אין רומעניע, וואָלט ער עס געווען אויפגעמען ווי אַ ביז ווונדער ווי קומט אַ באַנקיר צו ליטעראַטור! און אויב שוין יאָ שרייבן, איז מען דאָך אַ משכיל, און אויפגעקערטער, איז, שרייבט מען דייטש, ווי מע האָט געלערנט אין היימישן גאליצישן בראָד, אָדער לשון קודש, ווי עס פאסט פאר אַ וויל-קענער. ווער וועט דען גיין שרייבן אויפן לשון פונעם המון? אמת, ער, דער באַנקיר, רעדט טאקע יידיש מיט די סוחרים, מיט די חלפנים, די געלדוועקס-לערס, מיט די וואַכעדיקע יידן, אָבער מיט זיינסגלייכן איז תמיד גערעדט דייטש-מעריש אויב גישט קיין „ריין דייטש“. דער רב איז ביי זיי א „ראבינער“, דער חזן, א „פאַרבעטער“, מאסלינגעס זענען „אַליווען“, פאַפשויעס זענען „מאים“ און התונה, „האַכצייט“. אפילו אַ שיל איז א „בעטהויז“, ביז עס וועט ווערן א טעמפל.

און דאָך האָט עס פינקעלשטיין מער גישט אויסגעהאלטן. אַ שוין ביסל יאָרן האָט ער פארבראכט אין גאלאץ און אין יאס, זיך צוגעקומט צו דעם שטייגער, זיך צוגעהערט צום לשון פון מאָלדעווישע יידן, באַטראכט זייערע העוויות, זיך פארטראכט וועגן זייערע ענינים, האָט זיך אין אים אָנגעזאמלט אַ וועלט מיט בילדער און געדאנקען, מיט געשטאלטן און אקציעס וועלכע רייסן זיך צו דער ליכטיקער שיין פון פאפיר, וועלכע מאַנען אַ תיקון. דערצו וויל ער עפעס טון פאר די יאסער סוחרים, זיי בילדן, אויסלייטישן... ווילט איר דאָך אוודאי וויסן, ווער איז ער, דער ישעיה מאיר פינקעל-שטיין?

ער איז אַ בראָדער. ווען ער איז געבוירן געוואָרן, אין יאָר 1806, איז שוין די שטאָט געווען באַקאנט מיט איר האַנדל און השכלה. דער טאטע האָט

אים געלערנט ביי מלמדים תורה און גמרא, שפעטער דייטש און בוכהאלטעריי. אין שטאָט האָט ער זיך „אָנגעשמעקט“ מיט געטע און שילער, מיט משה מענ-דעלסאָן און זייער גלייכן. ער האָט געארבעט אין פּאָטערס קאנטארע ביז צען יאָר נאָך דער חתונה. דעמאָלט האָט אים א שוועסטערקינד, יוליוס מענדעל, ארויסגערופן קיין גאלאץ. מיט דער באַרימטער רומענישער האַונגשטאָט האָט ער געפירט געלט-געשעפטן פון לאַנג. איז ער געוואָרן א שותף צום באַנק-געשעפט און אין עטלעכע יאָר ארום איז זייער באַנק געווען צווישן די „סאָ-לידסטע“ אין גאלאץ.

די גאלאצער באַנקירן און אויפגעקלערטע סוחרים און בוכהאלטערס זע-נען געווען א מין „איינאָפּעישע“ קאָלאָניע מיט זייער מאָדערנערער קליידונג, לשון און אויפפירעכץ. דער פּרייסישער קאָנסול בירגענבאָך פלעגט זיי בא-זאָרן מיט ביכער און צייטשריפטן, מיט מאָדע-בלעטער און פּליאַטקעס פון ווינער און בערלינגער מיסחר-וועלט. קיין טעמפל דערוועגט מען זיך נישט אויפ-צושטעלן, אָבער סיווי איז די היגע קהילה נישט קיין פרומפּאנאטישע און די כלארליי סוחרים, בעלי מלאכות, האַוון-ארבעטער, באַאמטע, מעקלערס און בוכהאלטערס געהערן צו אלערליי שטאַמען: רומענער, אַרמענער, יידן, גרעקן, איטאַליענער, סלאַוון, טערקן און דאָס גיט דער שטאָט א באַזונדערן חן.

נאָך די געשעענישן פון 1848 האָט פינקעלשטיין געוואָלט זיין גענטער צו בראָך און צו ווין. די קינדער זענען אונטערגעוואקסן און זיך דאָרט געלער-נט און אויסגעוואקסן „אי צו נאָט, אי צו לייט“. האָט ער זיך אריבערגעצויגן קיין יאס. אין די צען יאָר, זינט ער וווינט הי, האָט ער געהאַט געשעפטן מיט די היגע לייפסקער יידן הי-געבוירענע אָדער אריבערגעקומענע פון רוסלאַנד, גא-ליציע, כמעט אלע פרום-חסידישע, די מאָלדעווישע, פּראָסטערע אָבער ערלע-כערע, צווישן די אנדערע, אייניקע „געריבענע“ יונגען, מער פרום-פּאנאטיש, איידער לייטיש. דער משכיל פינקעלשטיין האָט נישט ליב די חסי-דים מיט זייער מנושמער אמונה און אלט-פרענקישע השגות וועגן נדן, יהוה, לערנען און האַנדלען. ער קען נישט באַנעמען זייער בלינדקייט צו דער גייער צייט; ער פּאַרשטייט אָבער זייער היימישן, מאָלדעווישן נוסח, זייער איינגע-וואָרצלטיקייט און די תמימות פון זייער שטייגער...

א ווינטער-נאַכט פונעם אָנהייב יאָר 1858. אינדרויסן איז א מסוכנע זא-ווערובע, א „זשיקאָל“, ווי היגע יידן רופן עס, דער שניי פאַרשיט וועגן און שטייגן. פינקעלשטיין זיצט אין זיין קאַבינעט אויפן „פּרעזישן מאַרק“, נישט ווייט פונעם פירשטלעכן פּאַלאַץ; דער ברייטער אויוון, וואָס מע רופט דאָ „סאָ-בע“ פאַרשפּרייט א ליבע וואַרעם, און ער פאַרנעסט אין דעם בייזן דרויסן, ער

איז אריבער די פופציקער און ער דערפילט צומאָל דעם „הבל הבלים“ פונעם געשעפטלעכן טומל. ער דערמאָנט זיך אין זיינע יוגנטלעכע חלומות פון אויפ-קלערונג, אין די האנטגעשריעבענע פיעסן ווי „רעב העניך“, „לייכטזין און פרעמעליי“, „שפעטער „סערקעלע“. די מחברים געדענקט ער נישט. סיי ווי איז זייער כוונה אויפצוקלערן דאָס פאָלק און נישט קיין שרייבעריי. קיינער פון זיי חלומט נישט, אז זיין פיעסע זאָל אמאָל געשפילט ווערן. פון וועמען? פון די אָרעמע פורים-שפילער? פון א דייטשישער טרופעל? מע שרייבט טעא-טער, ווייל עס איז לעבעדיקער און עס וועט ניכער דערגיין צום עולם.

דערפאר וועט ער טאקע אויך אָנשרייבן אזא פיעסע. מילא, דער פראַכ-טער עולם וועט רעדן אויף זיין פראַסטן יידישן לשון, אָבער די אויפגעקלערטע מענטשן אין דער פיעסע, ער רופט זיי שוין אָן, דער בוכהאלטער, פליגל און דאָס דינסט־מידל, אסתר, ביידע בראַדער יחסנים, וועלן רעדן דייטש. זינט חדשים פילט ער, ווי עס קאָכט אין אים א וועלט, די פארשוניגען מאָנען אים, ער זאָל זיי אוועקלייגן אויפן פאפיר, ער זאָל זיי צעוויקלען אין אקטן, סצע-נעס, דיאלאָגן, האַנדלונגען, ער זאָל אין זיי אריינטון א שם המפורש.

זיצט ער ביים שרייבטייש, א בויגן פאפיר פאר זיך, און די פען נעמט לויפן איבערן פאפיר ער לייגט אוועק, א טיטל „מאָנדריש אָדער קאראקטער-בילדער דער יאסער קויפמאנשאפט אים יארע 1858, פאָסע אין דריי אקטען, פאָן... פאָן...“ גו, וואָס פאר א בכבודיקער באַנקיר, א משכיל, וועט אונטערשרייבן מיט זיין אייגענעם נאָמען א פיעסע אויף יידיש וועגן יאסער יידישע סוחרים, א סאטירע אויף זיי? ניין, מע דארף צוטראַכטן א באהאלטענעם נאָמען, מיט א רמז... ווו נעמט מען א פסעוודאָנים מיט אן אַנצוהערעניש? ער בלייבט מיט דער פען אין דער לופטן, טראַכט, טראַכט ביז ער דערטראַכט זיך; ער וועט אונטער שרייבן ישעיה נטמאן. די אקציע וועט זיך אָפּשפילן טאקע אין יאס אין דעם שווערן ווינטער 1857—1858, ווען עס האָט זיך געפילט א שווערע קריזע אין דער סוחרישער וועלט.

איצט שרייבט ער אויף די פארשוניגען. נומער איינס: חיים שמואל אלטער לייבל פייגעס. דער ייד מיט יתרום נעמען, איז א מאָלדעווישער ייד, א פראַם-טער, אן ערלעכער, וואָס איז שטאַליץ אויף זיין הי-געבוירנקייט: „א וואָלע-כישער ייד, וואָס ער זאָגט, מעג מען דערויף שטעלן“. און ווייטער וועלן קומען זיין ווייב שפּרינגע, זיין טאָכטער שיינצע, זיין זון אלטער. אין אלטערן איז פארליבט דאָס אויפגעקלערטע דינסט-מידל אסתר, און די אקציע אין דער פיעסע וועט האָבן דעם צוועק די חופּה אלטער-אסתר. דער הויפט-מאָ-טאָר וועט זיין דער בוכהאלטער פליגל; עס וועלן מיטשפילן. ווילנדיק, נישט

וויילנדיק שלמה פאָניע, שמואליק פוילישער, חיהלע, זיין ווייב, פערעלע, זיין טאכטער און „צוויי יידן מיט שטריימלעך, וואָס גייען נאָך א גרבה“ און „זעקס בעלפערלעך וואָס מאכן דעם פורים-שפיל“.

די פיעסע וועט ווי א פארם דעמאסקירן ישראלטאנישע פרומאקעס, בא-האלטענע בעלי-עבירהניקעס, מגושמע פירעכצער.

פינקעלשטיין שרייבט מיט אן ערנסטער מיגע, עלעהיי ער שטעלט אויס א וועקסל, אָבער פון צייט צו צייט טוט ער א שמייכל אָדער ער צעלאכט זיך, ווען ער ברענגט א זאפטיק ווערטל אָדער א וויציקע סצענע; ער האָט א פארנע-ניגן פון זיך, פונעם זאפטיקן לשון, וואָס פליסט פון זיין פען און ער פאר-געסט, אז ער זינדיקט לגבי „האָבדוויטש“.

שבת צו נאכטס האָט ער פארבעטן צו זיך זיין משכילישן קרייז באקאנ-טע און פאר זיי פאָרגעלייענט די פיעסע. מע האָט געלאכט, אויסגעלאכט און גראטולירט. איינער צוויי האָבן זי גענומען צום איבערשרייבן...

נו, און ווייטער וואָס? ווייטער?

נאָך עטלעכע יאָר איז פינקעלשטיין געבליבן אן אלמן. האָט ער גענומען שטארק בענקען נאָך די קינדער, וועלכע האָבן שוין געווינט אין בערלין און נעפירט איינגעגעשעפטן. אין יאָר 1862 האָט ער ליקווידירט זיין קאנטאָרע אין יאס און ארויסגעפאָרן צו די קינדער. און מערקווערדיק, גראָד דאָרט, אין דער דייטשישער הויפטשטאָט, האָט ער זיך פארבענגט נאָכן יידיש לשון פון בראָד און פון יאס און אָנגעשריבן אנטי חסידישע סאטירעס, וואָס ער האָט אָפגע-דרוקט אין דעם יידישן בלאַט „קול מבשר“.

מיינט איר, אז איר זענט שוין פארטיק, איז ניין. ער האָט נאָך אָנגעשריבן צוויי קאָמעדיעס, אָבער אלע זענען זיי פארבליבן נישט געדרוקט. היי-מישע משכילים האָבן זיי אָפגעשריבן און אזוי זענען זיי צו אונדז דערגאנ-גען. טרעפט זיך אָבער אזא מעשה. זעקס יאָר נאָך פינקעלשטיינס אָפלאַכן, אין יאָר 1876, באווייזט זיך אין דער בוקארעשטער יידישער צייטונג „היועץ“ א פעליטאָן „דער פוילישער, דער רוסישער און דער וואָלעבישער, א נאָריש-קייט אין דריי אקטן פון י. ב. ל. איר פארשטייט שוין אליין, אז דאָס איז טאקע דער „מאָנדריש“ פינקעלשטיינס. איצט קומט אָבער דאָס שייגע. די פיעסע האָט מען אָנגעהויבן דרוקן, ווען דער הויפט-רעדאקטער איז נישט געווען אין בוקארעש-טעט צוריקגעקומען פונעם וועג האָט ער דערזען די צוויי אָפגעדרוקטע אקטן, זיך דערשראָקן פאר זיינע חסידישע לייענערס און מער נישט געוואָלט דרוקן דעם דריטן אקט. וויאזוי-זשע דרייט מען זיך ארויס? טאקע מיט אן איינפאל פון א פארם. ער שרייבט אזוי צו די ליבע לייענערס. אין צווייטן אקט איז ווינטער, און

די העלרן פון דער פיעסע האָבן זיך פארקילט און זיי זענען שווער קראנק.
מוז מען זיי לאָזן א שטיק, צייט זיי זאָלן זיך אויסהיילן.

זיי האָבן זיך אָבער מער נישט אויסגעהיילט.

פינקעלשטיין האָט אָבער נישט געהאט קיין רו אין קבר. איז ער מיר גע-
קומען צו חלום און מיך געבעטן איך זאָל אַנשרייבן דעם אמת וועגן זיין
„מאָנדריש“ האָב איך אים געפאָלגט און אייך דערלאנגט די מעשה, וויאזוי א
פיעסע ווערט געבוירן.

א הייליקע ארבעט

וון, ווו אָבער הי, אין מאָלדעווע און וואָלעכיי איז א מוכר ספרימניק נישט קיין אָרעמאן, דער עיקר אויב ער האַלט א קלייט אויפן אייבערמארק און ער ברענגט קאסטנס ספרים פון פוילן, רוסלאַנד, עסטרייך, טערקיי. דער אריינ-פיר-אָפּאַץ איז נישט קיין גרויסער און קיין צענזור איז נישטאָ ביז 1830, ווען קיסעלעף פירט זי איין. ווייל, קאָמיר זיך נישט נארן, אפילו דער פראַסמסטער ייד, דער לעצטער רענדאר, קען נישט אויסקומען אָן א סידור, אָן א מחזור, א טייטש-חומש, א הגדה, א תחנונה, א לוח. אנדערע מאַגען ספרימלעך אויף לשון-קודש און עברי-טייטש, אנדערע קויפן גמרות, זוהר, שולחן ערוך. הכלל, ספרים איז א געשעפט און לוחות, א פרנסה.

דער לוח איז אן אוצר. אין אים געפינט מען אלע טעג פון א גאנץ יאָר און אלץ וועגן יידישקייט; דערצו וועגן לעבן, ידיעות וועגן וועטער, אמאָל א לידל, א ווייז, א צעטל יארדן און נאָך, מיט איין וואָרט, א כל בו...

אזוי טראכט זיך ישכר באַגען, א ייד, וואָס איז דאָ נישט לאנג געקומען פון לעמבעריק און מיטגעבראכט אביסל יידישע שריפט פון א קליינער דרוקעריי, ווו, ער האָט דאָרט געהאט א שטיקל שותפות, א פרעס צום דרוקן קאָן מען דאָ מאַכן ביי יעדן סטאָלער, אויב מע ווייזט אים א מוסטער, און אזא מוסטער קאָן מען נעמען אין דער דרוקעריי פון דער מיטראָפאָליע, און זעצן און דרוקן קען ער, ישכר באַגען, אויך אביסל. נו, און אויסזעצן א לוח איז, אין תוך, די צווייטע קונץ פון פּעדערן-פּליקן.

ישכר באהאלט נישט זיינע געדאנקען פאר זיך; ער האַלט זיך אן עצה מיטן ווייב. ער גייט אריבער צו הערש גאָלדשמיר, א זייער געראָטענער מיינ-סטער, וואָס ארבעט אויס שיינע זאכן פון זיַלבער און אפילו גאָלד און איז נישט קיין אָרעמאן. ר'הערש הערט אויס מיט קאָפּ יענעמס פלאַן צו דרוקן א לוח טאקע דאָ אין יאָס, פאר די יידן פון מאָלדעווע און וואָלעכיי. ער ווייסט, וואָס

מע זאגט, אז א לוח איז א קליין דין ביכעלע, קאן מען עס גרינג אריבערפע-
קלען די גרענעץ און פארקויפן ביליק, אז מענטשן זענען צוגעוויינט צו א
געוויסן לוח און זיי ווילן נישט קויפן קיין אנדערן.

הערש באַגען האָט א פארטיקן ענטפער; דער לוח, וואָס ער וויל מאַכן,
וועט האָבן מעלות, וואָס אנדערע האָבן נישט. ער וועט ברענגען א צעמל
פון אלע יאָרדים פון מאָלדעווע און וואָלעכיי און בוקאווינע און זיבנ-
בערגן און אפילו פון נאליציע. ער וועט ברענגען מעשיות פון צדיקים, וואָס
די הינע חסידישע יידן האָבן אזוי ליב, און אפילו א בילד, ווי דוד המלך שפי-
לט פאר שאולן, ער האָט מיטגעבראכט עטלעכע האָלץ-שניטן פון אז אלטער
הגדה... אויב מע נעמט אים פאר א שותף, וועט ער אליין אויסזעצן דעם
לוח און אים אַפּדרוקן. -גוט, גוט, מאכט הערש, אָבער איידער מע דרוקט א לוח,
מוז מען אים פריער צוגויפּשטעלן און דאָס קאָן נישט יעדער איינער, מעג ער
זיין אפילו א רב צו א שוחט; א לוח איז נישט קיין בענטשערל, וואָס מע קען
נאָכדרוקן פון א פריערדיקן דרוק. א לוח מוז זיין יעדעס יאָר א נייער און א
גוטער; ווייל טאָמער כאַפט זיך, חלילה, אריין א פעלער, איז פארפאלן, דער-
לינגט מען דאָס גאנצע געלד און דעם גוטן נאָמען אויף תמיד.

— איך בין נישט אזוי גאָריש, ווי איך זע אויס, וויצלט זיך ישכר, איך
האָב געטראכט צו דעם. מיר האָבן דאָ אין יאָס א פרומען שוחט, א ייד א קע-
נער אין אויסרעכענען די צייט פארן לוח. ער האָט מיר געוויזן, אז ער האָט
א פארטיקן לוח פארן קומענדיקן יאָר און ער וויל אים אַפּדרוקן. איר קענט
אים. דאָס איז פינחס שוחט פונעם מתים-געסל, דאָרט אקעגן זוואַלעווער בית-
מידריש.

— גייט ברענגט צו מיר פינחס שוחט, וועלן מיר איבערשמועסן דאָס
געשעפט.

פינחס שוחט איז א ייד, א מטופל מיט קינדער און יעדע פארע פרנסה,
יעדער גראַשן הכנסה איז א נס מן השמים. ווי נאָר ישכר האָט אים גערופן צו
הערש גאָלדשמיר, האָט ער גענומען דעם פארטיקן לוח, די פאָר ספרים לויט
וועלכע ער רעכנט אויס די צייטן לויטן יידישן דין און געגאנגען צום גאָלד-
שמיר. דאָרט האָט מען גענטער ארומגעשמועסט דעם ענין. ער האָט זיי געזאָגט
אז ער האָט אלטע לוחות, פון וועלכע מע קאָן נאָשן א גלייכווערטל, סגילה
א נס. הכלל, דאָס שותפות איז געוואָרן. דער שוחט גיט דעם לוח, הערש, דאָס
ביסל קאפיטאל, ישכר וועט זעצן און דרוקן. מע וועט פארקויפן די לוחות דו-
רך שמישים פון שילן, מלמדים פון חדרים פון פאקטורענערס און אפילו דורך
מוכר ספרים, אין די קלענערע שטעט; מע וועט זיי מיטגעבן דאָרפּגנייערס, מע

וועט פארטיק ווערן מיטן דרוקן נאך איידער עס קומען אן די פרעמדע לוחות-
דערווייץ אבער מוז דאס געשעפט בלייבן א סוד.

און באמת, תיבה נאך ראש חודש תמוז האָט זיך באוויזן דער „לוח על שנת
תקצ"ד, דאָס באטייט פון סעפטעמבער 1833 ביז סעפטעמבער 1834. אין לוח האָט
מען געפונען די קריסטלעכע הגאות לויטן רומענישן, אַרטאָדאָקסישן נוסח:
(ס'פינטו דומיטרו) אָדער (ספינטו געאַרנע, ניטל קראטשון), קייסער, גרינע
הנא (רוסאלי), בלאגאוועשטשעניע, פאראסקיווע, יאָן און, אנדערע, כדי דער
סוהר און דער בעל-מלאכה זאָלן קענען אָנגרייטן פארן פויער די נייטיקע סחו-
רות. די סוחרים האָבן זיך געקוויקט מיטן צעטל יארידן און מע האָט
געלייענט מיט איבעראשונג דעם אָנזאָג; "על ידי הנגיד ר' צבי הירש
נאָלדשמיד ור' ישכר באַגען. צונויפגעשטעלט פון ר' פינחס שו"ב דפה יאס." "
מע האָט די לוחות צעכאפט ווי מצה-וואסער און די דריי שותפים האָבן
געהאט ריווח. א קאָנקורענט האָט זיי פארמערט, אז זיי האָבן געדרוקט אן צעג-
זור. האָט מען א שמיר געטאָן דעם צענזאָר, דער משומד מיהי וויטלימעסקו,
דער געוועזענער מלמד חיים ניימאן, האָט ער געגעבן א הכשר לאחר המעשה
און מע האָט דעם ענין פארגלעט.

געזען אז לוחות און דרוקעריי איז א גוט געשעפט, האָבן די פני פון יא-
סער מהילה א טראכט געטטאָן: פארוואָס דרוקן לוחות? פארוואָס נישט ספרים?
יעדעס יאָר שיקט מען ארויס פון מאָלדעווע און וואָלעכיי אסך נאָלדענע רענד-
לעך כדי צו באצאָלן די ספרים, פארוואָס זאָל מען זיי נישט אַפּדרוקן הי?
האָט מען צונויפגעשטעלט א לאנגע כמשה צו דער וויסטעריע און צום
מיניסטער פון אינערלעכע ענינים און עס הייבן אונטערגעשריבן זעכציק נבאים
פון שילן, סטאראסטעס פון צעכן, רייכע סוחרים און בעלי מלאכות. מע האָט
אָנגעוויזן וויפיל נאָלד עס פליסט ארויס קיין אויסלאנד. בעסער וואָלט געווען
הי צו דרוקן, וואָלט מען באשעפטיקט ארבעטער, געשפּאַרט נאָלד, געשאפן א
דרוקעריי; עריפט, זעצערס, איינבינדערס, קונים זענען דאָ. איי, טאָמער טרא-
כט מען, אז מע וועט דערלייגן דאָס געלט פון דעם אריינפאַר-אַפּצאָל, וועט מען עס
פארדינען פונעם אריינברענגען פאפיר און פארב, פון די ארבעטער, פון יעדן
ספר און מע וועט פארשפּאַרן שמוגלעריי. אויף „כשרות" וועט אכטונג געבן
דער צענזאָר.

דעם ערשטן דעצעמבער 1833 האָט מען באקומען די דערלויבעניש פאר
דער דרוקעריי און יעדער האָט זיך געפרייט: די נגידים אויפן ריווח, די ארבע-
טער און איינבינדערס-עס וועט זיין פרנסה, די לומדים-מע וועט קענען אָנש-
רייבן חיבורים און זיי אַפּדרוקן הי, די קונים-מע וועט האָבן וואָלוועלער די ספרים

גו, קיין נמרות און חמשים האָט מען דערווייל נישט געבראכט, אָבער די אלער-
 ליי געבעט-ספרים, מוסר-ביכלעך, עברי-טייטש פארן המון, דאָס יאָ.
 איז אָבער ווידער די אלטע מעשה. די מוכר ספרים, וואָס האָבן געמאכט
 פרנסה פון אריינפירן ספרים מכל המינים, האָבן געליטן שאָדן. האָט מען „אָנ-
 געקלאָפּט“ אין יענע טירן, וווּ מע דארף און... די דרוקעריי איז נישט געוואָרן.
 שטילערהייט האָט מען אָבער אָפגעדרוקט לוחות, אָנגעגעבן אן אנדערע שטאַט
 פארן דרוק-אַרט, אָדער פארשוויגן, ווי אין יאָר 1838. ווער עס האָט געדרוקט, קאָן
 איך נישט זאָגן; איך וויל קיינעם נישט פארמסרן. איינס איז אָבער קלאָר, אז
 דרוקעריי איז אי א גוט געשעפט, אי א מיצווה.
 האָט זיך אין יאָר 1839 פארטראכט דער רומענעישער שרייבער, אויפקלע-
 דער און עסקן געאַרע אסאקי און ער האָט אין יאָס ארויסגעגעבן די ערשטע
 מאָדערווישע צייטונג „אלבינא“, די בין און טאקע אזוי אָנגערופן זיין דרוקעריי.
 נאָך מער, ער האָט באקומען א מאָנאָפאָל אויף דרוקעריי פאר 15 יאָר צייט.
 די יאסער פני האָבן געזען, אז דרוקן איז א געשעפט האָבן זיי, דריי
 יאָר שפעטער, זיך איבערגעשמועסט מיט אסאקין און ער איז מסכים געווען,
 מע זאָל דרוקן מיט יידישע אותיות אין זיין דרוקעריי און אונטער דעם נאָמען
 פון „אלבינא“. האָט מען זיך צוגויפגענומען אינדערהיים ביי זעליג צימאנד,
 אז אָנגעזעענער סוחר און א פרנס אין דער יאסער קהלה. ווי געוויינטלעך קומט
 מען זיך צוגויר וועגן אן ערנסטן ענין שבת צו נאכט, „שפעסינאכט“, זאָגט
 מען הי, נאָך הברלה. צימאנד האָט פארבעטן א צווייטן קהלסמאן, דעם באנ-
 קיר און חלפן יהודא לייב וועקסלער, דעם קענער אין דרוק-ענינים ישראל אברהם
 סענאל, דער שוואַגער פונעם לייפסקער סוחר נאָמע וואסערמאן, וועלכע זענען
 טאקע געקומען.
 פערל צימאנד, די אשת חייל, האָט דערלאנגט צום טיש קיכלען מיט בראָג-
 פון, רויוז-שערבעט מיט קאלט וואסער פונעם קעלער און דערנאָך שווארצע
 קאווע. צימאנד האָט דערציילט די געסט וועגן וואָס ער האָט זיי צוגויפגערופן,
 וואָס ער האָט גערעדט מיט אסאקין, און זיי פירגעלייגט זיי זאָלן מאכן שות-
 פות. דערווייל וועט מען אריינלייגן אין געשעפט נאָר צו הונדערט רענדלעך.
 סענאל וועט פאר זיין ארבעט אין דער דרוקעריי באקומען צו 5 רענדלעך א וואָך
 און מע וועט זיין גלייכע שותפים צום פארדינסט. וועקסלער האָט אָנגעשריבן
 דעם אָפמאך פון שותפות און... איצט הייבט זיך אן דאָס שווערע. וואָס הייבט
 מען אן דרוקן? שיקט מען רופן יחיאל שראַגער, דעם נעניטן איינבינדער, מע
 דערציילט אים דעם סוד, מע זאָגט אים צו, אז ביי אים וועט מען איינבינדן
 אלע ספרים, וואָס מע וועט דרוקן און מע האַלט זיך מיט אים אן עצה. שרא-

גער טוט א גלעט זיין שבתדיקן קאפטן, דאָס שטריימל, וואָס ער האָט אין איילעניש פארנעסן אויסצומן און פארבייטן מיט א וואַכעדיק היטל און ער מאכט אזוי; „רבתי, איר מוזט וויסן, אז דער ייד, וואָס קויפט א ספר קומט פריער ווו עס איז געדרוקט, זאלקווא צי טשערנאוויץ, לעמבעריק אָדער נאָר ווילגע, קאַרעץ צי ווארשע... פון יאסער דרוק ווייסט מען נאָך נישט. וועט מען דערווייף קיין היגע סידורים, מחזורים נישט קויפן. ...וואָס זשע זאָלן מיר דרוקן, קימפעטאָרן-בריוולעך? פרעגט ברונזלעך סעגאל.

— דאָס וואָלט אויך נישט געשאדט, ווייץ דער היגער עולם האָלט זייער פון אזעלכע זאכן און פון חסידישע רביים. וואָלט מען געקאנט אָפּדרוקן דעם „שכחי-בעש׳ט“ לפי דעתי איז אָבער בעסער אָנצוהייבן מיט א ספר, מע האָט שוין לאנג נישט געדרוקט. אויב דער המון האָלט פון צדיקים, האַלטן אסך למדנים פון קבלה און מע פרעגט אויף קבלה-ספרים. וואָס וואָלט געווען ווען איר הייבט אָן, אין א גוטער שעה, מיט א קליין ספר פון א צוואנציק זייטלעך? מע רופט עס „אבכת רובל“ דער מחבר איז ר'מכיר, דער רבי פון רשי, זכרוננו לברכה. איז מען מסכים.

— נו, און ווייטער וואָס? פרעגט נאָטע וואסערמאן, מע מאכט דאָך נישט א געשעפט צוליב איין קליין ספר.

— אויף אויסנווייניק איז מיר שווער צו ענטפערן, מאכט שראנער, איך וועל אהיימינין, מיך ארומקוקן און אין א מאָג, צוויי, וועל איך אייך זאָגן מיין עצה.

זונטיק ביינאכט האָט מען זיך ווידער געטראָפן. יחיאל האָט מיטגעבראכט א פעקל ספרים, וואָס ער ווייסט, אז מע מאַנט זיי, האָט מען אויסגעקליבן עט-לעכע, איינגעזאָלט אויפן קאפיטאל, זיך אָנגעווינטשן מזל, הצלחה און גע-זונט, ביי א גלעזל קאָטנאר-וויין און מע איז זיך צעגאנגען. דאָס ערשטע ביכעלע איז זיך גוט צעגאנגען, האָט מען זיך גענומען אי-בערדרוקן דעם „זוהר“, דערווייץ נאָר „בראשית“. מע האָט נישט געדרוקט קיין סך, איז געווען מיט חסד, פארן יאָר 1843 האָט מען זיך ארויסגעשטעלט מיטן קבלה-סידור „שערי ציון“. דער מחבר, ר'נתן נטע האנאווער, איז צוריק מיט קארגע צוויי הונדערט יאָר געווען רב אין יאס, און יאסער יידן האָבן שטאַל-צירט דערמיט, וואָס אזא בארימטער לערנער און מקובל איז געווען זייער רב. האָט מען פריער אָפּגעדרוקט נאָר דעם לשון קודש מעקסט. אָבער פשוטע יידן האָבן געוואָלט פארשטיין, וואָס זיי זאָגן. האָט מען געטראָפן א יונגן למדן, א בחור אברהם, וועלכער האָט איבערגעזעצט אויף יידיש און מע האָט צוליב גע-

טאָן דעם עולם; און דער עולם האָט צוליב געטאָן די דרוקערס און געקויפט דעם „שערי ציון“ און געדאוונט מיט גרויס כוונה פון אים. דער צענזאָר האָט עפרוווט מאכן שוועריקייטן, אָבער אסאָקי האָט געהאט א מיטל קעגן אים; ער האָט אים געגעבן אַנצוהערן, אז מע קאָן נאָך טרעפן א צענזאָר אין יאָס, יענער וועט אויך וועלן פרנסה, איז בעסער אז, ער, וויטלימעסקו זאָל נישט איבערכאפן די מאָס.

האָט מען א גאנץ יאָר געדרוקט תהילים און סליחות און פירקי אָבות מיט אָדער אָן עברי-טייטש, מע האָט אויך געדרוקט נאָר עברי-טייטש, ווי דעם „תר-גום שני“ צו „מגילת אסתר“ און אלע זענען געווען צופרידן, חוץ די גרויסע מוכר ספרימניקעס, וועלכע האָבן א שמיר געטאָן, ווו מע דארף און מע האָט מער נישט געדרוקט מיט יידישע אותיות. עטלעכע יאָר צייט, האָט מען עפעס יאָ געדרוקט בגניבה, אָבער זינט 1856 שוין אויף כשר. דעמאָלט האָט הערש גאָלד-גער אָנגעהויבן זיין דרוקעריי, וואָס האָט אָנגעהאלטן איבער אכציק יאָר. דאָס איז אָבער אן אנדערע מעשה.

קלעזמער'שער יחוס

וואָלף שוחט האָט געהאט א שטוב מיט קינדער, א שוין קול גנינה, ער האָט געקענט שוין אויסכתבן א מיזרח, א שיוויתי, פארן עמוד, א מוסטער פאר א מציבה; ער האָט געגאָסן דריידלעך פון בליי, אויסגעשניטן פענדלעך אויף שימ-חת, אויסגעשניטן פארפּוצונג פון פּאפּיר פאר סוכות, אויסקאליגראפירט א פינקס, איינגעקנופּט ציצית, אויסגעשניצט שילדן פאר מזוזות און ידן פאר דער תורה. אסך מלאכות און ווייניק ברכות. אזוי איז ער אָפּגעקומען א וועלט חתונה געמאכט טעכטער, אויסגעגעבן זין. אָבער פירן צו דער חופּה די מע-זינקע, האָט ער נישט דערלעבט און זי געלאָזט א יתומה פאר דער צייט. אן אַרעמע יתומה אָן נדון, ווער וועט זיך אויף איר אומקוקן? האָט זיך אָפּ-געפונען א יונגעראַמאן א מלמד, א לאַנגער, א דארער, א פּאַרלומטער און א קרענקלעכער. האָט מען אין שטאָט צוגויפּגעמאכט אויף הכנסת-כלה, געלאָזט דעם יונגן מאן עפענען א חדר און, מזל טוב, א חופּה. און אין א יאָר אַרום, טאקע ווידער מזל טוב, א ברית!

האָט מען דעם קינד א נאָמען געגעבן אברהם, נאָכן טאטנס פאָטער, און וואָלף, נאָך דער מאמעס טאטע. דאָס יינגל איז אויגעוואקסן א געציטערטער, א פאַר-חלומטער, א נישט-דאָיקער, א לא יצלח. פלעגן אים די קינדער נאָכשרייען לעמעשקע. ווען ער איז געוואָרן א באַליבטער פידלער און ער איז ארומגע-פאָרן מיט קאָנצערטן איבער אלע רומענישע לענדער, האָט ער אין טראַנסיל-וואניע באַגענט א פאמיליע-נאָמען, געמעש, האָט ער פון דער נון געמאכט א לאַמער, איז געוואָרן פון דעם צוגאָמען א לויב-נאָמען, לעמעש. עס קלינגט פּריציזש און מע פאַרלייקנט נישט די קינדער-יאָרן.

נאָר, לאָמיר נישט לויפן צופיל פאָרויס. דערווייל האַלטן מיר נאָך ביים אָנהייב. דאָס יינגל איז קיין צען יאָר נישט אלט געווען, ווען דער פאָטער האָט אים געלאָזט א יתום און די מאמע זיינע איז געבליבן ווי אויפן וואסער.. עס

זענען אוועק עטלעכע חדשים און אין דעם נישט ווייטן באקוי האָט זיך אָפּגע-
פונען אן אלמן מיט דריי קינדער, א בלעכער, האָט מען איר גערעדט דעם שי-
דוך און זי איז מסכים געווען; איצט הייבט זיך אָן א מעשה. אין שכינות האָט גע-
ווינט א פּאַרל אָן קינדער, ער, א שוסטער, זי א שניידערקע. האָבן זיי אָנגע-
הויבן אריינגעדן אין דער אָרעמער מוטער, זי זאָל דערווייל לאָזן ביי זיי דאָס
יינגל, אויף דער לער זאָל זי זיך ארומקוקן, ווו עס האלט מיט יענעם דריי
קינדער און ווען זי וועט וועלן, וועט זי קענען אָפּנעמען דאָס קינד. באקוי איז
סיווי נישט ווייט, וועט מען פּאַרן צו איר פון צייט צו צייט. זאָל זיך דער שטיי-
פּאַטער צוכיסלעך צוגעוויינען צו אים. די בידנע אלמנה איז מסכים געווען און
זי איז אוועק צו איר גייער באלאעכטעשאפט. דאָס יינגל האָט קודם געבענקט
נאָך איר, אָבער די „מיים מערקע“ האָט אים איינגענומען מיט גוטע רייד און
מיט איר זאָרן פאר אים, איז דאָס יינגל בארואיקט געוואָרן. סוף כל סוף איז
ער אינדערהיים.

אין דער שטיי האָט דאָס פּאַרל געטראכט, אז דאָס יינגל וועט ווערן זייער וויכע-
וואָניק און זיין פאר זיי ווי אן אייגן קינד. האָט מען דאָס יינגל געגעבן לערנען אין
דער תלמיד-תורה; זיין גוט קעפל האָט אויפגעכאפט דאווענען און חומש, אביסל
שרייבן און רעכענען. ווייניקער פלייסיק איז ער געווען ביים לערנען די מלאכה.
אים וואָלט מער געפעלן צו זיין א משורר ביים חזן פונעם שניידערישן שילעכל.
דער קאָפּ איז אים ביי דער זונטיקדיקער האָרע, עק שמאָט ביי די פריילעכע חופות,
אפילו ביים טרויעריקן תהילים-ניגון פון שבת פארנאכט, אָבער נישט ביי דעם
העמערל, דער דראטווע, ביי דער לעדער. שיקט מען אים אָפּטראָגן א שטיקל
ארבעט ווערט ער א מאָל פארפאלן אויף עטלעכע שעה; ער הערט זיך אונטער
די קלעזמערס אין קרעטשמע; קומט ער אהיים, פרעגט מען אים, ווו ער איז גע-
ווען, ענטפערט ער, אז ער האָט זיך פארטשעפעט אין א גרעזל. נישט מיט
גוטן, נישט מיט בייזן קאָן מען פון אים נישט ארויסבאקומען קיין אנדערן
ענטפער.

דעם פּאַרל טוט שוין כאנג די גאנצע מעשה, נאָר ווי קאָן מען דען פאר-
טרייבן א יתום? און חוץ דעם, איז ער א שטיילער, א פּאַלגער, א ציכטיקער.
— וואָס וועט זיין פון דיר? פרעגן די כמו טאטע-מאמע. דו ביסט דאָך
באלד שוין א ברמיצווה. נישט דו טויגסט צו שוסטעריי, נישט דו ווילסט לער-
נען א פאך. זאָג נאָר. אבריהם וואָלף, וואָס ווילסטו ווערן? דאָס יינגל שווייגט.
נאָר ווען יחיאל שוסטער פרעגט אים א צווייט מאָל, וואָס ער טראכט זיך, געמט
זיך דאָס יינגל אָן מיט מוט און זאָגט; „פעטער יחיאל, איך וויל ווערן א קלעז-
מער“.

— א קלעזמער? דו זאָלסט דיך ארומוואַלנערן אין די קרעטשמעס מיט די ציגיינערס, פאַרן אין די דערפער אויף „כאסלערעס“, ווערן א שיכור און וואָס אין דער קאַרט?

— איך האָב ליב דאס פידעלע ווי מיין לעבן און קיין שיכור וועל איך קיין מאָל נישט ווערן, האָט דאָס יינגל פאטעטיש געענטפערט. איך בעט אייך, פעטער יחיאל, גיט מיך אין דער לער צו יאָסל פידלער.

יחיאל טראכט זיך. אז קיין לייטישער בעל-מלאכה וועט שוין פון דעם יינגל סיווי נישט ווערן, זאָל מען אים כאַטש געבן מיט וואָס צו פארדינען א שטיקל ברויט. נעמט ער דאָס יינגל און גייט אריבער צו יאָסלען און באדינגט אים דאָרט אין דער לער. דאָס יינגל הייבט אָן קומען צו יאָסלען, וועלכער ווייזט אים דאָס ביסל, וואָס ער קען און... נאָך א יאָר זאָגט ער צום יינגל:

אברעמעלע, וואָס איך קען, האָב איך דיך שוין אויסגעלערנט. איצטער זאָל דיך נאָט לערנען.“ דאָס יינגל בלייבט אָבער ווייטער אין דער לער, כדי יחיאל מיטן ווייב זאָלן נישט ברויזן ווערן. ער שפילט אויף אן אלט פידעלע. איין מאָל שפילט ער עפעס אויס, אזוינס וואָס דערציטערט יאָסלען און ער פרעגט אים: ווו האָסטו דאָס געהערט, אברהמל?”

— איך האָב עס נישט געהערט ביי קיינעם; עס קומט צו מיר פון זיך. יאָסל הייבט אָן אים מיטצונעמען אויף חתונות און דאָס יינגל הייבט אָן צו פארדינען אן אייגענעם גראַשן. יחיאל קויפט אים א פידעלע ביי אן אלטן ציגיינער און דאָס יינגל איז איבערגליקלעך. ער הערט נישט דעם ניבול פּה, נישט די קריגערייען פון די קלעזמערס, נישט דאָס שיכורן, ווייל ער איז פול מיט געזאנג.

דאָס יינגל וואקסט צוביסלעך אונטער; פון צייט צו צייט שיקט ער דער מו-טער אביסל געלט. ער באצאָלט יחיאלן פאר די קעסט, ער קאָן זיך קויפן קליי-דער, שיד און ער לייגט נאָר אוועק א גראַשן פאר זיין חלום: ער זאָל לערנען נאָטן ביי א קענער. טרעפט זיך אזא מעשה. דער נגיד פונעם שמעטל מאכט חתונה דער מעזינקע, רופט ער ארויס פון באקוי א קאפעליע קלעזמערס. דער אָג-פידער איז געווען א דייטש, וואָס האָט אמאָל געשפילט אין עסטרייך אין א מיליטערישער קאפעלע; האָט ער געקענט נאָטן. די קלעזמער, יידן און ציגיינער האָבן געשפילט ביז צו דער חופה, ביי דער חופה, נאָך דער חופה ביזן אנדערן פארמאָג. צום „דאָבראניטש“ האָט מען געבעטן אברהמלען און ער האָט אויסגעשטפילט זיינעם א ניגון, אז דער דייטש איז געבליבן פארנאפט.

דעם אנדערן טאָג, מע איז זיך אויסגעשלאָפן און אויסגערוט פון דעם שפילן און פונעם טרינקען, האָט דער דייטשישער קאפעלמייסטער גענומען

אויספרענען דאָס יינגל, וואָס און ווער און ווען. דעהערט דעם יינגלס ווונטש צו לערנען נאָטן, מאַכט ער צו אים: „נאָטן קענסטו אויסלערנען ביי מיר און עפעס מער. קום צו מיר אין אָרקעסטער, וועסטו ווערן א „מענטש“. ווען דאָס יינגל האָט זיך דערוואַסט, אז יענער וווינט אין באַקוי, איז ער מסכים געווען צו פאָרן אַהין, צו זיין אין אַ גרעסערער שטאָט, גענטער צו דער מאמען. ער האָט זיך איינגעדונגען ביי איינעם פון די יידישע קלעזמער און גענומען אַרומפאָרן מיט דער קאָפּעליע איבערן קאַנט אויף פּריצישע בעלעד, אזש ביז ראָמאַן און פּאַקשאַן, איבער יידישע שטעט און שטעטלעך, קיין מוינעשט, טירנו-אַקנאַ, אדזשוד און קלענערע מקומות. דעם ליבן שוסטערישן פּאַרל, וואָס האָט אים געהאַלפּן קליינערהייט, פלעגט ער שימן גרוסן און אפילו מתנות.

דער שטיי-פּאַטער האָט זיך קודם געווענקלט, אָבער ווען דאָס יינגל האָט ארויסגענומען עטלעכע טאַלער און באַצאַלט פּאַרויס האָט ער צוגעשטימט, אז דאָס יינגל זאָל וווינען ביי אים אין דעם שטיבל אויפן הויף און די מאמע איז גליקלעך געווען צו האָבן ביי זיך איר גאַלדענעם חתן-בחור.

עס לויפן די יאָרן, א יאָר נאָך א יאָר. אברהם וואָלף לעמעש האָט באַלד זיין חלום צוביסלעך דערלעבט. ער שרייבט נאָטן, ער פירט אָן אַן אייגענע קאַ-פעליע, ער קאַמפּאָנירט איינעם יידישע און רומענישע, ער האָט פרנסה און כבוד. דער דייטש איז שוין פון לאַנג אויף יענער וועלט; זינט מע האָט באַפרייט די צייגיינערס, קאָן מען מאַכן שותפות מיט די בעסטע שפּילערס צווישן זיי. ער אליין שפּילט שוין נייע זאַכן אויך; ווינער וואַלצערס, פּאַלקעס ראָמאַנסן און פּריילעכע פּאַטפורים. מע רייסט זיך איבער אים אויף פּריצישע בעלעד און יידי-שע חתונות. ער איז באַרימט איבער גאַנץ מאָלדעווע. עס האָט אפילו געהאַלטן, אז ער זאָל שפּילן אויף אַ באַל פאַר קוזאַ וואָדאַן, דעם לאַנד-פירשט, איז אויס-געבראַכן אזאַ זאווערוכע, אז מע איז קוים אהיימעקומען לעבעדיק פונעם מיטן וועג.

ער וווינט שוין פון לאַנג נישט ביי דער מאמען; ער האָט אָנגעטאָן אַ תע-נוג דעם שטיי-פּאַטער און געשפּילט אויף דער חתונה פון דער מעזינקע. די מאמע וויל דערלעבן אייניקלעך אָבער האָבן חתונה איז פאַר אים אַ שווערער ענין; יענע מיידלעך, וואָס געפּעלן אים, ווילן נישט חתונה האָבן מיט אַ „קלעז-מער“ און וועמען ער געפּעלט, געפּעלט יענע אים נישט. עס איז אַ ויתרוצו צווישן זיין דעהויבענער נשמה און זיין נידעריקן קלעזמערשישן מצב... לעמעש דערמאָנט זיך אין זיינע אייגענע שווערע קינדער-יאָרן און ער זוכט אויס אַן אָרעם טאַלענטירט יינגל און ער נעמט אים דערוויילע אין דער לער. עס איז אַ יתום פון אַ קלעזמער, אַ טאַפּלער יתום, צאָלט ער פאַר אים

קעסט און לערנט אים; און אז דאָס יינגל ווייזט זיך ארויס פאר א כלי און ער וואקסט אביסל אונטער, נעמט ער אים פאר א זון און ניט אים זיין נאָמען: לעמעש.

בנימין לעמעש האָט דעם נאָמען נישט פארשעמט. פארקערט, ער איז גע-
וואָרן א שם-טוב און אויב א יונגער קלעזמער האָט געוואָלט אויסנעמען, האָט
ער זיך רעקלאַמירט אלס לעמעש. קיין פאמיליע נעמען זענען נאָך דעמאָלט
נישט געווען אַבליגאטאָריש אין מאָלדעווע, האָט יעדער זיך געקאָנט אַנרופן
זוי ער וויל. דערפאר האָט מען אין אַרקעסטער פונעם רומענישן נאציאָנאַל
טאעטער געקאָנט טרעפן אלס ערשטע און צווייטע פידל בנימין און י. לעמעש.
מיט בנימין לעמעשן האָט מען זיך באַרימט. אין א היגן מזוי איז פא-
ראן אן אַפיש פון טרעשנאוויץ, אין יאָר 1871: דער באַרימטער אַקטיאָר מא-
טיי מילאָק מעלדעט, אז זיינע ספּעקטאַקלען ווערן באַגלייט פון „ב. לעמעש
מיט זיין אַרקעסטער; זיי שפּילן האָרעם און אווערטורן. ער פאַרליינט נישט
זיין יידישקייט און ער זאָגט זיך אָפּ צו שפּילן אין א אַנטי-יידישער פּיע-
סע, כאָטש זי שטאַמט פון א גרויסן שרייבער.

די לעמעשעס זענען פאַרברידערט מיטן רומענישן און יידישן פאָלקס-ני-
גון. איינער פון זיי וועט אַרומפאַרן איבער אלע לענדער, ווו עס לעבן רומענער,
און ער וועט האָבן אויסצושטיין צרות פון דער צאָרישער אַכראַנע צוליב זיי-
נע דאָינעס און האָרעס.

נאָלדפאַדען וועט אין די לעמעשעס געפונען געטרייע מיטאַרבעטער. זע-
ליג איציק וועט פאַרפאַסן א נאָלדפאַדען-מאַרש און זיין זון וועט אָט דעם
מאַרש אויפשפּילן אין בוקאַרעשט אין יאָר 1887. מען האָט געשפּילט אין יידישן
און אין רומענישן טעאַטער, מע האָט געשפּילט אויף בעלער און אויף התו-
נות. די לעמעשעס און זייערסגלייכן האָבן געפּילט, אז אין זייערע אָדערן פּליסט
נישט נאָר בלוט, נאָר מוזיק אויך. זעליג יצחק האָט קאָמפּאָנירט מוזיק
פאַר תּפּלות און זיי אויסגעשפּילט אויפן פּידל; און דער עולם האָט גענאַפט
און אַרויס פון די כלים פאַר התּפּעלות. זעליג איציקס זון, מילן, האָט געוויינט
אין יאם אין קלעזמער-געסל, ווען ער פּלעג זיך דאָ אויפהאַלטן. מע דערציילט
זועגן אים, אז ווען עס איז אַראָפּגעקומען אהער עפעס אן איטאַליענישע
אַפּערעטן-טרופּע און מע האָט אים גערופן שפּילן, האָט ער עמלעכע שעה פאַר
דער פּאַרשטעלונג איבערגעקוקט די פאַרטיטור און... אלץ איז געאַנגען ווי
א פּידעלע און פאַרכיישופּט דעם עולם.

דורות נייען, דורות קומען; א וועלט מיט לעמעשעס פּילט אָן די וועלט,
די וועלט פון מוזיק: לעמעש, לעמעשען, לעמעשעסקאָ און לעמעשיאַנאָ, פּיר

לערם און אָפּערן-זינגערס אין רומעניע, אין עסטרייך, אין פאריז און אין א-
מעריקע. דער קלעזמער־ישער יחוס האָט איינגענומען די וועלט.
פאר אונדזערע אויגן שטייען אָבער ווי לעבעדיקע יענע פשוטע קלעזמער,
וואָס האָבן פארברידערט יידישע און רומענישע גנינה, פויערישע און שטעטל-
דיקע און האָבן זיי צענויפגענאַסן און איין ליד פון פרייד און דעהויבונג,
אזויווי דוד המלך.

יאסער קהלס-לייט 1859

עם איז גוט באקאנט, אז ביז ארום 1860 איז די יידישע קהילה פון רו-מעניע געווען דער צענטער נישט נאָר פונעם רעליגיעזן לעבן; דער גרעסטער טייל דערציערישער, געזעלשאפטלעכער, פיסקאלישער, טיילווייז יורידישער און עקאָנאָמישער ארבעט, ווי אויך סאָציאלע הילף איז גענאנגען דורך דער קהילה. איר טעטיקייט דעקט אין א גרויסער מאָס אלע געביטן פונעם לעבן פון דער יידישער באפעלקערונג. דאָס וויילן א קהילה-אָנפירונג איז א וויכטיקער ענין. דער פראָטאָקאָל פון קהילה-וואלן אין יאָר 1859, דאָס יאָר ווען עס האָבן זיך פאראייניקט אין איין מלוכה די צוויי רומענישע לענדער מאָלדע-ווע און וואָלעכיי (מונטעניע), ברענגט אויך ידיעות וועגן יידישע צעכן אין שטאָט. די קומענדיקע יאָרן האָבן געבראכט א גרינטלעכע ענדערונג אין די באציונגען צווישן מלוכה-אפאראט און קהילה-אָרגאניזאציע. נישט תמיד האָט די יידישע באפעלקערונג געקאָנט צופאסן איר קהילה-אָרגאניזאציע צו דער מאָדערניזאציע פונעם לעבן אין רומעניע; דערווייל אָבער האָט נאָך די אָרטי-קע מאכט די השגחה איבער קהל און העלפט דער קהילה-אָנפירונג אָנצופירן מיט דער יידישער באפעלקערונג, איז טאקע אינטערעסאנט צו זען וויאזוי די וואלן זענען זיך פארלאָפן.

א יידישע באפעלקערונג איז געווען אין יאָר שוין אין 14-טן י'ה וועגן אן אָרגאניזירטער קהילה ווייסן מיר זיכער אין 16-טן י'ה; פון 1666 האָבן מיר א פירשטלעכן דיפלאָם וועגן ראבינאט, יידישן צעך, שטייערן, בית-דין וכדומה. נאָכן איינפירן דעם „אָרגאנישן רעגולאמענט“ אין 1831, האָט די אלטע סיסטעם געזאָלט גרינטלעך פארענדערט ווערן. צוליב פיסקאלישע, אדמיניס-טראטיווע, עקאָנאָמישע סיבות איז דער אלטער שטייגער ווייטער גענאנגען און די יאסער קהילה האָט דורכגעמאכט ראנגלענישן צוליב פינאנציעלע שוועריקייטן, ארויסגערופן דורכן אוועקנעמען די אלטע סיסטעם פון איינמאָנען די שטייערן

פון יידן דורך דער טאקסע; דערצו זענען צוגעקומען די עוולות פון די נגידים, וואָס האָבן אָנגעפירט די קהילה און אלגעמיינע עקאָנאָמישע פּראָבלעמען. די „עפיטראַפֿיע“, אָנפירונג, פון דער קהילה, וואָס מע האָט געוויילט אין יאָר 1850, האָט דעמיסיאָנירט אין יאָר 1853. די קומענדיקע 6 יאָר זענען פול מיט מחלוקת און רייסענישן. דעם 11טן אפריל האָט זיך די יידישע באַפעלקערונג געווענדט מיט אַ בקשה צום דעמאָקראַטישן לאַנדפירשט אלעקסאַנדרו יאַן קוזאַ; זיי ווייזן אָן, אַז 25.000 יידן קרעכצן אונטערן יאָך פון אַ קליקע נגידים, תקיפּים זועלכע פרעסן אויף די הכנסה פון צען טויזנט רענדלעך אַ יאָר; זיי גיבן נישט אָפּ קיין דין והשבון און זיי לאָזן נישט ווילן אַ נייע אָנפירונג לויטן געזעץ פונעם לאַנד. זיי טוען דאָס, ווייל זיי ווייסן, אַז זיי וועלן מער נישט קאָנען באַ-דאַבעווען דעם המון.

אין יאָר 1855 האָט די רעגירונג באַשטימט אַז די אָנפירונג זאָל געוויילט זוערן נישט דורך דעלעגאַטן פון די בתי מדרשים, נאָר דורך דעלעגאַטן פון די יידישע עקאָנאָמישע צעכן. דער פּראָטאָקאָל פונעם פערטן יאנואר 1863 איז ענלעך צום פּאַריזן.

„מיר, די אונטערנעשריבענע „סטאַראַסטעס“ און חברה-לייט פון אלע יידי-שע צעכן פון יאַס, וועלכע זענען זיך צונויפגעקומען היינט אין דעם בנין פון דער יידישער קהילה, כדי ווידער צו באַשטימען די פּולמאַטן, וואָס מיר האָבן גע-געבן די דעלעגאַטן (אָנפירער) דעם 24סטן דעצעמבער 1862, דערקלערן דערמיט, אַז מיר באַפּולמעכטיקן די הערן: מיכאַל אַידיאָוויטש, יעקב לייב ווייזער, בני-מין שוואַרצפּעלד, מ. גלאַסבערג, שמעלקע גאַלדענטאַל, חיים גאַלדענבערג, - חיים מרדכי דניאַל, אַיציק זילבערמאַן, יוסף הערצענבערג, מ. י. אַרענטשיין, מ. האַלצ-מאַן, י. מ. טישלער, מ. שפּיער, א. בן יוסף, ש. גאַלדענבערג, פרוים בעד בעד-קאָוויטש, אַז זיי זאָלן, לויט זייער אַיינזען, באַשטימען פאַרוואַלטערס פאַרן שפּיטאַל און פאַר די שולעס, זיי זאָלן זייער ערנסט אַכטונג געבן, אַז די דער-מאַנטע אַינסטימוציעס זאָלן גוט זיין פאַרזאָרגט, כדי זיי זאָלן קאָנען דערפּולן דעם צוועק פון זייער גרינדונג... זיי וועלן אָפּנעמען יערלעך אַ דין והשבון פון די פאַרוואַלטערס; זיי וועלן שאַפן די נויטיקע געלט-מיטלען פאַר אַט די מוסדות דורכן באַשטימען אַ „טאַקסע“ אויף פאַרשיידענע זאַכן, לויט זייער אַיינזען, זיי וועלן זיין אונדזערע פּאַרשטייער פאַר די מאַכט-אַרגאַנען, נאָר אין באַזונדערע פאַלן וועלן זיי צונויפירופן אַן אַסיפה פון אלע סטאַראַסטעס (ראַשי חברים) מיט צוויי חברים פון יערן צעך כדי זיך צו באַראַטן און צו באַשטימען אין אַיינעם דער רומענישער פּראָטאָקאָל איז דאַמירט 14 יאנואר 1863 און ער טראָגט אַ צונאָב „קיין שום הוספה צו דער פּלייש-טאַקסע מאָר נישט ווערן באַשטימט

אן דער הסכמה פון די אָנפירערס פון צעכן. ווייטער שרייבט מען, אז די דע- לענאטן שטעלן פאָר די נאנצע קהילה, היות זיי זענען אויסגעוויילט פון אלע שיכטן באפעלקערונג. די 21 דעלעגאטן נעמען אן באשלוסן מיט א מערהייט פון צוויי דריטל שטימען.

אויף דער זיצונג פונעם פערטן יאנואר זענען בייגעווען פאָרשטייערס פון די ווייטערדיקע צעכן: אלטווארג-הענדלער, מעלערס, (צימער-מאָלערס), בייגל- בעקערס, פון א צעך, וואָס מע קען נישט דעשיפירן זיין זינגל, בעלי-עגלות, היטל-און קוטשמע-מאכערס (וועלכער עקזיסטירט זינט סוף 18 טן י'ה), קאָט- לערס זענען אין איינעם מיט שירעם-מאכערס, קרעטשמערס, רימערס און זאָטל-מא- כערס, שוסטערס, סטאָלערס, קצבים, קלעזמערס, קאפעליטש-מאכערס, בא- קאלייניקעס, לייפסקערס, אויפקויפער, חלפנים, שניידערס, „טאבלעצירער“, (טא- פעצירערס), באָדנערס.

די דעלעגאטן זענען באשטעטיקט געוועאָרן אין דער אָנפירנדיקער זיצונג פונעם 24 סטן דעצעמבער 1863, ווען 5 פני, וואָס די רעגירונג האָט באשטימט, האָבן אָנגענומען די פאָרשטייערס פון די צעכן „... בכדי עם זאָל הערשן שלום ושלווה אין דער קהילה“, אייניקע מיטגלידער פונעם נייעם קאָמיטעט זענען באקאנטע עסקנים. למשל, בנימין שווארצעלד (1822–1896), דער פאָטער פון די באקאנטע היסטאָריקער משה (1857–1943), אליהו (1855–1915) און ווילהעלם (1857–1894), איז א באקאנטער משכיל, שולע-טוער, העברעישער פובליציסט. דער באנקיר חיים מרדכי דניאל איז דער זון און יורש פונעם וויל- באקאנטן באנקיר און שתדלן מיכאל דניאל. הערש נאָלדנער איז א באקאנ- טער דרוקער.

נאכן יאָר 1866 גייט די קהילה-פארוואלטונג דורך א שווערע קריזע סיי צוליב דעם, וואָס די מאכט איז מער נישט אינטערעסירט אין אירע פריערדיקע פונקציעס, סיי צוליב אינערלעכע רייסערייען און קאָנפליקטן, אייניקע מיט א בולטן סאָציאלן כאראקטער. די פארבעסערטע סיסטעם וואָלן, וואָס איז אויפגעקומען אין יאָר 1859 האָט נישט געקאָנט נובר זיין די שוועריקייטן און די קהילה-אָרגאניזאציע פון רומעניע וועט אין די קומענדיקע יאָרצענדליק דורכמאכן שווערע ניסיונות. דער אויפקום פון אנדערע קאָמיטעטן פאר שולעס, לערנען, קעגנזייטיקע הילף, נאציאָנאלע און סאָציאלע באוועגונגען וועלן פאר- קלענערן דעם באנקראַט פון דער קהילה-אָרגאניזאציע, וועלכע וועט ערשט נאָך דער ערשטער וועלט-מילחמה באקומען א נייעם יורדישן סטאטוס. נאָך אזוי ווייט ווילן מיר נישט פארגיין.

פורים-פאלקלאך פון רומעניע

דער יידישע פאלקלאך פון רומעניע, דער עיקר פון מאַלדעווע, מאראמו-רעש, בוקאווינע איז א רייכער און א פארשיידנארטיקער. פורים-לידער און פורים-שפילן באהאנדלען נישט נאָר די אייגנטלעכע פורים-טעמאטיק, לויט דער מגילה און מידרשים, ווי אלע אחשוורוש אסתר און מרדכי-שפילן, נאָר אנדערע ביבלישע טעמאטיק אויך, למשל, יציאת מצרים, מכירת יוסף, אָט אשטיינער, אין יאָר 1923 האָב איך געזען אין יאם א „יציאת מצרים“-שפיל אויסגעפירט פון איין פערזאָן, וואָס האָט אינטערפרעטירט אלע פארשויגען, בייטנדיק דאָס קול. דאָס איז געווען אן עלטערער, גרוי-בערדיקער ייד, וואָס האָט איבער זיינע קליידער אָנגעטאָן א פארמעך און געפירט א קעסטל מיט ליימ, שטרוי און... שטיקלעך גלאָז. דאָס איז געווען דער רעמוויזיט צו אלע סצענעס און פארשויגען; משה רבינו, אהרון הכהן, יידן, פרעה, מצריים; מיט דער האנט האָט ער געקנייטן „ציגל“ פאר פיתום און רעמסס, צוגעגעלט מיט גלאָז און רעציטירט און געזונגען גוטע צען מינוט. און אפילו צוגעטאנצט. מע האָט אים שוין באַלוינט, ווייל מע האָט אים גוט געקענט. אַנב זענען די צושויער געווען יידישע בעלי-מלאכות: באַדנער, שוסטער, שניידער פון דער יאסער „רויטער בריק“.

א פראגמענט פון א „מכירת יוסף“, שפיל האָב איך אין יאָר 1959 אויפגענו-מען ביים דעמאָליטון בן-שבעים - בן-שמונים נאטאן גרינבערג, וואָס געדענקט די שפיל פון די קינדער-יאָרן אין יאם; ... אוי וויי, אוי וויי, / אין הימל איז גע-וואָרן א געשריי / דער קטיגור האָט שטרענג געשריגן / און אלע מלאכים האָבן געשוויגן / אויך גאָט האָט געטראכט / וואָס זיינע קינדער האָבן דאָרט געמאכט, אויך אויף דער ערד איז געוואָרן א גערודער, / זיי האָבן נאָרנישט געוואַלט וויסן זיינע אייגענע ברידער / וויאזוי זיי האָבן דעם אַלטן פאָטער יעמב דאָס הארץ ארויסגעריסן. / נאָר גענוג: היינט איז פורים / לאַמיר טאנצן, זינגען און זיין

פרוילעך, / דער שיינער יוסף איז געוואָרן שני למלך. / ראובן זאָגט צו יוספּן:
„דו האָסט א זידן יאנקל; / א כתונת פסים, יוסף. דו ווייסט, וואָס עס פאסט;
פּס ים“ מאכט: פּוטיפר, סריסים, מדינים. / יידן, עס איז דאָ א ליד דערפון /
איך קען זי זינגען.

יוסף (זינגט): ווען נח האָט געמאכט די תיבה... / אהיים, אהיים, עס איז
שוין צייט צו גיין, ...שטארבן שטארבט איעדער איינער...

איך האָב א חשד, אז דאָס ליד איז אָנגעשריבן פונעם ברחן ליפּעלע רודיק,
סוף פאָריקן יאָרהונדערט. ער האָט געלעבט אין באקוי, ווו עס געפינט זיך זיין
קבר. אין באקוי האָב איך אויפגעשריבן א פורים-ליד, אין יאָר 1947 פון א
66 יעריקער פרוי רבקה צאפו.

ווי נאָך די פורים-שפּילער קומען אריין אין שטוב, טרעט פאָר דער לוי-
פער, א מין קאמפּער פון מאָליערישע פארסן, געירשנטע פון דער איטאליע-
נישער „קאָמעדיא דעל ארטע“, און ער זינגט: א גוטן פורים, א גוטן פורים,
מיינע ליבע לייט! איר ווייסט נישט, וואָס פורים באטייט? / פורים באטייט: מייזן
געלט אָרעמע לייט... / קום איך אריין צו שפּרינגען / מיט מיינע פיסעלעך בלויז /
הייב איך אָן צו שפּרינגען / דער דלות איז נאָך גרויס. / ברכו נפשי, באצאָלט מיר
מיינע חובות / לאָזט מיך נישט שטיין / איך דארף ווייטער גיין. / א גוטן פורים,
אלע אַיך / ווו איך גיי, פאל איך, / די באָרד איז מיר לאנג, / דאָס ווייב איז
מיר קראנק, / ווייל זיך מיר נישט איבערקערן, / לאָז זי מיר געשענקעט ווערן. /
א גוטן פורים!

מע דארף נאָך א בלעטער טון זאמלונגען פון פאָלקלאָר, וועט מען זען
אז אזא שפּיל איז געווען מיט הונדערטער יאָרן צוריק אין אנדערע איינפאַכישע
קהילות, ווייל דורות רופן זיך איבער אין יידישער טראַדיציע.

אין בוקאווינע איז געווען א פורים-שפּיל „הוצולקע“, לויט די הוצולן,
סלאַוויזירטע רומענער פון די בערג. די שפּילער האָבן געטראָגן הוצולישע קליי-
דער און געזונגען האַלב רוטעניש, האַלב יידיש. מע האָט געטאנצט הוצולישע
טענען, אזא שפּיל האָט זיך געענדיקט מיט אן ארויסרוף פונעם „אַנפירער“:
אידן, אידן נא הולאנקע / א, יא, סקרעפּקי הראיו / לידער קאזשוט שאַ יא כלאַ-
פעץ / א יא זשינקו מאיו.

די יידישע איבערזעצונג איז נישט קיין געטרייע, דערפאר אָבער א יידיש-
לעכע: ניי איך מיר אין שענג אריין / שפּיל איך אויפן פידל / מענטשן מיינען
לביין גוי / דערווייל בין איך א ייד!

לאָמיר נישט פארגעסן, אז די פורים-שפּילער האָבן מיטגעהאט קלעזמער,
נישט דווקא יידישע; חוץ יידישע, פלעגן די שפּילער טאנצן אויך אַרטיקע פאָלקס-

טעניץ, למשל מאַלדעווישע. דער פורים איז געווען אן אמתער קארנאוואל,
להבריל, און ער האָט אריינגעבראכט אסך פרייד אין געפלאַגטן לעבן פון יידי-
שע מענטשן. צווישן בידע וועלט-מילחמות האָט אזא קינסטלער ווי י. שטערנ-
בערג צי א. שטיינבארג אקטואליזירט די פורים-שפיל, דורך נייע, במקום טרא-
דיציאָנאלע, סאטירישע, אָפט לאַקאלע מאַמענטן. די טראדיציע איז אויפ-
געהיט און ממשך געוואָרן. דור הילך ודור-בא...

דערצייל אויף רומעניש, איך זאל אויך פארשטיין

„דערצייל אויף רומעניש, איך זאל אויך פארשטיין“ איז נישט קיין רעפליק פון א טעאטער-שטיק. דאָס זענען די רייד פון א פּוילישן יידן, א סוחר, וועל-כער האָט זיך געפונען אין א יאסער איינפאָר-הויז אין יאָר 1605. וואָס איז געשען? א רומענישער גלח פון גאלאץ האָט דערציילט, מיסתם אויף איטאליע-ניש, פאַר א יידישן סוחר פון איטאליע, א שרעקלעך געשעעניש. דער גלח האָט דערציילט, אז צוריק מיט א שטיק צייט זענען באנדעם באפאלן גאלאץ. דער פּוילישער ייד האָט נישט פארשטאנען די רייד און געבעטן, מע זאל עס דער-ציילן אויף רומעניש. האָט מען אים צוליב געטאָן און דערציילט ווייטער, אז די מענטשן, וואָס האָבן זיך געפונען אויפן הויכן ברעג פון דער טונע (דוניי, דונארע), זענען אריינגעשפרונגען אין די שיפן, וואָס זענען פאראנקערט אונטן כדי זיך צו ראטעווען. די אָנפאלערס (מאָטערן)? הייראמאקעס? סתם רויבער (? האָבן אָבער געצילט זייערע פּיילן קעגן די מענטשן און דעהרגעט אסך פון זיי. דעם אנדערן טאָג האָט מען ארויסגעצויגן פונעם וואסער די קרבנות, צווישן זיי א געמלהטער. אייניקע האָבן געמיינט, אז דאָס איז א מוסולמאנער. דער גלח האָט אָבער דערקענט דעם טויטן. דאָס איז געווען דער פּוילישער ייד, וועלכער איז איינגעשטאנען ביי אים. דער גלח האָט געהאַלפן באערדן דאָס מת און דאָס ביסל פארמעגן פונעם פארשטאַרבענעם וויל ער אָפ-געבן צו די יודשים. ער פרעגט זיך נאָך כדי צו טרעפן פּוילישע יידן, מיט וועמען מע קאָן איבערשיקן דאָס ביסל אָרעמקייט.

אינמערעסאנט איז דאָ דער פאקט, אז עס איז נישט קיין צופאַל, וואָס פרעמדע סוחרים, וואָס קומען אָפּט קיין רומעניע, קענען די לאַנדשפּרעך און זיי רעדן זי מיט זייערע קנים, מיט די איינוווינער. וועגן יידישע סוחרים פון פּוילן, וואָס האָבן פארשטאנען און גערעדט רומעניש דערוויסן מיר זיך פון אייניקע שאלות ותשובות. ווי באקאנט, פלעגן די רבנים זיך איבערשרייבן, כדי צו דיסקוטירן

אלערליי ענינים, פארבונדן מיטן יידישן דין. דאָס זענען געווען נישט נאָר לומדישע פּראָבלעמען, נאָר אויך ענינים פארבונדענע מיטן עקאָנאָמישן, סאָ-ציאלן, געזעלשאַפּלעכן, שטייגערנישן, שפראַכלעכן און פאמיליע-לעבן. די וויכ-טיקסטע אויספירן פלעגט מען אָפּדרוקן אין ספּעציעלע זאמלונגען, כדי זיי זאָלן דינען ווי א מיין יוריספרודענץ. אינטערעסאנט זענען די שאַלוח וועגן עגונות, וועגן פרויען, וועמעס מענער זענען אומגעקומען און מע וויל דאָס נע-נוי פעסטשטעלן, כדי די פרוי זאָל ווידער חתונה האָבן. דערצו זענען נייטיק גומע, באַגלייבטע עדות, וועלכע דערציילן גענוי, דעטאליש אלע פרטים. אָפט ווערט געבראכט אין אַריגינאל דאָס לשון פונעם עדות. דערפון באקומט מען א ווערטפּולן, עכטן מאטערעיאַל אויך וועגן שפראך-געברויך.

אויך בין געוויס נישט דער איינציער פאָרשער וואָס פרעגט זיך וויאזוי האָבן זיך אויסגעדישע סוחרים, וואָס פלעגן אָפט קומען אין די רומענישע לענדער, איבערגעשמועסט מיט די לאַנד-איינוווינער? מילא, אויב דער קויפער איז געווען דער לאַנדפירשט, די באַיאַרן, צי די גרויסע רומענישע סוחרים, האָט מען זיך געקענט איינפארשטיין אויף סלאוויש, איטאליעניש, גרעקיש, טער-קיש; אָבער מיטן פויער צי מיטן קליינעם שטאַטישן איינוווינער? אייניקע שא-לות ותשובות, נוגע געשעענישן, וואָס זענען פאָרגעקומען אויף רומענישער טערמינאָריע, באווייזן אז די יידישע סוחרים פון פּוילן, צי פון די באַלאַן-לענד-דער האָבן פארשטאנען און גערעדט „וואַלעכיש“, דאָס לשון פון מאַלדעווע, וואַלעכיי און טראַנסילוואַניע; עס קאָן זיין, אז זיי האָבן געקאָנט לייענען און אפשר שרייבן רומעניש, כדי צו וויסן, וואָס עס שטייט אין די אָפּמאכן, וועקס-לען, קוויטונגען, בריוו, וואָס סיי דער סוחר, סיי דער רומענישער קונג אָדער באַרגער האָבן געמוזט פארשטיין. סייזוי ווייסן מיר, אז אייניקע פון אָט די סוחרים האָבן געקענט עטלעכע שפראכן. אין דעם אויבן דערמאנטן פאל איז קלאַר, אז סיי דער פּוילישער, סיי דער איטאליענישער ייד האָבן געקענט רומעניש. מיר האָבן אָבער ידיעות אויך פונעם 15-טן י"ה. אין דער צייט פון שטע-פאן דעם גרויסן, אין דער צווייטער העלפט פונעם 15 טן י"ה, זענען יידישע סוחרים פון סטאַמבול, פון גאַנץ טערקיי, געפאָרן איבער מאַלדעווע קיין פּוילן, געפירט וויין און געבראכט סחורות. די וועגענער האָבן געטריבן מאַל-דעווישע פויערן מיט וועלכע עס איז אויסגעקומען זיך צו פאָרן אין לאַנדגעריכט פון שאַץ. וויאזוי האָט מען געקענט רעדן מיט אזא פּורמאן, אויב נישט אויף זיין רומעניש לשון?

פונעם 16-טן י"ה האָבן מיר גריסן פון וואַלעכיי אין יאָר 1559 קומט א ייד פון ניקאָפּאָלע צו א פויער פון א דאָרף לעבן בומארעש אָפּצומאָנען א

חוב און געווירע ווערן, וואָס עס איז געשען מיט זיין ברודער, דעם געלט- באַרגער. עס וועט זיך ארויסשטעלן, אז דער פּויער האָט דערהרגעט דעם יידן און ער ווערט שטרענג באשטראַפט דורכן לאַנד-פּירשט. אין וואָס פּאר א שפּראַך האָט דער ייד זיך געקאַנט איינפאַרשטיין מיטן פּויער, אויב נישט אויף רומעניש. וואָלט געווען זיין אן איבערזעצער, וואָלט דער טעקסט עס געווען פאַר- צייכנט.

עטלעכע יאָר שפּעטער, אין 1562, וועלן באלקאנישע יידן שמועסן מיט היגע איינוווינער פון א דאָרף אויף דער טונע וועגן א יידן, וואָס טערקן האָבן דערהרגעט און בארויבט. באלקאנישע יידן זענען אָפט געקומען קיין וואָ- לעכיי, געגעבן געלד אויף באַרג צו אַרטיקע איינוווינער, געשריבן „פּאפּירן“, זיך געלָרדן פאַרן געריכט. אויף וואָס פאַר א שפּראַך, אויב נישט אויף רומע- ניש. אורזאיי האָבן נישט אַלע סוחרים פאַרשטאַנען דאָס היגע לשון, אָבער יענע, וואָס פלָעגן אָפט אהערקומען, האָבן געמוזט פאַרשטיין די שפּראַך פון די. אין דעם רבנישן פּראָטאָקאָל ווערט אָפט פאַרשריבן די שפּראַך אויף וועל- כער מע האָט גערעדט. וועגן א לעמבעריקער יידן אייזיק, וואָס איז אומגעקומען אין מאָלדעווע, ווערט באמערקט, אז ער האָט געקענט אסך שפּראַכן. ער איז דערהרגעט געוואָרן לעבן לאַפּושנא, אין באסאַראַביע, ארום 1596.

אין יאָר 1613 האָט א געוויסער שמעון בר יעקב פון פּוילן אזוי דערציילט: „איך בין געוועזן בעיר סאַראַקע. דאָ האָבן מיר גערעדט מיט איינעם וואָלעך פון דען הרוגים, וועגן די, (וואָס) מע האט הורג געוועזן בארץ וואָלעכיי, א צווייטער עדות, ישראל רב שלמה, דערציילט אויך: „איך בין געוועזן צו או- דעווען. דאָ האָב איך געפּרעגט אויף די הרוגים. דאָ האָבן עטלעכע עכום גע- זאָגט, מע האָט זיי געטרענקט (דערטראַנקען י. ק.) און עטלעכע האָבן גע- זאָגט, מע האָט זיי אין וואַלד אומגעבראַכט... „א דריטער, מנחם בר אברהם, גיט איבער (אַלע דריי רעדן אויפן דעמאָלטיקן יידיש): „איך בין געוועזן צו סאָ- דאָקע. דאָ האָב איך באגעגנט אין וואַלד איין וואָלעך פון אוריעו, ער הייסט שטעפּאלעגנו און ער האָט צו מיר גערעדט... „עס איז קלאָר, אז מיט אָט די דומענישע פּויערן האָט מען גערעדט רומעניש. אָט די אַלע פּאַקטן ווערן גע- בראַכט אין די שאַלדן ותשובות פון מהרם לובלין.

וועגן דעם יאָר 1616 דערוויסן מיר זיך, אז א מאָלדעווישע פּויערמע דער- צייילט פאַר א פּוילישן יידן, ווי זי האָט געזען פון א שפּיץ בוים, וויאזוי רוצ- חים האָבן דערהרגעט א יידן פון פּוילן. עס איז קלאָר, אז דער צוהערער האָט גוט פאַרשטאַנען איר דערציילונג ביז אין די קלענסטע דעטאַלן. עס איז כּדאי צו דערמאַנען, אז אין די שאַלדן ותשובות ווערט אָפט אונטערגעשטראַכן די

שפראך פון דעם עדות. למשל, וועגן א געוויסן יוסף בר שמואל, ארום, 1604, זאגט מען בפירוש „ודבר כלשון רוסיא“, ער האָט גערעדט סלאוויש. פון שפעטערע צייטן קאָן מען אויך ברענגען באווייזן אז סוחרים, וועלכע פלעגן אָפט קומען צופאָרן מיין רומעניע האָבן, צוליב פרנסה, געמוזט פאר-שטיין און, אין א געוויסער מאָס רעדן, די שפראך פון די רומענישע לענדער. איינעזעסענע האָבן עם דערגרייכט אין א גרעסערער מאָס, ווייל ווי איז מעגלעך צו פירן מיסחר, צו פראקטיצירן א מלאכה אָן זיך צו קאָנען צונויפרעדן מיטן אָר-טיקן איינוווינער?

עס פארשטייט זיך, אז יידן זענען נישט געווען די איינציקע רייזנדערן וואָס האָבן פארשטאנען און גערעדט רומעניש. איטאליענער, ראנוזאנער, אר-מענער, גרעקן, סלאוון זענען געווען אין דער זעלבער לאגע. וועגן אייניקע זענען דאָ ידיעות. דאָס עקאָנאָמישע לעבן האָט קיינעם נישט געשאנעוועט און מענטשן, וועלכע האָבן איינגעשטעלט זייער לעבן אויף די אומזיכערע וועגן, האָבן זיך נישט געפּוילט אויסצולערנען רומעניש.

מע קען אָנגעמען, אז דער פאקט, וואָס פּוילישע יידן האָבן געהאט צווישן זיך מענטשן, וועלכע האָבן פארשטאנען רומעניש, האָט געשפּילט א געוויסע ראָלע אין 18 טן און 19 טן י"ה, ווען זיי זענען געקומען מיין רומעניע און גע-גרינדעט שטעט, מיטהעלפּנדיק דעם עקאָנאָמישן פראָגרעס פון דעם לאַנד.

היימישע געשטאלטן

יאנקו פעטשעטאר

עס איז באקאנט אז אין אכצנטן און אין ניינצנטן יארהונדערט האָבן יי-דישע גאָלד-און זילבערשמידן, זינגלריצערס, מעש-און קופער-שמידן גע-שפילט א וויכטיקע ראָלע אין דעם בעל-מלאכהשן לעבן פון מאָלדעווע און וואָלע-כיי (מונטעניע). מיר ווייסן פון די יאָרן 1736, 1742, 1763 און 1764 וועגן יידי-שע זילבער-שמידן וועלכע האָבן געארבעט פאר די רומענישע לאַנד-פירשטן און זיי זענען באַפרייט געוואָרן פון שטייערן צוליב זייער מייסטערשאַפט און געטרייקייט. זייער צאָל איז געוואַקסן, אזוי אז אין יאָר 1755, 7 יידישע גאָלד-און זילבערשמידן און אין יאָר 1820 נישט ווייניקער. צווישן זיי צייכנט זיך שפּעטער אויס יאנקו פעטשעטאר, יעקב דער זינגל-שטעכער, ווי ער רופט זיך באַשיידן.

לויט אָפיציעלע ידיעות איז ער געבוירן אין יאָר 1803 און ער האָט טאקע דאָרט אויסגעלערנט די מלאכה. אפשר פון אים שטאַמט דאָס זיל-בערגע חנוכהלעמפל פון מיין זאַמלונג, מיט דער אויפשריפט „געשה בשנת תר"ה, דאָס הייסט סוף 1848 אָדער אָנהייב 1849. אן אנדער חנוכה-לעמפל, וואָס שטאַמט געוויס פון זיין האַנט איז פאראן אין בוקאַרעשט.

מיר באַגעגעבן אָט דעם מיינסטערס נאָמען צום ערשטן מאָל אין יאָר 1820 ווען עס ווערט אָנגעגעבן, אז ער איז א פרייסישער בירגער און אז ער וווינט אין יאָס, אין דעם קוואַרטאַל בראַשטען. שפּעטער איז ער באַקאנט ווי א פיין-מעכאַניקער. ביי אים באַשטעלט די מלוכה אין יאָר 1836 צוויי טויזנט „פיי-נע שטיינער“, געוויכטן, אויף צו וועגן גאָלד-מטבעות. דאָס איז געווען אן איי-דעלע ארבעט. יעדעס געוויכט איז געווען אָפגעשטעמפלט מיטן לאַנד-הערב און מיט א סדר-צאָל, כדי אויסצומידן פעלשונגען. יעקב האָט נישט געארבעט אַליין, נאָר באַשעפטיקט א צאָל ארבעטער, ווייל ער האָט די באַשטעלונג פאָר-טיק געמאַכט אין 16 טעג. א יאָר שפּעטער האָט ער ווידער באַקומען א גרעסערע

באשטעלונג; ער האָט אָבער געמוזט אוועקגעבן א טייל ארבעט צו אנדערע ידי-
שע ארבעטער, וועלכע האָבן נישט געוואָלט צולאָזן קיין מאָנאָפּאָל-שטעלונג,
ווייל זיי זענען אויך געווען געניטע בעלי-מלאכות.

די געוויכטן האָבן געהאט א דיאמעטער פון 15 מילימעטער און זיי האָבן
געהאט אויף איין זייט דעם הערב פונעם לאנדפירשט מיהיי סטורזא, דער בא-
רימטער „רויטער מלך“, א גרויסער געלט-ליבהאָבער. אויף דער אנדערער זייט
איז געווען אויסגעקריצט די אויפשריפט „פרינציפאלט מאָלדאָוועי“ און דאָס
יאָר 1837, מיט אן אָנווייז, אז עס וועגט 65 „זערנעס“ (דעם). אזו דעם האָט
געווייגן 0.0534 גראם. מיט אָט די געוויכטן האָט מען געווייגן עסטרייכישע
און האָלענדישע רענדלעך. דאָס איבערוועגן גאָלד-מטבעות איז געוואָרן א
מוז, ווייל אסך חלפנים פלעגן אָפּפילן די מטבעות, אָדער זיי איינטונגען אין
„קעניגלעך וואסער“, כדי אָפּצופרעסן א טייל גאָלד. די אנדערע יאסער גאָלד-
שמירן האָבן יעקבן נישט פארניגען זיין פרנסה. דער צעך פון (ידישע) מעש-
ארבעטער, בראש מיט אפרים בר יהודא, האָט אין יאָר 1837 אים פארמסרט פאר
דער „וויסערע“ (מלוכה-קאסע) אז יעקב נעמט צו גרויסע פרייזן (15 פארעם
א גאנג) און זיי ביטן אָן ביליקערע פרייזן.

צוויי חדשים שפעטער וועט יעקב אָפּערטירן 2000 „גענג“ צו 5 פארשיידע-
נע געוויכטן פארן פרייז פון 5 פארעם א גאנג; עס איז אָנצונעמען, אז יעקבס
געצייגן און ארבעטס-אָרגאניזאציע איז געווען בעסער ווי זייערע און דערפאר
האָט ער געקאָנט נעמען קלענערע פרייזן. אזוי צו אזוי, יאנקו פעטשעטארו
איז דער שטענדיגער צושטעלער פון אָפּיציעלע געוויכטן. דעם דריטן אָקטאָ-
בער 1847 מאָנט ער ביי דער רעגירונג אן אדערויף כדי צו קאָנען באצאלן די
מאשינען, וואָס ער האָט באשטעלט אין ווין, כדי גיכער און בעסער אויסצו-
פירן די באשטעלונגען. אָנהייב 1848 זענען די מאשינען שוין געווען אין יאם
און ער בעט ביי דער מלוכה די חזקה אלס איינציקער געוויכט-פראָדוצירער.
איינס פון זיינע נייע געוויכטן האָט געווייגן 2 רענדלעך, 130 דעם, און
האָט געהאט א דיאמעטער פון 21 מילימעטער. אויף איין זייט איז געווען אויס-
געקריצט דער נאָמען פונעם „רויטן מלך“, וועלכער האָט געהערשט זינט 14
יאָר. פאָרשער זאָגן, אז זייער געראַטן איז יעקבס א זילבער-געוויכט, וואָס האָט
אויסגעזען עלעהיי מע האָט עס געמאכט אין ווין. א שיינער קאָמפלימענט פאר
א יאסער בעל-מלאכה!

יעקבס קאָמורענטן האָבן נישט גערוט; ער האָט געמוזט ארבעטן אלץ
ביליקער און גיכער. זענען אייניקע „שטיינער“ געווען פלעדרדיק און מע האָט
זיי נישט אָנגענומען. אין יאָר 1851 באקלאָנט ער זיך, אז ער דערלייגט צום

געשעפט און ער פארניגט די גליקן זיינע קאָנמורענטן. דערווייל האָט ער שוין פונג-לאנג זיך געהאט גענומען צו אן אנדער ארבעט, זיגל-שטעכן. די מלוכה האָט באשטימט, אז יעדעס דאָרף, יעדער קלויסטער אָדער שיל, יעדע שטאָט-אָדער דאָרף-פארוואַלטונג, יעדער צעך מוזן האָבן אן אייגענעם זיגל. דאָס גראוירן מעטאלזיגלען איז געוואָרן א גוט געשעפט. יעקב האָט פארמאָגט דינאמישקייט, איניציאטיוו, פיאַנערישקייט, סוחרישן חוש, האָט ער געדונגען ארבעטער און אָנגענומען גרעסערע באשטעלונגען, למשל, אין יאָר 1843, זיגלען פאר אלע קלויסטערס פון מאָלדעווע. פאר אזא זיגל האָט מען גענומען אין יענע צייטן 36 ליי, א היפשער סכום.

יעקב איז געווען א באגאנטער זילבער-שמיד; אין יאס האָט ער פארריכט די זילבער-ארבעט פונעם אָרון מיט דעם געביין פון דער הייליקער פאראסקי-ווע, אן ארבעט, וואָס איז ביז היינט אויפגעהיט אין דער יאסער מיטראָפאָליע. ער האָט אויסגעארבעט חפצים פאר יידישער רעליגיע: חנוכה-לאָמפן, טסן, ידן, קרוינען, הדסלעך וכדומה.

ער האָט זיך נישט באגניגט מיט זיין אייגענער ארבעט, נאָר ער האָט גע-טראכט צו המשך און איבערגעגעבן דאָס פאך דעם זון זיינעם משה. די אויפ-שריפט אויף דער מצובה פונעם אלטן יאסער בית עולם האָט געקלונגען אזוי;... חיים יעקב בר נפתלי הירץ, (נפטר) שושן פורים תרכ"ה (13 מארט 1865). זיין זון משה יהודא שוועפעלבערג איז אויך באקאנט געווען ווי א זילבערשמיד און א גראוירער. ער איז געבוירן אין יאס אין יאָר 1829 און איז געשטאָרבן אין באָטושאן אין יאָר 1907. זיינס אן אייניקל, וועלכער האָט זיך בארימט גע-מאכט אלס רומענישע דיכטערן אונטערן פסעוודאָנים וועראָניקא פאָרומבאקו איז טראגיש אומגעקומען בעתן ערדציטערניש פון מערץ 1977. די קינסטלע-רישע ירושה האָט זיך געצויגן איר גאָלדענע קייט איבער פיר דורות און אפשר מער, ווייל עס איז אָנצונעמען, אז יעקבס פאָטער נפתלי הירץ איז אויך געווען א גאָלדשמיד און דערפאר איז דעם זון גרינג אָנגעקומען דאָס אויסלערנען די מלאכה.

ער איז א שיינער פאָרשטייער פון יידישע פאָלקס-קינסטלער, פלאסטי-קער, אין דעם אמאָליקן רומעניע, וועלכע האָבן זיך איבערגערופן מיט דער רומענישער פאָלקס-שעפּערישקייט.

פון ישראל שטיין צו דאָקטאָר שטעפאן סטינקא

דעם 11-טן יאנואר 1977 איז געוואָרן 80 יאָר זינט ס'איז געשטאַרבן פון טובערקולאָז, איז עלטער פון 32 יאָר דער פיאָנער פון סאָציאלער מעדיצין אין רומעניע, דער געטרייער סאָציאלער קעמפער און טעאָרעטיקער ד'ר שטע-פאן סטינקא. זיין מצבה אויפן ייִדישן בית-עולם אין יאס לייענט זיך אזוי פ. ג. דר. ישראל חיים רב בנימן שטיין ג'י נפ' כ'א שבט תרנ"ז תנצבה. דאָס איז געווען דער 12 טער יאנואר 1897. אויף דער מצבה איז געשריבן אויף רו-מעניש: *Trăiască social-democrația Dr. Ștefan Stîncă.*

זאָל לעבן די סאָציאַל-דעמאָקראַטיע. דר. שטעפאן סטינקא.
לעבן זיין קבר געפינט זיך דער קבר פון זיין פאָצער בנמין (1902—4481) און פון זיין מוטער לאה בת נחום אריה (1848—1907) איינער פון סטינקאס זיידעס, אליין א למדן, האָט אים געזען פאר א דאָקטער, דער צווייטער, א לער-נער, האָט געוואָלט, אז זיין אייניקל זאָל ווערן א רב, וואָס זאָל פירן מענטשן אויפן ריכטיקן וועג. אין א געוויסן זין האָבן ביידע געזיגט. פון אנדערע מישי-פחה-מיטגלידער זענען באקאנט א ברודער משה (מאקס) 1868—1936 שטיין וואָס איז געווען אן אפטייקער און ראש הקהל אין באקוי, א מענטש מיט א געזעלשאפטלעכן חוש און א שוועסטער, א סאָציאַליסטקע: אסתר (ערנעסטינע) שטיין (1870—1900). עס איז פאראן אירם א בילד פון סוף פאָריקן י'ה, וווּ זי האלט לעבן זיך א סאָציאַליסטישע צייטונג פון רומעניע „לומעא נאָוא.“ די עלטערן האָבן געווינט אין יאס, אויף דער גאס באַרבווי און זיי זענען געווען סוחרים. לויט די פאָטאָגראַפיעס, וואָס האָבן זיך אויפגעהיט פון זיי, זעט מען, אז זיי זענען „היינטוועלטיקע“.

ישראל שטיין (דעם נאָמען שטעפאן סטינקא האָט ער אָנגענומען ערשט אין חודש מיי 1886) איז געבוירן אין יאס. דעם 16-טן מיי 1865. אין דער היים און אין חדר (ביז ניין יאָר) האָט ער באקומען א טראַדיציאָנאַלע ייִדישע דערציונג.

ער האָט נוט פארענדיקט א רומענישע פּאָלקס־שולע און 4 קלאַסן אין יאסער „נאַציאָנאַל־ליציי“. אין יאָר 1882 באַקענט ער זיך מיט דער סאַציאַליסטי־שער באַוועגונג און ווערט איינער פון אירע געטרייסטע און ווירקזאַמסטע טו־ער. ער לערנט דריי יאָר מעדיצין אין יאַס, וווּ ער דרוקט אַרטיקלען פון מע־דיצינישער פּאָפּולאַריזאַציע מיט שטאַרקע סאַציאַלע אַקצענטן. אָקטאָבער 1885 ווערט ער אויפגענומען אין פּערטן יאָר מעדיצינישן פּאַסולטעט פון בוקאַרעשט. ער באַקומט דעם טיטל דר. מעדיצין אין יאָר 1890 און ער ווערט באַשטימט פאַר א דאָרפ־דאָקטער אין טיטו. נישט געקוקט אויף דער אָפּגעשטאַנענקייט פון די פּויעריס, אויף די שוועריקייטן וואָס די אָרטיקע אָרגאַנען האָבן אים געמאַכט (א סאַציאַליסט און א ייד!) האָט ער מיט מסירת־נפש געטאָן זיין אַרבעט. דער באַקאַנטער היסטאָריקער נ. יאַרנאַ דערציילט, אז ביי דר. סטינקאַס מוּיט האָבן די פּויעריס געקלונגען אין זייער קלויסטער: א־פּילן שפּעטער האָבן זיי עס געטאָן צו יעדן יאָרצייט. צוליב געזונט האָט ער גע־מוזט אַריבערפאַרן קיין בוקאַרעשט, וווּ ער האָט געאַרבעט ווי אן אויגן־דאָקטער. ער פירט ווייטער זיין סאַציאַליסטישע אַרבעט. זינט דעצעמבער 1887 האָט ער געאַרבעט אין דער צייטשריפט „לומינאַ“ א זשורנאַל פאַר אַיזראַליטיש־רומענישער יונגט דאָרט און אין די בלעטער „דראַפּעלע“, „קאַנטעמפּאַראַ־נול“ א א. האָט ער פאַרעפּנטלעכט סיי פּאָפּולערע מעדיצין, סיי סטודיעס ווי „דיאַלעקטיק אין דער מעדיצין“. שפּעטער האָט ער געאַרבעט אַלס מעדיקער אין מוּינעשט און טירגו־אַקנאַ; און ווידער האָט דער טובערקולאָז אים געצווונגן לען צו קומען קיין יאַס, וווּ ער איז יונג געשטאַרבן. ער איז געווען צווישן די גרינדער פון דער רומענישער אַרבעטער־פּאַרטיי אין יאָר 1893 און דער פּיאָנער פון סאַציאַלער מעדיצין און רומעניע. זיין דאָקטער־דיסערטאַציע „די סאַציאַלע סביבה ווי א גורם פון קראַנקהייט“ לייגט דעם גרונטשטיין פון מאַרק־סיסטישער סאַציאַלער מעדיצין.

צווישן די איבער 100 אַרטיקלען, וואָס ער האָט פאַרעפּנטלעכט אין זיין קורצן לעבן אינטערעסירן אויך יענע וואָס פאַרנעמען זיך מיט יידישע ענינים. לויטן נוסח פון דעמאָלטיקע סאַציאַל־דעמאָקראַטן איז ער אן אָנהענגער פון יידישער אַסימילאַציע, אָבער נישט אויפן חשבון פון מענטשלעכער ווערדע. ער האָט נישט מל געווען זיין איינציק יינגעלע, אָבער ווען דאָס צוויי יעריקע עופלע איז געשטאַרבן, האָט ער עס געלייגט אויפן יידישן בית־עולם ער האָט די אַרטיקלען געזאַמלט אין א באַזונדערער בראַשור“ די יידישע פּראַגע“ (בו־קאַרעשט, 1892) און פּאָלעמיזירט מיט יידישע און מיט אַנטיסעמיטישע קעגן־נער. ער איז קעגן שמד צוליב מאַריערע אָדער גע־אַינטערעסן (1895).

דענקט מען אז אזויגע גרויסע פילאָלאָגן ווי דער געוועזענער תלמיד פון דער ברעסלאויער ראבינער-שולע היימאן טייטין און דער געוועזענער עסקן אליעזער בן משה שיון, שייטער לאזער שיינאענו, האָבן! אויסגעבויטן דאס רענדל" צו-ליב א' פּראָפעסאָר-טיטל, וואָס זיי האָבן, אגב, אויך נישט באקומען, און פון דר אלעקסאנדער וויינבערג, דער פאָטער פונעם בארימטן רומענישן דעגזער טוראָר וויאנו, פילט מען וויפיל מענטשלעכע און יידישע ווערדע עם האָט פארמאָגט אָט דער איבערגעגעבענער אינטערנאַציאָנאַליסט.

די רומענישע ארבעטער-באוועגונג האָט פון תמיד אָן געשעצט דר. סטינג-קאס צושטייער צו דעם סאָציאַלן געדאַנק און באוועגונג אין רומעניע. זיין ערש-טער ביאָגראַפֿי, סאָפֿיא נאדעזשדע, שרייבט וועגן אים אין יאָר 1897, "ער פאר-בלייבט א וויכטיקע געשטאַלט פון דעם רומענישן סאָציאַליזם". ק. דאָבראָדזשע-נו-גערעא, דער בארימטער טעאָרעטיקער פונעם רעמענישן סאָציאַליזם, בא-מערקט, אז סטינגא איז דער ערשטער דענקער, וואָס האָט באמאָגט די וויכ-טיקייט פון סאָציאַלע און עקאָנאָמישע פאקטאָרן אלס גורם פון פיזישע און פסיכישע ליידין.

דאָס סאָציאַליסטישע רומעניע האָט דעם פאָרגייער דר. שמעפאן סטינגא באערט מיטן טיטל פון "אקאדעמיע-מיטגליד, פאָסט מאָרטעם" און איבער-געדרוקט זיין גרונט-סטודיע. צום הונדערסטן געבוירן טאָג זענען דערשינען שטודיעס וועגן אים, עם זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן וויסנשאפטלעכע סימ-פאָזיומס, און זיין געבוירן טאָג איז פארצייכנט אין די יערלעכע אָפּרייכ-קא-קאלענדאַרן.

דער וועג פונעם יאסער יינגל ישראל שטיין צו דער מדרגה פון דר. שמע-פאן סטינגא, א פלאַמיקער טוער, פּיאָנערישער געלערנטער און געטרייער אויפ-טוער איז, ליידער, פריצייטיק איבערגעריסן געוואָרן. זיינע אויפטוען זענען געבליבן און זיי ווירקן אין דער אייביקייט.

א „באַטשאנער פליגל“

וואָלט איך געווען א באַטשאנער געבוירענער, וואָלט איך שטאַלצירט, ווען מע וואָלט מיך אָנגערופן מיטן צונאמען „באַטשאנער פליגל“. אָט דעם צונאָמען האָבן גראָבע יונגען אָדער פרומאמעס געגעבן די משכילים, וואָס אסך פון זיי זענען טאקע געווען אויפגעקלערטע „מידערנאַ“, ווי אייניקע פֿלעגן זאָגן במקום „מאָדערנע“, אָבער גענוג שטרענגע אָפּהיטערס פונעם טראַדיציאָנעלן שטויגער.

טוט נאָר א קוק אויפן בילד פונעם באַטשאנער דירעקטאָר פון דער יידישער שולע הלל כהנא. ער איז א מאן אין די פופציקער. אויפן קאָפּ טראָגט ער א מיצל מיט א טראָלד, נוסח עסטרייך (אָן א הימל וועט ער נישט ארומגיין אפילו ביי זיך אין שטוב); ער טראָגט טאקע א שלוסראָק מיט א קראוואט, אָבער באָרד און פיאות, אוודאי נישט קיין געקרייזלעמע, חסדישע, אָבער פאָרט א באָרד-און אפּשר טראָגט ער אונטער דער ווייסער וועסט אן ארבע-כנפות. ער זיצט לעבן א טיש, ווו עס שטייט א וועלט-גלאָבוס און אין דער האנט האלט ער א דיפלאָם, א באווייז, אז ער איז א מיטגליד פון דער האמבורגער געאָגראפישער געזעלשאפט. דאָס באטייט, אז עס זענען שוין אוועק זעקס יאָר זינט ער האָט אָפּגעדרוקט זיין „גליַת הארץ“ א העברעישע געאָגראפיע. הונדערטער, אפּשר טויזנטער יונגעלייט פון רומעניע, יינגערע און עלטערע בעלי בתים האָבן זיך דורך דעם בוך באקענט מיט דער וועלט בעסער פארשטאנען די ניסן, וואָס זיי לייענען אין בוקארעשטער „היועץ“, אין די רומענישע בלעטער, אין די הע-ברעישע; עס עפענען זיך די אויגן, מע פילט זיך קליגער, אָבער נישט צו קלוג. הלל כהנא איז א מעסיקער משכיל און ער וויל נישט אוועקפירן זיינע לייענער ווייט פונעם אָנגענומענעם יידישקייט. דערביי פארגעסט ער נישט, אז ער איז זינט א 25 יאָר א לערער און אן אָנפידער פון א שולע ביי דער יידישער קהילה.

א ליינער שלעפט מיך ביי די פאלעם: „דערצייל שוין גיבער, וואָס איז מיט אָט דעם הלל כהנא דיינעם“, מוז איך אים פאלגן.

אויב הלל כהנא איז א משכיל און שרייבט ביי א געלעגנהייט לויבלידער פארן קיסר פראנץ יאָזעף, פארשטייט איר שוין אליין, אז ער שטאמט פון נא-ליציע. איך קען איך אפילו אָנרופן די שטאָט ווו ער איז געבוירן, סטאניסלאָוו, און ווען ער איז געבוירן, פסח צייט תפ"א, 1821. די קינדעריאָרן און די יונגע יאָרן האָט ער אָבער פארבראכט אין טיסקמעניץ; און כאָטש די שטאָט איז גע-ווען א צענטער פון השכלה האָט ר' יהושע כהנא געלערנט זיין ינגל פריער אין חדר, דערנאָך ביי א גמרא-מלמד, דערנאָך האָט דאָס ינגל געלערנט דייטש און רעכענען און בוכהאלטעריע, כדי צו קענען זיין א סוחר אָדער א בוכהאלטער. ווי יעדער פרומער יוד האָט ער געהאלטן, אז מע דארף א זון חתונה מאכן מיט 18 יאָר און אזוי האָט ער געטאָן מיט זיין הללן אין יאָר 1838. מע גיט קעסט נאנצע 6 יאָר. זעצט זיך דער יונגערמאן לערנען און לערנען. אוודאי נמרה מיט תוספות, אָבער אויך דיקדוק; שטילערהייט דייטשע ליטעראטור און אפי-לו מענדעלסאָן. מענדעלסאָנס ביאור וועט אים העלפן פארטיפן די דייטשע קענטענישן זיינע אויף אזוי ווייט, אז ער וועט מיט דער צייט שרייבן ארטיקלען אין די דייטשע בלעטער פאר „איזראעליטן“. איצט אנטדעקט ער א וועלט פון וויסנשאפט: מאטעמאטיק און פיזיק. אסטראָנאָמיע און געאָגראפיע און ער קומט אויף א געדאנק. ער וועט צוגרייטן אלע לימודים, וואָס מע מאָגט ביי די רייפֿקייט-פרוון און דערנאָך וועט ער קענען פאָרן לערנען אויף „קרייז-ראבינער“, א רב אי צו נאָט אי צו לייט, לויט דער נייער צייט. און ער דערציילט זיין יונג ווייבל דעם פלאן זיינעם. איז זי מסכים, אָבער פון וואָס וועט מען לעבן די 4 יאָר, וואָס מע מוז פארברענגען אין בערלין? און צי וועלן די עלטערן ביכלל אָננעמען אזא געדאנק. פאר זיי איז יידישקייט און וויסנשאפט זיי פייער און וואסער; ער פילט אָבער, אז מע קען האלטן פון ביידע, אי פון וויסנשאפט, אי פון רעליגיע, און דאָס וועט זיין פאר אים א פרינציפ זיין נאנץ לעבן.

דערוויילע אָבער גייט ער דאווענען און לערנען אין בית-המדרש, זיצט שעהן-לאנג אין שווערס געשעפט כדי אויסצולערנען מיסחרן, שרייבן האנדלס בריוו, חשבונען, רעדן מיט קונים. אויף דער נאכט אָבער, איז דער היים ווערט געלערנט און געלערנט מיט פלייס. אז עס ענדיקן זיך די קעסט און דער איי-דעם ברענגט ארויס זיין פלאן פון שטודירן, איז „לא“. נישט טאטע-מאמע, נישט זיווער-און-שוויגער ווילן פון דעם נישט הערן. דער שווער נעמט ארויס דעם ברן, ליינט אריין אין א געשעפט און הלל ווערט א שיתוף אין א קראָם.

קיין קעמפערישע נאטור איז הלל נישט. סייזוי איז זיין פלאן צו לער-
גין אויף ראבינער שווער דורכצופירן צוליב געלט-טעמים. נעמט ער
אָן פאר ליב דעם מיסחר און... ער לערנט ווייטער, שוין צוליב אייגן פארנעניגן,
אסטראָנאָמיע און געאָגראַפיע. פון צייט צו צייט שרייבט ער עפעס אין די בלע-
טער אויף דייטש צי אויף לשון-קודש. אין יאָר 1851 פארלאָזט ער טיפּמעניץ
און באזעצט זיך אין סטאניסלאָוו ווי א לערער. איצט מעג ער שוין פריי שרייבן
און אונטערשרייבן זיינע מאמרים אין דער „אלגעמיינער צייטונג דעם יודענ-
טומס“, אין „חובבי ציון“, אין „השחר“. ער פרוווט ווערן א לערער אין אן עפנט-
לעכער שולע, מאַנט מען ביי אים עקזאמענעס; דאָס איז שווער, ווען מע איז
קרוב צו 40 און מע האָט שוין א קינד.

מאכט זיך אזא מעשה: זיינער א גוטער פריינד, מרדכי סטרעליצקער, א
ייד א סוחר, א משכיל וויינט אין מיהילען, נישט ווייט פון באָטושאן. אין באַ-
טושאן בלאָזן השכלה-ווינטן און מע וויל עפענען א יידישע שולע פאר ינגלעך,
זו חוץ „יידישקייט“ וועט מען לערנען אביסל רומעניש, א ברעקל דייטש, רע-
כענען און אביסל וויסנשאפט. אָט דער מרדכי סטרעליצקען האָט זיך איבער-
געשריבן מיט די פני פון באָטושאן, וואָס זוכן לערערס און-דער 39 יעדומער
הלל כהנא קומט אויף פראָכע קיין מאָלדעווע.

דער רב, דער באקאנטער ר' שלום טויבש (טאובעס), און דער דיין הלל בן
הלל, קוקן מיט חשד אויף דעם נייעם „דייטשן“ לערער, אָבער אינגיכן זעען זיי
אין, אז דער נייער לערער איז א געזעצטער מענטש וועלכער היט אָפּ יידיש-
קייט סיי ביי זיך אין דער היים, סיי אויף דער נאם און זיי ווייסן שוין, אז ער
זועט קיין אפיקורסות נישט אריינברענגען אין שטאָט. „אויב עס איז אונדז
באשערט א שקאלע, טראכטן פרומע יידן, „זאלן מיר שוין אָפּומען מיט אזא
לערער; גאָט באהיט פאר ערגער.“

סיי צוליב פרנסה, סיי ווייל ער איז בטבע א רודף שלום, מישט זיך הלל
כהנא נישט אריין אין די געזוינטלעכע מחלוקת פון דער שטאָט. ער היט זיין
כבוד, ניט מען אים אָפּ כבוד. און אָט א געשעעניש, וואָס דערהייבט זיין אָנ-
זען. ווי יעדער ייד גייט ער פרייטיק אין באַד. חוץ המועד פסח 1862 פאלט
אין דאָס באַד. א מענטש ווערט דערהרגעט, עטלעכע שווער פארווונדעט. און
הלל כהנא איז ארויס פונעם באַד עטלעכע מינוט פארן אומגליק „איז דאָס
גישט א נס מן השמים? מסתם איז ער עס ווערט“, טראכט דער פראָסטער עולם.
ווי א לערער איז ער א גוטער פעדאנאָג און דערציער, אביסל א שטרענג-
גער, ער האָט אָבער ליב קינדער און וויל זיי מאכן „פאר א לייט, „ עס שטערט
אים אוודאי זייער יידיש רעדן; בעסער וואָלט געווען „ריין דויטש“. דאָס חומש

זעצט ער איבער אויף דייטש, לויט מענדעלסאָנען. „בראשית“, אם אנפאנג „ברא“, שוף, „אלוהים“ ... דאָ מאכט דער לערער א פרומע מיגע, ליינט צו-נויף די זשמעניעס, ביינט אביסל די קני און מאכט: „א, דער הערנאָט“. אָנהייב האָבן די קינדער געוואָלט לאבן, האָט ער זיי געגעבן צו פארשטיין, שוין אויף מאמע-לשון, וואָס פאר א הייליק וואָרט דער נאָמען איז, און די קינדער האָבן אים פארשטאנען. ווו עס איז נאָר מעגלעך געווען, האָט ער געגעבן דיס-קרעטע נאטורוויסנשאפטלעכע דערקלערונגען, לויטן משכילישן נוסח: קריאת ים סוף-פלוקס-רעפלוקס, סדום-וואלפאנען וכדומה.

זיין אידעאל איז בילדונג, וויסנשאפט. זיין חלום-אָנצושרייבן אויף הע-ברעיש ארטיקלען וועגן נאטור-וויסנשאפט, זאָלן בחורים, יונגעלייט און לער-נערס ווערן אביסל אויפגעקלערט. ער אליין לערנט מאטעמאטיקע, געאגראפיע, אסטראָנאָמיע, „השמים כספרים כבוד אל.“ ער אינטערעסירט זיך מיט מאטעמא-טישע פראָבלעמען און וועגן אזא ענין פרעגט ער דעם בארימטן שר'ל-לוצאטאָ אין דער צייטשריפט „המניד“ פון 1865. הלל כהנא איז נישט קיין פאָליטיקער, אָבער ער ווייסט, אז די גרויסע ענדערונגען וואָס רומעניע לעבט איבער אונטער דעם דעמאָקראטישן לאנדפירשט אלעקסאנדער יאָאן קוזא, וועלן מאָנען ביי די יידן, אז זיי זאָלן מיטגיין מיטן מאָדערנעם לעבן. דאָס באטייט בילדונג, זיין שטענדיקער חלום. ער טוט זיין ארבעט אין שולע מיט אסך איבערגעגעבן-קיט, ווייל ער פילט אויף זיך די הייליקע שליחות פון ברענגען ליכט אין מו-חות, אין יעדן אנדערן פרט איז ער א קאָנסערוואטיווער מענטש.

ער טראָגט תמיד מיט שטאָלץ א מעדאל, וואָס ער האָט באקומען נאָכן יאָר 1867, דעמאָלט אין געשען עפעס נאָר גרויס אין זיין לעבן. שטעלט אייך פאָר, אז די יידישע שולע איז וויזיטירט געוואָרן טאקע פונעם שפעטערדיקן קעניג קארל אליין! דער לאנדפרינץ האָט מיט אים גערעדט דייטש, אים אויס-געפרעגט וועגן דער שולע און געלויבט זיין ארבעט. דערפון איז ארויס דער מע-דאל. אשפר האָט זיך וועגן דעם באמיט דער פרעפעקט און דער פרימאר פון באַטוּשאַן, וועלכע האָבן באזוכט די שולע עטלעכע חדשים שפעטער און גע-לויבט דאָס לערנען רומעניש. כהנא, וואָס האלט בכבוד מלוכה-מענער, איז געריט ביז טרערן פון אזא באזוך.

און אָט א מאָדנע געשעעניש אין דעם לעבן פון אָט דעם לערער מיט אן אויסזע פון א שטרענגען עסטרייכישן באאמטער. אין א שיינעם טאָג פונעם יאָר 1869 באווייזט זיך אין באַטוּשאַן א ייד מיטן נאָמען יעקב פסאנטיר. שטאמען שטאמט ער טאקע פון הי, ווו זיין טאטע איז געווען באקאנט ווי אשר זעליג פראנצויז. ער אליין, יעקב, הערט נאָר, איז א... קלעזמער. וואָס קאָן

האָבן צו רעדן דער דירעקטאָר פון דער שולע מיט א קלעזמער? מיט א יידן, וואָס פאָרט ארום איבער שטעט, שטעמלעך און דערפער מיט א קאפעליע צי-גייער און יידן?

כהנא נעמט אויף פסאנטירן נאָר קאלט. נאָר ווען יענער נעמט אים דער-צוילן מיט ברען און מיט אביסל למדנות, אז ער זוכט באווייזן וועגן דער אלט-קייט פון יידישן ישוב אין רומעניע, כדי יידן זאָלן זיין גלייכע בירגער מיט די אנ-דערע. ווען פאסנטיר ווייזט אים די אויפשריפטן פון מצבות, די שטיקלעך שא-לות-ותשובות, וואָס ער האָט אָנגעזאמלט צוליב זיין ארבעט, איז ער אים שוין מוחל די קלעזמערין און דאָס יידיש רעדן און ער זאָגט אים צו, אז ער וועט פאר אים אויסשרייבן ידיעות פונעם אלטן פינקס פון דער באַטושאנער קהי-לה, אין וועלכן ער שרייבט איצט אריין די חשובע געשעענישן. כהנא האלט איצט דעם פינקס און ער וועט אים ארויסשרייבן אינטערעסאנטס.

דעם אנדערן טאָג ברענגט ער פאסנטירן א נאָטיץ וועגן א בלוט-ביילבול אין באַטושאן אין דעם יאָר תקמ"ג, פריילינג 1783, פון וועלכן מע איז פטור געוואָרן מיט גרויסע צרות און נישט קלענערע הוצאות ערשט ל"ג באומר דאָס-זעלבע יאָר.

און הלל כהנאס לעבן פליסט ווייטער טאָג נאָך טאָג. יאָר נאָך יאָר מיט נחת און צרות פון קינדער און עלטערן, פון קהלסלייט און... אייגענע זאָרגן, ער פילט אָבער „אז דאָס רוב קינדער וועלן מיטנעמען אין לעבן נישט מער ווי דאָס ביסל קענטענישן, וואָס ער קאָן זיי געבן אין די פיר יאָר פאָלקסשולע. באמיט ער זיך נישט צו בלייבן שולדיק.

ער וויל אָבער נישט זיין נאָר א לערער. ער שרייבט „אין די נאזעטעס“, אין די לשון-קודשדיקע פון הי און פון אנדערע לענדער, אויך אין דייטשע בלעטער פאר יידן: קאָרעספאָנדענצן, ארטיקלען וועגן שולעס, און וויסנשאפט, זיין אלטע ליידישאפט. זיין חלום איז אָבער צו ווערן דער מחבר פון א בוך. ער איז שוין באלד א בן ששים און... אין א שיינעם טאָג זעצט ער זיך אוועק און פון די הונדערטער בלעטער און קארטעס, וואָס ער האָט אויסגעשריבן פון דייט-שע געאָגראפיעס, וועט ער צונויפשטעלן א בוך. און, באמת, צו זיין 59-טן געבוירנטאָג מאכט ער זיך א מתנה: דעם כתב-יד פון זיין „גלילת הארץ“, א געאָגראפיע פון דער וועלט. מיאָ ידיעות איז געווען פון וואנעט צו שעפן, אָבער ווו נעמט מען די פאסיקע העברעישע ווערטער דערצו? ער האָט גענאשט ביי די פריערדיקע מחברים, ברוך לינדע, שמשון בלאָך, מענדעל מאהר, קלמן

שולמאז, ער האָט אליין צוגעטראכט טערמינען און, אין א גוטער שעה, דאָס בוך איז דאָ!

הלל כהנא האָט צוגעגרייט צוויי עקזעמפלאַרן פון זיין חיבור. ער וויל זיין זיכער, אז מע וועט גוט אויפנעמען די געאָגראַפיע זיינע אין אלע קרייזן פון-מע און משכילישע. בעט ער הסכמות אויף רעכטס און אויף לינקס. ערשטנס רבנים. זיי וועלן באשטעטיקן, אז דאָס בוך איז פריי פון אפיקורסות און אז א פרומער ייד מעג לערנען וויסנשאַפט. זיין יוגנט-חבר, דער משאַרמקעווער רב ישעיה שאַפירא שרייבט אים א לויב-בריוו, דער בוקאווינער אָבער-ראַבי-נער אליעזר איגעל גיט אים זיין הסכמה און דער באַרלאַדער רב טויבש אויך; דערנאָך קומען די משכילים, רעדאקטאָרן פון העברעישע בלעטער ראַדינינאָן, גאַטלאָבער און מאַלדעווישע משכילים, סטרעליצקער, טעלער, זוסמאן, די לעצ-טע צוויי האָבן אים אָנגעשריבן לויב-לידער, דער ערשטער אויף העברעיש, דער צווייטער, אויף דייַטש.

איצט, אז אלצדינג איז פארטיק, פעלט נאָך איין זאך: געלט. האָבן מיר דאָך א גרויסן גאָט באשאפט ער א גרויסן פילאָגראַפ משה מאָנטעפיאָרע וועלכער שטיצט מחברים. נעמט הלל כהנא און ווידמעט זיין בוך אָט דעם מנ-דב. און אוודאי באַקומט ער א דאַנקבריוו און א געלד-שטיצע. די קאַרטעס צום ביכל צייכנט אים א באַטוישאַנער, משה שוועפעלבערג, א זון פון דעם באַרימטן יאַסער גראַוויורער און זיגלשטעכער יאַנקו פעטשעטאַרו. און ער דרוקט זיי טא-קע אין באַטוישאַן ביים דרוקער אַדריאַן, דאָס גאַנצע ביכל וועט ער אָפּדרוקן אין בוקאַרעשט, אין דער דרוקעריי פונעם באַרימטן יידישן בלאַט „היועץ“ טא-קע אין יאָר 1880. און כאַטש דער מחבר וווינט אין באַטוישאַן האָבן זיך אין די 330 זייטלעך פון אזא בוך, א גאַווינע פאַרן זעצער, אריינגעכאַפט קוים 100 דרוקפּעלערס, אי דאָס נאָר בעתן דרוקן.

מזל טוב. דער גליקלעכער מחבר האַלט זיין ספר אין דער האַנט. באלד וועלן עס האַלטן אין דער האַנט הונדערטער וויסנאַרשטיקע פון רומעניע און פון אַנדערע לענדער.

אויף די קומענדיקע 10 יאָר וועט הלל כהנא שם-טוב וואַקסן. צום אָפּ-לעבן פון זיין שטיצער וועט ער אָפּדרוקן א הספד-דרשה „בכי אבל משה“. ער וועט ווייטער אַרבעטן אין שולע ביז עס וועלן ווערן 30 יאָר אַרבעט. דער בן-שבעים וועט מיט פרייד זען, אז דער גרעסטער טייל באַטוישאַנער יידן זענען זיינע תלמידים, וואָס האַלטן אים בכבוד.

ה'תל"ה כהנא דערלעבט דאָס נייע יאָרהונדערט און אפילו זיינע אייגענע אכ-
ציק. דעם דריטן טאָג חול המועד פסח תר"סא 1901 איז ה'תל"ה געגאנגען ליגן מיט
זיינע אָבות. ער האָט דער כאַטוּשאַנער עדה געשאַנקען 40 יאָר פון זיין לעבן,
האָט אים די ערד אויפגענומען ווי אן אייגענעם. ער האָט געוווּסט, אז רומע-
נישע יידן וועלן אים נישט פארנעסן.
און, ווי איר זעט, האָט ער זיך נישט אָפגענארט.

הלל כהנא

באָטשאַן – א שטאַט, וואָס איז אמאָל בארימט געווען דורך אירע מאָ-
דערנע מילן, וועלכע האָבן צוגעשטעלט דאָס פיינסטע מעל פון רומעניע. אן
עיר וואָס בישראל, באקאנט דורך אירע רבנים און לומדים, דורך אירע משיבי-
לים און שפעטער דורך אירע פראַגרעסיווע טוער און קעמפער. באַמושאנער האָבע
נישט מורא געהאט צו זיין נישט קאָנפארמיסטיש, אַריגינעל, און וואַכעדיקן
מענטשן האָבן אויף זיי אויסגעטראַכט, אז זיי האָבן „א פלינגל“ אין קאָפּ. „באָ-
טשאנער פלינגל“ האָט געקענט קלינגען סיי ווי א צונאָמען לנגאי, סיי ווי א לויב.
עס הענגט אָפּ וויאזוי מע נעמט אויף די זאך. לצים פלעגן זאָגן. אז מע פרע-
גט איינעם: „איר זענט א באַמושאנער? ווערט ער אמאָל ברוגז און ענטפערט:
„איר זענט אליין א משוגענער“. אין באַסאראביע האָט מען דאָסזעלבע אויס-
געטראַכט אויף די יידן פון אוריעוו (אַרכיו).

די באַמושאנער השכלה האָט געצויגן איר יחוס פון גאליציע און זי איז
געווען א מעסיקע: לאַיאַל צו דער רעגירונג, אונטערטעניק לגבי נגידים, נעפרע-
דיקט בילדונג, פראַדוקטיוויזאציע, געשטיצט פילאַנטראָפיע און, על כולל, לשון
קודש. מע קאָן נישט זאָגן אז יידיש איז ביי זיי געווען א שטימפלינג. דאָ אין באָ-
טשאַן זענען ארויסגעקומען עטלעכע יידישע צייטשריפטן, מיט אַרטיקע קאָ-
רעספאָנדענצן. דער עיקר האָט מען אָבער געדרוקט מאַמרים, מליצה, חסידה,
חידות אין דער העברעישער פרעסע. צווישן די אַרטיקע משכילים האָט זיך
באזונדערס באקאנט געמאַכט הלל כהנא.

ווען כ'האָב צום ערשטן מאָל דורכגעבלעמערט הלל כהנאס ספר „גליחות
הארץ“ האָב איך איראַניש אראָפגעקומט אויף דעם, פונעם שפיצבאָרן
פון מיינע 4 קלאַסן מיטלשולע, מיט מיינע געאַגראַפישע קענטענישן און יונג-
טלעכען בעסערוויסעריי. איצט, אין היסטאָרישער פערספעקטיווע, זעט מען דאָס
אנדערש... דער העברעישער און דער רומענישער שער-בלאַט האָבן אָנגעגעבן,

אז דאָס בוך גיט זיך אָפּ מיט קאָסמאָגראַפיע, מאטעמאטישע, פיזישע און פאָ-
ליטישע געאָגראַפיע, אז עס ברענגט אין טעקסט ביִלדער פון אסטראָנאָמיע,
געאָמעטריע, געאָלאָגיע, פאלעאָנאָלאָגיע און פיזיק; דערביי א טאָפּלטע וועלט-
קארטע מיט העברעישע אויפשריפטן.

איך האָב דעמאָלט נישט דערשעצט וואָס פאר א גרויסן אויפקלערענישן
ווערט דאָס בוך האָט געהאט פאר א דור יידן, וואָס האָבן אין קיין פאָלקסשולע
נישט געלערנט, קיין רומענישע צי דייטשע וויסנשאפטלעכע פאָפּולאריזאציעס
נישט געקענט, און ביכלל זייער ווייניק געווסט וועגן די ענינים, וואָס הלל
כהנא האָט פאר זיי געעפנט א טויער. דאָס 288 זייטלדיקע בוך איז אָפּגעדרוקט
געוואָרן אין בוקארעשט, אין דער דרוקעריי פון דער בארימטער צייטונג „היועז“.
דער מחבר רופט זיך: הלל כהנא בר יהושע ז"ל, דירעקטאָר פון דער איזראע-
ליטיש-רומעניש-דייטשער פאָלקס-שול אין באַטושאן דאָס בוך איז ביי אים
פאררעכנט פאר אן ערשטן טייל. קיין צווייטער טייל איז מער ניט דערשינען.
דערפאר איז אָבער אין יאָר 1901, ארויס אין בוקארעשט א צווייטע פארמער-
טע און פארבעסערטע אויפלאגע פון דעם בוך. לויטן משכילישן נוסח, צו-
ליב פינאנציעלע טעמים, איז דאָס בוך געווינדעט דעם באקאנטן עסקן משה
מאָנטעפיאָרע, וועלכער איז זייער בארימט געווען צווישן רומענישע יידן או
זיין ביִלד איז געהאָנגען אויף די ווענט פון אסך יידישע הייזער. איינס אזא ביִלד,
שוין פונעם צוואנציקסטן י"ה, געצייכנט מיט אותיות פון משניות דורך אן
טראנסילוואנער יידן, געפינט זיך אין מיין ארכיוו. מאָנטעפיאָרע האָט דעם
מחבר צוגעשיקט א דאנק-בריוו, וואָס ווערט איבערגעדרוקט און, אוודאי, א ביסל
געלד. איבעריקנס האָט כהנא, אין יאָר 1885, אָפּגעדרוקט אין קראָקע א הספד
אויף מאָנטעפיאָרע „כבי אבל משה“. נאָר לאַמיר נישט כאַפן די געץ פאר
די פיש.

הלל כהנא האָט געוואָלט געווינען דעם צוטרוי פונעם באַלעבאטישן לייע-
נער, פונעם ישובה-בחור, פונעם יונגן לערנער. האָט ער באוואָרנט זיין בוך
מיט הסכמות פון רבנים: פונעם משאָרמקעווער רב שאַפירא, פונעם באַרלא-
דער רב יצחק אייזיק טויביש, פונעם באקאנטן טשערנאָוויצער רב אליעזר אי-
געל און פון א באקאנטן משכיל פון מיהילען מרדכי סטרעליצקער, וועלכער
פלעגט זיך דרוקן אין דער העברעישער און יידישער פרעסע. זיינס א לויב-
ליד איז טאקע אָפּגעדרוקט אין „גלילות האָרץ“. מע דערקענט, אז הלל כהנא
זויל געווינען פאר זיך אויך די משכילישע לייענער, ווייל ער ברענגט בריוו פון
באקאנטע שרייבער ווי, למשל, א. ב. נאָטלאָבער, מ. ל. ראַדקינאָן, דער רעדאק-
טער פונעם קעניגסבערגער זשורנאל „הקול“, פונעם שרייבער און לערער פון

באטוּשאַן רבי טעללער און א דייטש ליד פון אן אנדער באַטוּשאַנער לערער יוסף זוסמאן. הכלל, דער אריינפיר פארנעמט גאנצע 40 זייטן די ניין קאפיט-לען פונעם בוך האלטן וואָרט און זיי גיבן ידעות וועגן אלע צוגעזאָגטע ענינים. די עטלעכע בילדער און צייכענונגען, וואָס זענען צעוואָרפן איבערן בוך, מאַכן דאָס בוך אינטערעסאנטער. אינטערעסאנט איז אויך די טאַפּלעט, פארביקע וועלט-קארטע, וועלכע איז געצייכנט און אָפּגעדרוקט נעוואָרן טאמע אין באַ-טוּשאַן אין דער דרוקעריי „אדריאן“. עס איז קלאַר, אז דאָס בוך איז געווען באַמאנט און פארשפרייט אויך מחוץ רומעניע, אָבער דער עיקר דאָ אין לאַנד. מע מרעפּט נאָך היינט געצייילטע עקזעמפּלאַרן אפילו אין פּרוּוואַטע ביליאַטעמן די צווייטע אויפלאַגע איז געדרוקט נעוואָרן אין באַטוּשאַן, אין איינעם מיטן מחברס א בילד.

לויט דער אויטאָביאָגראַפיע, וואָס הלל כהנא האָט אָפּגעדרוקט אין דעם צווייטן באַנד „אוצר הספרים“ אין יאָר 1888, דערוויסן מיר זיך, אז דער מחבר איז געבוירן י"א אייר תפ"א, זונטיק 13 מאי 1821, אין דער נאליצישער שטאָט סטאניסלאוו, פון וואנעט די עלטערן האָבן זיך פרי אריבערגעצויגן קיין טיס-מעניץ, א שטאָט פון למדנים און משכילים, פון וועלכע אסך האָבן זיך בא-זעצט אין מאָלדעווע. מיט 17 יאָר מאכט מען אים חתונה. דער יונגער לער-נער וועט זיצן אויף קעסט 6 יאָר. אין אָט דער צייט לערנט ער זיך דייטש און ליינט אסך וויסנשאַפטלעכע ביכער. אראָפּ פון קעסט, נעמט ער זיך צו מיסחר און פאָרט צוריק קיין סטאניסלאוו. פון דאָרט שרייבט ער קאָרעספּאָנדערנצן און ארטיקלען אין דער צייטשריפט „כוכבי יצחק“, און אין ווינער און בער-לינער דייטש-יידישע צייטשריפטן. ער וויל פטור ווערן דאָס האנדלען, דערפאר פאָרט ער אריבער אין יאָר 1860 קיין באַטוּשאַן, ווו ער גרינדעט די ערשטע מאָדערנע פאָלקסשולע פאר יינגלעך. פינף יאָר שפעטער וועט ער ווערן דירעק-טאָר פון דער שולע און וועט עס פארבלייבן א נאניז לעבן. דערווייל שטודירט ער ווייטער וויסנשאַפטן און פארעפנטלעכט וועגן אזעלכע ענינים. אָט למשל אין „המניח“ פונעם 24 סטן מיי 1865, א מאטעמאטיש פראָבלעם. ארטי-קלען וועגן דערציונג און בילדונג דרוקט ער סיי אין דער היגער העברעישער און יידישער פרעסע, סיי אין אויסלאַנד: „הנשר“, „השחר“, „הבקר אור“, „זמרת הארץ“, „האור“, „המליץ“ און אנדערע.

ער דרוקט אויך אויף דייטש און ווערט אויסגעוויילט פאר א מיטגליד פון דער האמבונער געאָגראַפישער געזעלשאַפט.

זיין הויפט-ואָרג איז אָבער די שולע. זיין מעסיקייט געווינט דעם צוטרוי פון עלטערן, פון קהלה-אָנפירער פאר זיין שולע און פאר זיין פאָרזיכטיקן גאנג

אין קולטור. און דאך איז אין פארגלייך מיט די אלטמאָדישע חדרים זיין שו-
לע א גרויסער טריט פאָרויס. ווען ער איז געשטאָרבן אין באָמושאַן, פּסח 1901,
האָט די יידישע פרעסע פון רומעניע און אויסלאַנד אונטערגעשטראַכן זיין
לאַנגע פעדאָנאָגישע טעטיקייט, זיין אויפקלערעדישע אַרבעט ווי אַ פּאָפּולאַ-
ריזאַטאָר פון וויסנשאַפטן צווישן רומענישע יידן. זיין מעסיקייט האָט אים גע-
האַלפן דערנענטערן צו מאָדערנע וויסנשאַפטן עטלעכע דורות פון מענטשן,
וואָס האָבן געקוקט מיט פאַרדאַכט אויף יעדער באַניונג, אין וועלכער זיי
האַבן געזען אַ טריט צו אַפיקורסות. כדי ריכטיק אָפּצושאַצן הלל כהנא מוז
מען אים מעסטן אין צוזאַמענהאַנג מיט זיין צייט, מיט זיין סביבה און זיינע
מעגלעכקייטן. נאָר אזוי קאָן מען ריכטיק אָפּשאַצן זיין לעבן און ווירקן אין
רומעניע.

רָאָנְעֵטִי רָאָמאַן

די דראמע פון א דור, פון א שרייבער און פון זיין פיעסע „מנשה“

רָאָנְעֵטִי-רָאָמאַן איז דער מחבר פון איינער פון די גערֶאָטְנֶסְטֶע און טיפ־סטע דראמעס אין דער רומענישער ליטעראטור. דאָס דערשיינען פון דער דרא-מע „מנשה“, אירע אויפפירונגען, אירע אָפּטֶאָלֶאָנֶגען אין רומעניע און אויף דער וועלט זענען ביז דער ערשטער וועלט־מיליטאַר געווען שטורמישע דער־שיינונגען, וואָס האָבן אַרויסגערוּפֿן אָפּט אומבאַרעכטיקטע רעאַקציעס. די דרא-מע איז געוואָרן א מין סימבאָל קעגן אומטאָלעראַנץ, ווי, אשטייער, דער דריי־פוס־פּראָצעס אין פּראַנקרײך. אין תּוֹך איז דער ענין א פשוטער: מנשה דער קליינשטעט־דיקער גאַנצער ייד און מענטש אין זיין אלטמאָדישער וועלט און וועלט־באַנעם, איין דור. זיין זון, ניסים, דער האלב־ניי־מאָדישער באַנקיר, וואָס בוקט זיך צום גאָלדענעם קאַלב; זיין טאָכטער לעליאַ (לאה) וועלכע איז פאַר־ליבט און זי האָט חתונה מיטן נישט־יודישן ריכטער פּרוּנזאַ, א ברייטהאַרצי־קער, הומאַניסטישער מענטש. זיי האָפֿן, אז זייער קינד וועט זיין סתם א מענטש און וועט נישט האָבן צו לידן פון קיין שום נאַציאָנאַלע פּאַראַורטיילן און פאַר־פּאָלֶנֶגען. דער אלטער מנשה שטאַרבט פאַר ווייטיק. דער שטרענגער גאַנג פון דער דראמע, אין לעבן ווי אויף דער בינע, ווערט אביסל אויסגעשפּאַנט דורכן עכטידישן הומאָר פונעם מנחם־מענדל־דיקן שדכן זעליג שאָר.

אין ליכט פון היינטיקייט זענען די פּראָבלעמען און לעזונגען וואָס דער בירגערלעכער אסימיליסט רָאָנְעֵטִי-רָאָמאַן שלאָגט פֿאַר אין זיין פיעסע, נישט אזוי פשוט, ווייניקער לינעאר, ווייניקער גרינטלעך. אָבער סײ ווי איז די דראמע „מנשה“ א קינסטלערישע דערגרייכונג, וואָס האָט אויסגעהאַלטן דעם עמזא־מען פון צייט און אַרט, פון גרינטלעכע סאַציאַלע ענדערונגען און זי שטעלט אסך קשיות און מאָגט ענטפערס ביים היינטיקן לייענער און צושויער.

ווער איז ער, אָט דער מאָדנער שרייבער, וועלכער איז געשטאָרבן אין
יאָס דעם 7 טן יאנואר 1908, זיינער 10 אויף דער נאכט פון א הארעזשלאק? זיין
מציבה אויפן יאסער יידישן בית עולם, שווארצער גראניט-אָבעליסק, טראָגט
אויסגעקריצט נאָר זיין נאָמען און די צאָלן: 1853-1908. פארן רוב מענטשן
איז ראָנעטי-ראָמאן באקאנט נאָר ווי דער מחבר פון דער דראמע; „מנשה“.
די פיעסע האָט אין איר צייט ארויסגערוּפן צענדליקער ארטיקלען, פאָלעמיקעס,
שטודיעס צוליב דער ערנסטקייט פון איר גרונט-טענדענץ: יידן מוזן מיט דער
צייט זיך צונויפגיסן מיט דער ארומיקער באפעלקערונג, צוליבן רעאליזם פון
די פארשויענען, צוליב זייער דראמאטישער אָנגעלאָדנעקייט און כוח.

ראָנעטי-ראָמאנס לעבן, ווי זיין ווערק, איז פול מיט אומפארענטפערטע מאָ-
מענטן. די קינדער יאָרן, די יונגע יאָרן זיינע ווערן פאָרנעשטעלט פארשיידנ-
ארטיק דורך זיכרונות, פאָרשער און קריטיקער. ער אליין האָט פארשוויגן
אָט דעם פעריאָד פון זיין לעבן, צוליב זיין וועלט-באנעם, כאָטש אין לעבן איז
ער געווען קעגן שמד, קעגן פארלייענען דעם אייגענעם אָפּשטאם און ער האָט
מיט ווערדע געקעמפט קעגן יידישער רעכטלאָזיקייט.

ראָנעטי-ראָמאנס אמתער נאָמען און זיין געבוירן-אָרט. אין זיין דייט-
שער „יידישע נאציאנאל-ביאָגראפיע“ שרייבט ש. וויינינגער, אז דער שרייבער
האָט געהייסן אהרון בלומענפעלד, געבוירן אין גאליציע ארום 1847. קיין רו-
מעניע זאָל ער האָבן אריבערגעקומען ערשט אין יאָר 1868. אן אנדערע גירסא
גיט דער משכילישער מעדיקער געלער, וועלכער האָט גוט געקענט ראָנעטי-
ראָמאן פון די יונגע יאָרן און ער האָט אים געהאָלפן זיך באקענען מיט איי-
ראָפּעישער קולטור; ער האָט אים געהאָלפן שטודירן אין לאַנד און אין אויס-
לאַנד און אים באזאָרגט מיט א געבוירנצעטל פונעם דאָרף ראשנאָוו, לעבן דער
שטאָט פיאטרא נעאמיץ. לויט אָט דעם מקור האָט ראָנעטי-ראָמאן זיך אויסגע-
לערנט גוט רומעניש ערשט אין... בערלין דר. געלער האָט נאָך ראָנעטי ראָמאנס
פריצייטיקן טויט אָנגעשריבן אן ארטיקל וועגן אים. ער ווייזט דאָרט אָן, אז
ראָנעטי-ראָמאן איז געבוירן אין דעם צפון-מאָלדעווישן שטעטל הערצא (דאָס
געבוירן אָרט פונעם שפעטער בארימטן רומענישן און פראנצוזישן דיכטער
בנימין פונדאָיאנו-פאָנדאן), זיינע עלטערן האָבן דאָרט געוויינט א שטיק צייט;
מעגלעך, אז זיי זענען אהערגעקומען פון גאליציע. ראָנעטי-ראָמאן פלעגט גע-
וויינטלעך אָנגעבן דאָס יאָר 1852 ווי זיין געבוירן-דאטע. געלער האָט זיך בא-
קענט מיט דעם 16 יעריקן בחורל אין הארלוי, א שטעטל נישט ווייט פון יאס.
דאָס יינגל האָט נאָך געטראָגן פאות און א קאפּטן און איז געווען א בעלפּער
ביי א מלמד; פארבליבן פרי א מאָפּלעטער יתום האָט אים אויפגעכאָועט א זיי-

דע. די פרומפאנאטישע אטמאספערע פונעם חסידישן שטעטל, דאָס בענקע-ניש נאָך „ביִרְוֹנָג“, האָט אים פארטריבן פון דער היים. דר. געלער האָט זיך אינטערעסירט מיט דעם אויפגעוועקטן יינגל, מיט זיין משכילישן דאָרשט נאָך קענען און וויסן די וועלט. ער האָט אים אויסגעלערנט א ביסל דייטש (יידיש און העברעיש האָט דאָס יינגל געקענט, ווייל עטלעכע יאָר שפעטער שרייבט ער אין דער העברעישער פרעסע) און געזוכט פאר אים א לערער-פּאַסטן, פריער אין סאדענערע, לעבן טשערנאָוויץ, שפעטער אין באָטוּשאַן, א צענ-טער פון השכלה. דער יונגערמאן האָט אסך געלייענט און געלערנט. זיך גע-גרייט אָפּצולייגן די רייפּקייט-פרוּווּן אין טשערנאָוויץ און דערמיט צו מאכן דעם גרויסן שפּרונג פון געטאָ ביז געטע.

דר. געלער זאָגט אים צו א חודשלעכע סומע און דער יונגערמאן פּאַרט אין נאָוועמבער 1869 קיין בערלין. ער האָרעוועט און עס געליינט אים דאָרט צו מאכן די רייפּקייט-פרוּווּן און זיך צו פארשרייבן אויפן מעדיצינישן פּאַסול-טעט (א משכיל דארף זיין א דאָקטער, אויב נישט קיין בוכהאלטער אָדער א לערער!). אינגיכן גייט ער אריבער אויף פּילאָלאָגיע. אין משך פון 6 יאָר לערנט ער אין עטלעכע אוניווערסיטעטן. זיין דאָרשט נאָך וויסן איז שווער צו שטיילן און אָנאַיגן דאָס פּאַרפּאַסטע אין די ערשטע 17-18 לעבנס-יאָרן איז נישט גרינג. ער ווערט באקאנט מיט דער דייטשישער השכלה און מיט פּרייהייטלעכ-כע אידעען. זיין ערשטע שריפט אויף רומעניש איז א סאטירע אין פּערזן קעגן צאריזם, די פּאַעמע „ראדו“. זיין ליבע צו די רוסישע קלאסיקער האָט אים נישט פארשטעלט די עוולות פונעם צאריזם. די סאטירע האָט ער אָנגעשריבן אין יאָר 1877 און זי אָפּגעדרוקט א יאָר שפעטער. נישט געקומט אויף אייניקע שפּראַכלעכע אומאבהאָלפּנקייטן האָבן אייניקע קריטיקער גוט אָפּגעשאצט דעם ערשטן טריט פון אָט דעם שרייבער.

דערווייל איז ראָנעטי-ראָמאַן צוריקגעקומען קיין רומעניע, געווען לערער פֿון דייטש אין פּרוּוואַטע שולעס, אָנגעשריבן א סאטירע „קאניטפּערסטאַן“. ער ווערט אָנגענומען ווי אן איבערזעצער אין דעם מיניסטעריום פאר דרויסנ-דיקע ענינים, דעם 16-טן נאָוועמבער 1878 און ער צייכנט זיך אויס דורך זיין ערנסט, זיין איבערגעגעבנקייט, זיין טאַקט און זיינע קענטענישן. עמיל קריצמאַן, וועלכער האָט אים געקענט אין יענער צייט, באשרייבט אים: „א הויכער יונגערמאן מיט אן עקספּרעסיוו פנים, א סימפּאַטיש, קליין, שוואַרץ וואָנעטלע און פייערדיקע, קארע אויגן“. אין זיין יורה, אין בוקארעשט, אויף דער גאס לוקאַטש נר. 10 פלעגט ער יעדן שבת אָפּהאַלטן א ליטעראַרישן צענאַ-קל. אהיין פלעגט קומען דער שפעטער באקאנטער געלערנטער דוד עמנואל,

דער בארימטער רומענישער דראמאטורג, דער פקחדיקער, שארפער סאטמיר-קער י. 5. קאראדזשיאלע, וועלכער האָט ראָגעטין באקאנט געמאכט מיטן גע-ניאלן רומענישן פּאָעט מיהיי עמינעסקו, ארטור רובין א. אנד. צווישן די דריי איז אויסגעוואקסן א שטארקע פריינדשאפט. זונטיק פלעגט מען מאכן עסקור-סיעס אין דער אומגעגנט. עמינעסקו האָט זייער ליב געהאט ראָגעטין און אים זייער געשאצט. אין זיינעם א בריוו צו אים און צו קאראדזשיאלען וויצלט ער זיך און זידלט אויף יידיש: „א רוח אין דיין טאטן אריין!“ ער בעט ראָגעטין אז ער זאָל אים ענטפערן אין ביידנס נאָמען ... „ווייל דו ביסט מער בקי...“

אן אנטשיידנדיקע ווענדונג אין ראָגעטי ראָמאנס לעבן איז זיין חתונה האָבן (7 יאנואר 1883) מיט עלעאָנאָרא הערשקאוויטש, די טאכטער פון א פאכ-טער לעבן געאמז. היות ראָגעטי האָט נישט געהאט קיין בירגער-רעכט (ווי כמעט אלע יידן פון דעמאָליקן רומעניע) האָט מען אים אָפּגעזאָגט פונעם אי-בערזעצער-פּאָסטן. דאָס יונגע פּאָר האָט זיך באזעצט אין דאָרף. נאָכן טויט פון זיין שווער איז ראָגעטי געוואָרן דער פאכטער. נאָך א ויתרוצצו אין דעם לעבן פון אָט דעם פּראָבלעמאטישן מענטשן; ער דער יידיש דערצויגענער און טיפער מענטש, זאָגט זיך אָפּ פון זיין שורש צוליב זיינע איבערצייגונגען; ער וואָס ווייסט די פיין און נויט פון פויער, ווערט אן ארענדאטאָר פון גי-טער. און מאָדע-נישט ער, נישט זיין ווערק זענען נישט זוכה געווען צו „אינ-טעגראציע“. און דער פויעריג-אויפשטאנד פון 1907 האָט אים געצווינגען ארויסצופאַרן קיין יאס, ווו ער האָט נישט לאנג איבערגעלעבט די אינערלעכע דאנגלענישן.

א טרייסט איז אים געווען קאראדזשיאלעס חברשאפט, וועלכע האָט איבער-געלעבט אפילו ראָגעטי-ראָמאנס אָפּלעבן. דער גרויסער רומענישער שרייבער האט זיך אינטערעסירט מיט ראָגעטיס מישפחה און שפעטער געהאַלפן דעם זון צו באקומען א פּאָסטן אלס אינזשעניר. ראָגעטיס טויט האָט טיף דער-שיטערט קאראדזשיאלען, וועלכער שרייבט צו זיינעם א חבר: „היינט פאר-טאָג האָב איך באקומען א מעלעגראם פון יאס; דאָס האָט מיך דערשימערט. דאָגעטי ראָמאן איז געשטאַרבן געכטן ביי נאכט, מיין אלטער, טייערער, גוטער חבר... חבל על דאבדון. אזא הארציקער און גייסטרייכער מענטש איז פלוצעם אוועק...“ אין א צווייטן בריוו שרייבט ער: „דאָ נישט לאנג איר ער געשטאַרבן און ער איז איצט איינגעברגערט אין דער ערד, וואָס ער האָט אזוי ליב געהאט...“ עס איז אן אָנזעהערעניש אויף די באמיונגען פון ראָגעטי-ראָמאן און זיינע פריינד. אז מע זאָל אים געבן בירגער-רעכט אין זיין געבוירן-לאנד. קארא-

דזשיאלעם חרשאפט איז געווען א גרויסע טרייסט אין ראָגעמױס לעבן, וואָס איז אָנגעזאפט מיט לײדן צוליב שנאת-חנם און ביטערע אנטווישונגען.

א צווייטער בעל-זיכרונות, דער רומענישער מעדיקער דושמשיאן, שרייבט: „אויסערלעך האָט ראָגעמױס-ראָמאן אויסגעוויזן קאלט און צוריקגעהאלטן... ער האָט גערעדט לענגזאם און שווערלעך... ער איז געווען מער צוקוקער איי-דער רעדנער... ער איז נישט געוועזן קיין שטאַלצער, כאָטש ער האָט אויסגעזען ווי אן אויסגעדינטער אָפיציר... ער האָט קיינמאָל נישט געלאַכט, זעלטן ווען געשמייכלט. אין דער היים איז ער אָבער געווען א נאָר אנדערער מענטש, א פריילעכער, א וויציקער, א ליבדיקער מאַטע, וואָס האָט דערצויגן גוט זיינע קינדער...“ פון אנדערע קוואַלן דערוויסן מיר זיך איבער זיין ליבע צו ביכער און גסיעות.

דער באקאנטער מאַרקסיסטישער קריטיקער גערעא (א ייד) שרייבט וועגן דער פּאָעמע „ראדו“ ווי וועגן א פעסימיסטיש ווערק, אָנגעשריבן גלויבליך-טיק מיט עמיגעסקום געניאלע לידער, אָבער נישט אונטער זיין איינפלוס. פעסימיזם און סאָציאלער רעוואָלט זענען פאראן אין ראָגעמױס ווערק אויכעט.

ראָגעמױס-ראָמאן האָט זיך נישט געקאָנט האַלטן ווייט פון יידישע ענינים. ער האָט אנגעשריבן א געראַטענע בראָשור „צוויי מאַסמיטלען“ ווו ער באַקעמפט די יידישע רעכטלאָזיקייט און דעם אַנטיסעמיטיזם נישט נאָר ווייל זיי זענען אומגערעכט לגבי יידן, נאָר ווייל זיי ברענגען שאַדן דער אַנטוויקלונג פון רו-מעניע. ער באַמערקט, אז די אומרעכט, וואָס מע טוט אים און זיינסגלייכן שטערט נישט זייער ליבע צום היימלאַנד, „אין מענטשנס האַרץ איז אַוודאי דאָ עפעס, וואָס איז שטאַרקער פון זיין יורדישער לאַגע“ אין תּוֹך איז דאָס אַן אינטימער וויי-געשריי פון א מענטשן, וואָס האָט געקעמפט פאַר אינטענאַר-ציע ביזן פאַרליקענען דעם אייגענעם שורש און איז געבליבן אַנטווישט.

און דאָך האָבן די שענסטע פּאָרשטייער פון רומענישער אינטעליגענץ הויך אָפּגעשאצט די דראַמע „מנשה“. דער באַרימטער רומענישער פּראָזאיקער מ. סאַדאָוועאַנו האָט אין יאָר 1912 אזוי געשריבן: „היינט ווי אַמאָל (1902) האַלט איר, אז ראָגעמױס-ראָמאנע דראַמע איז די בעסטע, וואָס מיר פאַרמאָגן אויף רומעניש“. עטלעכע יאָר שפּעטער האָט דער קריטיקער דאַווידעסקו געשאצט די פּיעסע „צוליבן סכּום לעבן וואָס זי פאַרמאָגט, צוליב דעם קאָמפּלעקסן ווערט פון די געדאַנקען, וואָס זי דערוועקט אין דער נשמה פון די ספּעקטאַטאָרן...“ די פּראָבלעמאַטיק פון „מנשה“ זעט אַסך אנדערש אויס אין ליכט פון די לעצטע זעקס יאָרצענדליק אויף דער וועלט און דאָ אין לאַנד.

דער מענטשלעכער און קינסטלערישער ווערט פון דער דראמע „מגשה“,
ווערט געכפלט דורכן מחברס פערזענלעכער דראמע, א דראמע, וואס דער דיכ-
טער שטייערמאן ראדיאָן האָט אזוי שארף אויסגעדרוקט דורך די פערזון:

„דו ווילסט מיך נישט, מיין היימלאנד,
און איד, איד בין פאַרט דייגער...“

איזערנער קאָפּ

אויפן בית-עולם פון באקווי, נישט ווייט פון דעם אריינגאנג שטייט א מצי-בה, אויף וועלכער עס איז שווער איבערצולייגען די אויפשריפט מיט יידישע אותיות, פ.נ.ה.אדם היקר והרגיל מרכבה ה'ה אברהם ליב לעבעל אשד נ. (פטר) ביום השבת י'ב אייר תרנ"ט.

די ווייטערדיקע 12 שורות פון דער אויפשריפט קאָן מען קוים איבער-לייענען. דערפאר אָבער איז גרינג איבערצולייגען די דייטשישע אויפשריפט אויף דער אנדערער זייט. מיר דרוקן זי איבער מיט יידישע אותיות:
אבראהאם לייב לעבעל, געב. 10 נאָוועמבער 1831, געשטאָרבן 22 אפריל 1899.

בלייבסט דו דעם פאָלק איין קאָרן אם מערעס:רונדע,
דען קינדערן ווארסט דו דאָך צום קאָרן אם פעלדע.
רוה! זאנפט דרום! דא רייפט יעדער קיים צור שמונד'
קראַנט דיך דען גלייכהייטסקעמפער דאָנן צום העלד.

די אויפשריפט באשטעטיקט דעם איינדרוק, אז דער הויפטציל פונעם רא-דיקאלן משכילישן טוער אברהם לייב לעבעל איז געווען די גלייכבארעכטיקונג פון יידן אין רומעניע. ער איז גרייט געווען אויף אלע קאָנצעסיעס: ווייטנייענ-דיקע אסימילאציע ביז ... שמד. ער אליין האָט רויק צוגעזען ווי זיינע אייניק-לעך האָבן זיך געשמדט. זיינס אן אייניקל, פרוי סאיגו, האָט מיר אין יאָר 1946 געוויזן איר זיידנס א פאָטאָגראפיע פון זיינע מיטלערע יאָרן. ער איז אָנגע-טאָן אייראָפעיש. זיין אויסזען: קארע, לעבעדיקע אויגן, ברוינע, געקרייזלטע האָר, א קנאָכיק פנים, מיט א שאַרפן אנטשלאָסענעם אויסדרוק.
לעבעל איז געבוירן אין יאָר 1831, אפשר אין גאליציע, ווייל אין יאָר 1877 האָט ער נישט געקענט גוט קיין רומעניש. די דייטשע אויפשריפט אויף דער מציבה ווייזט אן אויף א שטארקן איינפלוס פון דייטשער קולטור. ער האָט אָבער

פון דעם נאנצן הארצן געשמערט, אז יידן זאלן זיך אינטענראל אסימילירן מיטן רומעשן פאלק, אויפגעבן יעדע אייגנארט, רעליגיע; און דאך ליגט ער אויפן יידישן בית-עולם. משה שווארצעפלד באצייכנט אים ווי „א סובטילער גייסט, פון א שטארקער לאַגיק, א באגייסטערטער פאר גערעכטיקייט און א טי-פער קעגנער פון יידישקייט.“

אין די יונגע יאָרן האָט ער געפאכטעט נאפט-גרובן, שפעטער האָט ער געהאנדלט מיט טאבאק, געווען א מלוכה-ליפעראנט. ער האָט געהאט די מעגלעכקייט אויסגעצושטודירן זיינע קינדער: איינער פון זיי איז שפעטער געווען א ריכטער אין פראנקרייך, א צווייטער, א מעדיקער אין ווין, א דריטער איז געווען א סוחר אין רומעניע.

לויט זיין אייניקל האָט מיר דערציילט איז לעבעלס אויפגעקלערטקייט דערנאנגען ביז אפיקורסות. ער האָט נישט אָפגעהיט קיין כשרות; אין א פסח איז צו אים געקומען אן אַרעמע יידענע, זיך באקלאַנגט, אז זי האָט נישט קיין מצות. ער האָט געהייסן דער פרוי, זי זאל אוועקגעבען דער אביונטע אלע זייערע מצות. דאָס ווייב האָט אים געפרעגט, וואָס וועלן זיי עסן, געענטפערט: „ברויט!“ מענטשלעכקייט איז ביי אים חשובער געווען איידער ריטואליזם.

היות זיין פערזענלעכער לעבנס-שטייגער האָט נישט געווירקט אויף אונ-דערע, האָט ער באשלאָסן זיך צו באניצן מיט פרעסע. ער האָט געגרינדעט א בלאַט, וואָס האָט זיך געווענדט נישט נאָר צו יידן, נאָר עס האָט באקעמפט יעדעס אומרעכט, יעדע עוולח. די צייטונג האָט געהייסן „פרעזענטול“ (קעגנ-ווארט). אין יאָר 1875 האָט לעבל געהאט אָפגעדרוקט א היסטאָרישן ראָ-מאן פונעם יידישן לעבן „אלישע און עקיבה“ די 318 זייטלעך באהאנדלען רע-ליגיעזע ענינים; דאָס בוך איז אָפגעדרוקט אין דער דרוקעריי מארגנוליעס פון בא-קוי. לעבעל האָט נישט געקענט גענוג רומעניש, כדי צו שרייבן ביכער. ער האָט זיך גענומען צו הילף דעם יונגן ז. ה. ברוקאר לויט א שפעטערדיקער רעצענזיע האָט לעבעל זיך שטארק באנוצט מיטן דייטשן ראָמאן פונעם ראבינער שמואל מייער. אייניקע קאפטיילען זענען פשוט איבערגעזעצט, אנדערע זענען מער ווייניקער באארבעט. נישט לעבעל נישט זיין געהילף איז געלונגען צו שרייבן גענוג גוט רומעניש און דאָס ביכל האָט נישט געהאט דעם געוונטשענעם דער-פאלג. אפשר אויך צוליב דעם פרייז, 5 ליי (10 קילאָ צומער!). לעבעל האָט פארשטאנען, אז זיינע גוטע כוונות זענען נישט גענוג ווירקאם, אויב זיין רומעניש איז נישט פויגלדיק. דערפאר האָט ער פארבעטן פאר א מיטארבעטער א יונגן שילער, ראָנצווייג, וועלכער איז שפעטער באקאנט געוואָרן ווי א ליב-האַבער און קעגנער פון יידיש אונטערן פסעוודאָנים דר. סאַטעק. ער האָט גע-

פרוויט דרוקן יידיש אין לאטיינישער שריפט. אין „פרעזענטול“, האָט ער געש-
ריבן עטלעכע געראַטענע ארטיקלען וועגן יידישע שולעס אין רומעניע. די
צייטונג האָט אָנגעהויבן ארויסגיין דעם 16-טן סעפטעמבער 1876 און, מיט גע-
וויסע איבעררייסן, האָט זי געלעבט ביז אפריל 1878.

צווישן די מיטארבעטער פון דער צייטונג ציילן זיך עטלעכע אָנגעזעענע
משכילישע טוערס. א. ש. גאַלד, דער שפעטערדיקער מחבר פון צענדליקער
לערנביכער פאר יודאיסטישע לימודים דאָ אין לאַנד, האָט אָפגעדרוקט רע-
צענזיעס, דרשות און אן ארבעט וועגן דער בוקארעשטער קהילה צווישן 1852-
1877. ער האָט איבערגעזעצט פון דייטש דערצייילונגען אויף יידישע טעמעס.
דער יונגער אליהו שווארצעלד האָט מיטגעארבעט דורך א ריי בוקארעשטער קאָ-
רעספּאָנדענצן וועגן יידן אין רומעניע. דער פראַגרעסיווער כאַראַקטער רב א. טויכש
א באקאנטער העברעישער שרייבער, האָט אויך מיטגעארבעט. דער שפעטער
בארימטער זשורנאליסט, פּאָלקאַריסט און היסטאָריקער משה שווארצעלד,
די משכילים ב. לאַבין פון באַטוקשאַן און י. ח. פּלאַר פון דאָראַהוי זענען
צוגעשטאנען. זיי האָבן זיך שפעטער באקאנט געמאכט דורך זייערע ארבעטן
אין דעם רומענישן „יאַרבוך פאר איזראעליטן“, וואָס משה שווארצעלד האָט
ארויסגעגעבן צווישן 1877-1899 און אין דער ארבעט פון דער היסטאָרישער
געזעלשאַפט „יוליוס באַראַש“. ווי אויך אין אנדערע יידישע בלעטער.

די מיִלְחמה פאר רומעניעס אומאָפּהענגיקייט גיט לעבלען די געלעגנ-
הייט ארויסצוווייזן זיין פאטריאָטיזם און די געטרייע געפילן פון דער יידישער
באפעלקערונג צו זייער געבוירן-לאַנד. ער פארעפנטלעכט אן אויפרוה, מע
זאָל העלפן דעם סאניטארן דינסט פון דער ארמיי און ער דרוקט דערנאָך רשי-
מות פון מנדבים. די אקציע האָט דערפאַלג; די ידיעות וועגן פראַנט געפינען
אן אָפּקלאַנג ביי זיינע לייענערס, אין דער זעלבער מאָס ווי די ידיעות וועגן
יידישן צושטייער צו די גרויסע מיִלְחמה-אָנשטרענגונגען.

די צייטונג שטעלט זיך אָפּ צוליב מאַנגל אין לייענערס. יידן האָבן דעמאָלט
מער געלייענט די יידישע בלעטער, למשל דעם „היועץ“.

לעבעל איז ביי זיך נישט אראָפּגעפאלן פונעם דורכפאל. דאָס זעלבע יאָר
דרוקט ער, מיט דער רעדאקציע אָנגעלער הילף פונעם יונגן משה שווארצעלד,
א מין יאַרבוך פאר איזראעליטן אויפן יאָר תרל"ח. חוץ דעם קאלענדאריסטישן
טייל ברענגט ער אסך בעלעטריסטיש און וויסנשאַפטלעך מאטעריאל. קודם
כל ווערט געפרוויט צו שאפן אויף רומעניש א ליטעראטור פאר יידן (לויט דער
טעמאטיק און צוגאנג נאָך מוסטער פון דייטש און רוסיש). די שרייבערס הייסן:
ריקארד מאַרטשאַנא, די דריי ברודער באַטשינער-מאוריטשיו, יוסף און אל-

פאנס, די ברידער שווארצעלד. עס פעלן נישט קיין אפהאנדלונגען וועגן יי-
דיש טעאטער, יידישע שולעס, חברות, ביאגראפיעס, ביבליאגראפיע. דאָס
צווייטע יאָרבוך, וואָס איז ארויס אין בוקארעשט, אויפן יאָר תרל"ט, איז
שוין געווען אָן לעבעלס מיטארבעט, נאָר געפירט פון משה שווארצעלד, וועל-
כער האָט געווירקט ביזן טויט, 1943, גאנצע 66 יאָר. לעבעל האָט אָבער אָפגע-
דרוקט א ריי בראָשורעס אויף רומעניש לטובת יידישער גלייכבארעכטיקונג.

נאָטע מאַנגער

(געבוירן אין טישערנאָוויץ 10 אויגוסט 1903, געשטאָרבן אין סאמארקאנד סוף 1942).

דער דיכטער איציק מאַנגער האָט איין מאָל אזוי כאַראַקטעריזירט זיין לייבן ברודער נאָטע. ער... „איז געוועזן אן אינספירירנדיקע פּערזענלעכקייט, ערשטראַנגיק און איינציג. זיין גרויסע לייטעראַטור-קענטשאַפט, זיין שאַרפּער קריטישער אינטעלעקט, זיינע פעיקייטן צו פאַרמולירן אין צוויי, דריי זאצן דעם עקר פון א פּראָבלעם האָבן אָנגערעגט צו פאַרמעסט און צו דערגרייכונג...“ און דערנאָך פירט ער אויס: „א פּרינץ ביי דער ניי-מאַשין!“

נאָטע העלפּער-מאַנגער, ווי ער האָט געהייסן אין די פּאפּירן, איז בלי ספּק איינע פון די אינטערעסאַנטע פּערזענלעכקייטן, וואָס איך האָב באַגעגנט אין מיין לעבן, סיי אין היימישן רומעניע, סיי אויף דער ברייטער וועלט, פון אַט-לאַנטיק ביז אוראל און פון סיר-דאַריא ביזן באַלטישן ים. ער איז געווען מיט דריי יאָר עלטער פון מיר און מיט דריי יאָר יינגער פון מיין ברודער שמחה ש-וואַרץ. האָט מען זיך געחברט.

שמחה האָט מיך געפירט צו די מאַנגערס אין יאס אויף דער גאַס, וואָס מע רופט איצט „זעלבסטענדיקייט-בולוואַר“. נאָטע איז געווען א בילד-שיי-גער יונגעראַן-שענערס פון אים האָב איך געקענט נאָר פּרץ מאַריקשן-הויך, שלאַנק, מיט לאַנגע, דינע פינגער (אזוויי איציק), א פּייגער אַוואַל פון פנים פּרעכטיקע, עקכפּרעסיווע אויגן. אפילו זיין צומאָל אָפּגעלאָזענע הלכּשה האָט נישט געמינערט זיין הו. שפּעטער, ווען נאָטע, דער באַנאַכטער צושניידער און לערער אין דער יאַסער „אַרט“-שולע, איז געשיקט געוואָרן קיין פּאַריז אויף ספּעציאַליזאַציע, האָט ער אונדז צוגעשיקט א פּאָטאַגראַפיע מיט דער צו-שריפט „א קאַסרילעווקער אין פּאַריז“, שענער ווי רודאַלף וואַלענטינאָ, האָט עמעצער אָפּגעשאצט.

קיין מיטלשולע האָט נאָטע נישט מיטגעמאכט. להיפוך צו אנדערע אוי-
טאָדראקטן, וועלכע לייענען לייַדנשאפטלעך, אָבער ווייניק סיסטעמאטיש,
סרוב בעלעטריסטיק, געשיכטע, פֿילאָסאָפֿיע, סאָציאָלאָגיע, עסטעטיק, האָט
נאָטע דורכגעמאכט אלע לערנביכלעך פון דער מיטלשול: דערביי האָט ער
גרינטלעך געקענט ייִדישע, דייַטשע, פראַנצויזישע ליטעראַטור, וואָס ער האָט
געלייענט אין דער אורשפראך, ביכלל האָט ער מער געלערנט ווי געלייענט,
מער צוליב גייסטיקער פֿאַרמאָציע, איידער צוליב סתם אינפֿאַרמאָציע. נישט
נאָר פשוטער דאָרשט צו וויסן און קענען די גרויסע און די קליינע וועלט האָט
אים געטריבן צו גריבלען זיך אין די אותיות מחכימות, נאָר א ברענגענדיקער
פארלאנג נאָך שלמות. דאָס שטרעבן צו א פֿילזייטיקער פערזענלעכקייט.

נאָטע האָט געקענט זיין סאראקסטיש, סאַטיריש, אָבער נישט בייזוויליק,
ער איז געווען קרוטיש, אמאָל היפערקרוטיש, אָבער נישט נעגאטיוויסטיש.
עס קען זיין, אז די כלומרשדיקע „אַנרעסיוויטי“ האָט געזאָלט פאַרמאַסירן
א געוויסע צוריקגעהאלטנקייט לנבי מענטשן און געשענענישן. א פֿינפֿיליקער
און טיפֿדענקענדיקער איז נאָטע נישט געווען קיין פאַסיוויסט, ווי עס פאַסירט
מיט מענטשן, ביי וועלכע דער אינטעלעקט אינהיבירט די האַנדלונגען; ער
איז געווען נאָענט צו דער רעוואָלוציאָנעדער באוועגונג און מיטגעארבעט מיט
די ייִדישע פֿראַגרעסיווע קולטור-אָרגאַניזאַציעס, ווי למשל די יאַסער „קול-
טור-ליגע“ און דער טשערנאָוויצער „שולפאַרין“ און ער האָט, ווי מיר אלע,
געליינט גרויסע האַפֿענגונגען אויפֿן ייִדישן קולטור-אויפֿבלי אין ראַטן-פאַר-
באַנד, אויפֿן זיג פון סאָציאַליזם.

קיין מאַסן-רעדנער איז ער נישט געווען (זיין חבר שמחה, אויך נישט)
און ווען זיי זענען, ערגעץ אין יאָר 1925 געפֿאָרן קיין טירגו-פרומאָס לייענען
א לעקציע און פֿירלייענען ייִדישע ליטעראַטור, האָט איינער שיר נישט אומגע-
וואָרפֿן דעם רעדנער-שמענדער, און דער צווייטער איז שיר נישט אַראָפֿגעפֿאַלן
פון דער שמאָלער עסטראַדע. דערפֿאַר זענען זיי אין ענגן קרייז געווען אַנטציקנ-
דיקע שמועסער, פֿייערדיקע דיסקוטאַנטן, פֿול שאַרם און דינאַמישקייט, א
שיינדל פון גייסטיקייט און הומאָר.

ווער פון אונדז קאָן דען פאַרגעסן די אַרבעט פון ווינטער 1933-1934 אי-
בער דער קליינער אַנטאַלאָגיע „נייע ייִדישע דיכטונג“? נאָך א מאָג שווערעד
אַרבעט אין שולע, אויף פֿריוואַטע לעקציעס, אין ווערקשטוב, איז מען זיך
צונויפֿגעקומען אין שטוב פונעם מאַטעמאַטיקער, פֿילאָסאָף, ליריק-מבין און
קולטור-עסקן, הערש סענאַל. די אנדערע צוויי מיטאַרבעטער זענען געווען דער
באַקאַנטער שפראַכיסט חיים גינינגער און איציק שוואַרץ (דער שפֿעטער-

קער. י. קארא). יעדער פון די פיר „אנטיִאָנִיקער“ ווי נאָמע האָט זיי אָנגערופֿן
האָט איבערגעלייענט צו 5–10 לידער, וואָס ער האָט אָפּגעקליבן פֿון עטלעכע
הונדערט. ארום און ארום האָט מען דורכגעלייענט בערך 5 טויזנט לידער און
אָפּגעקליבן 100, וואָס מע האָט פֿארעפּנטלעכט אין לאַטיינישער טראַנסקריפּ-
ציע. נאָטעס געשמאַק, סובטילקייט און הויש פֿארן אָפּקלאַנג פֿונעם געדרוקטן
וואָרט האָט אָפּטמאַל אַנטשידן די „אָפּשטימונג“. ווי תמיד פֿלעגט ער אויס-
שפּאַנען די אָנגעשטרענגטקייט פֿון דער אַרבעט דורך אַן איראַניע, אַ שמעכ-
ווערטל, יענעס און... זיך.

אין דעם „סעמינאַר פֿאַר ייִדישער ליטעראַטור-און שפּראַכעקענטעניש“ איז
ער שטיל בייגעווען, זעלטן ווען גענומען אַ וואָרט, אָבער די באַמערקונגען, וואָס
ער האָט געמאַכט צווישן אונדז, אַמאָל ערנסטע, אַמאָל שפּאַסיקע, זענען גע-
ווען וויכטיק, ריכטיק, ציכטיק. די שווערע סוף דרייסיקער יאָרן האָבן זיך אָפּ-
גערופֿן אויף יעדנס געמיט. עס האָבן נישט געפֿעלט אפילו קיין פֿאַמיליע-פֿראַ-
בלעמען, נאָר דער עיקר, דאָס געפיל פֿון דער אָנוואַקסנדיקער קאַטאַסטראָפֿע
האָט שווער געטראָפֿן זיין פֿינפֿיליקע נשמה, כאָטש ער האָט עס נישט אַרויס-
געזאַגט; אויך די בענקשאַפט נאָך איציקן, וועלכער איז זינט 1938 געווען
אין פֿאַרז.

און אָט איז אויסגעבראַכן די מילַחמה פֿון יוני 1941. דער גורל האָט אונדז
צוואַרפֿן איבער די גרויסע שטחים פֿון סאָוועטן-פֿאַרבאַנד...
... ערשט שפּעטער, נאָכן צוריקוומען פֿונעם פֿראַנט, סוף 1945, האָבן איך
מיך דערוואַסט, אַז נאָמע איז געשטאַרבן אין סאַמאַראַנד סוף 1942... פֿון האַר-
צווייטיק, פֿון פֿאַרצווייפֿלונג פֿון טרויער, ווייל... ווייל אַ שניידער ווי נאָמע האָט
זיך בעסער געלענט דורכשלאָגן אין יענער צייט, אין יענעם קאַנט, איידער
אַ לערער צי אַ דאָקטער, מער שאַנסן געהאַט איבערצולעבן.. איבערצולעבן
וואָס? צוליב וואָס? האָט ער זיך געלאָזט באַזיגן נישט אזוי פֿונעם טיפּוס, ווי
פֿון דער אומזיניקער ווירקלעכקייט, וווּ היטלערס האָרדן האָבן געוויילדעוועט.
סײַ צום לעבן, סײַ צום שטאַרבן דאַרף מען האָבן כוח. און מיר, די איבער-
לעבערס, זענען ווייט נישט אזוי העלדיש ווי עס דאַכט זיך אונדז צומאַל.

מיהיי וויטעאזו

אין א רבניש ספר

עס ליגט אויף מיין ארבעטס-טיש א גרויס ספר, אפגעדרוקט בשנת בנתה, דאָס הייסט אין יאָר 5457 זינט די וועלט איז באשאפן לויט דער יידישער צייט-דעכענונג, 1696 לויטן אלגעמיינעם לוח. דער דרוקער איז יאָהאן פאוסט פון פראנקפורט אויפן מאין. דאָס זענען די „שאלות ותשובות“ פון דעם בארימטן קראָקעווער רב יואל סיבקים זיין קאַרעספּאַנדענץ מיט א צאָל רבנים וועגן עני-נים פון יידישן ריטואל. איר פארשטייט דאָך, אז איך זוך נישט קיין סובטילי-טעטן פון פילפול, נאָר היסטאָרישע ידיעות וועגן רומעניע. שטויס איך מיך אָן אויף דער שאלה נומער 82, ווו עס איז די רייד פון א פוילישן יידן, וואָס איז דערהרגעט געוואָרן אין מאָלדעווע. ביי דער אומזיכערקייט פון די וועגן אין יענער צייט איז אזוינס נישט קיין גאָוונע. דער צוועק פון דער שאלה איז פעסטצושטעלן אויב, ווען, וויאזוי דער ייד איז דערהרגעט געוואָרן, כדי די עגונה זיינע זאָל קענען ווידער חתונה האָבן, מע עפינט עדות און מע רופט זיי קיין מעזיבאָזש, א שטאָט, וואָס איז שפעטער בארימט געוואָרן דורך דער טעטיקייט פונעם בעל-שם טוב, דער גרינדער פון חסידים. דאָס אָרטיקע בית-דין פארהערט די עדות און מע שרייבט א „פראַטאָקאָל“ זונטיק 29 טבת 5365, 1605.

צום ערשטן רעדט אויך רוסיש דער עדות יוסף בר שמואל און מע זעצט איבער זיינע רייד אויף יידיש. איך ברענג דעם טעקסט מיט זייער ווייניק ענדערונג-גען, ווייל מע קען פארשטיין דאָס דעמאָלטיקע יידיש אָן באזונדערע שווערי-קייטן, מיט עטלעכע דערקלערונגען. איז, אָט וואָס עס דערציילט דער עדות: „מיר זענען געוועזן אין דער וואָלעכיי (געמיינט מאָלדעווע י. ס.) איך און חיים, חתן (דער איידעם פון) יצחק רב שלמה פון קראסנע. מיר זענען געווען אין סטע-פאנאוויץ (דאָ איז געמיינט שטעפאנעשט, אין אנדערע פאלן, קאן מען דערמיט

באצייכענען יאס, די שטאָט פון שטעפאן דעם גרויסן) אין איין האר-
 בעריק (קרעטשמע) בשעת די מהומה איז געוועזן מיט מיהאל האָבן מיר
 זיך געפאָרכט (מורא געהאט) און זענען געפאָרן צו דעם האָספאָדאר (דער
 פירשט פון מאָלדעווע, דעמאָלט יערעמיה מאָגילא) און זיין פאָלק (ארמיי) מיט
 וואָלעכז (מאָלדעווער) און פאָליאָקן. איז ער געשטאנען אויפן פעלד א מין
 חצי פרסה (א האלבע מייל) פון באָטושאן. דאָ האָבן מיר געזען א גרויסע מיל-
 חמה ביי דעם האָספאָדאר און שלייחים זענען בלל (יעדע) רגע גענאנגען אויף
 און אָפּ (און געמאָלדן אז) מיהאל קומט. דאָ האָבן איך יוסף הגי' (דער פרי-
 ער דערמאָנטער) גערעדט צו חיימען: „עס וועט דאָ זיין א גרויס געשלעג מיט
 מיהאלן. מיר וועלן דאָ חס' ושלום אומקומען. לאָמיר פאָרן אין דער שטאָט
 באָטושאן, אפשר וועלן מיר ניצול ווערן.“ דאָס האָט חיים נישט געוואָלט. בין
 איך, יוסף אליין געפאָרן און חיים איז געבליבן אין דער מילחמה. איך און אנ-
 דערע יידן פון לווּאוּ און סקאלע זענען געוועזן אין באָטושאן. דאָ האָבן מיר גע-
 הערט, אז אונדזרער האָבן מיהאלס פאָלק געשלאָגן און זענען גענאנגען אויף
 קאָטנאר (א דאָרף באַרימט מיט זיינע וויינען). האָבן מיר מורא געהאט ווייטער
 צו פארבלייבן אין קאָטנאר, ווייל עס איז געוועזן צו ווייניק פאָלק (מיליטער).
 מיר האָבן געדרינגען גוים און זענען ווידער געפאָרן קיין סטעפאָנאוויץ, „איז
 פאָרן האָבן מיר דערזען ווי חיים איז געליגן אויף דעם פעלד אויף דעם רוקן
 און האָט געהאט א שטאָך אין גאָרגל, דערציילט ווייטער דער עדות, און זיי-
 גע קליידער זענען געווען איינגעטונקען אין בלוט.“ איך האָבן אים אָנגערירט
 מיט מיין האַנט. די פויערן האָבן געוואָלט פון אים אראָפּנעמען די זשוּפיצע,
 זי איז געווען פון א גוטן מאַטעריאל, דאָ האָבן איך יוסף צו זיי געזאָגט: „טוט
 עס נישט, ווייל ער איז א ייד און איר וועט האָבן קלאָפּאָט (דולעניש), האָבן
 זיי אים געלאָזט געמאך (די מלוכה פלעגט זאָרגן פאר דער זיכערקייט פון די וועגן
 און שווער באַשטראָפן דעם, וואָס האָט דערהרגעט אָדער באַרויבט א רייזנדיקן).
 און מיר זענען גיך געלאָפן קיין סטעפאָנאוויץ. מחמת מורא המילחמה. דאָס
 איז געווען 5 טעג נאָך דעם וואָס מיר זענען אנטלאָפן פון יענעם אָרט.“
 פון אָט דעם דאָקומענט זעט מען, וואָס פאר א געפאָרן סיחרים זענען אויב-
 געשטאנען צוליב פרנסה: אין דער אמתן „בנפשו יבוא לחמו“. אינטערעסאנט
 ווייזט מיר אויס דער פאָקט, וואָס די יידישע סוחרים פון פוילן האָבן זיך גע-
 קאָנט איינפארשרשטיין מיט די אַרטיקע מאָלדעווישע פויערן, אוודאי אויף
 רומעניש. אויב מע באַטראַכט די דאטע פון דעם עדות-זאָגן, 1605, פארשטייט
 מען נישט, וואָס פאר א מין מילחמה דאָרט איז פאָרגעקומען און ווער עס איז
 דער מיהאל. דער באַרימטער רומענישער היסטאָריקער גי' זאָרגא האָט געהאט

פאר זיך אן איבערזעצונג פון אַט דעם דאָקומענט און געפרוּווט אלערליי השע-
רות. לייַענט מען אָבער אביסל ווייטער דעם אַריגינאַל, דערוויסם מען זיך, די
מעשה איז געשען מיט 5 יאָר פריער, זומער 1600. ווערט שוין אלצדינג קלאָר.
דעמאָלט האָט מיהיי וויטעאזול (דער מוטיקער), וועלכער האָט פאראייניקט אלע
דריי רומענישע לענדער: וואַלעכיי, מאָלדעווע און טראַנסילוואַניע, אין איין
לאַנד, געקעמפט קעגן א קאָאליציע פאָליאקן און מאָלדעווישע פריצים. ברענ-
נט אונדז דאָס רבנישע ספר אן אָפּקלאַנג פון אַט דער מילהמה. דער גרויסער
היסטאָריקער ק. ק. דזשורעסקו האָט אָפּגעשאצט די ווערט פון אונדזער מקור,
וועלכער ברענגט א צושטייער צו דער געשיכטע פון דעם גרויסן העלד פון רו-
מענישער אייניקייט. לאָמיר דאָ דערמאָנען, אז רבנישע שריפטן ברענגען אסך
ידיעות צו דער געשיכטע גישט נאָר פון יידן, נאָר פון אלע פעלקער ביכלל. מע
דארף אזעלכע ידיעות אויפזאַמלען און פארווערטן.

געאָרגע אסאקי דרוקט ספרים

מיין פריינד קומט צו מיר מיט א טענה. ער האָט צופעליק געלייענט אין אן עלטערן נומער פונעם זשורנאל, וואָס די יאסער מיטראָפאָליע גיט ארויס; האָט ער דאָרט באגעגענט מיינס אן ארטיקל, אין וועלכן עס שטייט שוואַרץ אויף ווייס, אז געאָרגע אסאקי האָט געדרוקט ספרים. פּרעגט ער זיך, ווי קומט דער פאָטער פון דער רומענישער פּרעסע, דער אויפקלערער, שרייבער און פאר-לעגער אסאקי צו דרוקן פרומע יידישע ספרים! מיין פריינד איז א סקעפטיקער און ער וויל זען מיט די אייגענע אויגן און אַנרירן מיט די אייגענע הענט אַט די ספרים; ער איז מיך חושד, אז איך האָב פארפלאַנטערט די יוצרות... איך שווייג און מיין פריינד שמייכלט איראָניש-ער האָט מיך געכאַפט ביי דער האנט. כדי מיך פאַרצושטעלן פאר אן אנטדעקער האָב איך אביסל צו-געפוצט דעם אמת, מיינט ער. דאָס איז כמעט ווי באַליידיקט, איך האלט עס מער נישט אויס. איך עפן דאָס קעסטל מיט ימר המציאות און הייב אָן ארויס-צונעמען איינציקווייז די ביכלעך.

דאָס ערשטע ביכלעך האָט אינגאנצן 20 זייטן. עס הייסט „אבקת רוכל“ (די טאַרבע פונעם וואַנדערנדיקן אפּטעקער) און איז אַפּגעדרוקט אין יאס אין יאָר תר׳ב, 1842 הייסט עס. לויטן שער-בלאט האָט דער דרוקער גענומען פאר א מוסטער די ווענעציאנער אויסגאַבע פון ש׳ו (1566/5326). איך ווייז אים די צוויי פארשיידענע אויפלאַגעס פון דעם בארימטן מיסטישן געבעט-בוך „שערי ציון“. איין אויפלאַגע איז מיט א יידישער איבערזעצונג, און זי ווייזט אָן אויף דער פארשפרייטקייט פון חסידות אין רומעניע אין יענער צייט. דער מחבר פונעם בוך איז א באקאַנטע פיגור אין דער יידישער געשיכ-טע. דאָס איז דער קאַבאַליסט, דער כראָניקער, דער גאון נתן נטע האַנאווער, וועלכער איז געווען רב פון יאס ארום 1670, ווען עס איז אויפגעבויט געוואָרן די איצטיקע גרויסע שיל. מיר דערוויסן זיך פונעם שער-בלאט די נעמען פון

די „גנידים“, וועלכע האָבן פינאנסירט די יידישע סעקציע פון דער דרוקעריי: משה זעליג צימאנר און יהודא לייב וועקסלער, ביידע באקאנטע אָנפירער פון דער יאסער קהלה; וועקסלער איז א באקאנטער באנקיר. מיין פריינד שמיכלט, ווען ער לייענט אויפן פאָרזאץ א רומענישע אויפשריפט מיט יידישע אותיות: סאָפט אאוספּיצילע פרע אין נאַלצאַטלאָ שי פרע לאָמינאַטאַל דאָמנא מיכוי-איל גרינגאַרע סטאַרזא וואָיעוואָדע, דאָמנא צערי מאָלדעווע אין אל נאָהלע אן א דאָמניע מ'סאלע. טיפאריטי אין אָהראש יעשי לא אינסטיטאַטאַל אלבינע, 1842. קאָ וואָיע צענזאָר.“ איצט איז קלאָר, אז דאָס ביכל איז אָפּגעדרוקט אין נעאַרנע אסאָים יאסער דרוקעריי „אלבינא“ (די בין). דער לאַנדפירשט, מיהיי סטורזא, האָט געשטיצט די דרוקעריי, ווייל דאָס אַנטוויקלט די היימישע אינ-דוסטריע, און דער צענזאָר האָט דערלויבט דאָס דרוקן.

פרענט מיין חבר: צוליב וואָס האָט אסאָי געדרוקט ספרים? איז ראשית, ווייל ער האָט געהאט דעם מאָנאָפּאָל אויף דרוקעריי אין מאָלדעווע אין משך פון 15 יאָר. און צווייטנס, א דרוקעריי איז טאקע א קולטור-אויפט, אָבער קו-דס כל א געשעפט, אין רומעניע איז געווען א גרויסער נאָכפרעג אויף סידורים חמשים, ספרים, וואָס מע פלעגט ברענגען אין די צענדליק טויזנטער א יאָר פון עסטרייך, רוסלאַנד, דייטשלאַנד, טערקיי. האָבן עטלעכע רירעוודיקע יידי-שע סוחרים געוואָלט עפענען אן אייגענע דרוקעריי. איז אָבער געווען אסא-קים „חזקה“. האָט מען באשטעלט יידישע שריפט, געשאפן ביי אים א יידישן אָפטייל, געוואָרן מיט אים שותפים און...

אָט איז דאָס „סדר ברכת המזון וקריאת שמע והגדה... מיר געפעלט עס דער עקר צוליב די נאיווע אינסטרומענטן, וואָס מע האָט איבערגענומען, אי-בער ווין, פון אן אַלטער אמסטערדאָמער הגדה. די „מעצענאס“ זענען דאָסמאָל אנדערע צוויי יאסער פני, זלמינא פייגעליס און נאָטע וואסערמאן, בשות-פות מיט א דריטן נגיד ישראל אברהם סגל, וועמעס נאָמען וועט זיין אויף עט-לעכע פון די ספרימלעך, וואָס מע וועט אָפדרוקן ביי ג. אסאָין. צימאנר און וועקסלער זענען די „אונטערפירערס“ פון א יידישער איבער-זעצונג פון „מגלת אסתר“. די ארויסגעבער ווייזן אן פארוואָס זיי דרוקן דאָס ביכעלע „ווייל עס דארף אימלעכער פארשטיין, וואָס ער הערט לייענען. מע ווייזט אויך אָן, אז דער „צענזאר מהאקאדעמיע מיאס“ האָט עס באשטעטיקט. דער צענזאָר מיכוי ווימלימעסקו, איז געווען א משומד. זיין יידישער נאָמען איז געווען ניימאן, און זיינער א יידישער ברודער האָט אים אפילו אמאָל פארטרעטן אלס „משיגח“ איבער יידישע ספרים. ווי יעדער משומד איז ער גע-ווען א קנאי, געזוכט און גענישטערט אין די ספרים עס זאָל זיך נישט אריין-

כאָן גאַרנישט קעגן קריסטענטום. קיין געלד האָט ער אויך נישט פיינט געהאט, האָט מען געהאט צו זינגען און צו זאָגן פון אים. שפעטער האָט ער זיך באַרימט געמאכט מיט זיין צוכט פון זיידן-ווערעם.

טוט מען א טראכט ווי פּאָפּולער תהילים איז געווען ביים יידישן עולם, איז קיין ווונדער נישט די שיינע אויסגאבע פון תהילים מיט א יידישער איבערזעצונג פונעם זעלבן יאָר 1843. די רומענישע ווידמונג איז דאָס מאָל געשריבן מיט די דעמאָלט געוויינטלעכע קירילישע בוכשטאבן. דאָס פאפיר איז זייער פיין און עס זעט אויס גאנץ שיין אפילו איצט, נאָך 135 יאָר.

„ספר סליחות מכל השנה“ איז געדרוקט מיט גרויסע אותיות און מיט א יידישער איבערזעצונג. מע זעט, אז די ארויסגעבער האָבן אינזיגען די גרוי-סע מאסע פשוטע יידן פון שטעטלעך און דערפער, וועלכע פארשטייען נישט דעם לשון-קודשדיקן טעקסט און ווילן וויסן, וואָס זיי טענהן צום רבונג של עו-לם. דאָ דערפילט מען איינס פון די דעמאָקראטישע שמריכן פונעם חסידי-זם, וועלכער האָט געבראָכן מיטן מאָנאָפּאָל פון למדנים און מיוחסים. דערפאר טאקע איז דאָס ספר „פירקי אבות“ אָפגעדרוקט נאָר אויף „עברי טייטש“ ווייל דעם העברעישן אָריגינאל געפינט מען אין יעדן סידור און דער אינהאלט איז אינטערעסאנט. דער דאַרפס-ייד, וואָס האָט נישט געקענט קומען אין שטאָט הערן יעדן שבת ווי מע לייענט און פארטייטשט דעם „פרק“, האָט אים איצט געהאט ביי זיך אין דער היים און זיך געקענט קווימן דערמיט.

דאָמזעלבע יאָר 1843 ווערט אָפגעדרוקט די באַרימטע ביאָגראַפיע פון ר' ישראל בעל שם טוב, דער גרינדער פונעם חסידים; די פארשפרייטקייט פון אָט דעם האַניאָגראַפישן ווערק „שבחי בעשט“ שפיגלט אָפ די פארשפרייטקייט אין רומעניע פון א פאָלקסטימלעכן שטייגערישן חסידזום, ווו מע האָט ביים רבינס טיש גענאָסן מער שיריים, איידער תורה, מער טרייסט איידער דערהוי-בונג, מער פרייד, איידער קבלה. פון ארכיוו-מאטעריאַלן איז אונדז באַקאנט, אז אין דער צייט זענען צימאנד, סנל און וועקסלער געוואָרן די פאקטישע באַזיצער פונעם יידישן אָפטייל פון אסאקים דרוקעריי.

דער ערשטער טייל, 58 זייטלעך, פון „ספר שולחן ערוך“, וואָס מע דרוקט אויך יידיש“ בכדי אז מע זאל וויסן אלע דינים...“ איז געווען זייער פארשפ-רייט אין רומעניע. עס האָבן זיך נאָך אויפגעהיט עטלעכע עקזעמפלאַרן. ווי באַקאנט איז דער יידישער ריטואל מיט זיינע תרי"ג מיצוות זייער א קאָמפּלי-צירטער. דער פשוטער ייד פון אמאָל האָט זיך זייער גענייטיקט אין אזא וועג-ווייזער.

אן אנדער ביכל פון אונדזער סעריע אין „שיח ספונים“ א מיסטישער קאָ-
מענטאר צו „שיר השירים“ און דער „אברך“ אריה לייב רב אליהו בראנדס
האָט עם איבערגעזעצט אויף יידיש און אָפּגעדרוקט אין איינעם מיטן לשון-קודש
אַריגינאַל, כדי דער פרומער ייד, וואָס זאָגט „שיר השירים“ יעדן פרייטיק
פאר נאכט, זאָל נישט מיינען אז דאָס ווונדערבארע ליבע ליד פון שלמה המלך
איז א פשוטע ערדישע ליבע. פארקערט, לערנט מען אים, דאָס איז אן אלעגאָ-
דיע אויף דער ליבע פון דער שכינה צו דעם יידישן פאָלקס. „שני שדיים לך“,
דו האָסט צוויי בריסטן, פלעג דער רבי אונדז פארטייטשן, אז דערמיט מיינט
מען משה רבינו און אהרון הכהן. דער קריסטלעכער טעאָלאָג האָט זיך זיין איי-
גענע אינטערעפרעטאציע.

די חסידישע שיטה חב"ד איז געווען זייער פאָפולער אין רומעניע. אפילו
צווישן ביידע וועלט-מילחמות זענען כמעט אין יעדן שטעטל געווען חב"ד-
שילן. דעריבער איז נישט קיין ווונדער, וואָס „תניא“, דאָס גרונט-ווערק פונעם
גרינדער פון אָט דער שיטה, איז אָפּגעדרוקט אין יאס אין יאָר 1843, אין חודש
יולי.

ווי א לעצט ביכל פון אָט דעם פּלוצימדיקן קורצן אויפבלי פון יידישן דרוק
אין יאס איז צו אונדז דערגאנגען די עברי-טייטש גירסא פונעם תרגום שני
צו מגילת אסתר. דאָס איז א האלב בעלעטריסטישע דערציילונג, וואָס האָט
פארן פשוטן יידן דערזעצט דעם היסטאָרישן ראָמאן פון די אומות העולם. אגב
בין איך זיכער, אז אסאך האָט אָפּגעדרוקט נאָך ספרים, וועלכע זענען מיר
נישט צוגעפאלן. איבערינס האָט ער סיי צוליב פאטריאָטישע מעמיל, סיי
צוליב געשעפט, געדרוקט יאָרביכער אין דייטש, היסטאָרישע דערציילונגען
אויף פראנצויזיש, לערנביכלעך אויף ארמעניש, לאטייניש, גריכיש. מיין פריינד
און איך האָבן באוונדערט די רירעוודיקייט פון דעם גרויסן לערער, שרייבער,
טוער, געאָרנע אסאך, וועלכער האָט מיטגעהאָלפן אנטוויקלען א מאָדערנע איג-
דוסטריע דאָ אין לאנד. מיין פריינד איז געבליבן בארויקט און פארטראכט.
האָב איך אביסל געענדערט שלום עליכמס זאָג: טראכטן איז געזונט, דאָס-
טוירים הייסן טראכטן, לאָמיר פרווון.

די יאסער הגדה

„ער מיינט נישט די הגדה, ער מיינט די קניידלעך“, א חכם פון דער מה-
נשתנה,,, „ער זיצט אין חר גדיא“, „בנים איז אויך נישקשה פון א מכה“,
„עס איז פיתום מיט רעעמסס“, „וועסט עם דערצייילן אויפן הסב-בעט“. דער
יידישער פאָלקלער ווייזט ווי חשוב פסח איז פון תמיד אָן ביי יידן סיי צוליב
דער הגדה, סיי צוליב... די קניידלעך. מילא, פסחדיקע מאכלים איז א ענין
פאר זיך און די הגדה קאָן זיך בארימען, אז ביז דער ערשטער וועלט-מיל-
המה זענען אָפגעדרוקט געוואָרן איבער טויזנט פארשיידענע אויפלאגעס אין
דרוקערייען פון איבער 100 שטעט, מיט און אָן פירושים, מיט אָדער אָן ביל-
דער, מיט אָדער אָן איבערזעצונגען אויף יידיש, לאדינאָ אָדער אויף כמה לשו-
נות. עם זענען אויך באקאנט עטלעכע הונדערט מאנוסקריפטן פון הגדות מיט
אילוסטראציעס און צייכענונגען. איינע פון די בארימטסטע הגדות פון אָט דעם
מין איז די הגדה פון סאראיעוואָ. די עלטסטע געדרוקטע הגדה איז דערשי-
גען אין פראַג אין יאָר 1526. אירע בילדער האָט מען אָפט נאָכגעמאכט. אין
יאָר 1695 איז אין אמסטערדאם אָפגעדרוקט געוואָרן, דורך משה וועסעל, א
הגדה מיט קופערשטיכן פון אברהם בר יוסף. די גראוורן פון אָט דער אויפ-
לאגע האָט מען נאָכגעמאכט אין משך פון הונדערטער יאָרן אין אסך הגרשה-
אויסגאבעס...

איינע פון זיי איז די יאסער הגדה, וואָס איז אָפגעדרוקט געוואָרן אָנהייב
תר"ג (1842) אין דער בארימטער טיפאָגראפיע „אלבינא“, וואָס דער באקאנ-
טער רומענישער שרייבער, רעדאקטאָר, שולטער און צייכענער געאָרגע אסא-
קי האָט געהאט אין יאס מיט א פרווילעגניע אויף 15 יאָר, צו זיין דער אייני-
ציקער דרוקער אין שטאָט. די 13 בילדער פון אָט דער הגדה שפייגלען אָפ דעם
נאנצן צערעמאָניעל פונעם סדר. זיי זענען נאָכגעמאכט לויט א ווינער הגדה,
וואָס דער באקאנטער דרוקער אנטאָן שמיד האָט ארויסגעגעבן אין ווין אין

יאָר 1794. די ווינער הגדה איז נאָכגעגאנגען א בארימטער פראַגער הגדה און יענע האָט זיך פארקוקט אויף דער בארימטער אמסטערדאמער. ווי איר זעט, ציט זיך א גאָלדענע קייט פון הגדות איבער אייראָפּע.

די יאסער הגדה דרוקט איבער מיט געטריישאפט די בילדלעך פון דער ווינער הגדה: דעם נאנג פונעם סדר אין בני ברק, די פיר בנים, משה הרנעט דעם מצרי, יציאת מצרים, די סעודה, די צען מכות, דוד שפילט אויף דער הארפע. זי האָט געזאָלט קאָנקורירן מיט די אומצאָליקע הגדות פון ווין, לעמבעריק, פון גאליציע און אפילו מיט דער שיינער ספרדישער הגדה פון טרי-עסט. דערפאר האָט די יאסער הגדה זיך ארומגערינגלט מיט אנדערע חמצ-דיקע תפילות: בענטשן, קריאת שמע און אלצהדינג מיט „עברי טייטש“, „... בכדי די אלע ניצלעכע זאכן, וואָס אין שטוב באדארף מען האָבן, זאָל מען תיכף געפינען אין דעם כרך.“ דאָס ספר איז אָפגעדרוקט געוואָרן מיטן געלט פון די יאסער נגידים זלמינא פייגעליס און נטע וואסערמאן, אונטער דער הש-גהה פון ישראל אברהם סגל. אין דער זעלבער דרוקעריי זענען אין משך פונעם-לעבע דערשינען נאָך 10 ספרימלעך, לשון קודש און יידיש, חסידות און דינים.

פון שפעטער געדרוקטע הגדות אין רומעניע איז כדאי צו דערמאָנען ש. גאָלדס הגדה מיט א רומענישער איבערזעצונג פאר איזראעליטישע שולעס, מיט בילדער און מוזיקאלישע נאָטן. זי איז ארויס ביי סאמיטקאן אין קרא-יאָווא, אָנהויב היינטיקן י"ה. די בילדער זענען פון דער אמסטערדאמער הגדה. אויפן דעקל פון א באַטושאנער הגדה פון אָנהייב יאָרהונדערט זעט מען אזא בילדל: משה רבינו מיט א קאפּטן און א שטריימל, מיט א בייטש אין דער האנט פאשעט שאַף, דער סימבאָל פון די צאן קדשים. אנדערע הגדות פון רו-מעניע ברענגען ווייניק אָריגינעלע בילדער.

קיינ האנטגעשריבענע הגדות פון רומעניע זענען מיר נישט באקאנט. די היגע סופרים און קאליגראפן האָבן אָבער באוויזן זייער טאלענט דורך מיז-רחים און שער-בלעטער צו פינקסיס, באזונדערס געראָטן איז א נאנץ געצייכנ-טער פינקס פון סוליצע פונעם יאָר 1862. דאָס איז אָבער א באזונדער קאפיטל יידישע פאָלקסמוסט אין רומעניע.

דער בראילעווער דאָקטער

איך וואָלט דעם באקווער „סטודענט“, דעם מיטל-שילער יעקב ראָזענצווייג, נישט אָנגערופן קיין „וונדערקינד“, כאַטש ער איז אלט געווען נאָר 18 יאָר, ווען ער איז, סעפטעמבער 1876, געוואָרן דער פאקטישער רעדאקטער פון דער זמענישער צייטונג (פאר יידן), וואָס האָט זיך אָנגערופן „פרעזענטיל“, די איצטיקייט. דער אייגנטלעכער ארויסגעבער איז געווען א מאָדנע מענטש, אן אונטערנעמער מיטן צונאָמען „אייזערנער קאָפּ“, צוליב זיין „פריי זיין“ אין דעליניע, זיין אייגענשאַפארטקייט און זיין קלוגשאַפט. אבראהאם לעב לעבעל, דער 54 יעריקער משכיל, איז געווען דערצויגן אויף דייטש, נישט געקענט שרייבן קיין ארטיקלען אויף רומעניש, האָט ער געשפילט א קאָרט, און... געוונג-גען. ראָזענצווייג האָט אויף זיינע יונגע אקסלען גערטאָגן דאָס בלאַט, רעדא-גירט, געשריבן ארטיקלען ביזן לעצטן אָטעם פון דעם בלאַט אָנהייב 1878.

ער האָט געהלומט צו ווערן א דאָקטער, האָט ער געלערנט מיט גרויס התמ-דה. די עלטערן זענען געקומען קיין באקוי פון בראַילא, די באקאנטע האוונג-שטאָט אויף דער טונגע, און דאָס בחורל האָט דאָ געלערנט, אָבער געפאָרן קיין באַטשאַן אָפלייגן די „באקאלארעאט“-פרוון, כדי צו קאָנען אריינקומען אין אן אוניווערסיטעט. דערווייל איז ער אלט 18 יאָר און אויב ער וויל פאָרן שטודירן אין בערלין, האָרף מען אָפּשפאָרן אביסל געלט. וועט ער ווערן א לערער אין דער נייער יידישער פאָלקסשולע פון באקוי. ער האָט ליב קינדער און ער אינטערעסירט זיך פאר שפראכן. ווי יעדעס יידישע קינד רעדט ער יידיש און רומעניש גוט; א מאָל אין דער שולע איז דייטש, פראנצויזיש, לאטיין נישט געווען פאר אים קיין פשוט אָפּקומעניש. עס אינטערעסירן אים די פּעדעס, וואָס בינדן שפראכן צווישן זיך און ער וועט זיינע וויסנ-שאַפטלעכע אינטערעסן פארבינדן מיט זיינע לערערישע פראַבלעמען.

די יידישע קינדער לערנען שוין אין חדר דעם יידישן א"ב. די לאטיינישע שריפט איז פאר זיי פרעמד. וועט דער יונגער לערער ראָזענצווייג צומארכטן א פאַרטל. דער באקויער ראש הקהל קומט אמאָל אריין אין ערשטן קלאס, זעט ער ווי דער יונגער לערער שרייבט אויפן טאָוול יידישע ווערטער מיט רומעניש-שע בוכשטאבן; א פארווונדערטער פרענט ער דעם לערער, וואָס איז עס פאר א גאנג.

— די קינדער קענען רעדן זייער מאמע-לשון און זיי קאָנען אויך שרייבן און לייענען דעם יידישן א"ב?

— אוודאי קאָנען זיי; דערצו האלטן מיר דאָך מלמדים אין תלמוד תו-דה וואָס הייסט א יידיש קינד זאָל נישט קענען קיין א"ב? אפילו רעגדארעס אין דאָרף קאָנען אויך דאווענען טוט נאָר א קוק, דאָמולע פּרעישעדינטע, איך שרייב אויף די ווערטער „טאמע-מאמע“, דאָס קינד לייענט זיי אָראָפּ און ער זיעט שוין געדענקען ווי מע שרייבט אויף רומעניש „ט“ „א“, „ט“, „ע“... דער פּרעזידענט הייבט די אקסל און גייט זיך זיין וועג און דער יונגער לע-דער טוט זיך ווייטער זינגן. ער וואָלט זיך וועלן אָפּטרייסלען פון דער צייטונגס-ארבעט, דערצייילט אים לעבל אזא מעשה: „צוויי יידן דוד און מרדכי גייען און שמועסן אויף דער גאס. פּלוצים קומט זיי אקעגן א הונט. דוד, א מורא-דיקער, האָט א סנילה קעגן הינט, נאָך פון די חדר-יאָרן; ער מאכט מיט דער האנט א „פייג“, ליינט זי אריין אין קעשענע און זאָגט שמילערהייט: „הונט, האלט דעם פּיסק! איך בין יעקב, דו ביסט עשו! אז דו וועסט מיך בייסן, וועלן קומען וועלן און דייך צערייסן“. פרענט אים מרדכי: „ווי קומט עס, וואָס דו א ייד מיט א באָרד, זאָלסט מורא האָבן פאר א הונט?“ ענטפערט דוד: „פאר איין הונט וואָלט איך נישט געהאט קיין מורא; נאָר אז ער הייבט אָן צו בילן, לויפט זיך צונויף א גרויסע מישפּחה זיינע...“ פארשטייט ער שוין, אז די אר-בעט אין בלאט איז נייטיק.

ער פארנעסט אָבער נישט אין זיין דאָקטעריי-חלוב. איז פאָרט ער טאקע קיין ווין און... עס הייבן זיך אָן יאָרן פון לאנגע, שווערע לערן-מעג און-נעכט, שפּיטאָל-פּראקטיק. ראָזענצווייג באגינט זיך נישט דערמיט. זיין געזעלשאפט-טלעכע אָדער קאָזט אים נישט רוען. ער באקענט זיך מיטן פּילאָסאָפּיע-סטו-דענט נתן בירנבוים, וועלכער איז שפּעטער בארימט געוואָרן ווי א יידיש-פא-טריאָט און ווי א רעליגיעזער דענקער און „אגודת-ישראל“ אָנפירער, מיט פּינסקערן, מיט שניידערן און מע גרינדעט א סטודענטישן פּאָרטיין „קדימה“. דער נאָמען „פאָרויס“ באטייט, אז דאָס איז נישט קיין באנאל „קולער-פאר-באנד“ מיט פעכטעריי און ביר טרינקען, מיט רעשיקע לידער און פלאַכע היש-

גות. דאָ שמועסט מען פון יידישע קולטור ענינים, צווישן אנדערע אויך וועגן שרייבן העברעיש מיט לאטיינישע אותיות, כדי עם בעסער דערנענטערן צום מאָדערנעם יידן. אונדזער באַמויער סטודענט וועט זיי דערציילן וועגן זיי-נע לערערישע אויפמוען, מיט שרייבן יידיש מיט רומענישער שריפט.

הייבט זיך אָן אַ דיסקוסיע, טראַדיציע, פּראָגראַם, נאַציאָנאַלע אוצרות; און יעקב ראָזנצווייג טענהט, אז, מיטאַ, לשון-קודש מעג זיך האָבן זיין א'ב, אָבער יידיש איז דאָך אַ קרוב מיט דייטש, זאָל מען עס שרייבן מאָדערנע, וועלן עס אסך קענען לייענען. און ער ברענגט באַווייזן איבער באַווייזן. ווייל כאַטש שטודירן מעדיצין איז שווער, געפינט ער צייט פאר זיין „האַבי“, פאַרגלייכן שפראַכן. אין דעם פילפּעלערדיקן ווין קאָן ער אויסלערנען פּויליש און אוק-ראַיניש, אויף דער אוניווערסיטעט גיט מען קורסן פון אראַביש, און סאַנסק-ריט און ענגליש. ראָזענצווייג רוט זיך אָפּ פון די שווערע מעדיצין-ביכער דורכן שטודירן שפראַכן. יעדער מענטש רוט זיך אָפּ לויט זיין געשמאַק. ער פירט לאַנגע שמועסן מיט אַ הומאַניסטישן אונטערשלאַק מיטן שפּעטערדיקן שעפּער פון עספּעראַנטאַ דער פּוילישער ייד לודוויג זאַמענאַהאַ. מע מאַכט צו-מאָל לאַנגע שפּאַצירן אין אַרבעטער קוואַרטאַל, מע ווערט געריט פון דער קינ-דער-נויט. אַט אזוי וואַקסט אויס אין דעם יוגנט יעקב דער וונטש צו ווערן אַ קינדער-דאָקטער. אין קען אייך שוין פון איצט זאָגן, אז פון זיין באַהאַנדלען אַרעמע קינדער איז דער שפּעטערדיקער דאָקטער סאַמע-לעמעאַנו, ווי ער האָט זיך דערנאָך אָנגערופן, גישט געוואָרן קיין גניד.

דערווייץ איז ער נאָב אן אַרעמער סטודענט, די עלטערן שיקן צוביסלעך געלט אָבער ער פירט אַ זייער אינטערעסאַנט לעבן, וואָס איז ווייט פון סטודענטישע הוליאַנקעס אָדער וויליינגערישער באַהעמע. געלערנט, געלערנט און-אויסגעלערנט. אין יאָר 1886 באַקומט ער דעם דאָקטאָר-דיפּלאָם און ער באַזעצט זיך אין בראַילא. וואָס זאָל איך אייך דערציילן וועגן די שוועריקייטן פון אַ יונגען דאָקטער, פון די אינטריגעס פון קאָנקורענטן, פון אנדערע זאָרגן, מע פילט, אז דער יונגער דאָקטער האָט ליב זיין פאך, האָט ליב קינדער און איז נישט געלט-גיריק. האַלט מען פון אים אין שטאַט. אנדערע דאָקטוירים שפּילן פּאַקער, מאַכן וועטשערינקעס, מע לעבט אַ ווילטאַג. סאַמע שפּאַרט יעדן איבעריקן גראַשן, באַמשעלט ביכער פון זיין פאך און... גראַמאַטיקעס, ווער-טערביכער פון אלערליי שפראַכן. הונדערטער, טויזנטער צעמלעך שרייבט ער אויס און ער געפינט אַן אָנקערעכץ צווישן שפראַכן, דאָרט וווּ מע ריכט זיך נישט, ער שפּאַצירט איבער דורות און לענדער, צווישן קלאַסן און פעל-

קער, צווישן רעליגיעס און פילאָסאָפיעס און זוכט עטימאָלאָגיעס, דעם אָפּש-טאם פון דעם אָדער יענעם וואָרט.

פראקטיש קומט דערפון ארויס גאָר עפעס אנדערש. אין יאָר 1878 האָט ער אין דעם אלטפרענקישן באקווי אויסגעלערנט סינדער דעם רומענישן אלפא-בעט דורך יידיש; איצט אין דער פילפֿעלעקערדיקער שטאָט בראַילא, וווּ יעדער קאָן גוט שרייבן און לייענען רומעניש, וועט ער די יידיש-רעדנדיקע יידן לער-גען יידישע ליטעראטור דורכן רומענישן אלפאבעט. דער געדאנק ווערט רייף אָנהייב 1902 און ער דיסקוטירט הייס מיט דער רעדאקציע פון דער צייטשריפט „קראָניקא איזראעליטא“.

„מייע הערז, זאָגט ער זי, די היגע יידן רעדן טאקע יידיש, ווער מער, ווער ווייניקער, ווער בעסער, ווער אדגער, אָבער לייענען יידיש לערנט מען נישט. אויב מיר וועלן זיי ברענגען דאָס וואָס מיר ווילן מיט רומענישער שריפט, וועט מען לייענען“.

— מע קאָן פרווון, מאכט דער רעדאקטאָר, פאפיר איז געדולדיק, און עס איז געוויינט, אז מע זאָל אים פארשוואַרצן דאָס פנים, מע שמיכלט און סאָטעק בא-קומט א רובריק „אונדזער לשון“. ער וויל צוציען דעם לייענער, שרייבט ער אויף אקטועלע טעמעס. דער עיקר פירט ער א מילחמה מיט די „פּומונטעאנען“, „דער פארבאנד פון יידן תושבים“, וועלכע זענען אסימילאנטן און אביסל מה-יפּתניקעס. הומאָר, סאטירע, וויץ, פאראַדיע זענען זיינע כליו-זין.

די בראַילעווער אינטעליגענטן, וועלכע שפעטן פון יידיש און זענען כליו-מרשט פאר העברעיִש, ווייזט ער אָן, אז ניין מיליאָן יידן רעדן יידיש. סאָטעק גלויבט, אז סיי אויף דער וועלט, סיי אין א יידיש לאַנד וועט יידיש לשון לעבן, צוזאמענגלעבן מיט דער לאַנדשפראַך. - גאָר צו וואָס דיסקוטירן; איך וועל טון מיינס, וועט מען זען דעם רעזולטעט. איך ווייס איינס, אז קיין לעבעדיקערס און פרייעכערס פון אונדזער לשון איז גאָר נישטאָ...“

סאָטעק איז אָבער א פאָלקס-אויפקלערער, נישט קיין אידעאליזאטאָר. ער זעט, אז דער עולם האָט ליב צו זען שמ'רס, שייקעוויטשעס פיעסעס, צו לייענען זיינע ראָמאנען; נעמט ער און פאראַדירט אים אין איינעם פון זיינע פעליטאָנען אונטערן טיטל „דער רבי אין די האָלאָבליעס“. וואָס-זשע גיט מען דעם עולם במקום שמ'ר? ער טראכט און דערטראכט זיך. אין רומעניע זענען ביז גאָר פאָפולער די לידער פון וואָלף זבארזשער-עהרענקראַניץ, וועמען דער עולם רופט דאָ גוטברודעריש „וועלוועלע“. איז א געדאנק אָפּצודרוקן מיט רו-מענישער שריפט עפעס פון זבארזשערס לידער. ער פארשטייט זיך איין מיט אַרטיקע טוערס און באַלד קומט ארויס, מיט לאטיינישער שריפט, אז 80 זייט-

לדיקע בראַשור: „ציוניסטישע ביבליאָטעק“, נומער 1. מקל נועב, יידישע פּאַלקס-
לידער פון וואָלף זכאָרזשער עהרענקראַני. אַנטיקוואַ טראַנסקריפּציאָן פון דר.
סאַטעק. בראַילע, בוכדורקעריי „אָניווערסאַלאַ“, קאַנסט. פ. ניקאַלאַ. 1902.
אַסך פון די לידער זענען מתננידישע ווי „דער רבי אויפן ים“, אַנדערע שטיי-
געדייטע, ווי „די געשמעטע ליבע“ אַנדערע ווידער, אַסטולע „ווי די לייפ-
ציגער מעסע“. הכלל פון די 22 לידער האָט מען געקאַנט שעפן תענוג. סאַטעק
האַט ברייטע פּלענער. פארן צווייטן ביכל פון דער סעריע מעלדעט ער „פיש-
קע דער קרומער“, פון ש. אַבראַמאָוויטש. ער זאָגט אָן דאָס אַרויסקומען פון
א יידיש בלאַט „ייִדנלאַנד“, אויך מיט לאַטיינישער שריפט. נו, משמעות, אויב
לייענען א פעליטאָן אין א רומענישער צייטונג האָט געפונען בעלגים, איז אַ-
בער לייענען א ביכל אָדער נאָר א בלאַט אויף יידיש מיט לאַטיינישער שריפט
און דייטשן אויסלייג, נישט געווען קיין ענין.

דערפאר אָבער האַט סאַטעק ווייטער אָפּגעדרוקט זיינע זאַפטיקע פעלי-
טאַנען אין דער יידישער פרעסע אויף רומעניש. און אויף ברעגענדיקע טעמעס,
למשל די רעכטלאָזיקייט פון יידן, וואָס האָבן אויסגעדינט אין רומענישן מי-
ליטער. ער שרייבט, אַשטייגער. „סע זאָל מיך שוין אזוי אַרן דאָס שינימ-
ווייטיק, ס'האַט מיר, נישט פאַר אייך געדאַכט אָנגעצויגן א יאַסלע, ווי סע אַרט
מיך, וואָס ב'האַב נישט געדינט אין מיליטער; נאָר, פשוט, סע פאַרריסט מיך,
וואָס אזוינע „פּומנטעאַנעס“, האָבן זאָדערעט די נאָז...“

דער ביי פאַרגעסט ער נישט זיין גרויסע לייַדנשאַפט צו פּילאָלאָגיע און
אין יאָר 1904 דרוקט ער אָפּ אין דער „לומעא איזראַעליטא“ א קאָמפּאַראַטיס-
טישע אַרבעט וועגן ווערטער. אַט אזוי רופן זיך איבער הומאָר און סאַטירע
מיט פּילאָלאָגיע און מעדיצין.

סאַטעק האָט נישט אויפגעהערט זיך איבערצושרייבן מיט זיין יונגפריינד
נתן בירנבוים און פּלוצים זומער 1908, פאַרבעט אים יענער קיין טשערנאָוויץ,
אויף א קאָנפערענץ וועגן יידישער קולטור. שפּעטער וועט די קאָנפערענץ בא-
רימט ווערן, ווייל זי האָט זיך אָנגענומען די קרוידע פון יידיש לשון. עס זע-
נען זיך צוגויפגעקומען שרייבערס, טוערס, רעדאַקטאָרן, וויסנשאַפּטלער, קינס-
טלער און סתם אינטעלעקטואַלן און מע האָט געשמועסט.

עטלעכע חדשים פאַר זיין טויט, אין יאָר 1939, האָט דער אַלטער דאָקטער
דערציילט! „פרץ און בירנבוים האָבן געוואָסט וועגן מיין שרייבן יידיש מיט
לאַטיינישער שריפט... אין טשערנאָוויץ האָבן איך מיך שטאַרק געאַמפּערט מיט
שלום אַישן און מיט פּרעץ וועגן יידיש“. דאָס איז געווען 1908. דערנאָך זענען
געקומען דאַגות פּרנסה, צער גירול-בנים (זיין זון דער דוואָקאַט אַלעקסאַנדער

לעמעאנו-סאָטעק האָט געלעבט ביז סעפטעמבער 1978) און סאָטעק איז גע-
בליבן ביי זיינע שטיילע גריבלענישן איבער פרעמדע ווערטער, אָנגעפולט זעק
מיט צעטלען, וואָס ער האָט געהאָפּט. אז א פאכמאן וועט זיי אמאָל אויסניצן...
זיינע אלטע אינטערעסן בליצן אויף אין יאָר 1928, ווען ער איז אין קאָ-
מיטעט פאר דעם יידישן וויסנשאפטלעכן אינסטיטוט; און ווידער דאָקטעריי,
פילאָלאָגיע. דאָס אכטע יאָרצענדליק פון זיין לעבן איז נישט באשאַנקען
מיט געזונט און פרנסה. ער האָט א לעבן לאַנג נישט געהאט קיין רייכע פא-
ציענטן. און אויף דער עלטער...

נאָר צו וואָס טרויעריק ווערן. סאָטעק האָט אסך יאָרן פון זיין לעבן א-
וועקגעשענקט פארן פאָלקס-לשון, פארן קינדס געזונט. ער האָט איבערגע-
שטיגן די 80 און זוכה געווען נישט צו זען די שווערע יאָרן פון מילחמה און
שואה. און ער איז נישט פארגעסן געוואָרן. אזוי ווי מע קאָן זען פון מיינע
שורות דאָ.

יידיש מיט לאטיינישע בוכשטאבן

עס איז אן אלטע טראדיציע ביי יידן צו שרייבן זייער יומטובדיקע אָדער וואָכניקע שפראך, עברית, אראביש, פערסיש, יידיש, לאדינאָ, טאמיש מיטן אייגענעם אַלף בית. העברעיש מיט דער פירעקיקער שריפט, עברי-טייטש און לאדינאָ מיטן רשי-כתב. דערזעלבער רשי, שרייבט די פראנצויזישע ווערטער פון זיין בארימטן פירוש אויך מיטן אַלף בית. דאָס אייגענע טוט אליהו לֵע-וויטא מיט די פרעמדשפראכיקע איבערזעצונגען אין זיין „תשבי“

הכלל, וואָס איז דאָ אסך צו דערציילן, יידן קענען די שפראכן פון זייערע וויינערטער, אָבער שרייבן, שרייבן זיי זיי מיטן יידישן אַלף בית. מיר איז בא-קאנט אפילו אזא מאָדנער פאקט פון צוריק מיט 150 יאָר. א ייד, א פרייץ א נאמן, ווערט געשיקט אין א דאָרף כדי צו פארקויפן די תבואה צו א גע-וויסן סוחר. יענער קומט צופאָרן און וויל נישט באצאָלן דעם אָפגעמאכטן פרייז. וויל אים דער נאמן נישט געבן דעם ווייץ. כדי דער פרייץ זאָל נישט „בארונז“ ווערן, שרייבט ער אים א בריוול אויף רומעניש, אָבער מיט יידישע אותיות. ער פארענטפערט זיך דערפאר, מיט דער דערקלערונג, אז דער לאָגאָפאט, שריי-בער, איז נישטאָ אין דער היים, האָט נישט ווער צו שרייבן מיט די דעמלט גי-ציקע קירילישע בוכשטאבן. דער פרייץ האָט שוין געפונען אין שטעטל, ווער עס זאָל אים איבער לייענען דאָס בריוול...

א צווייטער טשיקאווער פאקט פון דערזעלבער צייט. א ייד, א משומד באַרנט געלט און גיט א קוויטונג אין וועלכער ער חתמעט זיין נייעם נאָמען „געאָרנע באַטע זאמל“... מיט יידישע אותיות. עס איז אים גרינגער געווען אויס-צולערנען א נייע תורה איידער א נייעם אלפאבעט.

אויף אייניקע יידישע ספרים, וויאָס זענען אָפגעדרוקט אין יאס אין די יאָרן 1842—1843 איז אָפגעדרוקט א ווידמונג פארן לאַנד-פירשט אויף רומע-ניש, מיט יידישע אותיות, מיט אן איינגארטיקן אויסלייג. עס בלייבט א פאקט

אָבער פעסט, אז ביזן אָנהייב צוואנציקסטן יאָרהונדערט האָבן יידן געשריבן יידיש נאָר מיטן אַלף בית. די ספרדישע יידן האָבן געלערנט מיט זייערע קינדער דער לאַדינגאָ געשריבן מיט רשי, כתב. פריער פון די יידיש-רעדנדיקע האָבן זיי אָנגעהויבן שרייבן זייער „שפּאַניאַליש“ מיט לאַטיינישן אַלפּאַבעט. די צייט-שריפּ, וואָס דער ראַבינער קריספּין האָט אַרויסגעגעבן אין טורנו-סעוועריז זענען אין לאַטיינישער שריפּט. די „יידיש“, יידן האָבן אָבער בעסער געקאָנט לייענען און שרייבן דעם אַלף בית איידער די לאַטיינישע שריפּט; אָבער מאַמע-לשון האָט מען קוים געלערנט שרייבן אין חדר צי אין די שולעס, מע האָט עס אַליין געלערנט דורכן לייענען די היגע יידישע פרעסע, לְמִשְׁלָ, דעם באַרימטן „היועץ“.

ווי עס זאָל נישט זיין, נאָר אָנהייב צוואנציקסטן יאָרה האָט זיך דאָס פאַר-שפּרייטן יידישע ליטעראַטור צווישן ברייטן עולם אָנגעשטויסן אין דעם פּאַסט, וואָס אסך היגע יידן האָבן שווער געלייענט א יידיש ביכל. איז איינער פון די אינטערעסאַנטסטע געשטאַלטן פונעם רומענישן יידנטום, דאָקטער סאַטעק לע-טעאַנא (1860 1933), א ליבהאָבער פון יידישער קולטור. געקומען אויפן גע-דאַנק, אז מע דאַרף שאַפן א יידישן אויסלייג מיט לאַטיינישער שריפּט און זיך דעכענען מיטן צווישן-דיאַלעקטאַלן פּרינציפּ.

פונעם פאך א מעדיקער, האָט ער צוגעלערנט פּילאָאָגיע, אזוי אז זיין פרוו איז נישט געווען קיין טאַנדעם-אימפּראָוויזאַציע, נאָר א גוט צוגעטראַכטער סיסטעם. דאָס באַטייט נישט, אז מע מוז מסכים זיין מיטן געדאַנק צו שרייבן יידיש דורך א פרעמדן אַלפּאַבעט, אָדער אז מע מוז אָננעמען סאַטעקס סיסטעם טראַנסקריפּציע געבויט אויפן דייטשן אויסלייג, אפּשר דערפאַר, וואָס אין אלע יידיש-רומענישע שולעס פון רומעניע האָט מען געלערנט אביסל דייטש. סאַטעק האָט קאָסעקווענט אָפּגעדרוקט אין יידיש-רומענישע צייטונגען א ריי יידישע פעליטאַגען אונטערן טיטל „אונדזער לשון“ מיט לאַטיינישע בוכשטאַבן. ער האָט געפּלאַנט אַרויסצוגעבן א ביבליאָטעק פון יידישע, ליטעראַטור אין זיין טראַנסקריפּציע. דאָס ערשטע (און איינציקע) ביכל איז וועלוול זבאַרזשערס „מקל נועם“, אָפּגעדרוקט אין בראַיאָ, אין יאָר 1902. אלס נומער צוויי פון אַט דער סעריע „ציוניסטישע זשאַרנאַל-ביבליאָטעק“ האָט געזאָלט זיין מענדעלע מוכר ספּרימס „פּישקע דער קרומער“; ער האָט זיך געגרייט אַרויסצוגעבן א בלאַט „ייִדנאָנד“, ווו עס האָבן געדאַפּט מיטאַרבעטן באַרימטע יידישע שרייבער. 1908 איז סאַטעק בייגעווען אויף דער באַרימטער מַשערנאַוויצער שפּראַך-קאָנג-פּערענץ און דאָרט רעפּערירט וועגן זיינע פּלענער צו פאַרשפּרייטן יידישע לי-טעראַטור אין אן עולם, וואָס רעדט, אָבער לייענט נישט קיין יידיש...

נאך אים האָט מען געדרוקט אין רומעניע מערערע יידישע שריפטן מיט לאטיינישע בוכשטאבן, אָבער אין א פרימיטיווער, אומקאָנסעקווענטער טראַג-סקריפציע צ. ב. לוצא ענגעלבערג, שמשון פערשט א. אַנד. אן אויסנאם איז די אַנטאָלאָגיע פון יידישער ליריק. וואָס איז ארום אין משערנאָוויץ, אין יאָר 1934, דורך דעם „סעמינאַר פאַר יידישער ליטעראַטור און שפראַכענטעניש“. די אַרויסגעבער זענען געווען: חיים גינינגער, נאָטע העלפער (מאַנגער), הערש סענאַל און איציק שוואַרץ. די גרונט-אויסשפראַך איז געווען די ליטעראַרי-שע, געבויט אויף צפון-יידיש און די טראַנסקריפציע איז געווען נאָענט צו דער אַוניווערסאַלער, אין אן איינפאַכערער גירסא. די כּוונה פון די מחברים איז גע-ווען צו באַקענען פאַרפּרעמדעטע יידישע אינטעליגענץ מיט דער מאָדערנער יידישער ליריק.

דער צוועק איז דערגרייכט געוואָרן אפילו שטעפּאן צוויי האָט געענטפּערט א שיינעם בריוו, ווו ער באַדויערט, וואָס ער קען נישט קיין יידיש. אָט דער משער-נאָוויצער פרוווי האָט אינספּירירט יצחק פּאַנער און אליעזר פּרענקעל אַרויס-צוגעבן אין יאָר 1945, אן ענלעכע אַנטאָלאָגיע, מיט א פרימיטי-ווערער טראַנסקריפציע, אָבער אינטערעסאַנט אין תּוך.

יידיש מיט לאטיינישער-גאָטישער טראַנסקריפציע און דייטשן אויסלייג האָט אין טשערנאָוויץ געדרוקט זינט ערב דער ערשטער וועלט-מילחמה, שמשון פערשט (1886 1968). זיין „גראַנער“ און זיינע אַנדערע הומאָריסטישע יומ-טוב-בלעמלעך זענען געווען באַרימט. אין מאָלדעווע האָט מען אַרויסגעגעבן ענלעכע פּוירימדיקע, שבת הגדולדיקע פּלוגבלעמער לויטן רומענישן אויסלייג. אַזעלכע אויסגאַבעס און ענלעכע ביכלעך האָבן אָפּגעשיפּגלמ א נידעריקן קולטור-ניווא נישט נאָר פונעם לייענער, נאָר אָפּט אויך פונעם שרייבער. אָפּט איז די שפראַך געווען זשאַרגאַניזירט אָדער דייטשמעריש, דער אינהאַלט וויל-גאר און פּלאַך.

אזוי זענען די ביכלעך פונעם קאָמי-וואַיאזשאַר לוצא ענגעלבערג (1897—1948). ער האָט אָפּגעדרוקט אין פּיאַטרא-געאַמי „זביטקעס“, (1907), „שבת נאָכן טיש“ (1910 און 1926) „קופּלעטן, וויטצע און אַנדערע פאַרשיידענע הו-מאָריסטישע יידישע ערציילונגען.“ די צווייטע פאַרבעסערטע און פאַררע-סערטע אויפלאַגע, 80 זייטן, ברענגט אזא הומאָר: דער סערבישער קע-ניג האָט געשיקט יענע וואָך צוויי קעסטלעך אַתרוגים דעם פּרי-מיניכ-טער פון רומעניע וועגן פּסחדיקן דולטעץ (איינגעמאַכטס). קאָמיש זענען די תּנאים-מעלרונגען: סאָווע הערינגבראַטן, גדליה בליצמאַפּן, פאַרפּלאַנטערני, בומשעטשעאַ, פאַריז. מיטוואָך דער ברית. „אָדער „בלימע געסע מונישבערו,

נחום פישל פֿיטערמאן, פארפאטשקעט, סאסקוט (ענגלאנד), טשיקאגא. מע בעט דעם עולם זונטיק צום קריאת-שמע-לייענען.

דער מחבר פארענטפערט זיך פארוואס ער דרוקט אזוי זיינע ווערק „מערער וועגן די יידן, וועלכע האָבן רומעניש געלערנט“... „ווען איך וועל עס דרוקן אויף ריין יידיש, ...וועט מוזן קומען איבערנעביטן אלע אמתדיקע רומענישע אויסדריקע (!)“...

אין מאי 1938 קומען ארויס אין בוקארעשט אויף יידיש מיט רומענישן אויב-לייג 12 סאטירעס פון סאָלאָמאָן סעגאל (1864–1948). ער האָט אָפּגעדרוקט אין יאָר 1912, אין אמעריקע, א באנד פערזן „הארפנקלאנג“, שפעטער א גרויסע אנ-טאָלאָגיע, אויף יידיש, פון רומענישער פּאָעזיע אין זיין איבערזעצונג (1922). קיין דיכטער איז סעגאל נישט. אויך זיינע סאטירישע בריוו זענען בלייך. אין בוקארעשט האָט א חזן אָפּגעדרוקט א גרויס העפט חזנישע זאכן אין לאטיי-נישער שריפט. מער געשמאק ווייזט ארויס דער מחבר פון „מאהאלא“ הומאריס-טישע סקיצן פון מילאָ אונגאר, ארויס אין יאָס, 1939. דער מחבר איז זיך מתנ-צל פארן דרוקן זיינע סקיצן אין לאטיינישן לבוש „דער רוב יידן אין רומעניע רעדט יידיש, אָבער א קליינער טייל קאָן לייענען אָדער שרייבן יידיש...“ וואָלט מען געפרוווט ...דעם עולם צוצושמעלן יידישע ליטעראטור אָדער פרעסע מיט לאטיינישער שריפט... וואָלטן מיר שוין פון לאנג פאריינט דעם גרויסן קאָג-טיגענט יידיש-רעדער פאר יידיש-לייענער... מיר טרעטן צו צו אזא פרוו...“ נאָך דער צווייטער וועלט-מיליטעריע זענען אין דעם „קולטור-וועגווייזער“ אָפט אָפּגעדרוקט געוואָרן יידישע טעקסטן מיט לאטיינישער שריפט, דער עיקר לידער מיט מוזיק. אויך פריער האָבן אייניקע יידיש-רומענישע צייטשריפטן אָפּגעדרוקט יידישע לידער מיט לאטיינישע אותיות.

קיינעם פון די מחברים אָדער ארויסגעבער איז נישט געגאנגען אין א פריג-ציפיעלן איבערניין פונעם יידישן אָלף בית אויפן לאטיינישן אָדער סלאווישן אלפאבעט. צוליב פראקטישע טעמים האָט מען געפרוווט דרוקן יידיש מיט לאטיינישער שריפט. מיר געדענקען זייער גוט, אז דער יידישער אויסלייג איז אן אינטעריאלעקטאלער און פארבונדן מיט קולטור-טראדיציעס. דאָס שרייבן מיט אנדערע בוכשטאבן איז אָפט געווען פארבונדן דאָ אין רומעניע, מיט רע-גיאָנאליזאציע אָדער זשארנאָליזאציע פון דער שפראך, מיט סתם אָפּגעלאָזן-קייט, אומקולטור און טריוויאלישקייט.

אזוי אז...

אברהם אקסלראד

געבוירן, 1879, און דערצויגן אין א באלעבאטישער מישפחה פון דער מאָל-דעווישער שטאָט באַרלאַד, האָט אברהם (אדאָלף) אקסלראד געהערט אין שטוב רעדן יידיש, די עלטערן צווישן זיך און מיט שכנים. מיט די קינדער האָט מען גערעדט רומעניש, כדי זיי זאָלן נוט באהערשן די לאַנד-שפראך. איז ער טאקע פון פרי אָן געוואָרן א יידישער פּאָעט אויף רומעניש; ער האָט אָבער דאָך געקענט גענוג יידיש, כדי צו איבערזעצן פון דער יידישער ליטעראטור אויף רומעניש. ער האָט באקומען א גענוג נוטע טראדיציאָנאלע יידישע דערצויגן און אויס-בילדונג, אז זיין דיכטונג זאָל זיין שטארק ביינפלוסט פונעם תנ"ך, פונעם יידישן פאָלקלאָרן און שטיינער. דאָס פארענדיקן א רומענישע מיטלשולע, זיין לערע-ריי, 40 יאָר, אין בוקארעשטער איזראעליטישע פאָלקס-שולעס, זיין פארטיפן זיך אין דער רומענישער ליטעראטור און קולטור, זיין ליבשאפט צום היימלאַנד, דערנאָנצן זיך קעננזייטיק אין זיין געמיט און געדאנק.

אברהם אקסלראד איז געשטאָרבן אין בוקארעשט דעם 13טן אויגוסט 1963, אין עלטער פון 84 יאָר. די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן איז ער געווען קראַנק און מער נישט געשריבן. זיין שרייבערישער אָנהויב איז אין יאָר 1900. נאָך א שטיק צייט עקאָנאָמישער קריזע און פארפאָלגונגען איז דער מצב פון יידן אין אלטן רומעניע געווען א שווערער. עס איז דערנאָנגען דערצו. אז מויוזנטער פארצווייפלטע מישפחות פון יידישע בעלי מלאכות, קליינע סוחרים און אַנגע-שטעלטע, ארבעטער האָבן זיך אָרגאניזירט צו פאָרן קיין אמעריקע. נישט האָבנדיק אויף הוצאות איז מען ביז צו דער עסטרייכישער גרענעץ געגאנגען צופוס. אויפן וועג האָט מען פארקויפט ספעציעל געדרוקטע פּלוגבלעטער. אין אזא פּלוג-בלאט פון „צופוסיקע עמיגראַנטן“, ווי מע פלעגט זיי רופן, האָט אקסלראד אַפ-געדרוקט זיין ערשט יידיש ליד אויף רומעניש.

אין משך פון 45 יאָר האָט ער דערנאָך אָנגעשריבן און אָפּגעדרוקט אויף רומעניש א ספּעציעלע לידיק פון יידישן טרער און קרעכץ, פון נאיוון יושר-פאטאָס, פון בענקשאפט נאָך גערעכטיקייט און, שפּעטער, פון פּראָטעסט קעגן פּאַשיזם. ער געהער צו א קליינער גרופּע שרייבער, וואָס האָבן ביז דער ערשטער וועלט-מחלמה, געפרוווט שאפן א יידישע ליטעראטור אויף רומעניש. אָן בא-זונדערן דערפאַלג. אקסלאַרדס ערשט לידער-ביכל „קוין מוזה“ איז אן עכאָ פון דער חיבת ציון באוועגונג אין רומעניע. 1919 גיט ער ארויס א צווייט לי-דער ביכל, „דאָס רענצל צרות“, ווו עס איז בולט דער איינפלוס פונעם „טרערן מיליאָנער“ מאָריס ראָזנפעלד, פון ש. פרוג און פון באָוושאָווער און עדלשטאַט. אונטער דעמזעלבן קעפל האָט ער אין יאָר 1945 אָפּגעדרוקט א זאַמלונג פון אַלע זיינע לידער, ארום 69; זיי שפּיגלען אָפּ, אויף א לירישן אופן, דאָס לעבן און שטרעבן פון דער יידישער באפעלקערונג אין רומעניע אין משך פון א האלבן יאָרהונדערט.

אין יאָר 1930 האָט אקסלאַרד איבערגעזעצט אויף רומעניש און אָפּ-געדרוקט א זאַמלונג לידער פון אנדרע ספיר „יידישע פּאָעמעס“ אויף דער לי-ניע פון זיינע אייגענע געדאַנקען און געפילן וועגן יידישן גורל.

אין אקסלאַרדס עלטערע לידער קלינגט צומאָל אָפּ א בענקעניש נאָכן אלטן שטייגער. מיט אן אונטערטאָן פון גרויסשטאַטישער אויסגעוואָרצלט-קייט. פאראן אן ענלעכע שטימונג ביי אייניקע רומענישע דיכטערס, געקו-מענע פונעם דאָרף, למשל, אַקטאוויאַן גאַנאַ; אנדרע לידער, למשל „מינע תלמידים“ האָבן א ריזענישן ביי-מעס. עס קאָזט זיך אמאָל הערן די דראמע פון דעם, וואָד שרייבט נישט אויפן לשון פון זיינע לייענער.

„און כ' זינג, צי הערט מען מיך, צי ניין,
דעם טרויער און די צרות פון מיין פּאָלק,
אין אויסגעבאָרגטן לשון, פיין און שיין.“

די באהעפטקייט מיטן גורל פון זיינע יידישע ברידער, שטערט נישט דעם דיכטערס ליבע צום היימלאַנד, אפילו ווען עס איז אומגערעכט צו זיינע יידישע קינדער. ער שפּיגלט אָפּ די איצטיקייט, למשל, דעם שוידערלעכן פּאַנראָם פון 1941, אמת אויף אן אופן, וואָס איז מער כראָניק איידער ביאליקישער „שחי-טה-שטאַט“. אין די פינצטערע יאָרן פון פּאַשיסטישער דיקטאַטור איז אקסל-ראר נישט נאָר א באוויינער, נאָר א בעל-כחון אויך; ער האָפט אין א וועלט פון יושר און גערעכטיקייט.

א. אסלראָד אין תוך א משכיל, אן אויפקלערער, א לערער. במשך 40 יאָר איז ער טאקע געווען לערער אין איזראעליטישע שולעס פון בוקארעשט. דאָ האָט ער זיך באקענט מיטן שווערן לעבן פונעם יידישן מאסע-מענטש: דלות, אונטערדריונג, אָפגעשטאנענקייט. ער גלויבט אין כוח פון בילדונג פארן אויס-מענטשלעך זיך. דערפון נעמט זיך זיין פאָפולאריזאטאָרישע ארבעט אין וויסנ-שאפט. אונטערן פסעוודאָנים א. א. לוקא האָט ער רעדאנירט עטלעכע וויסנ-שאפטלעך פאָפולערע צייטשריפטן און זאמלונגען אויף רומעניש: „וויסנשאפט-לעכער פראַגרעס“ (1904). די סעריע ביכלעך מיט געלע דעקלעך, וואָס יונג-לעכע האָבן געלייענט מיט ברען האָט געהייסן „לומין“ (ליכט) (1908—1916); אין די יאָרן 1921—1924 רעדאנירט ער די צייטשריפט „האַריזאָנט“ און א ביי-כער סעריע מיטן זעלבן נאָמען, וויסנשאפט פילאָסאָפיע, עסעטיק, סאָציאָלאָ-גיע פאר יונג און אלט: ספינאָזע, וואָלטער, רענאָ, רוסאָ, טאַלסטאָי, נאָרקי אסלראָדס טעטיקייט ווי א פארשפרייטער פון נאטורוויסנשאפטלעכע און פילאָסאָפישע קענטענישן איז נאָך נישט אויסגעפאָרשט. ער האָט, תיכף נאָך דער ערשטער וועלט-מיליטאָריזם, געעפנט די טויערן פון קענטעניש, פון וויסנשאפטלעכן וועלט-באגעס, פאר צענדליקער טויזנטער איינוווינער פון רומעניע. ער איז באנייטערט פון די ביבלישע שיינקייטן, פון דער גביאישער עטיק, פון פאָלקלאָרישן שטייגער; ער בלייבט אָבער נישט ווייט פון וועלט-קול-טור, פון רומענישער קולטור און פון היינטיגייטיקייט. ער בענטט נאָך א וועלט פון באפריינג, פון יושר און שלום. ער איז תמיד גרייט צו שטארקן די הער-צער אין קאמף קעגן עוולות. ער פאָרשט געשיכטע, כדי אויסצושילן דעם יידישן צושטייער צו דער וועלטקולטור; ער זעצט איבער אויף רומעניש די אוי-צ-רות פון יידישער קולטור, אלטע און נייע.

אין דער פובליציסטיק איז ער א מאָנער. דער שרייבער זאָל זיין פארבונדן מיט די שטרעבונגען פון זיין פּלאַט. ער וועט באמאָנען דעם יידישן צושטייער צו רומענישער עקאָנאָמיק און קולטור, כדי צו באקעמפן די אנטוועקענישע ריכטות. ער נעמט ווידער אויף זיין רומענישן פסעוודאָנים, כדי צו באקעמפן ראסיזם (1938). זיין מיטארבעט אין דער צווייטער סעריע פון דער יידיש-רו-מענישער צייטשריפט „קולטורא“ (1893-1940) האָט ממשיך געווען און אקטוא-ליזירט זיין אויפקלערערישע און דערציערישע ארבעט. ארום און ארום איז אברהם אסלראָד א ריזניקע געשטאלט פון א יידיש-רומענישן אויפקלערער, דיכטער, לערער און עסקן, א מענטש אן אראיער-טישע אמביציעס, מיט אסך ליבע צו פאָלק און מענטש.

שלמה ווינינגער

א לעבן געוידמעט א ווערק

האָט זיך א בוקאוונער ייד אָפגעלעבט 91 יאָר צווישן גורא הומאַרולוי, א שטאָט אין דרום-בוקאווינע און ערנעץ א ישוב אין ישראל. איבערלעבן די האבסבורגישע טאָפלאַימפּעריע, די ערשטע און צווייטע וועלט-מיליטאַר, געטאָ און דעפּאָרטאַציע פון איין זייט, און להבדיל די גרויסע סאַציאַל-פּאָלי-טישע ענדערונגען אין רומעניע און, לסוף, דאָס איבערפאַרן אין א ניי לאַנד, איז א רייכע ביאָגראַפיע. אויב מיר שטעלן זיך אָפ אויף שלמה (סאַלאַמאָן) ווי-נינגערן איז עס, ווייל ער האָט אויסגעפירט און דערפירט איינער אַליין אן אר-בעט, וואָס איז איינגעלעך די טירחה פון צענדליקער מיטאַרבעטער.

ער איז דער מחבר פון דער „ידישער נאציאָנאַל-ביאָגראַפיע“ אויף דייטש, אין זיבן גרויסע בענד, און זייער ארויסגעבער צווישן 1925-1936.

זיין פאָטער איז געווען א וואָלינגער ייד, וועלכער איז אנטלאָפן פון די צאָריסטישע כאַפּערס, אין דער צייט פון די קאָנטאַניסטן. ווער געדענקט נישט דעם ביטערן גורל פון יידישע זיבניעריקע קינדער, וואָס מע פלעגט אוועקגעבן אויף 25 יאָר פאַר ניקאָלייטעווסקע סאַלדאַטן? מענדעלע-מוכר ספרים, אקספּעלד, יהודה שטיינבערג א. אַנד. האָבן באַשריבן זייער ביטערן גורל. ווינינגערס פאָטער האָט געפונען א מקום מקלט אין רבישן הויף פון סאַדענערע, פונעם באַרימטן ישראל רוזשינער. וויפּל חסידות דער יונגערמאַן האָט אויפגענומען, איז שווער צו זאָגן. דעם זון האָט ער אָבער געגעבן א גוטע טראַדיציאָנעלע דערציונג; גלייכ-צייטיק האָט ער אים געלאָזט לערנען אין דער דייטשער מיטלשול. און שלמה איז אויסגעוואקסן א שטיק משכיל, אי צו גאָט, אי צו לייט.

זיך נישט גערעכנט מיט דעם כבוד, וואָס די האבסבורגישע מלוכה האָט אָפגעגעבן יעדן „הער דאָקטאָר“, און יעדער אדוואָקאַט און כמעט יעדער לוי-ציי-לערער. האָט דערגרייכט אזא מיטל, האָט דער יונגער פאָסט-באַמטער

סאָאָמאָן וויינגער אויסגעפלאַנט זיין יידישע נאציאָנאַל-ביאָגראַפיע. ווי-גינגער האָט אָנגעהויבן אויסצושרייבן זיינע „קארטלעך“ זינט 1901. לאָמיר גערענקען, אז דעמאָלט האָט נאָך נישט עקסיסטירט די ענגלישע ענציקלאָפּעדיע, נישט די רוסישע און אוודאי נישט די דייטשע. עס האָבן עקסיסטירט עלטערע העברעיִשע מאָנאָגראַפיעס, און כּלערליי טיילארבעטן אויף דייטש, ענגליש, יידיש, רוסיש, רומעניש, אונגעריש א. אַנד. שפּראַכן. וויינגער האָט דורכגעפאַרטש טויזנטער קלענערע און גרעסערע זאַמלונגען, צייטשריפטן, ביכער און בראַשורן און געזאַמלט נייע ידיעות. נאָכן דערשיינען פונעם ער-שטן באַנד איז אים געלונגען צוצוציען א ריי קאַרעספּאָנדענטן אין מערערע לענדער און דאָס האָט גרינגער געמאַכט זיין ארבעט. קיין געלט האָט קיינער נישט כאַטומען. וויינגער איז צופרידן געווען צו קאָנען דרוקן דאָס ווערק צו קענען דעקן די דרוקעריי-און פּאַסט-הוצאות און עפעס פאַר דער טעכנישער ארבעט.

שלמה וויינגער איז אן עקלעקטיקער. זיינע אָפּשאַצונגען שטאַמען פון די אָנגענומענסטע מקורים; ער באַמיט זיך, נישט צו זיין איינזייטיק סיי אין אויסוואַל פון די פאַרשוניגען פון יידישן אָפּשטאַם, וואָס ער באַהאַנדלט, סיי אין די אָפּשאַצונגען. אוודאי האָט ער געמאַכט אייניקע קאָנצעסיעס צוליב פיר-נאַנציעלע טעמים (כּמשל, די לאַנגע אָפּשאַצונג וועגן דער מישפּחה „רימער פּאָן אנהאָר“).

ווען איין מענטש אליין טוט די ארבעט פון א קאָלעקטיוו כאַפּן זיך בווּדאי אריין אין זיין ארבעט געוויסע גרייזן, דורכלאָזן, אומפּינקטלעכקייטן. לאָמיר נישט פאַרנעסן, אז וויינגער ברענגט 13 טויזנט איינצלע אַרטיקלען וועגן יידן, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט אויף די פאַרשיידנסטע געביטן. ער באַמיט זיך צו זיין געטריי דעם אמת, צו זיין גוט אינפאַרמירט און אַביעקטיוו. דערפאַר אפּשר איז דאָס ווערק אין אייניקע טיילן זיינע נישט פאַרעלטערט, כאָטש עס דערשיינען זינט 40 יאָר אזויפיל וויכטיקע ביאָגראַפישע ווערק.

וויינגער איז אַלט געווען 45 יאָר ווען ער האָט אָפּגעדרוקט דעם ערשטן באַנד פון זיין „יידישע נאציאָנאַל-ביאָגראַפיע“ אין טשערנאָוויץ. דער זעקס-טער באַנד ענדיקט דעם אָפּאַבעט און גיט דערנאַנצונגען צו די ערשטע זיבן בוכשטאַבן; דער זיבעטער באַנד גיט די איבעריקע דערנאַנצונגען. עס איז געווען דאָס יאָר 1936. ער האָט נישט אויפּגעהערט זאַמלען מאַטעריאַלן פאַר נייע בענדער. נאָכן סוף צווייטע וועלט-מיַחמה האָט וויינגער זיך ווידער בא-זעצט אין זיין דירה פון גורא-הומאַראַלוי און ווייטער געזאַמלט מאַטעריאַלן פאַר א צווייטער אויפלאַגע פון זיין לעבנסווערק. געטומען קיין ישראל אן 80-

קער, האָט ער נישט אויפגעהערט ארבעטן און געהאַפּט צו זען אָפּגעדרוקט זיין
נייע אויפלאַגע, זאָל זיין אפילו נישט אויף דייטש, וועלכע איז זינט היטלער
מער נישט געווען די שפראך פון חכמת ישראל. אין דער צווייטער העלפט פון
אונדזער יאָרהונדערט איז אָבער קלאָר געוואָרן, אז אַ ביאָגראַפישע ענציקלאָ-
פּעדיע שטיינט אריבער די כוחות פון איין מענטשן, דער עיקר פון אן אלטן
מאן, וועמענס עיקר-פארדינסט איז זיין פּיאָנערישקייט. זלמן רייזענס, מ.,
ראוויטשעס, זלמן זילבערצווייגס לעקסיקאָגען, „ווער איז ווער“ פון אמעריקע
און ענגלאַנד, די נייע העברעישע, ענגלישע, שפּאַנישע לעקסיקאָגען, דער אונ-
גערישער לעקסיקאָן און אפילו גרעסערע אלגעמיינע ענציקלאָפּעדיעס שטייען
היינט צו דינסט דעם פּאָרשער. אָבער פאר א סך לייענער איז ווייניגערס אר-
בעט נאָך ניצלעך. זאָל ער דערמאָנט ווערן ווי א שטילער, געטרייער טוער וועל-
כער האָט אויסגעטראָגן א ווערק, וואָס מאָנט א קאָלעקטיוון, אן אויפטו, וואָס
איז געבליבן.

יוליאן שווארץ

(15 מיי 1910 – 19 אקטאבער 1977)

ווען א שרייבער, א קינסמלער, א וויסנשאפטלער פארענדיקט זיין ער-
דישן וועג טרעטן אלע זיינע חסרונות און מעלות אין הינטערגרונט, מע
רעכנט זיך מיט זיי נאָר אין דער מאַס, וואָס זיי קענען העלפן דערקענען און
דערקלערן דאָס ווערק. די געשיכטע נעמט אויף נאָר דעם תמצית פון יענעמס
אויפטו אויף דער וועלט, זיינע דערנרייכונגען און ווירקונגען. דאָס קאפיטל
לעבן פון יוליאן שווארץ האָט אויפגעהערט; דאָס קאפיטל ווירקונג ווערט
פאָרגעזעצט; פארן קאפיטל דויער דארפן זאָרגן די צוריקגעבליבענע. לאַמיר
דערווייל אָנוואַרפן עטלעכע שטריכן פון זיין לעבן און טון.

געבוירן דעם 15טן מיי 1910 אין שטעטל פאָדעלוי, לעבן יאס, דער דרי-
טער צווישן אכט קינדער, וואָס דאָס פאָרל הערש און אסתר שווארץ האָבן גע-
בראכט אויף דער וועלט, האָט ער געלעבט אונטער דער אָבסעסיע, אז ער קען
נישט אָפּשטיין פון זיינע 2 עלטערע ברידער: שמחה שווארץ (1900–1974),
דער טעאטראַל, דיכטער און סקולפּטאָר און י. קארא (געב. 1906) דער ירדני-
ער און היסטאָריקער.

דער מלאך מיט טויזנט אויגן האָט אָנגערירט יוליאן שווארצן, אים א-
זעקענדיקן פונעם ארבעטס טיש, מיטוואָך דעם 19טן אָקטאָבער 1977, פאָר-
מיטאָג. ער איז אוועק פון אונדז אין פולן שפערישן ברען און אומרו, אין
שטענדיקן שטרעבן נאָך פילזייטיקייט, מיטן קלאָרן באווסטזיין, אז זיין
ארבעט איז ניצלעך און נויטיק.

געבוירן און דערצויגן אין א באַלעבאטיש-טראַדיציאָנאַלער מישפּחה האָט
ער פון דעם טאטן געירשנט דעם אימפעט, דעם איניציאטיוו, די אומדערמיד-
לעכקייט און א טראַדיציאָנעלע יידישע קולטור און דערצויגונג; פון דער מאמען
קומט צו אים די ליבע צו קונסט און מוזיק, צו מאמע-לשון און א פריע בא-

קאנטשאפט מיט פראנצייזיש און דייטש. פון די עלטערע ברידער נעמט ער אי-בער פראַנגרעסיווע אידעען, אינטערעס פאר געזעלשאפטלעכער ארבעט און א פארשטארקונג פון זיין דאָרשט נאָך וויסן. נאָך אלס יינגל אָרגאַניזירט ער אין יאָס (1929) יידיש-קורסן און א דראַמאָרײַז פון יונגע אַרבעטער אויף דער באַ-דימטער „רויטער בריק“.

פארענדיקט די איזראַעליטיש-רומענישע פּאָלקסשולע אין פּאָדעלױ, האָ ער אין יאָס דורכגעמאַכט פיר קלאַסן נימנאָזיע. ווייטער לערנען אין נישט מעגלעך געווען, ווייל דער טאַטע איז פּלוצים פאַראַרעמט געוואָרן און געשטאַרבן יונג אין 1928. דאָס יינגל ש'לום (דאָס איז יוליאַנס פּאַרנאַמען ביז 1950) האָט געמוזט זוכן פרנסה, איז ער געוואָרן א באַאַמטער אין א פאַבריק, דערנאָך אין א באַנק. תיכּף נאָכן מיליטער-דינסט האָט ער זיך אין טשערנאָוויץ, וווּ די מישפּחה האָט איצט געווינט, און אין בוקאַרעשט, וווּ ער האָט געאַרבעט, באַ-קענט מיט די ראַדיקאַלע קולטור-קרייזן און מיטגעאַרבעט מיט זיי.

עס ציען זיך יאָרן פון לערנען, לייענען, נאָכטראַכטן, זוכענישן. ער לערנט פירן אן אויטאָ און דאָס וועט אים העלפן גרינגער איבערצוקומען די שווערע יאָרן פון מילחמה און ראַסיזם; ער ווייזט ביכלל אַרויס א ליבשאפט צו מע-כאַניק און טעכניק, אָבער נאָר ווי א האָבן, ווייל אים ציט עס צו טעאַטער, וווּ מע קאָן ווייזן און באַווייזן, וווּ מע זעט תיכּף און דירעקט די ווירקונג פון דעם וואָס מע טוט. זינט 1945 ווירקט ער אין יידישן טעאַטער, פריער אין אלער-ליי טרופּעס, דערנאָך (צווישן 1948–1967) אין בוקאַרעשטער יידישן מלוכה-טעאַטער.

יוליאַן שוואַרץ צייכנט זיך אויס דורך זיין ליבע צו דער יידישער מאַסן קולטור און קונסט. דורך זיין שטרעבן צו ווירקן אויפן פּאָלקס-מענטשן; דאָס געשעט צום בעסטן דורך דער בינגע און דורך דער פרעסע. אין טעאַטער באַג-ניגט ער זיך נישט מיט זיין א שווישפּילער, נאָר ער וויל באַרייכערן דעם רע-פערטואַר. 1946 דרוקט ער אָפּ אן איינאַקטער איבער ש'לום עלויכמען „דער פאַר-כישופּטער שרייבער“. 1956 שפּילט דער בוקאַרעשטער יידישער מלוכה טעאַ-טער אויך דער יאַסער) זיין און ישׂראַל בערקאָוויטשעס דראַמאַטיזאַציע לויט מענדעלע מוכר ספּרימס „מסעות בנימין השלישי“. ער ארבעט מיט אין עטלע-כע קליינקונסט-ספּעקטאַקלען און זעצט איבער עטלעכע פּיעסן. עס זענען פאַר-בליבן אין כתב-יד עטלעכע פּיעסן אויף יידיש און רומעניש. זיין אינטערעס פאַר טעאַטער זענען צו פאַרדאַנקען די צענדליקער רעצענזיעס וועגן ספּעק-טאַקלען; זיי האָבן באַקאַנט געמאַכט אויף דער וועלט די טעטיקייט פון דעם

יידישן טעאטער אין רומעניע, ווי עס האָט ריכטיק באַמערקט פראַנץ אויער-
באָך, דער דירעקטאָר פונעם בוקאַרעשטער יידישן מלוכה-טעאטער. גוטע אויפ-
טוען האָט יוליאַן שוואַרץ דערגרייכט אויפן געביט פון יידישע טעאטער-געשיכ-
טע אין רומעניע, וואָס ער האָט אָפגעדרוקט אין דער וואַרשעווער „פּאָלקס-
שטימע“, אין פאָרזעך „נייע פּרעסע“, אין ניו יאָרקער „יידישע קולטור“ און
„מאַרגן פּרייהייט“ און אין אנדער פּראָגרעסיווע זשורנאַלן. אין די לעצטע
יאָרן איז זיין אַרבעט געוואקסן קוואַליטאַטיוו, לויט ווי ער האָט מיר דערציילט
אַנהייב יאָר, האָט ער געפילט אַן אַנשפּאַר אין דער פאַרשטענדעניש און חבּרו-
שער הילף, וואָס דער באַקאַנטער רעזשיסאָר, טעאַטראַל און שרייבער איזאַ
שאַפּיראַ און זיין פּרוי רחלע העלער-שאַפּיראַ האָבן אים צוגעטיילט. אין זיין
איינזאַמקייט און אין זיין מיזאַנטראָפּיע.

דערמוטיקונג און פּרייד האָט אים געבראַכט דער בוקאַרעשטער פאַרלאַג
„קריטעריאָן“ וועלכער האָט אין יאָר 1975 אָפגעדרוקט א זאַמלונג פון זיינע
אַרבעטן, אונטערן טיטל „ליטעראַרישע דערמאַנונגען“ א ביכל, וואָס די קרי-
טיק און די לייענער האָבן גוט אויפגענומען. דערזעלבער פאַרלאַג גרייט צום
דרוק א צווייט בוך יוליאַנס און א בוך וועגן יידישן פּאָלקלאָר.

פאַר זיין פּובליציסטיק זענען חשוב זיינע אינטערוויוס מיט יידישע פּער-
זענלעכקייטן פון רומעניע: שרייבער, שוישפילער, מוזיקער, פּלאַסטיקער; דאָס
האָט באַפּרידיקט זיין בענקעניש נאָך פּילזייטיקייט. מיט פּאָלקלאָר האָט ער זיך
באַשפּעטיקט לאַנגע יאָרן און זיין ארכיוו האָט אסך צו זאָגן וועגן דעם. דער
באַנד, וואָס דער פאַרלאַג „קריטעריאָן“ וועט אינגיכן אָפּדרוקן שפּיגלט אָפּ
דעם קוואַליטאַטיוון וואַקס, די רייפּקייט, די פאַרטיפונג פון די לעצטע יאָרן און
באַווייזט, אז יוליאַן שוואַרץ האָט נאָך געהאַט אסך צו זאָגן.

זיין גרויסע ביבליאָטיעק, זיין ארכיוו זענען עדות, אז ער האָט נישט געש-
פּאַרט קיין מי, קיין געזונט, קיין געלט און צייט כדי אויסצובעסערן זיין אַרבעט-
זיינע שטימונגען זענען אָפט געווען אַן אָפּקלאַנג פון דעם מאַנגל אין פאַרש-
טענדעניש, וואָס ער האָט צומאָל באַגענגט. דערפאַר קומט א דאַנק די קאָלעגן
און חבּרים, די רעדאַקטאָרן און לייענער, די קריטיקער און צוהערער, וואָס
האָבן אים פאַרשטאַנען, געשעצט און דערמוטיקט. אין דער בוכהאַלטעריע
פון דער געשיכטע איז יוליאַן שוואַרץ קאַנטע א פּאַזיטיווער, א גוטער בא-
ווייז פאַר זיינע דערגרייכונגען. ער האָט ליב געהאַט דאָס לעבן, ווי יעדער
אַקטיווער מענטש; נישט ווילנדיק האָט אָט דער אומרויקער, אומדערמיטלע-

כער, פראבלעמאטישער נייסט געמוזט אפשטעלן זיין פיבערדיקע טעטיקייט.
דאס הארץ האט געזאגט: „סטאפ!“ און, ווי זאגט עס איציק מאנגער:

דער טויט, דער טויט איז איינער,
שטארקער פון אים איז קיינער,
ווען ער רופט מוז מען מאכן אונט
אינדערפרי.

היסטאָרישע און שטייגערישע שיריים

יונגע יאָרן מיט דער „מאַרגן-פרייהייט“

אין דעם קאפיטל „פון גאטזוכעניש צו מענטשן-געפונעניש“ פון מיין ביכל, א מאָלדעוויש יינגל“ (בוקארעשט, פארלאג „קריטעריאָן“, 1976) האָב איך געצייכנט די ערשטע טריט, וואָס דער יונגער ליצי-שילער האָט געמאכט צו א פראַגרעסיוון קוק אויף דער וועלט. זינט זיינע 17 יאָר האָט חיים זשיט-לאָוסקי געמאכט א גרויסן איינדרוק אויף אים און אויף זיינס-גלייכן. מע איז פארכאפט געוואָרן פון זיין צונויפפלעכט פון פאָלקים מיט וועלטלעכקייט, זיינע סימפאטיעס פאר רעוואָלוציע און זיין שאצן פאָלקלאָר, יידישע פאָלקס-שאפונג פון דורות, זיינע פילאָסאָפישע און סאָציאָלאָגישע עסייען. (לאַמיר דאָ-דערמאָנען אז יאָרן שפעטער, האָב איך אין טשערנאָוויצער אוניווערסיטעט אָפגעלייגט א פילאָסאָפיע עקזאמען וועגן עמאנועל קאנטס פילאָסאָפיע; איך האָב מיך געגרייט לויט חיים זשיטלאָוסקיס געשיכטע פון פילאָסאָפיע. מיין ענטפער איז זייער געפעלן דעם פראַפעסאָר, אגב א פאשיסטישער אידעאָלאָג מיטן נאָמען בראילעאנו. ווען ער האָט מיך געפרעגט לויט וואָס פאר א בוך איך האָב געלערנט און איך האָב געענטפערט לויט זשיטלאָוסקיס, האָט ער זיך פאר-קרומט, אָבער א גוטע אָפשאצונג האָט ער מיר דאָך געגעבן. זשיטלאָוסקיס קלאַרקייט און טיפיקייט האָבן באזיגט דעם פראַפעסאָרס שנאה צו יידן און יידיש. יונגע אמת-זוכער האָט מען זיך געקוויקט מיט בוכארינס לערנבוך פון היסטאָרישן מאטעריאליזם, מיט אַסטראָוויאנצאָום און לאַפידוסעס לערנבוך פון פאָליט-עקאָנאָמיע און מיט רושם פון דער אַקטאָבער-רעוואָלוציע. די קאָ-מוניסטישע פארטיי פון רומעניע האָט שוין נישט געקאָנט ווירקן געזעצלעך, האָט זי עס געטאָן דורך אנדערע פאָרמעס, למשל, דורך די אזוי-גערופענע „אינ-הייטס-סינדיקאטן“ (איינהייטלעכע טרייד-יוניאָנס). יונגע שילער, סטודענטן, אין איינעם מיט ארבעטער, באאמטע, בעלי-מלאכות פלעגן קומען הערן די נייע תורה אין דעם פון פאָליציִי שטארק-באוואַכטן לאַקאָל אויף דער גאס לאַגנא גו-

מער 7. היינט טראָגט די נאָם דעם נאָמען פון דעם העלדישן אומגעקומענעם סאָציאליסטישן קעמפער מאַקס וועקסלער.

פון אָט דעם שידוך צווישן אַרבעטער-יונגט און ראדיקאלער אינטעליגענץ איז אויסגעוואקסן די יאסער קולטור-ליגע. מע מוז אָבער געדענקען, אז בעת אין פּוילן איז די „קולטור-ליגע“ געשטאנען אונטער דער אָנפירונג פונעם; בונד, איז זי אין רומעניע געווען מער אויף לינקס. אין יאס איז אין דער לי-גע אָפט ארויסגעטרעטן איציקמאנגער; גערערט אונגעלייענט האָבן איציקשוואַרץ (דער שפעטערדיקער י. קארא), שימחה שוואַרץ, נאָטע מאנגער, גדליה וועקס-לער. טאָמער האָט אויסגעפּעלט „פּאַרעם“ האָט מען זיך געווענדט צו חיים חיי-מאָוויטש דער שניידער, צו די סטאַליערס איציק מענדל אָדער בערל פעליקס און זיי פֿענן באַזאָרגן נומערן פון דער „מאָרגן-פּרייהייט“, שפעטער פון דעם „האַמער“. די דריי חברים לעבן נאָך היינט אין יאס און מיר דערמאָנען זיך צו-מאַל ווי דאָרשיק מע האָט געשלאָנגען די מעטעריאלן פון די זונטיק-נומערן; אַלנין און קלמן מאַרמאָר (איך האָב זיי שפעטער געקענט פּערזענלעך אין פּאַריז, 1937, אויף דער קאָנפּערענץ פון „אימור“, וווּ איך בין געווען א דעלע-נאַט פון רומעניע), סאַוועטישע ליטעראַטור און... עס איז געווען א גרויסער יומטוב ווען עס איז אָנגעקומען א פּעקל „מאָרגן-פּרייהייט“. ביי מיר האָט זיך אויפגעהיט א בילד פון דעם יאָר 1926, וווּ איך האַלט אין האַנט א נומער פון דער „מאָרגן-פּרייהייט“, א יינגלישע אומפּאַרזיכטיקייט פאַר יענע צייטן, ווייל דאָס בלאַט איז שוין דעמאָלט געווען נישט כשר פאַר דער רומענישער פּאַליציי. לעבן מיר שטייט דער שפעטערדיקער לערער פון פּאַליט-עקאָנאָמיע ט. פינע-לעס. דערווייל לעבן נאָך אלע די דערמאָנטע פּריינד און זיי לייענען צומאָל די היינטיקע „מאָרגן-פּרייהייט“.

אַרטיקלען פון דער „מאָרגן-פּרייהייט“ האָט מען געלייענט אויף די זונטיק-דיקע צונגיפּקומען אין ראדיקאלע אָרגאַניזאַציעס איבערן לאַנד. אין יאס האָט די „קולטור-ליגע“ געאַרבעט אין דער יידישער פּאַלקסשולע „זשונמעא“ נומער 2, אין קוואַרטאַל „רויטע בריק“, שפעטער האָט מען די ליגע פּאַרווערט, האָט מען געפּנט א ביבליאָטעק אויפן נאָמען פון י. ל. פּרץ, אן אַרבעטער-מיד די „מאָרגן-פּרייהייט“, האָט געהאַלפן לעבעדיק צו האַלטן דעם פּרייהייטלעכן געדאַנק. אויך אין די דרייסיקער יאָרן האָבן אייניקע אַרטיקלען פון „דער מאָרגן-פּרייהייט“, פון דעם זשוונאַל „דער האַמער“ און פון ענלעכע אויסנאַכעס געדינט ווי מאַטעריאַלן פאַר ליידישאַפטלעכע דיסקוסיעס.

איך בין זיכער אז צוגדליקער, אויב נישט הונדערטער מענטשן, אפילו זיי קוקן היינט קריטיש אויף זייער יונגט, שאַצן די „מאָרגן-פּרייהייט“, ווייל זי האָט זיי

געלערנט נישט צו פארלירן דעם קאנטראקט מיט יידישע ארבעטנדיקע, מיט יי-
דישער קולטור, פרעסע, טעאטער, פאלקלאָר און מיט יידישער פראָבלעמאטיק
ביכלע. דער היסטאָריקער פון געזעלשאפטלעכע באוועגונגען צווישן יידן אין
אייראָפע וועט ריכטיק אָפשאצן די ראָלע, וואָס די צייטונג האָט געשפּילט,
דער עקר צווישן ביידע וועלט-מילחמות, אָבער אין א גרויסער מאָס אויך היי-
נט.

אין רומעניע, אין יאס

„אין רומעניע, אין יאס / אויף א וויל-באקאנטער גאס / שטייט דאָס קרימינאל / דאָרטן לעבן דעזערטאָרן / די פרייהייט האָבן זיי פארלאָרן / אין דעם קרימינאל.“

איך וואָלט געקאָנט זאָגן, אז מיטן אויפשרייבן אָט דאָס ליד, אין יאָר 1927, האָב איך אָנגעהויבן מיין באווסטזיניקע ארבעט ווי א זאמלער פון יידישן פאָלקלאָר. אין דער אמתן בין איך געווען א „פאָלקלאָר-טרעגער“ זינט מיין ברית-מילה... די מאמע, די אם האָבן מיך געוויגט און צוגעזונגען: „אונטער איציקלס וויגעלע / שטייט א גאָלדן ציגעלע / דאָס ציגעלע איז געפאָרן האנ-דלען / ראָזשינקעס מיט מאנדלען...“

מיר דאכט, אז דער אמתער סימבאָל פונעם יידישן פאָלקסליד איז דאָס גאָלדענע ציגעלע, א היימישער בעל-חי אין שמעטל, וואָס יעדעס קינד האָט געזען, מיט א יחוסבריוו אין חד-גדיא פון דער הגדה, און נישט די גאָלדע-נע פאווע פון פריצישע גערטנער, ווער ווייסט ווו זיי געפינען זיך. נאָר ווי קען דאָס בידנע ציגעלע קאָנקורירן מיט א פאווע, וואָס שטעקט זיך פעדערן; און וואָס פאר א פעדערן!

אזוי צי אזוי, דער ערשטער אינפאָרמאטאָר מיינער אין יידישן פאָלקלאָר איז געוועזן טאקע איך אליין. שפעטער האָבן מיר צוגעשפילט מיין מאמע אם-תר, מיין פארשטאָרבענע חברטע אַנא און איר מוטער און דערנאָך מיין חברטע מרת ציפע שתחיה... פון א סמיכישן אין די קינדער-יאָרן איז דער אינטערעס פאר פאָלקלאָר געוואָרן א באווסטער און צילגעווענדטער, אדאנק מיין לערער פון רומענישער ליטעראטעור קאָסטאקע באָטעז, אדאנק מיין ברודער שמחה שוואַרץ (1900-1974), אדאנק ש. אַנסיקס שריפטן און דורכן לייענען „ביי אונדז יידן“, וואָס וואַנווילד האָט ארויסגעגעבן אין יאָר 1923. דער איג-טערעס פאר סאָציאלע פראָבלעמען, פאר רעוואָלוציאָנערע אידעען איז געגאנג-

גען האנט אין האנט נישט מיט א זעלבסט-פארלייקנדיקן, פנימלאַזן קאָסמאָ-פּאָליטיזם, נאָך מיט א פּאָלקסיטישער סימפּאטיע צום פּאָקס טאַנטענלעכקייט, צו זיין לעבנס-נוסח. אפשר האָט דערביי געשפּילט א ראָלע אויך דער רומע-נישער פּאָפּאָראַניזם, די מאָלדעווישע גירסא פונעם רוסישן נאַראָדניציזם; יעדנפאלס איז פאַר מיר און מיינסגלייכן, למשל, פאַר מוין שוועסטערקינד גדליה וועסטלער, שפעטער באקאנט אלס רעציטאַטאָר, קולטור-טוער, טעקסטיל-טעכ-ניקער, „ידישע ארבעטנדיקע מאסן“ נישט געווען קיין סתם „שלאַגוואָרט“, נאָר קאָנקרעטע יידן: ארבעטער, בעלי מלאכות, קליינע סוחרים און אַנגעשטעלטע, ווילקענעוודיקע און עמי-האצים, יידיש רעדנדיקע און יידיש שאפנדיקע.

געזעטרלט האָט מען נישט נאָר די אַרטיקע רייכע אנעקדאָטיק, רעמענישן און שפּריכוואָרט-אוצרות. שטייגער: „וואָס ווערט א ציג נאָך 7 יאָר? „ענט-פערן: א צאפ! אָדער פלייש, צי א פעל (ווייל מע קוילעט זי). דער איינציקער ריכטיקער ענטפער איז: „אפט“. מע האָט זיך געקוויט מיט א תהילים-ניגון שבת פארנאכט און מיט ריזעגעם מאי קא משמא לן, „מיט זבארזשערם לידער און מיט רומענישן פּאָלקלאָר“.

דער יידישער פּאָלקלאָר ווייסט נישט פון קיין פּאָליטישע גרענעצן: פּוילן, ליטע, סאָוועטן-פאַרבאַנד, רומעניע, אמעריקע, ישראל און ווו איר נױלט, האָבן געזונגען אסך לידער די זעלבע. אונדז זענען באזונדערס געפעלן די זאכן, וואָס שמעקן מיט רומעניע, אישטייגער דאָס גלייכווערטלי: איינע באקלאַנגט זיך, אז דאָס שטערנטיכל איז איר שיטער, די אנדערע-די מאמעלינע איז איר ביטער. אָדער „ווער ס'האָט פאַרעם, דער טאַנצט זאַרעם“ אָדער דער ענטפער אויף אוואַדע (אוואַדי), א וואַדע איז א קעניג (ווייל דער לאַנדפירשט פון מאָלדעווע האָט אמאָל געהייסן דער וואַיע) וואַדע.

שפעטער האָבן מיר זיך געלעקט די פינגער פון א סאַטיריש לידל „די רויטע בריק, א נייע וועלט“ שפּאַצירן דאָרט מאַמזעלן... איינע פון די מאַמ-זעלן איז ברונז אויף דער מוטער, וואָס לאָזט זי נישט גיין שפּעט שפּאַצירן מיט איר געליבטן, וואָרנט זי: „אוי, וויי, מאַמע, האָב נישט קיין יסורים איך וועל דיר ברענגען אויף „שאַלכעמאַגעס“ אן אייניקל אויף פורים“.

אונדזער פּראָלעטאַריש געוויסן האָט שטאַצירט מיט די רעוואָלוציאָנע-רע טראַדיציעס פון יאַסער ארבעטערשאפט. די רעוואָלוציאָנערע לידער, וואָס די טאַטעס האָבן געזונגען סוף פּאָרויך יאָרהונדערט אין זייער ארבעטער-קלוב „לומינאַ“ (ליכט) האָבן זיי נישט פאַרנעסן און זיי איבערגעגעבן זייערע קינדער און קינדס-קינדער. און „דו אקערסט און דו זייעסט“, ענג און פינצטער ווי איז א קבר, „קירכן-גלאָקן“ האָבן געזונגען דיזעלבע יידן, וואָס האָבן שבת

אויפן שליש-סעודות געזונגען א שמעפאנעשטער ניגון, אבער אויך זייערע
נישט-פרומע קינדער און אייניקלעך.

שפעטער, אין די סטודענטישע יארן אין טשערנאוויץ, האָט מען שוין
געזאמלט פּאָלקלאָר פון אלע טיילן רומעניע. פון ארום בעלץ איז געקומען אזא
ליד:

אוי וויי. קאמשיקעס שווימען / וועט מיין געליכטער קומען / אבער היינט,
אָבער מאָרגן / כ'האָב שוין נישט פאר וואָס צו זאָגן.

און מיין מאמע שרייט אויף מיר / וואָס מיין ליכטער קומט צו מיר / און
מיין מאמע וויל נישט לידן / נאָר פאר מורא מוז זי שווייגן.

עס איז נישט שווער זיך פּאַרצושטעלן די יתומה, דאָס שניידערמיידל,
וואָס ברענגט אהיים פרנסה און זי וויל אויסלעבן איר יונג לעבן. צוליב אזעל-
כע שטריכן שרייבן מיר צו דער פּאָלקסשאפונג רעאליזם, עכטקייט, פרישקייט
פּשטות, דירעקטקייט, נאיווקייט. שמעלט-זשע אייך פאַר ווי עס האָט אויף
אונדז געווירקט צו הערן פון פאני ווייגער א יונגע טעקטיל-ארבעטאָרן, א „מאנ-
גערישע“ באלאדע, אן אמטדיק פּאָלקסליד:

צוועלף א זייער, נאָך האלבע נאכט / ווען מיר און טויער זענען צונעמאכט /
קום איך צו צו מיין מאמעס טיר: / „אוי, מאמע, מיינע, עפן מיר.“ דערויף ענפערט
איר די מוטער: „שלאָפן שלאָף איך אויכעט, נישט / און עפענען וועל איך
דיר אוודאי נישט“ / גע אוועק אויפן גרינעם גראָז / און ווער אנטשלאָפן ווי א
פּלעדערמויז!

און ווידער בעט זיך די אָרעמע יונג פארשטאַרבנע טאָכטער:
„ווער-זשע, מאמע וועט מיר צודעקן? / און, ווער-זשע, מאמע, וועט מיר אויפ-
וועקן? / דערויף ענפערט די צעווייטיקטע מוטער: “ דאָס בלאַט פונעם בוים
וועט דיר צודעקן / און דער מאָרגנשמערן וועט דיר אויפוועקן. “ דאָס ליד מיט
אסך אנדערע האָב איך פארעפנטלעכט אין די „טשערנאוויצער בלעטער“. (רע-
דאקטירט פון שמואל אבא סופר) פון 1933 און שמחה שווארץ האָט דערפון
געשאפן א זינפול בילד אין זיין קליינקונסט-טעאטער “קאמעלעאָן” אין טשערנאָ-
וויץ אין יאָר 1931. צווישן דעם פּאָלקלאָר, וואָס כ'האָב פארעפנטלעכט האָט זיך
געפונען א ליד פון יאסער אונטערוועלט, וואָס הייבט אָן אזוי:

יאנקעלע איז געווען א יינגעלע נאָר קליין / פארעס פלעג ער ננבענען
ביים טאטן / דער טאטע, דער יונגאמטש, פלעג נישט זשאַלעווען מיין פאמטש /
נאָר די מאמע האָט מורא סע זאָל דעם קינד נישט שאַדטן... “

פון אזא קינד וואקסט אויס א גנב; ער ווערט דערשטאָכן און אויפן טויטן-
בעט, בעט ער זיינע קינדער, אז זיי זאָלן זיך נעמען א מוסר און נישט גיין
אין זיינע דרכים.

מיר האָבן אפילו געלאַכט לייגענדיק דעם טונקעלערם הומאַרעסקע וועגן
(קעגן?) נאיווע פּאָלקלאָר-זאַמלערם, אָבער אונדזער ליבע און ענטזיאזם פאר
דער פּאָלקסאפּונג איז דערפון נישט געמינערט געוואָרן. און 1934 האָב איך
אין חודש-זשורנאַל „אויפנאַנג“ פון סיגעט ווידער אָפּגעדרוקט יידישע פּאָלקס-
לידער פון רומעניע. אָט א יאסער ליד:

„וואָס-זשע האַסטו, יינגלעך, זיך אזוי אָנגעליבט אין מיר? / צי האַסטו
קיין שענערם ניט געזען? / דו קענסט נאָך נעמען א שיינ מידעלע מיט געלט
ווייל איך בין פאר דיר אָרעם און געמיין“

„ – שענערע, ליובע, האָב איך געזען אסך / און קיין געלט, דאָס מאַכט
ביי מיר נישט אויס / און אז איך טו רעדן מיט דיר צוויי קלוגע ווערטער /
אזוי נעמסטו מיר מיין חיות ארויס“. ש. אַנסקיס באַמערקונג, אז דער העלד
פונעם יידישן פּאָלקלאָר צייכנט זיך אויס מיט גייסטיקע, מער ווי מיט פי-
זישע מעלות, ווערט באַשטעטיקט אפילו אין ליבע-ליד. אַלץ, וואָס איך האָב
געזאַמלט איז אָפּגעשיקט געוואָרן קיין ווילנע, אין „יידישן וויסנשאַפּטלעכן
אינסטיטוט“, און א טייל דערפון איז אָפּגעדרוקט אין באַנד „פּאָלקלאָר“ פון
1938...

און אָט זענען די גורלדיקע יאָרן פון דער צווייטער וועלט-מילחמה. אין
רומעניע זאַמלט מען אסך פּאָלקלאָר ביי די נעראַטעוועטע פון דעפּאַרטאַציע
און טויטלאַגערן: דר. רובין, ע. סעקולעץ, הערש סענאַל, יוליאַן שוואַרץ און
אַנדערע, צווישן זיי איך. „לידער פון וויי און מוט“ הייסט די זאַמלונג שוואה-
לידער, וואָס איך האָב אָפּגעדרוקט אין ניו-יאָרקער פּראָגרעסיוון זשורנאַל „יי-
דישע קולטור“ (נומער 1 פון 1963). זינט דעמאָלט איז מיר געלונגען צו פאַרעפ-
נטלעכן אין דער בוקאַרעשטער „צייטשריפט“ פון דער „פּעדעראַציע“ מעשיות,
לעגענדעס, עטנאָגראַפישן מאַטעריאַל פון היגע יידן.

אויב עמעצער איז פאַרבונדן מיט דער פּאָלקס-שאפונג נישט נאָר ווי א
שטודיר-טעמאַטיק, נאָר טאַקע ווי א טייל פון דער אייגענער גייסטיקער וועלט,
איז פּאָלקלאָר, פּאָלקס-קונסט, עטנאָגראַפיע א מקור פון רייכע איבערלעבענישן
און אן אָנרעג צו קולטור-שאפונג. אזוי איז עס געווען בעת דער אַרבעט אין
יאסער יידישן מלוכה-טעאַטער, אונטער דער אָנפירונג פון דעם איינגאַרטיקן
קינסטלער און קולטור-אַנימאַטאָר, דער שרייבער און רעזשיסאָר אַוזאַ שאַפיראַ,
אזוי איז עס פאַר יעדן שאפער, וואָס איז פאַרבונדן מיטן לעבן און שטרעבן
פונעם פּאָלק.

און ס'איז גוט אזוי!

צום גאלרענעם יובל פונעם „יוואָ“

עס גייט דאָס יאָר 1925 אין יאס, אן אים ועיר בישראל, א שטאָט מיט ליימן גלייך, מיט כלערליי באוועגונגען, אָרנאניזאציעס, חברות און קרייזלעך, א שטאָט, ווו דאָס לעבעדיקע יידישע וואָרט בלייבט, ווו איציק מאנגער, שמחה שוואַרץ, חיים ראבינאָן שאפן, ווו „הייסע יידן“ שרייען עברית, באקעמפן יידיש און קולטיווירן די לאַנד-שפראך אין זייער עפנטלעכער ארבעט, ווו אנדערע טרייע, שטיצער פון דער פאָלקס-שפראך, באקעמפן יעדן „שפראך-פעמיש“. יונגע יידישע מיטלשילער, וואָס בענקען נאָך עפעס, ווילן וויסן וועגן יידישער מאסן-קולטור, וועגן יידיש לשון, ליטעראטור, פאָלקלאָר און געשיכטע. ואני הקטן אליין א מיטלשילער, טו מיר אָן א כוח כדי צו האַלטן א קורס יידישע ליטע-ראטור לויט פינעם און ניגער פאר מיינע יידישע קאָלעגן. עס פּעלט מיר אָבער אן „אקאדעמישע אויטאָריטעט“, וואָס זאָל באשטעטיקן דעם יחוס פון יידיש. און דאָ קומט ארויס נחום שטיפס אויפרוה וועגן גרינדן א יידישן וויסנשאפט-לעכן אינסטיטוט. און באלד קומט אויף אין ווילנע דער „יוואָ“, דער יידישער וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט. באלד וועלן זיין די ערשטע אויסגאבעס פונעם יוואָ; שפעטער וועלן די „ליטערארישע בלעטער“ אָפּדרוקן פּעריאָדיש די „יוואָ“ — ידיעות; די היגע יידישע פרעסע אויף יידיש און רומעניש וועט רעדן וועגן אינסטיטוט. דער אקאדעמישער פרעסטיזש פון יידיש ליגט אויף דער האנט...

אינגיכין וועט אין יאס אויפקומען א גרופע פריינד פון יוואָ. דאָס וועט נישט זיין די געוויינטלעכע גרופע טוערס און מנדבים, נאָר א גרופע יונגע שי-לער, סטודענטן, ארבעטער, אָנגעשטעלטע, וואָס וועלן זאמלען פאָלקלאָר און זעלטענע ספרים, חפצים, בילדער, מאנוסקריפטן וכדומה. די יונגע עג-טוויאסטן האַלטן פארבינדונג מיט ירושלים דלימא, (״״״ וויל נאָר, וועסטו זיין א ווילנער״). זלמן רייזען, יצחק שיפער, מאקס וויינרייך, צמח שאבאר, זענען געמען, וואָס מע שפּעטשעט פרום און מע איז גליקלעך, ווען מע זעט אָפּנע-

דרוקט אין די יוואָ ידיעות דעם אייגענעם נאָמען צווישן מנדכים און טוער... מײן ברודער, דער שרייבער, טעאטראל און סקולפּטאָר, שמחה שוואַרץ ע׳ה האָט אין דער מאָדערווישער שטאָט ראָמאַן, אָפּגעפונען בײ אַ פּראָסטן יידן, אַ קצב, אַ כתב-יד פון וועלוול זבאָרזשער. דער פּשוטער ייד האָט זיך שווער אָפּגעטיילט פון זײן אוצַר, „געשריבן טאַקע פון וועלוועלען אַלײן“. מיר אַלע, בראש מיט איציק מאַננערן, האָבן מיט יראַת הכבוד אָנגעקוקט די „רעליקט-ווע“ פונעם פּאָפּולאַרן טרובאַדור, וואָס האָט אין משך פון יאַרצענדליק געגעבן „צו זינגען און צו זאָגן“ וועמען און וווּ מע דארף; דאָ אין יאָס האָט ער אין יאָר 1855 אָפּגעדרוקט זײן ערשט ביכל, דאָ האָט ער איבער צײטן איבערגעלאָזט אַ לעבעדיקע לעגענדע און טראַדיציע, וועמען איציק מאַננער האָט געגעבן אַ מאָדערנעם פּאָעטישן תּיקון. דאָס אַטנדעקן זבאָרזשערס מאַנסקריפּט איז געבליבן אַ מיט „פּאָמיליע-פעלער“, שפּעטער מיט יאָרן וועט אַ יונגערער ברו-דער, יוליאַן (שלום) שוואַרץ (1910–1977) שענקען דעם יוואָ אַ ווערטפּולן זבאָרזשער כתב-יד, וואָס געפינט זיך אין די יוואָ-פּאָגדן.

אַ נענטערן קאָנטאַקט מיטן יוואָ האָבן מיר אָנגעקנופּט סוף 1928. דער „ידישער שולפּאַרײן“ פון טשערנאָוויץ, וווּ פּריער מײן ברודער שמחה, און זײנט 1930 איך, זענען געווען סעקרעטאַרן, האָט אָרגאַניזירט אַ יובל-פּײער לכבוד 20 יאָר זײנט דער באַרימטער טשערנאָוויצער שפּראַך-קאָנפּערענץ. חוץ אָנגעזעענע אַרטיקע טוער און קינסטלער; קאַלניק, א. שטיינבאַרג, יעקב שטערנ-בערג, א.י. מאַננער, י. פּורמאַן, ראָזנרויך, שעפּלער, זינגער, סורקיס, באַראַק, מ. דיאַמאַנט, מ. גאַלדענבערג זענען געקומען אָנגעזעענע געסט ווי זלמן רײזען, נח פּרילוצקי, צמח שאבאד, הערץ גראָסבאַרד א. אגד. זלמן רײזען האָט מיט זײן באַקאַנטער האַרציקייט תּיכף צוגעצויגן דעם יונגן עולם. אויף די אַנדערע טעג סוכות איז ער געקומען קײן יאָס. דאָ האָט ער זיך געפּרײט מיטן דאָרטיקן דרום-ידיש, מיטן לעבעדיקן פּאָלקלאָר, מיט דער שײנקייט פון יאַסער יידישע טעכ-טער, מיטן קולטור ענטוויאָזם פון דעם יונגן עולם. ער האָט מיר געשענקט זײנעם אַן אויסצוג פון די יוואָ שריפּטן (וועגן מײן פון סובסטאַנטיוון) מיט אַ צושריפּט „דעם אמבאַסאַדאָר פון יידיש אין רומעניע“ און איך בין דערפון גע-ווען אין זיבעטן הימל פאַר פּרייד און שטאָלץ. איך האָב עס אַרומגעטראָגן צווישן פּריינד און באַקאַנטע כלומרשט ווי אַ באַווייז, אַז יידיש איז טאַקע אַ שפּראַך מײן לײטן גלייך, מיט גראַמאַטיקעס, מיט וויסנשאַפּטלעכע זשורנאַלן (ווי איך בין אַ שטיקל קרוב...)

אודאָי האָבן מיר זיך גענומען מיט ברען פאַרשרײבן לידער, ווערטלעך, דעמענישן, מעשיות אין זײ איבערגעשיקט קײן ווילנע, דער אדרעס פון אונד-

זרע חלומות, אייניקע פון מיינע מאטער־יאָלן זענען אָפּגעדרוקט אין ייוואָ-
באנד פּאָלקאַר פון 1938. ער ליגט איצט אויף מיין ארבעטסטיש ווי א זכר ל-
חורבן גאָך מיין ביבלאָטיעק, וואָס איז 1944 אָפּגעברענגט געוואָרן בעת א באַמ-
באדראמענט אין טשערנאָוויץ. מע האָט געטריי געענטפערט אויף אלע עט-
גאַראפישע, לינגוויסטישע און פּאָלקאַרישע פרעגבונינגס; שפעטער האָט אונ-
דער יונגע שוועסטער גאָלדע, א שילערן אין אונדזערע פּעדאגאָגישע קורסן,
זיך מיט דערפּאָלג באטייליקט אין א קאָנקורס פון אויטאָביאָגראפיעס פון
יונגלעכע, וואָס דער יוואָ האָט אויסגעשריבן:

דערווייַל האָב איך געהאַלטן אין פּאַרענדיקן דעם פּילאָלאָגישן פּאַפּולמעט
אין טשערנאָוויץ. די יונג פּאַרשטאַרבענע היסטאָריקערן אַנא הערצאַג-שוואַרץ
(1909–1947), מיין חבר און ערשטע פּרוי, האָט געאַרבעט איבער א זאַמלונג
דאָקומענטן צו דער נעשיכטע פון יידן אין רומעניע, און אַרומגעשמועסט דעם
געדאַנק פון שאפן א קרייז יידישע היסטאָריקער און שפּראַכניסן. מיר האָבן
דערווייַל געהאַלפן פּאַרשפּרייטן יוואָ אויסגאַבעס, געזאַמלט זעלמענע אויסגאַ-
בעס פאַרן יוואָ און געשטיצט זיינע אקציעס...

אינצווישן איז אויפגעקומען א נייע ליבע: קיווער שריפטן, מינסקער „ציי-
טשריפט“, מאקס עריק, נחום שטיף, אויסלענדער, און זייערסגלייכן. דאָס האָט
אַבער נישט אָפּגעשוואכט דעם איגטערעם צום יוואָ. וואָס מיר האָבן נישט גע-
טאָן: געדרוקט אן אַנטאָלאָגיע יידישע דיכטונג אין לאַטיינישער טראַנסקריפּט-
ציע (חיים גינגער, גאָטע מאַנגער, הערש סענאַל, איציק שוואַרץ), געפירט
א סעמינאַר פאַר יידישער ליטעראַטור און שפּראַך, א קינדער-קלוב אויפן גאָ-
מען פון אליעזר שטיינבאַרג, אַרויסגעגעבן ש. שוואַרצס איבערזעצונגען פון
באָדלעך-ווערלען, צי אָפּגעדרוקט לידער מיט גאָטן פון זעליג באַדריטשעווער
(דורך הערש סענאַל) צי אַנדערע, האָט מען תּמיר געטראכט אין דער שטיף:
„וואָס וועט דער יוואָ זאָגן דערצו?“ ווען מיר האָבן אין יאָר 1938, אין שווע-
דע באַדינגונגען, געשאפן דעם „קאַלעניום יודאיקום“ (לויטן אינציאטיוו פון
אַנא הערצאַג-שוואַרץ) איז דער יוואָ געווען דער אייגנטלעכער אינספּיראַטאָר:
אַנב, זענען אלע מיט-גלידער פונעם קרייז: די אַוהבי יידיש, אינזש. זאַלצינגער,
גאָטע, שויבער, דער ארכיטעקט אפּענצעלער, דער עטנאָגראַף מ. דיאַמאַנט,
די שפּראַכניסן חיים גינגער, א. רויכווערגער, מאַרק, פּאָדריאַטיש, שייאַ-
וויטש, דער היסטאָריקער א. ראפּאפּאָרט, די טוער י. שייאוויטש, דער קריטי-
קער הערש סגל א. אַ אַנד געווען הייסע יוואָ-חסידיס. פון די אַרבעטן וואָס דער
קרייז האָט דעבאַטירט האָט זוכה געווען געדרוקט צו ווערן גאָר מיינע אן אר-
בעט וועגן א וויזשניצער פּינגס פון 1768, אי דאָס ערשט אין לעצטן

וויזנער נומער פון די יוואָ-בלעטער (5 פון 1939). די מלחמה האָט צעשטערט אין טשערנאָוויץ א ריי ווערטפולע דאָקומענטן, בילדער, מאטעריאלן, וואָס מיר האָבן געהאט אויפגעזאמלט.

צוריקגעקומען פונעם פראַנט קיין רומעניע, מיי 1946, האָב איך ווידער אויפגענומען דעם קאָנטאקט מיטן ניו-יאָרקער יוואָ, אראַנק דעם אומפארגעס-לעבן אוריאל וויינרייך. אדאנק דער פילזייטיקער שטיצע פונעם יוואָ איז מיר געלונגען ווידער צו ארבעטן וויסנשאפטלעך. דער פרוו צו שאפן א קרייז „פריינד פון יוואָ“ האָט גורם געווען דאָס אָפדרוקן צוויי ביכעלעך מיינע: אויף יידיש „30 יאָר יידישע ליטעראטור אין רומעניע“ אויף רומעניש „עדות פון יאָרהונ-דערטער“, ביידע אין יאָר 1947. אין די לעצטע 25 יאָר האָב איך פארעפנטלעכט א ריי היסטאָרישע ארבעטן אין די יוואָ אויסגאבעס. דער אינסטיטוט האָט מיר באזאָרגט א ריי נויטיקע וויסנשאפטלעכע ווערק און דערמיט געהאָלפן מיר אין דער פאָרש-ארבעט.

צו דער ליבע און אכטונג וואָס דער יוואָ פארדינט צוליב זיין פרעסמיזש און אויפטוען קומט ביי מיר צו א סוביעקטיוו געפיל פון דאנקבארקייט פאר דער הילף כדי צו קאָנען ארבעטן און אָפדרוקן פאָרשונגען איבערן רייכן מאטעריאל, וואָס געפינט זיך אין רומעניע. די אמאָליקע און היינטיקע טוער פון יוואָ פאר-דינען אונדזער לויב און דאנק.

דער יידישער שולפאריין פאר בוקאווינע אין טשערנאָוויץ

די יידישיסטישע וואָרצלען פונעם „שולפאריין“ שטעקן אין דער „אקא-
דעמישער חברה יידישע קולטור“ וואָס האָט זיך באטייליקט אין דער טשערנאָוויצער
שפראך-קאָנפערענץ פון 1908. דער „שולפאריין“ איז אויפגעקומען אין יאָר
1920; דער צוזאמענברוך פון דריי אימפעריעס - עסטרייך, רוסלאַנד, דייטש-
לאַנד, דער אויפקום פון נאציאָנאַלע מלוכות: פוילן, טשעכאָסלאָוואַקיע, יו-
גאָסלאַוויע, באַלטישע מדינות, די דערנאנצונג פון רומעניע, די אַטאָמבער-
רעוואָלוציע, די באַלפור-דעקלאַראַציע האָבן אויפגעוועקט און אקטיוויזירט ברייטע
שיכטן באפעלקערונג, בתוכם אויך יידן, דאָס האָט זיך אָפגערופן נישט נאָר סאָ-
ציאַל-עקאָנאָמיש און פאָליטיש, נאָר קולטורעל אויך.

דאָס פלוצעם אין כמות און איכות אויסגעוואקסענע יידנטום פון רומעניע
איז געשטאנען פאר נייע פראָבלעמען. ערב 1916 האָבן אין „אַל-רומעניע“ גע-
לעבט אן ערך א פערטל מיליאָן יידן; איצט איז זייער צאָל פארדרייפאכיקט
געוואָרן; עס איז געוואקסן די צאָל רעדער און לייענער פון יידיש, די צאָל קול-
טור-אינטערעסירטע. די פארשיידנקייט פון די פריערדיקע קולטור-און מלוכה-
שפראכן: רוסיש, אונגעריש, דייטש, די ווייניק באקאנטקייט מיט רומעניש ביי
אסך צוגעקומענע יידן, האָט גורם געווען א גוטע קאָניוקטור פאר יידישער קול-
טור-ארבעט.

דאָס בוקאווינער יידנטום האָט פריער גראוויטירט קיין ווין, זיך געשטיצט
אויף גאליציע און טיילן פוילן, און דייטש האָט פארנומען דעם אויוונאָן. איצט
האָט מען זיך געווענדט קיין בוקארעשט אין יעדן פרט. די חשיבות פון יידיש
און העברעיִש איז געוואקסן. די גיך אויפגעקומענע יידישע באוועגונגען האָבן
דערשמעקט אין קולטור-ארבעט א וויכטיקן אינסטרומענט פאר זייער טעטי-
קייט. הוצדעם איז מען געשטאנען אונטער דער ווירקונג פון דעם צוגעזאָגטן

מינאָרִיטעטן-סטאַטוס, פון די האָפּענונגען אויף ייִדישן קולטור-אויפֿבלי אין ראַטן-פארבאנד און אין אנדערע לענדער. ארום און ארום גינציקע תנאים פאר מאסן-קולטור.

די גרינדער פונעם „שולפאריין“; לינקע ייִדישיסטן, באַראַכאָוויסטן, סימ-פאטיקער פון ראַטנפארבאנד, סתם דעמאָקראַטישע אינטעליגענץ. קיין סך שו-לעם און אָפּצווייגן אין אנדערע שטעט, קיין שטיצע מצד א מאסן-פארטיי אָדער באוועגונג האָט דער פאריין נישט געהאט. דערפאר האָט ער געשטיצט דעם פלאן פון א פראַגרעסיווער „קולטור פּעדעראַציע“, וועלכע האָט צוגויפ-גערופן די ערשטע קולטור-קאָנפּערענץ (1921). וועם האָבן געשפּילט א גע-וויסע ראָלע היים לעקער (1890–1972) און שמואל אבא סופר (1890–1941). היים לעקער האָט אָפּגעדרוקט א ייִדישע כרעסמאָמאטיע אין טשערנאָוויץ (1919), סופר האָט רעדאקטירט די „טשערנאָוויצער בלעטער“ און איז טעטיק געווען געזעלשאַפטלעך.

אויף דער צווייטער קולטור-קאָנפּערענץ האָט מען זיך צעקריגט סיי צוליב אידעאָלאָגיע, סיי צוליב די הילפּפּעלטער פון אמעריקע. צו דער דריטער קולטור-קאָנפּערענץ (1924) זענען דער „בונד“ און די „פּועלי ציון“ מער נישט געקומען און יעדער האָט געמאכט שבת פאר זיך. פון די גרויסע פּלענער (זשורנאל „קול-טור“ 1, יולי 1921) האָט דער פארלאַנג אָפּגעדרוקט אליעזר שטיינבארג „אלף בית“ און דאָס מעשהלע „וויאזוי די פיינעלעך האָבן געלערנט חומש“, היים לעקערס „ייִדישע כרעסמאָמאטיע“ פיר בראַשורן „אן ענטפּער די קעגנער פון ייִדיש“ און, משה אלטמאנס דאָמאן „בלענדעניש“ (1924); דער ביכער-לאַגער האָט גענוססט, פון שולאַרבעט איז געבליבן א קינדער-גאַרטן און א זומער-קאַ-לאַגיע אין וויזשענקע, לעבן וויזשניץ, אין צפון-בוקאווינע, א ביבליאָטעק און א דראַמאָרייז. די „קולטור-פּעדעראַציע“ האָט זיך פארפּעסטיקט אין בו-קארעשט מיט אזוינע טוער ווי יעקב שטערנבערג, שלמה ביסקל, משה אלטמאן, שמחה שוואַרץ, ביי דער מיטראַבעט פון משה לאַקס, מ. שנאָפּ, י. דובאַוויס און פון לינקער אינטעליגענץ. עס איז געווען אן ענגער קאָנטאַקט מיט די קולטור-ליגעס פון יאס (היים חיימאָוויטש, גדליה וועסטלער, י. קארא) בוהוש, פּלויעשט און פון נאנג באַסאַראַביע. עס איז באַנייט געוואָרן דער זשורנאל „טויבן“. עס זענען דערשינען די בלעטער „אונדזער וועג“, „די וואָך“, „עמעס“. זינט 1935 איז די ארבעט געגאנגען דורך דער אָרנאָניזאַציע ייִדישע „אָפּווער“ (בו-קארעשט).

אין „שולפאריין“ האָט אליעזר שטיינבארג מיטגעארבעט צווישן 1921–1932. ער האָט געלערנט אין דער זומער-קאָלאָגיע, אופּגעפירט זיינע פּיעסעס

„יוסף מוקיר שבת“, „רבי חנינה בן דוסא“. דער פאריין האָט געשטיצט (דורכן געטרייעם קולטור טוער דר גבריאל ראָזענרויך) די לוקס-אויסגאבע פון 12 משלים. מיט צייבענונגען פון ארטור קאַלניק. דער דראמארייז האָט געשטעלט פריץ הירש-ביינע „גרינע פעלדער“, שלום עליכמס „טוביה דער מילכימער“ א אַנד. עס האָבן געווירקט אבנר באראק, משולם סורקיס און דער שפעטער בארימטער זינגער יוסף שמידט.

וויכטיק זענען די פייערונגען, וואָס דער „שולפאריין“ האָט אָרגאניזירט 1928, צום צוואנציקסטן יאָרטאָג פון דער טשערנאָוויצער שפראך-קאָנפערענץ. עס זענען געקומען אסך דעלעגאטן פון אלע טיילן רומעניע און חשובע געסט פון אויס-לאַנד: ז. רייזען, נח פרידלוצקי, הערץ גראַסבאָרד, דר. י. רובין, מע האָט „אנט דעקט“ די יידישע קולטור פון רומעניע. י. שטערנבערג, א. שטיינבאָרג, משה אלטמאן, איציק מאַנגער, מ. גאַלדענבערג און די גרופע „יונג-רומעניע“ (שפע-טער) זענען דערגאנגען צום באווסטזיין פון דער יידישער קולטור-וועלט. די וואָרט-קאנצערטן פון הערץ גראַסבאָרד האָבן אין דעם קומענדיקן יאָרצעדליק געהויבן די מערכה פונעם יידישן קינסטלערישן וואָרט אין לאַנד. די רעפעראַטן פון אזוינע חשובע געסט ווי זרובבל, ש. ניגער, נ. מייזלי, דער טונקעלער, ל. מלאך האָבן אין די קומענדיקע יאָרן אָפגעקלונגען אין טשערנאָוויץ און אין אנדערע שטעט אראַנט דעם „שולפאריין“ אָנגעזעענע נישט-יידישע פערזענלעכקייטן ווי דער מאָלער לעווענדאָל, דער קונסט-קריטיקער זשאַלזשעצקי, יידישע פער-זענלעכקייטן ווי דר מאַס דיאמאנד, מאַרטא קערן, יצחק פאַנער, דר ש. בערג-פעלד, אינזש. זאַלצינגער, שעפּלער, און אנדערע האָבן געשטיצט די ארבעט פונעם „שולפאריין“. די לינקע פרעסע, די טעאטער-ארבעט פון יעקב שטערנ-בערג, פון חיהלע גראָבער, דער „יווא“ האָבן געפונען א ברייטע אונטערשטי-צונג אין די קרייזן ארום דעם „שולפאריין“

1929 איז גערופן געוואָרן א באראטונג פון דראמארייזן אין לאַנד. די קליינע צאָל דעלעגאטן, די יעווסעקישע שטעלונג פון אייניקע דעלעגאטן, האָבן נישט דערפירט צו קיין מטשותדיקע רעזולטאטן. אין טשערנאָוויץ איז אָבער אויפגעקומען דער קליינ קונסט אנסאמבל „קאמעלעאָן“ א המשך פונעם א-מאָליקן דראמארייז, אָבער מיט אנדערע קינסטלערישע השגות און אויפטוען. עס האָט זיך צעוואקסן די קולטור-ארבעט זינט 1930. דורך א נייעם דור טוער לעקטאָרן, צוהערער; חוץ די הויפט-לעקטאָרן חיים גינינגער, הערש סנעאַל, איציק שוואַרץ (י. קארא), האָבן מיטגעווירקט דער פראָזאיקער ה. ל. קאזש-בער, יעקב שייאָוויטש, יאשאַ קראַס, דער פארברענטער פריץ-חסיד, דר יוסף ענמראַניץ, דער שרייבער ל. פאָדריאַטשיק, לעכטמאן, שנאַפ, שטיין, דר רויכ-

ווערגער, די מאַלערס פ. שיראָקי און איזיו שערף. נאָך די רעפּעראַטן פּלעגן קומען הייסע דעבאַטעס. דער געשמאַק, קולטור-ניוואָ, וועלט-באַנעם און אָר-באַניזאַציע אָנגעהערדיקייט פון די דיסקוטאַנטן זענען געווען פאַרשיידן; איראָ-ניע און פּאַטאָס, איבערצייגונג-אָדער געלטונג-דראַנג, טיפּזיניקייט און איי-בערפלאַכקייט, יונגטלעכער ברען און פּילאָסאָפּישע געזעצטיקייט האָבן זיך צו-נויפגעפלאַכטן אין דעם ענגן צימער אויפן צווייטן שטאַק פון דעם טשערנאַ-זויצער יידישן הויז, וווּ מע איז געווען קוים „טאַלעריט“. פון ענג-ליטעראַרישע טעמעס איז מען אינגיכן אַריבער אויף ברייטערע טעמעס און פּאָליציי האָט אָנגעהויבן שטערן. און דאָך איז דער „שולפאַרין“ געוואָרן דער לעבעדיקסטער קולטור-צענטר אין שטאַט, כאָטש ער האָט נישט געהאַט די ברייטערע מעגלעכ-קייטן פון אַנדערע אָרגאַניזאַציעס. דער צופלום פון קולטור דאָרשטיקע האָט גע-פירט צו דער גרינדונג פון דעם „סעמינאַר פאַר יידישער ליטעראַטור-און שפּראַכ-קענטעניש“.

צווישן די פּריערדיקע עסקנים זאָל דערמאָנט ווערן דער יונג פאַרשטאָר-בענער (1921) מאיר ראָזנער, א באַנאַכטער קולטור מענטש, רעדנער, אָרגאַ-ניזאַטאָר און טוער. היים קראַפט האָט אַרויסגעוויזן א בעזונדערן געזעלשאַפט-לעכן טעפּעראַמענט, א ברייטע קולטור און ליבע צום יידישן וואָרט. ער האָט געווירקט אין טשערנאָוויץ סיי אָנהויב 20-ער, סיי סוף 30-ער יאָרן. דער אַד-וואָקאַט דר ישראל פּורמאַן האָט במשך 50 יאָר געזאַמלט יידישע שפּריכווער-טער, וואָס זענען דערשינען אין ישראל נאָך זיין אָפּלעבן. דער אַעוואָקאַט אליהו פּעלדער איז יאָרנלאַנג געווען דער סעקרעטאַר פון דעם פאַרין. דר ישראל שעפּ-לער האָט זיין ליבע צו יידיש און ראַדיקאַלע אידעען אויסגעפירט לויטן נוסח פון א שטרענגען דייטשן פּראָפּעסאָר. ביי דער צעכראַסטעטיקייט פון אייניקע היגע טוערס און געניטערס האָט ער געהאַט א גאָר גוטע ווירקונג. ער האָט גע-בראַכט פרעסטיזש דעם פאַרין גענוי ווי דר גבריאל ראָזענרויך, דער דרויסנ-דיק קאַלטער, אָבער באַמת הייסער ליבהאַכער און בויער פון יידישער קולטור. ליבע צו יידישער קולטור האָט דערנענטערט צום „שולפאַרין“, די מאַלער ארטור קאַלניק. שלמה לערנער, דעם מעדיקער נאָטע ראָזענבלאַט און זיין ברו-דער חיים, דר פּנחס מייער ה. דעליגדיש א. אַנד. פון אַנדערע טוער זאָלן דער-מאָנט ווערן די לערערס חיים ראַבינאַרוויטש, חיים פּוקס און אַברהם הויזעל-מאַן; די לעצטע צוויי האָבן אַסך געטאָן אין דער זומערקאַלאָניע פאַר קינדער, גענוי ווי די קינדער נערטנערן שולמית וורמבראַנד און, שפּעטער, וועראַ האַקען (א דיכטער) און איר מאַן דער מעדיקער און מוזיקער האַקען. אין די דריי-סיקער יאָרן האָבן אין קינדער-קלוב „אַליעזר שטיינבאַרג“ געפירט א גוטע פּע-

דאנאגישע ארבעט ל. פאָדריאטשיק, ב. רויזן, א. צימערמאן, גאָלדע שוואַרץ
און עטל גודעלמאן.

אינטערעסאנט איז געווען די גרופע פאָלקס אינטעליגענץ, קליינע און מיט-
לערע סוחרים און בעלי מלאכות, געטרייע עסקנים, קויפערס און לייענערס פון
יידישע ביכער, פרעסע און זשורנאלן, שטיצער פון יידיש טעאטער, קונסט,
קולטור: פישל שערף, דער פאָטער פונעם מאָלער איזיו שערף, בנימין שעכטער,
דער פאָטער פונעם באקאנטן פילאָלאָג מדרכי שעכטער, די ברידער משה און
זלמן בייזער, י. גרודער, פרוכטער, נח ווייסבערגער א. א.

אבנר באראק, א באסאראבער הויכוואקסיקער סוחר, האָט זיך אויסגעצייכנט
אין דער דאָלע פון טוביה דער מילכיקער, אין קליינקונסט-פראָגראמען און אין
ארבעט פאר קינדערהילף. ער איז געשטאָרבן אין אוזבעקיסטאן 1941. וואָלף
אויזעבאך איז אידעאָלאָגיש שטארק אנגאזשירט; ער איז אומגעקומען 1941.
נאטאן סעגאל, געקומען פון יאס האָט געטריי געדינט דער יידישער קולטור.
ער איז אומגעקומען אין טראנסניסטריע. י. זינגער, דער לאנגיאַריקער פאָר-
יצער פונעם פאריון, האָט פאראייניקט ליבע צו יידיש מיט אָרגאניזאטאָרישע
פעיקייטן. ער איז געשטאָרבן אין ישראל. צווישן אנדערע אונטערשטיצער
זאָלן דערמאנט ווערן די מעדיקער באראש, לאנדוי האקען, מייער, דער פובלי-
ציסט שמריה שמיד, שיינע פורמאן מיט איר מאן, דר האָלינגער, יאשע ווייס-
בארד.

באזונדערס וויכטיק איז דער אמאטאָרישער קליינקונסט-אנסאמבל „קא-
מעלעאָן“, וואָס שמחה שוואַרץ (1900–1974) האָט אָנגעפירט ביי דער מיט-
ארבעט פון אבנר באראק און משולם סורקים. זינט 1936 האָט שוואַרץ גע-
ווירקט אלס טעאטראל אין פאריז און ארגענטינע דורך זיין פופן-טאעטער „הכל
בכל“, איינינעם ניט זיין פרוי רות. זינט 1960 האט ער דערגרייכט שעפערישע
אויפטוען ווי א סקולפּטאָר. משולם סורקים (1899–1976), א געטרייער טעאטער-
רעצענזענט און דער „קאמפער“, פונעם אנסאמבל, האָט געפירט א לעבעדי-
קע קולטור-ארבעט. צווישן סוף 1929 און אָנהייב 1935 זענען געשטעלט געוואָרן
די פראָגראמען „הכל בכל“, „שאַנדדע באַנדע“, און א געמישטער, מיט גרויס
דערפאלג. אלע מימארבעטער, א יונגער, פריילעכער קאָלעקטיוו, האָבן גע-
ארבעט אָן באַצאָלט: שניידערס, סטאָליערס דער יונגער מאָלער איזיו שערף,
די שניידערקע יעטי סורקים מיט אירע ארבעטער, די שוישפילער, די מוזיק,
די אָרגאניזאטאָרן. דער אינהאלט פון די ספעקטאקלען: א מאָדערנע טעאטראלי-
זאציע פון יידישן פאָלקסשאפן, צארטער היינטצייטיקער ליריזם, פאָליטיש

צונגעשפּיצטע סאַטירע, סאַציאַל פּאַרנעשריטענע אידעאָשקייט, קינסטלערישער אייננאַרט און, דאָך, צונגעגלעכקייט און ווירקזאַמקייט.

צווישן די שווישפּילערס זאָלן דערמאַנט ווערן, חוץ די „סטאַרס“ שמה שוואַרץ, מחבר, רעזשיסאָר, אינטערפּרעט, מוזיקער; אבנר באַראַק, משולם סורקיס, די שוויפּילער שיינע פּורמאַן אדעלאַ העכט, קאַרל פּישמאַן, דער שפּע-טערדיקער דיכטער מוני פּריד, לייבו לעווין, דער שפּעטערדיקער רעציטאַטאָר, שלייכע גודעלמאַן, גאָלדע גאַנדעלמאַן, דאָרע ווייסמאַן, מ. בוביס... די ספּעק-טאַקלען האָבן זייער אויסגענומען און באַסאַראַבישע דראַמקרייזן האָבן ברייט אויסגעניצט דעם אָריגינעלן רעפּערטואַר. עס זענען ביז איצט געבליבן פּאַל-קלאָריזירט שמה שוואַרץס לידער „נאַכטשיכט“ און „דער צייטונגספּאַרקוי-פּער“, וואָס זענען באַקאַנט איבעראַל ווי „פּאַלקסלידער“.

אַ שטאַרקן אַפּקלאַנג האָט געפונען דער „סעמינאַר פאַר יידישער ליטעראַ-טור און שפּראַכקענטעניש“, וועלכער האָט זינט האַרבסט 1932 געזאָלט צו-גרייטן קולטור-טוערס, לערערס ביבליאָטעקאַרן.

די איניציאַטיווע איז געקומען מצד די לערערס הערש סענאַל, חיים גי-גיגער, איציק שוואַרץ (דער שפּעטערדיקער י. קאַראַ).

הערש סענאַל, לויטן באַרוף אַ מאַטעמאַטיקער, לויט באַרופונג אַ טיף דענקענדיקער, פּיין פּילגריקער אינטעלעקטואַל; פּילאָסאָפּיע און ליריק, לי-בע און פּאַרישטענדעניש פאַר קונסט, אַן אמתער ל'ו ניק פון באַקאַנט מאַכן פּאַ-עזיע, מאָלעריי, אוצרות פון יידישער און וועלט-ליריק. זיינע אויפטוען: אויס-שטעלונגען און אַלבומס פון יונגע מאָלערס, אויסגאַבעס פון ליריק, מוזיק, גראַ-פיק צו וועלכע ער שרייבט קנאַפּע, ווערטפּולע אַריינפירן; ער איז דער מחבר פון עטלעכע סובטילע עסייען וועגן יידישער דיכטונג. אין סעמינאַר, „האַט ער געליענט פּעדאַגאָגישע פּראָפּעדייטיק און אסך מיטגעוויקט צו דער גייס-טיקער אנטוויקלונג פון די קורסאַנטן און... לערערס.

חיים גיגיגער האָט געוויקט מיטן טיפן ערנסט, גרויסע בקיאות גרינטלעכ-קייט, מיט זיין ליבע צו יידישער קולטור, מיט זיין ברייטן הומאַניסטישן האָ-ריזאָנט, מיט זיין אומדערמילעכקייט, אין „סעמינאַר“ האָט ער געלערנט שפּראַך.

איציק שוואַרץ (זינט 1950 י. קאַראַ) האָט אַריינגעבראַכט די פּילזייטי-קייט פון וויסנשאַפּטלעכע אינטערעסן, דינאַמיזם, רעשיקע קעמפּערישקייט און ביסיקייט. אין „סעמינער“ האָט ער געלייענט יידישע ליטעראַטור און געשיכ-טע. דער אינזשינער יצחק שמיר האָט געלייענט פּיזיק. לייזער פּאַדריאַטישיק האָט אָנגעפירט דעם קינדער-קלוב און זיך לעבעדיק באַטייליקט אין די אַרבעטן

פונעם „סעמינאר“ מיט זיין בקיות אין העברעישער ליטעראטור. זייער אק-טיוו זענען געווען די יונגע שרייבער ה. ל. מאזשבער, מאיר כאראץ, יוסף בורג, וואָלף טאמבור, דער פיזיקער גרשון סעגאל, די היסטאָריקערן אַנא הערצאָנ, דער עסקן יעקב שייַוויטש א. א.

דער „סעמינאר“ האָט דערצויגן צו זעלבסטשטענדיקן דענקען און ווירקן. צווישן לעדערס און קורסאנטן זענען געווען חכרישע באציונגען ביז אריי-זאָגן זיך. מע האָט געלייגט גרויס ווערט אויף אליינארבעט און היימארבעט, זוייך דער „סעמינאר“ האָט געארבעט נאָר 3 מאָל א וואָך צו צוויי שעה; זונטיק אינדערפרי איז געווען פּעדאָגאָגישע פּראַקטיק אין קינדער-קלוב. דער קלוב האָט פּאַרנעזעצט די ארבעט פון דער זומערקאַלאָניע. דער „סעמינער“ און דער „קלוב“ זענען פּאָליצייַיש פּאַרמאכט געוואָרן 1936.

אין יאָר 1932 האָט א גרופּע פון איבער 100 יוגנטלעכע פון „נאָרדאָניאַ“ און „שומר הצעיר“ געזוכט נייע וועגן און געקומען אין „שולפּאָרין“. מע האָט זיי אָרגאַניזירט אין כיתות און געלערנט סאַציאַלאָגישע, יידישע שפּראַך און ליטעראטור, מוזיק; פּאָליצייַ האָט דערשמעקט דאָס „טריפּה-פּסול“ און „צע-טריבן דאָס חדר“.

די לעבעדיקע ארבעט פונעם „שולפּאָרין“ האָט דערמוטיקט אסך נייע אי-ניציאטיוון. הערש סעגאל האָט פּאַרנעזעצט אָרגאַניזירן אויסשטעלונגען פון יונגע מאָלער: איזיו שערף, משה קריניץ, פּסח שיראָמי, אייזנבערג, מאַריס פישער, איילניסער, רייסבערג און ער האָט אַרויסגעגעבן די קליינע מאַפע „זעמס שלאַפּלידער?“ (1939) און משה קריניצעס צייכענונגען (1940). דער „סע-מינאר“ האָט אָנגעהויבן דרוקן די „סעמינאר-ביבליאָטעק“ דער נר. 1 איז געווען „נייע יידישע דיכטונג, קליינע אנטאָלאָגישע אין“ לאַטיינישער טראַנסקריפ-ציע, 100 געדיכטן פון 40 ליריקער אויסגעוויילט צווישן 5000 לידער דורך חיים גיניגער, נאָטע העלפּער, הערש סעגאל, איציק שוואַרץ. די ארבעט איז געמאכט געוואָרן ווינטער 1933—1934, אין די אָונגטן, נאָך דער פּראַפעסיאָנעלער אר-בעט. דאָס שייַן אַרויסגעגעבענע ביכעלע האָט געפונען א שיינעם אָפּרוף אויך ביי אָפּנעפרעמדעטער אינטעליגענץ. שטעפּאן צווייג האָט אין זיין דאַנקבריוו באַדויערט וואָך ער קען גיישט קיין יידיש און געדאַנקט פאַר די אוצרות, וואָס מע האָט פאַר אים אנטפּלעקט. די 500 עקז. זענען זיך גיך צענאַנגען. נומ. 2 (1936) איז געווען „צען לידער פון באַדלער ווערלען“ אין דער איבערזעצונג פון שמחה שוואַרץ, איינע פון די געראַטנסטע איבערזעצונגען פון וועלט-לידיק אויף יידיש.

זינט 1936 האָט דער „שולפארײן“ איינגעצויגן זיין טעטיקייט צוליב פּאָ-
ליטישן טעראָר. מע האָט מיט גרויס אָנשטרענגונג אויפגעבויט א קינדער-
היים לעבן טשערנאָוויץ. אסך מי און איבערגעגעבנקייט האָבן ארויסגעוויזן
י. זינגער, פישל שערף, נתן סענאל און אומצאָליקע פריינד. מע האָט זיך בא-
טייליקט אין קהילה-וואָלן און אויסגעווירקט אריינצופירן יידיש לימוד אין די
קהילה-שולעס. שפעטער זענען די אבסאָלוענטן פונעם „סעמינאר“ געוואָרן
לערערס אין סאָוועטישע שולעס; אייניקע האָבן פארענדיקט אן אוניווערסיטעט
אָדער אינסטיטוט און געוואָרן הויך-קוואַליפֿיצירטע לַערערס.

אָנהויב 1937 האָט דער אומדערמידלעכער הערש סענאל געשאפן ביי די
„טשערנאָוויצער בלעטער“ א קליינעם פארלאַג „אליעזר שטיינבארג“ און אָפּ-
געדרוקט, ביי דער טיילווייזער מיטארבעט פון איציק שוואַרץ און א. מיטנער,
4 העפטלעך לידים אין לאטיינישער שריפט: ליוויק. מ. ל., האלפערן און צוויי
דייטשע דיכטער. אויף יידיש איז ארויס א בוך פראָזע פון ה. ל. קאזשבער
„קאזיאָנע גימנאזיע“. מע האָט געהאַלפן יונגע שרייבער ארויסגעבן
זייערע ביכלער (מע, -באטייט דער קרייז ארום „שולפארײן“) למשל, לייב דרו-
קערס „פונעם סופֿיאָר-קאסטן“. מע האָט ווארעם אויפגענומען יעקב פריד-
מאנע „שבת“, מ. פרידס „נארציסן“, יוסף בורנס „אויפן טשערעמוש“ און „סם“
מע האָט פאָרגעזעצט צו לייענען לעקציעס וועגן יידישער ליטעראַטור אין פרי-
וואטע הייזער (י. שייאָוויטש, י. זינגער, דר פורמאן, שערף א.א.) צווישן 1937-
1940 זענען דערשינען אסך יידישע ביכלעך. עס איז געווען א מין פאראנקערן
זיך אין געדרוקטן וואָרט.

לויטן איניציאטיוו פון דער יונג פארשטאָרבענער היסטאָריקערן אַנא הער-
צאָג שוואַרץ (1909-1947) איז דורך א טייל שולפארײן-אקטיוויסטן געגרינד-
דעט געוואָרן א היסטאָריקער-קרייז, וואָס פלעג זיך צוגנויפקומען יעדן פרייטיק
צו נאכטס אין הויז פון אינזש. זאלצינגער. עס האָבן מיטגעארבעט דער עט-
גאַנראף דר מאקס דיאמאנד. דער פילאָלאָג דר א. רויכווערנער, די למדנים גאָ-
טע און שויער, די היסטאָריקער דר. ראפאפּאָרט, אַנא הערצאָג-שוואַרץ, אי-
ציק שוואַרץ, ל. פאָדריאטשיק, דער ארכיטעקט אפּעצעלער, צומאָל חיים גינינ-
גער און הערש סענאל. מע האָט אָנגעהויבן זאמלען פינקסיס און אנדערע דאָ-
קומענטן, מע האָט זיך פארבונדן מיט היסטאָרישע אינסטיטוציעס אויף דער
זועלם.

פארעפנטלעכט האָט איציק שוואַרץ אין די „יוואָ-בלעטער“ א רשימה
פינקסיס און אן ארבעט וועגן א וויזשניצער פינקס פון 1768. דער רוב דאָקו-
מענטן זענען אומגעקומען מילחמה-צייט.

אין דעם שטארק דיפערענצירטן יידישן קולטור-לעבן פון טשערנאָוויץ
צווישן ביידע וועלט-מילחמות האָט דער „שולפאריין“ פארנומען א וויכטיק
פלאץ אין דער יידיש-וועלטלעכער קולטור-באוועגונג, מיט אן אָפּקלאַנג אי-
בערן נאנצן לאַנד. ער האָט דערצויגן דורות קולטור-טוערס און אייניקע פון
זיי ווירקן ביז היינט אין דעם יידישן קולטור לעבן אויף דער וועלט.

פאר פערציק יאָר

זיכרונות פון א דעלעגאט צום פאריזער יידישן קולטור-קאָנגרעס

איך זאָג אייך צו, אז אין די ווייטערדיקע שורות זאָל איך נישט איבער-
דערציילן, אזוינס, וואָס מע קאָן געפינען אין דעם 370 זייטליקן באריכט פון
קאָנגרעס און און ארטיקלען און אָפּהאנדלונגען, וואָס מע האָט אָפּגעדרוקט און
מע וועט נאָך אָפּדרוקן. איך וויל נאָר דערמאָנען אייניקע איינדרוקן פון יענע
אומפארגעסלעכע טעג.

אין יאָר 1937 האָבן די פראַגרעסיווע יידישע קולטור-אָרגאניזאציעס פון
רומעניע קוים געהאט א געזעצלעכע ארבעט-מעגלעכקייט. „דער יידישער שול-
פאריין“ אין טשערנאָוויץ, וווּ כ'בין געווען סעקרעטאר, איז געווען האַלב-לע-
נאל, די לינקע „קולטור-ליגעס“ פון בוקארעשט און באסאראביע זענען געווען
פארבאָטן; אין בוקארעשט האָט געווירקט דער „יידישער אָפּווער“ און אין יאָס
די „פּרץ-ביבליאָטעק“. די „טשערנאָוויצער בלעטער“ רעד. ש. א. סופר האָבן
געפירט א ברייטע דיסקוסיע ארום דער באטייליקונג אין קאָנגרעס. די בוקארעשטער
„שוין“ (ש. ביקל, י. שמערנבערג, חיים קראפט, י. יאקיר א. א.) האָבן ווארעם
געשטיצט די אידעע פון קאָנגרעס. און אָט איז געקומען די צייט. די דעלעגאטן
זענען געפאָרן אויף אייגענע שפעזן וואָלף אויערבאך, א באאמטער, דערהר-
געט פון פאשיסטן זומער 1941, געקומען פון טשערנאָוויץ, ווי אלע רומענישע
דעלעגאטן, חוץ חיים קראפט, א געוועזענער באַראַבאָוויסט און געראַטענע
עסקן, וועלכער איז געקומען פון בוקארעשט. אין פאריז האָבן געלעבט אלס
פאָליטישע עמיגראנטן אָדער ווי סינסטלער: דר. י. בערנפעלד, דער טעאטראל
און סקולפּטאָר שמחה שוואַרץ (1900–1974), דער מאָלער לערנער: פון טשער-
נאָוויץ איז געקומען י. זינגער, דער פרעזידענט פונעם „שולפאריין“ און איציק
שוואַרץ (דער שפעטערדיקער י. קארא) דער סעקרעטאר. עס איז נאָך געווען

א פרוי בערנשטיין און א קאנספיראטיווע באסאראבישע חברטע. די בוקארעש-טער חברים האָבן זיך באגניגט מיט באגריס-טעלעגראמעס. עם ליגט מיר פאר די אויגן מיין דעמאָליטיקער פאספאָרט, וואָס מיין יונג-פארשטאַרבענע חברטע, אַנא הערצאַג-שוואַרץ, (1909–1947) א צוזאַנדיקע היסטאָריקערן, האָט געראטעוועט דורך מילחמה, געמאָ און וואַגל. איר בין אַג-געקומען קיין פאריז דעם 18-טן אויגוסט 1937. היות איך בין מאסטער אין פראנ-צייזישער פילאָלאָגיע, איז דער ענין שפראך געווען א פשוטער. איך האָב מיך אינגיכן געפילט היימיש און שפעטער געקאָנט מיטהעלפן אויפנעמען און אויספירן די דעלעגאטן. יידיש לשון איז דעמלט געווען היימיש אין פאריז. אן אמע-ריקאנער גאַסט, נישט קיין דעלעגאט, נאָר א יידיש-ליבהאָבער, איז אָנגעקומען קיין פאריז שוין נאָכן עפענען דעם קאָנגרעס; ער איז ארויס פונעם וואַקזאַל און זיך געווענדט צום ערשטן מענטשן, וואָס האָט אים אויסגעוויזן צו זיין א ייד: „צו ווייסט איר נישט, חבר ווו עם קומט דאָ פאָר דער יידישער קולטור-קאָנגרעס?“ דערויף האָט יענער געענטפערט: „היתכן! איך ליען דאָך די יידי-שע בלעטער! קומט, איך וועל אייך צופירן.“ דער ייד איז אָנגעקומען מיט א טאקסי אין „מיטיאליטע“ - זאל און יעדן דערצייילט דעם גס, ווי א באווייז פון דעם כוח פון יידיש.

באזונדערס רירנדיק איז פאר מיר געווען דאָס באגעגענען די אמעריקא-נישע דעלעגאציע אויפן צפון-וואַקזאַל. א קלייניקייט: די קארפן-קעפ פון יידישער ליטעראטור-לייוויק, אָפאטאָשו, איגנאטאָוו, דר מוקדוני, דאן אונדזערע באליבטע מחברים פון דער „מאָרגן פרייהייט“ און „האמער“: אָלגין, מאר-מאָר, שאץ-אנין, פרענק קוירק; דאָס בילד איז אָפגעדרוקט איז דעם באריכט פון 1938. שפעטער, ווען כ'בין געפאָרן מיט לייוויקן און אָפאטאָשו אין א טאק-סי איבער פאריזער בולווארן האָב איך לייוויקן א פרעג געטאָן, ווי ער פילט זיך אין פאריזער טומל, האָט ער מיר געענטפערט, אז אין פארגלייך מיט ניו-יאָרק איז פאריז אן אָפרו... כאראקטעריסטיש פאר לייוויקס טאקט איז אזא פאסירונג. דער פייגער פאָעזיע קענער הערש סענאַל און איך האָבן אין טשער-נאָוויץ ארויסגעגעבן אין לאטיינישע בוכשטאבן אן אויסוואל פון לייוויקס לי-דער. איך האָב אים דערלאנגט דאָס העפטל, האָט ער מיר געדאנקט און גע-בעטן א ...ווידמונג. איך האָב עפעס אָנגעשריבן און אים געזאָגט: ביי אונדז זאָגט מען דערויף: „איך שמיר אייך מיט אייער אייגענער פוטער“. לייוויק האָט א שמיכל געטאָן און געזאָגט: דאָס העפטל איז אָבער אייער טשערנאָוויצער אויפטו. אָפאטאָשו האָט זיך אומדערמידלעך נאָכגעפרעגט וועגן נייע יידישע

שרייבער פון רומעניע. פון מיינע ענטפערס האָב איך אָפּגעדרוקט אן אַרבעט אין דער פּאַריזער „נייער פרעסע“.

מיט אָלגינען האָב איך קוים גערעדט, אָבער זיין פּערזענלעכקייט האָט זיך געפילט אין יעדער רגע פון דעם קאָנגרעס. גוט אָנגעחברט האָב איך מיך מיט דעם האַרציון ז. וויינפּער, מיט וועלכן מיר זענען דערנאָך אין איינעם געפאָרן קיין ווין.

די ליידיקע בענקלעך פון דער סאָוועטישער יידישער ליטעראַטור האָבן געשטאָכן די אויגן. אין פּאַריז זענען מיר, רומענישע, געוווירע געוואָרן אומ-היימלעכע וועגן די מאַסקווער פּראָצעסן פון 1936. מיר זענען געווען טרויעריק איבער דעם קליינעם טישל מיט עטלעכע פּראשטויכטע ביכלעך ערגעץ אין א באהאַלטן ווינקל פונעם ריזיקן סאָוויטישן פּאַווליאָן אויף דער באקאַנטער אויסשטעלונג ארום דעם אייפּעל-טורעם. קיין צופיל קשיות האָבן מיר זיך נישט געשטעלט, ווייל אין דער היים האָט געסטראשעט דער אָנוואקסנדיקער פּאַשיזם און רעאַקציע.

אינטערעסאַנט איז דר מוקדונים באַמערקונג דעם דריטן טאָג פון קאָנגרעס: „מיר יוצן דאָ אין איינעם, יודן פון אלע עקן וועלט, פון אלע דיאַלעקטן און מיר פּאַרשטייען זיך גוט איינער דעם אַנדערן, עלעהיי עם וואָלטן נישט עקסיסטירט קיין יידישע דיאַלעקטן.“ אלע זיינען איבעראשט געוואָרן פון דעם עלעמענטאַרן אמת וועגן דער אַוניווערסאַלישקייט פון מאַמע-לשון.

די באַריכטן פון די לענדער: וויי און מוט, צער און ביטחון; מע האָט זיך קעגנזייטיק דערמוטיקט און געשטאַרקט, דער עיקר מיר, פון פּוילן, רומעניע באַלטישע לענדער, וועלכע האָבן מער געפילט דעם אָנקום פון דעם שטורעם און געהאַפט אויף גאַולה.

טישיקאווע איז פאַר אונדז געווען דער עסטנישער פּילאָקאָג און יידיש-קענער, דער נישט-ייד פּאָל אַריסטע, וועלכער האָט גערעדט א פיינעם יידיש און מנאָ געווען די יידישע ליטעראַטור. אין א פּוילזע האָט ער באַגעגנט א יי-דישע טענצערן פון אמעריקע, אן אָפּשטאַמיקע פון אונגערן און זיך מיט איר געקענט דורכשמועסן. עס האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אז די עסטאָנישע פּילאָקאָגן לערנען אַלט-מאַדיאַריש ווי א שורש פון זייער לשון.

פון דער אַרבעט אין קאָמיסיעס איז מיר באַקאַנט די שול-קאָמיסיע, וווּ כ'בין געווען סעקרעטאַר. עס האָבן געפּעלט די גרויסע שול-אָרגאַניזאַציעס פון פּוילן, ליטע, אמעריקע, דערפאַר איז די הויפּט-זאָרג אונדזערע געווען צו שאַפן א קאָאָפּעריר-צענטער פון אלע שול אָרגאַניזאַציעס, א קינדער-פאַר-לאַג און לערנביכער פאַר פּראָגרעסיווע שולעס.

סיי דעמאָלט, סיי איצט בין איך איבערצייגט, אז דער גרעסטער אויפטו פונעם
קאָנגרעס איז געווען דער פּערזענלעכער קאָנטראַקט צווישן די טוער פון אלע
לענדער. די דעלעגאטן פון קלענערע יידישע ישובים זענען אהיימגעפאָרן
געטרייסט און דערמוטיקט. דער זכות פונעם קאָנגרעס איז זיי בייגעשטאנען
איז משך פון יאָרצענדליק ביז היינט. דאָס געפיל פון אחדות און פאָלק-געטריי-
שאפט באזעלט זייער ארבעט און גיט זיי א תימן.

מארק שאגאלס בריוו צו שמחה שווארץ

אויגוסט 1938 בין איך געווען אין פאריז, ווען איציק מאנגער האָט שמחה שווארץ, געפירט צום גרויסן קינסטלער מארק שאגאל. דער גרויסער קינסטלער האָט באוונדערט מאנגערס דיכטונג און זיך אינטערעסירט פאר שמחהס אר-בעטן. א יאָר שפעטער איז אויסגעבראַכן די צווייטע וועלט-מילחמה; שאגאלן איז געלונגען זיך צו ראטעווען קיין אמעריקע, איציק מאנגערן, קיין ענגלאנד, שמחה, אין דער שווייץ. דאָרט האָט ער אינגיכן געשאפן זיין אנסאמבל „נא-זענאד“, א המשך פון זיין טישערנאָוויצער „קאמעלעאָן“ פון ארום 1930. דאָ האָט ער זיך באקענט מיט זיין מיטארבעטערן און שפעטערדיקע פרוי, רות; נאָכן צוריקקומען קיין פאריז האָט ער פאָרנעזעצט טאעטער-ארבעט ביז ער האָט געשאפן דאָס יידישע פופן-טעאטער „הכל בכל“ (האקל-באקל).

דער באזונדערער דערפאָלג פון דעם אייגנארטיקן אויפטו האָט אָבער נישט פארזיכערט דעם מאטעריעלן קיום. שאגאל האָט זיך דערוויסט וועגן די גרוי-סע קרבנות, ראנגלענישן, און אָנשטרענגונגען, וואָס דאָס פאָרל שמחה-רות האָט געבראכט כדי אויפצוהאלטן זייער אויפטו, כאָטש די פאריזער יידישע, און נאָכמער די פראנצוישע פרעסע, האָבן זיך אָפגערופן זייער פאָזיטיוו אויף די „הכל-בכל“ פאָרשטעלונגען. ער האָט באזוכט א ספעקטאקל און דעם 16-טן אפריל 1949 האָט ער פון זיין רעזידענץ אין אַרזשעוואל געשריבן: „טייערער סימכע שווארץ. איך בין געווען אין אייער טעאטער פון מא-דיאָנעטן און די גאנצע צייט, וואָס איך האָב פארבראכט אויף אייער ספעקטאקל, האָב איך געהאט אזא פארנעניגן: אי א קינסטלערישן, אי א מענטשלעכע (נאָר איך האָב זיך געוונדערט, אז אין דעם זאל איז נישט פול מיט מענטשן, מעג-טשן דערוואקסענע און קינדער, יידן און נישט-יידן).

אייער הארציקע קונסט איז נויטיק; זי רירט און קויפט אונטער מיט אירע ריינע מיטלען. זי איז פאָלקיש און פשוט. און דאָס אלץ מאכט איר אליין כמעט העראַישי, מיט אייערע אייגענע הענט, שטימע, גייסט און באוועגונגען צוזאם-מען, מיט אייערע עטלעכע פריינד, פיינע מוזיקער און זינגער.

איך וויל גלויבן און האָפן, אז יידן און אפילו נישט-יידן, וועלן סימפאטיש זיך און אייך העלפן צו אנטוויקלען אייער טעאטער, אייער קונסט- (צו) שטעלן זיך אויף די פיס און ארבעטן ווייטער מיט דערפאָלג. דאָס וועט זיין א פארנע-ניגן און א געווינס.

מיט מיינע בעסטע ווינשטן און גרוסן, ערגעבענער מארק שאנאל.

כדי מיטצוהעלפן דעם פרעסטיזש פון „הכל בכל“ האָט שאנאל צוגעזאָגט זיין מיטארבעט. שמחה האָט געשאפן א סצענאר לויט בעלא שאנאלס בוך „ברע-נענדיקע ליכט“ און באנוצט שאנאלס צייכענונגען צום בוך, פאר דעקאָר און קאָסטומאציע צום ספעקטאַקל. דער וועלט-בארימטער מאָלער האָט זיך גע-נוי אינטערעסירט פאָרן גאנצן ענין. דאָס זעט מען אויך פון זיין בריוו צו שמחה, געשריבן אויף יידיש, ווי אלע זיינע בריוו צו אים, און דאטירט 28 יולי 1949:

„טייערער שוואַרץ. באקומען אייער בריוו און אייער אינסצענירונג פון בעלאס ביכער. איך דאנק אייך פאר אלץ. ווירזשיניע (1) איז איצט אין לאַג-דאָן און מײן טאַכטער איז דאָ אין „קאָנואלעסאנס“ און איך בין „צעדרייט“, ווי אייער אָדער מײן, „זינגער“. אָבער איך האָב זיך אוועקגעזעצט און אלץ דורכגעלייענט און דערפילט איינס: אז איר באזיצט דעם סוזשעט; וויילע איר זענט א ייד און א קינסטלער אין דער נשמה. איך רעד ניט וועגן „דעטאלן“; וויכטיק איז, אז איר פילט און שווימט אום אין קונסט און נאָך יידישער „דארף מען שווימ'ן“. אָט אזוי ווי בעלאטשע האָט געשווימט אין אירע וויטעבסק-ביבלישע וואַלקן, טרוימען, פול מיט „נמרה“, זילבער, גאָלד צי מענטשן אין סענזועלע אווענטורן. עס איז מער גיטאָ דאָס, נאָר מיר, די לעצטע זעגען דאָ. עס ווילט זיך זען, ווי וועט איר שאפן די פאָרטזעצונג פון די בילדער לעבן די פלאכטן מיט מוזיק און באלעט. אָבער איך פיל אז איר, מיט אייער הוש און טאקט, קענט אויספירן טאקע איר אליין די זאך.

איצטער אזוי: איך בין גרייט אייך און אייערע העלפער [צו העלפן], צו פאר-ברענגען מיט אייך און וויזן אייך מיינע פארשיידענע סקיצן, וואָס איך האָב, און צייכענונגען וועלכע קענען אייך אחוץ די, וואָס עקסיסטירן אין אירע צוויי ביכער, נאָך אַגוויזן אויף וואָס (2). איך פיל נאָר, און דאָס איז די מיינונג אויך פון מײן „מיניסטער-טאַכטער“, אז איך אלס מאן און אפילו אלס „פער-סאָנאזש“, דארף זיין אין „זאל“ און ניט א קאָלאָבאָראַטאָר, א דירעקטער,

אייערער. פון שטאנדפונקט דעקאראציע און קאסטיום, פערסאנאזשן אויף דער בינע; דאָס וועט זיין באשיידענער, קינסטלעריש מיט מער געשמאק, און ליבע צו בעלאן. ווייל אלץ איינס איז פאראן אַן מיין האנט, גענוג כאטעריאל. אויב איר וועט האָבן א וואָסערן עס איז קינסטלער, א צוהעלפער פאר אייך, בין איך גרייט אים אונטערזאָגן, וואָס (2). נאָר איך וואָלט וועלן אין אלגעמיין, עס זאָל (זיין) אלץ אייער האנט, קאָפּ און מויל, אלס גאנצעס. איר פילט דאָך אזוי און אומוויסנדיק כלומרשט פלאס-טיש, מאכט איר דאָך ניט קיין פעלערן. אלזאָ שאפט זיך אייך ווייטער. איך האָף אז איר וועט רוען און זיך באַדן אויך מיט אייער וויילער, יונגער פרוי. און אז איר וועט אהיימקומען, קלינגט אָן, וועלן מיר רעדן. איך האָב ביי זיך די קאָ-פיעס, איך וועל זיי ווייטער לייענען און אז איר וועט האָבן נאָך וואָס צו ליי-ענען, שיקט. איך האלט עס פאר אייך. (איך קלער, אז לייבאוויץ איז אויך א וויכטיקער מוזיקער. איך האָב געזען דאָ די פרוי פאכט, וועלכע וועט העלפן אייך.) מיט מיינע בעכטע גרויסן אייך בידן. אייער מארק שאנאל."

שאנאלס אינטערעס פארן „הכל בכל" האָט דערמוטיקט דאָס קינסטלער-פאָר שמחה-רות. דעם דריטן סעפטעמבער שרייבט זיי שאנאל פון זיין אַרזשע-וואָלער דירה:

„איך בין געווען צופרידן אייך ביידע זען און הערן. איך קלער די צייט וועגן דער „פאָרל" פון אייער אינסצענירונג בעלאס ביכער „ברענענדיקע ליכט". קלער איך, אז דער אריינטריט אויף דער בינע פון דעם „מאָלער", וואָס שאפט די „ליבע" מיט בעלאן איז עפעס נישט באשיידן כל זמן ער לעבט נאָך. מענטשן וועלן זאָגן, איך ווייס ניט וואָס, און וועלן מיינען איך ווייס ניט וואָס. און דער „מאָלער" וועט פארשטעלן בעלאן, וועלכע מיט איר קונסט איז די הויפט-העלדן (דאָרף זיין). דער בוך „ברענענדיקע ליכט" האָט אן אוצר מיט פאָלקס-קונסט און-לעבנאפילו אָן דעם מאָלער און זייער ליבע. אזוי איז מיין מיינונג (און אויך די מיינונג פון ווירזשיניא). אלזאָ, קלער איך, ארבעט זיך דערוויילע אויף די וונדערבארע פאָלקס-סצענעס און אז אידא (3) וועט קומען פון דאָרף, איך האָף, באַדן, וועט איר אלע מיט איר זיך אן עצה האלטן וועגן דעם פראַבלעם. דער-וויילע מיט בעסטע גרויסן אייך בידן. מארק שאנאל.

פ. ס. עט איז דאָ א יונגער מאָלער (אן איטאליענער) וועלכער וועט קאָנען מאָלן די דעקאראציע פאר אייך."

אינצעווישן האָט זיך מארק שאנאל באזעצט אין א נייער דירה אין דרום-פראנקרייך, אין דאָרף וואנס, רוט דע סען פאָל. ער האָט די ווילע אַנגערופן „לע פּבוּדאָ" און ער וווינט און שאפט דאָרט ביזן היינטיקן מאָגן. זיין ברייוו

פונעם 9-טן נאָוועמבער איז א דערמוטיקנדער אין די צוגרייטונגען צו דער נייער פרעמיערע:

„טייערער שמחה שווארץ און אייער ווילע פרוי. וואָס מאכט איר און ווי גייט עס אייך? פארלאָזן די וועלט, די טומלדיקע (אָבער שאַפנדע) דאָ אין די בערג. די זון איז דאָ פארטונקלט. ווי גייט די ארבעט? זייט איר צופרידן? צי העלפט אייך אַוואַטי? (4). צי העלפן אייך מענטשן? איך האָב באַקומען א בריוו פון דער פּעדעראַציע (פּעלמען) אז זיי ווילן ארויסגעבן בעלאס בוך (איך קלער, ביידע אין איינעם). שרייבט און זייט ביידע געגרוסט האַרציק. א גרוס פון ווירזשיניאַ. ערגעבענער מאַרק שאַנאַל“.

נאך אסך מי אַנשטרענגונגען, מרבנות, איבערלעבענישן איז די פרעמיערע פונעם נייעם, צווייטן, ספּעקטאַקל „הכל בכל“ באשטימט געוואָרן פארן 30-סטן נאָוועמבער 1949 אין א קליינעם פאריזער זאַל אויף דער נאַם גי פאַטען, וו מע האָט געשפילט יעדן שבת, זונטיק און מאָנטיק האַלב 10 אויפדערנאַכט. ערב דער פרעמיערע שרייבט שאַנאַל אזא בריוו: „טייערער שמחה שווארץ. איך וואָלט אזוי וועלן זיצן ביי אייך אין אייער נייעם טעאַטער און אַנזען אייער ארבעט, דעם נייעם ספּעקטאַקל, און צוהערן זיך, ווי עס גייען זיך פאַנאַנדער די באַקאַנטע און אומבאַקאַנטע שטריכן פון אייער טאַלאַנט.

איך וואָלט אזוי וועלן זיצן אין א זייט און צוקומן זיך פון מיין ווינקל אויף דעם סילועט פון מיין אַמאַליקער מוזע, און אפילו נאָך היינטיקער, וועלכע איר פירט פאַנאַנדער איצט אויף איירע הענט, אין דער לופטן, איבער דער בינע; צו-הערן זיך צו די רייד און קלאַנגען, וואָס איר האָט ארויסגענומען פון איר שווינגן דיק בוך. נאָר אַלעאיינס-פון ווייטנס, צי פון דער נאָענט-איך זע זי און אייך און אלע אנדערע יידן, וועלכע כאַטש פון האַלץ און באַפאַרבטע, פולן מיך אָן מיט מיין אַלט-נייעם טרוים און ליבע צום פּאַלק. איך ווינטש אייך דערפאַלג. מיט גרום. א גרוס אייער פרוי. מאַרק שאַנאַל“.

אויב שאַנאַל איז גישט געקומען צו דער פרעמיערע, האָט אים פאַרטרעטן, שפּעטער, זיין צווייטע פרוי, ווירזשיניאַ. אין א בריוו אויף פראַנצויזיש שרייבט זי רותן און שמחה „...איך בין זעלטן ווען געווען אזוי גערימט...“ און שאַנאַל שרייבט צו א גרום: „...איך אינטערעסיר זיך ווי אייך איז געגאַנגען און ווי אייך וועט גיין ווייטער. איר האָרעוועט דאָך שווער. מיט מיינע האַרציקע גרוסן אייך ביידן. מאַרק שאַנאַל“.

דערמיט ענדיקט זיך דער בריוואויסטויש צווישן שאַנאַל און שמחה שווארץ. די פאריזער יידישע געזעלשאַפּטלעכקייט האָט גישט דערשאַצט שאַנאַלס מיי-נונג און דעם אויפטן פון שמחה און רות שווארץ. די פראַנצויזישע פרעסע: לַע

מאָנד, ליבעראסיאָן, לעטר' פראנסעז', אָפּערע, לעז אר, סע סאָאר, די האָלעג-
דישע פרוי געדערלאַנד, שפעטער די ישראלישע, האָבן פארשטאנען און גע-
שאצט דעם אויפטו. עטלעכע יאָר שפעטער זענען שמחה און רות אריבערגע-
פאָרן קיין ארגענטינע, פאָרגעזעצט זייער טעאטער-ארבעט ביז... שמחה האָט
זיך ווידער גענומען רעאליזירן זיין יונגט-טרוים-סקולפטור, ווו ער האָט
באוויזן גרויסע אויפטוען. די אויסשטעלונגען, לעצטערע יאָרן, אין פאריז
און בוענאָס-איירעס האָבן ארויסגעוויזן א נייעם פאצעט פונעם פילזייטיקן
קינסטלער שמחה שוואַרץ.

דערקלערונגען: 1) „וואָוא“ שאנאלס צווייטע פרוי. מיר האָבן זי בא-
געגנט אין פאריז סוף 1969. 2) געמיינט „עפעס“. 3) שאנאלס טאָכטער. 4) דער
יונגער אימאליענישער מאָלער, וואָס שאנאל האָט געשיקט.

איציק מאנגערס בריוו צו ס. קריסטיאן

ווער איציק מאנגער איז געווען און איז ווייסט יעדער. וועגן סאמועל קריס-טיאנען ווייסן עפעס אייניקע רומענישע יידן. א ביז גאָר אינטערעסאנטער יידי-שער קולטור-מענטש א קויפער און ליינער פון יידישע ביכער, זשורנאלן און פרעסע, א גוטער קענער פון רומענישער און וועלט-ליטעראטור, אן אונטער-שטיצער פון יידישע שרייבערס און קינסטלערס אין רומעניע און... א שרייבער אויף רומעניש. ער האָט איבערגעזעצט פון איטאליעניש א היסטאָריש בוך וועגן רומעניע, ארויסגעגעבן א זאמלונג „אויסלענדישע רייזנדער וועגן יידן אין רומעניע“ און 1946, „4 יאָר שואה אין רומעניע, איבערלעבענישן בעתן פאשיסטישן רעזשים אין רומעניע“.

פונעם פאך-א סוחר פון גוטע שטאָפן און באזיצער פון א לוקס-שניידעריי פאר מענער אין יאם און בוקארעשט, איז ער געווען א חבר מיט רומענישע שריי-בערס און קולטור-מענטשן. ער איז געווען נאָענט צו דער מישפחה מאנגער אי צוליבן פאָעט איציק מאנגער, אי צוליב די ערשט ראניקע צושניידערס הלל (דער טאטע) און נאָטע מאנגער; דער פאָטער איז געווען א לעבדיק שטיק פאָלק-קלאָר, נאָטע-א פיינער אינטעליגענט און קולטור-טוער. פאר איציק מאנגערס באציונג צו קריסטיאנען איז כאראקטעריסטיש מאנגערס ארויסזאָג אין זיין בריוו פונעם 12-טן יוני 1946, פון לאָנדאָן, ווי אלע אנדערע בריוו: „באקומען דיין בריוו, אים געלייענט מיט הארצקלאפעניש. אזויפיל זיכ-רונות זענען פארבונדן מיטן נאָמען קריסטיאן, א שטיק פון מיין קינד-הייט, מיין יונגט, מיינע ערשטע ביכער, און אזויפיל געשטאלטן נאָענטע און טייערע, וואָס לעבן אין זיכרון, כאָטש די ווירקלעכקייט, די שוידערלעכע, די לעצטע פאָר יאָרן, האָבן זיי אויסגעמעקט...“

איציק מאנגערס ערשטער בריוו צו ס. קריסטיאנען איז דאטירט: לאָנדאָן, 3 מיי 1946. עס איז דער ערשטער קאָנטאקט מאנגערס מיט רומעניע נאָך די

שוידערלעכע מילחמה-יאָרן. „דאָס שרייבט צו אייך איציק מאַנגער, דאָס קלוי-
גע יינגעלע, וואָס איר האָט געקענט, און דער גרויסער יידישער פּאָעט, וואָס
איז זייער צעבראָכן און טרויעריק און אַרעם צווישן די רייכע יידן אין ענגלאַנד
און צווישן די חורבות פון דעם יידישן לעבן, וואָס ער האָט ליב געהאַט. נאָך
לאַמיר אוועק פון דעם אומדירעקטן נוסח.

מיין פריינד קלאַרמאַן פאַרבינדט מיך מיט אייך און מיט זיסון (א. ל. סו, 1888-1956 א באַקאַנטער עסקן, אן אַריגינעלער שרייבער אין רומעניש אויף
יידישער מעמאַטיק, א ראַפינירטער אינטעליגענט. י. ק.) און מיט דעם, וואָס
איז נאָך פאַרבליבן. לאַמיר רעדן אויף „דו“, ווי ס'דאַרף זיין צווישן ייד און
ייד... מיין טאַטע איז געשטאַרבן פאַר הונגער און טובערקולאָז ארום האַרבסט
1942. (וועגן דער מישפּחה מאַנגער זע מיין אַרבעט „זיכרונות לבית הלל מאַנ-
גער אין דער „גאַלדענער קייט“ נר. 71, זו. 171-174 י. ק.)

איציק מאַנגער בעט מע זאָל העלפן זיין שוועסטער שיינדל, וואָס איז צו-
דיקגעקומען פון געטאָ, נאָך שווערע איבערלעבענישן. אַנב, וועלן אלע איציקס
בריוו צו קריסטיאַנען און אנדערע (בתוכם, אויך צו מיר י.ק.) זיין
פול מיט זאָרג פאַר דער באַליבטער שוועסטער זיינער, וואָס מיין מישפּחה האָט
געקענט במשך אסך יאָרן.

אין דעמזעלעכן בריוו שרייבט מאַנגער ווייטער: „איך האָב געהאַט דעם טראַג-
נישן זכות, אז מיינע לידער זאָלן געלייענט און געזונגען ווערן ביי די שטאַרב-
נדיקע יידן פון פּוילן“. נאָכדעם וואָס מאַנגער דערמאַנט די יידישע געזעלשאַפּט-
לעבקיט, אז זי איז מחויב צו העלפן זיין שוועסטער, די שוועסטער „פונעם
גרעסטן יידישן פּאָעט“, דערמוטיקט ער קריסטיאַנען: „אַנב, שרייבט אייערע
מעמאָרן וועגן מיר, מיין ברודער, מיין טאַטן; איך וועל פאַרעפנטלעכן אין א
ספּעציעלן בוך...“

וועגן די נאָענטע באַצונגען פונעם גרויסן דיכטער צו קריסטיאַנען זאָגט
ערות דער סוף פונעם בריוו: „ווי לאַנג מיר קענען זיך און ווי נאָענט איר זענט
מיר געוואָרן נאָך אלעמען...“ מאַנגער לאָזט גריסן דער מישפּחה און שיקט
ארויס אן עקזעמפלאַר פון זיין בוך „וואָלקנס איבערן דאָך“ (פאַרלאַג „אַליינע-
ניו“, טשערנאָוויץ, וואַרשע, לאָנדאָן 1942, 126 זייטלעך י. ק.) מאַנגער ניט
אויך אָן זיין אַדרעס, 2 דעי אַרמיי, סוויסקאַטידו סמישן, לאָנדאָן נ. וו. 6
גאָר טרויעריק איז מאַנגערס בריוו פונעם 12-טן יוני.

„דער טויט פון מיין טאַטן און דער טויט פון מיין ברודער נאָטע דאָס זענען שוין-
דערלעכע ווונדן; זיי וועלן זיך נישט פאַרהיילן ביז איך וועל נישט זיין מיט
זיי; איך האָף, ס'וועט נישט לאַנג דויערן...“ דאָ האָט זיך דער דיכטער גע-

נארט; אים איז באשערט געווען צו לעבן נאך 13 יאָר. פון זיי 5 אין א „מא-טרען-קבר“, אזויווי זיין גרויסער פאָרנייער היינריך היינע. ער האָט דערלעבט צו זען ווי זיין דיכטונג ווערט געשעצט און פארשפרייט... מאנגער איז באזאָרגט צוליב דער שוועסטערס שווייגן; ער דאנקט פאר די ידיעות וועגן דער „איסוף“ -טעטיקייט אין רומעניע און ער שרייבט ווייטער; „איך בין זייער נייגעריק צו לייענען דיין ארטיקל וועגן מיר, שרייב... איי, ווי ס'וואָלט זיך געוואָלט א א רוק טון די צייט אויף צוריק מיט א דרייסיק יאָר פריער, ווען אלע האָבן נאָך געלעבט...“ דער גאנצער בריוו איז פול מיט זאָרגן און געדאנקען וועגן דער שוועסטער שיינדעלע. ער טוט אויך צווייסן, אז ער גרייט צום דרוק א בוך „דער שניידער געזעלן נאָטע מאנגער זינגט“. און ווייטער שרייבט מאנגער: „נאך דעם דאָזיקן בוך וועל איך זיך נעמען צו מיינע „מעמוארן“. איך האָב אזויפיל צו דער ציילן וועגן מיין קינדהייט, מיין יונגט, מיינע וואנדערונג-גען, וועגן יידן אין רומעניע, פוילן, גאליציע, ליטע, לעטלאנד, עסטלאנד, פראנ-קרייך, בעלגיע, צפון אפריקע, ענגלאנד. געשטאלטן און עפיזאָדן, וואָס דארפן פארפיקסירט ווערן פאר קומענדיקע דורות.“

מיין ברודער שמחה שווארץ און איך האָבן געווינט אין פאריז (1938) טיר אין טיר אין א קליין האָטעלעבל לעבן דעם פלאץ פון דער רעפובליק, אויף דער גאס קאמין 2. שאנאל האָט אים דעמאָלט מקרב געווען.

מאנגער שיקט צוגלייך מיטן בריוו זיין בוך „וואָלקנס איבער דאך“ צו קריס-טייאנען און מאָנט א גוט בילד פון דער שוועסטער און ער שיקט גרוסן צו „אלע פריינד, וואָס געדענקען מיך נאָך“. מאנגער געפינט זיך אין א מאָדנעם פסי-כישן מצב. פון איין זייט שטרייבט ער אונטער אין זיינע בריוו, אז ער איז דער גרעסטער יידישער דיכטער, פון דער אנדערער זייט צווייפלט ער, צי מע דערמאָנט אים נאָך אין רומעניע; דאָס שפיגלט אָפּ זיין גרויסע איינזאמקייט אין דעם פרעם-דן, יאהודישן ענגלאנד. אפילו די פריינדשאפט מיט מארנאריט, וועמען ער ווירמעט לידער, ברענגט נישט גענוג ווארעמקייט פאר דעם פאָעטם נשמה. עס פעלט אים דאָס אויסגעקוילעטע יידישע פאָלק פון פוילן און מיזרח-אייראָפּע. אין זיין דריטן בריוו צו קריסטיאנען (אויגוסט 30) באשטעטיקט דער פאָעט, אז ער האָט באקומען קריסטיאנען בוך, „פיר יאָרן שואה“; ער גיט צו, אז עס איז אים שווער צו לייענען רומעניש און אז נישט אלצדינג פארשטייט ער; ער ראָט אים צוצושיקן עקזעמפלאָרן קיין ניו-יאָרק צו דר. שלמה בילק, דעם בא-קאנטן עסייסט פון רומעניע און דר. יוסף קיסמאן. א באקאנטער סאָציאליסטישער טוער פון רומעניע, דעם „יוואָ“. און ווידער שווימט ארום די זאָרג פאר שיינדעלע? „פאדשטיסט, אז זי איז זיין איינציקע זאָרג“. ווייטער דאנקט

מאנגער דעם יידיש-רומענישן ראָמאניסט אורי בן הדור פאר זיינע ווארעמע שורות וועגן נאָטען.

מאנגער פירט א שטילע מילחמה מיטן רוב יידישע קריטיקערס. „זיי ווייסן זיך, געבעך, נישט קיין עצה צו געבן מיט מיר, די גאנצע יידישע קריטיק; זיי שטייען פאר א פענאָמען, וואָס זיי קאָנען נישט דערקלערן... די ווירקונג מיינע נייע ווייט... משה נאדיר פלעגט זאָגן: „איך קען צוויי גרויסע וועלט-דיכטער, וואָס מיר האָבן געגעבן-היינע און מאנגער“. לאָמיר נישט פארגעסן, אז מאנ-גערס בארימטקייט נאך דער צווייטער וועלט-מילחמה, איז זיך צעוואקסן ערשט עטלעכע יאָר שפעטער. א פארכיטערטער פון די שוידערלעכע יאָרן, וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט, האָט ער זיך געפילט געטראָפן, ווען מע האָט אים נישט געגעבן דאָס פלאַץ (דאָס ערשטע י. ס.) וואָס ער האָט געהאלטן, מיט דעכט, אז עס קומט אים, אין דער יידישער ליטעראטור און א בכבודיק פלאַץ אין דער מאָדערנער וועלט-ליטעראטור. „דאָס איז נישט וויכטיק, שרייבט ער אין דעמזעלעבן בריוו, וויכטיק איז אז די יידן אין רומעניע און איבעראל אין אייראָפּע, זאָלן אביסל אויפגעריכט ווערן נאָך אזויפיל בלוט און טרערן“. לסוף דאנקט ער דער שוועסטער פאר איר בריוו און בעט א גוט בילד אירס. אגב, פאר-לאָזט ער זיך נישט אויף יענעםס הילף און מארגארעט שיקט ארויס שיינדע-לען א פעקל געטראָגענע קליידער (קיין נייע לאָזט מען נישט פון ענגלאַנד). דער פארלעצטער בריוו איז פון 17 אָקט. 1946. מאנגער ברענגט דאָ טענות צו ה. ליוויקן, אז ער האָט אים גרינגעשאצט מחמת קנאת-סופרים. זינט ליוויקן איז צוריקגעקומען פון אייראָפּע, פון זיין וויזיט אין די לאַנדערן, ווו ער האָט געזען „דעם ענטוויאזם פון די פוילישע און ליטווישע יידן פאר מיינע לי-דער, איז ער ברוגז, שרייבט פאשקווילן וועגן מיר, גיט מיר אלע כאַל א שטאָך...“ דער קומענדיקער ליטעראטור-היסטאָריקער וועט אויפקלערן אָט די „זשאר-גאַנישע קנאה“, ווי מאנגער רופט זי, און ארויסגעפינען דעם אָביעקטיוון אמת. אין לעצטן אויפגעהיטן בריוו, שרייבט מאנגער, דעם 26 סטן נאָוועמבער 1946, צו קריסטיאנען „ליבער ר'שלמה, איך שיק דיר א קאָפּיע פון נאדירס אָפענעם בריוו צו מיר, פארעפנטלעכט 1942 אין ניו יאָרק... 1942, דאָס דאָזיקע שרעקלעכע יאָר. אומרויק וועגן גורל פון מיין פאמיליע, ידיעות, וואָס זענען דערגאנגען פון פוילן, שוידערלעך; וואָס מיט אייך אלעמען איז פאָרגעקומען אין רומעניע האָב איך נישט געווסט, אבער ס'הארץ האָט מיר געזאָגט, און דאָ, אין לאַנדאָן קיין שום ייד האָט זיך אויף מיר נישט אומגעקוקט, געמאכט ציוניסטישע בעלעך, געמלאָפּט מיט די פושקעס אויף צו העלפן די יידן אין פאלעסטיין. אָט אין דעם מאָמענט האָב איך אָנגעשריבן א בריוו צו ליוויקן“

מאנגער באשולדיקט לייזויקן, אז ער האָט נישט ריכטיק דעאגירט אויפן בריוו און נאָריר האָט זיך אָנגענומען מאנגערס קרוודע.

אין ארכיוו פון יוליאן שווארץ ע"ה, געפינט זיך א נאָטיץ פון קריסטיאנס האנט וועלכער דערציילט וועגן די מאנגערס. דער טאטע, הלל, איז געווען אן ערשטקלאסיקער צושניידער. ווען די צארישע ארמיי איז אריין קיין בוקאווינע, הארבסט 1914, איז די מישפחה אריבער פון טשערנאוויץ קיין יאס-ער, די פרוי חוה, און די דריי קינדער, איציק, נאָטע, שיינדל. אין יאס האָט ער געאר-בעט אין א באדימטער לוקס-שניידעריי, א צייט געווען אין בוקארעשט אין ווי-דער אין יאס. הלל איז געווען אן אוצר פון פאָלקס-הומאָר, א שארפע צונג מיט טרעפלעכע אריינזאָגן. ווען דער באקאנטער הומאָריסט, דער טונקעלער, אליין א קרומער, איז געווען צונאסט אין טשערנאוויץ (איך האָב אים דעמאָלט געהערט פירלייענען י. ק.) און ער האָט באוונדערט הלל מאנגערס זאפטיק לשון, האָט יענער אים געענטפערט: „איר האָט, אפנים, געמיינט, אז איך בין א הינקענ-דיקער שניידער!“

איך דערמאָן מיך, אז וועגן יונגן טאלענטירטן פראָזאיקער ה. ל. קאזש-בער, וואָס האָט געהאט א דעפאָרמירטן פוס, פלעגט הלל זאָגן, אז ווען ער זעצט זיך אוועק אויף א בענקל, איז די גאנצע שטוב פול מיט זיין פוס (י. ק.) קריסטיאן דערציילט ווייטער, אז ווען דער שרייבער לייב מלאך איז גע-ווען אין טשערנאוויץ, און דערציילט מיט שטאָלץ הלל, אז איציק מאנגער, האָט אין פוילן פארטשעפעט אלע יידישע שרייבער, האָט דער שניידער-מייס-טער אים קורץ געענטפערט „איר זענט דאָך א מלאך“. אויף א יאסער מאָלעריי-אויסשטעלונג פון א באקאנטן קינסטלער, האָט קריסטיאן געוויזן הלל א מאָ-דערניסטיש בילד, מיט א הויכן פרייז. „אוודאי, ביז מע ניערעט אויס אזוינס... האָט הלל געענטפערט. ניכר, דאָס בילד איז אים נישט געפעלן.

קאפריזנע, ווי איציק מאנגער, האָט הלל נישט געוואָלט וויסן פון קיין שום דיסציפלין נישט אין דער ארבעט, נישט אין געזעלשאפטלעכן לעבן, א „רע-בעל“. ער איז אָבער געווען א גערעכטער, ערלעכער מענטש, וואָס האָט נישט פארטראָגן די פראַסטקייט פונעם רומענישן יידישן פאָלקסמענטשן.

קריסטיאן פארציילט ווייטער, אז בעת דער ערשטער וועלט-מילחמה, ווען הלל, ווי אן עסטרייכישער בירגער, איז אינטערנירט געוואָרן אין א לאַגער לעבן יאס, האָט איציק זיך געלערנט אויף פאָטאָגראַפ, שפעטער איז ער גע-ווען א שטיקל בירג-שרייבער (איציק מאנגער איז דער בחינה פון א דיקענ-סישן „קלערק!“ י. ק.) הלל מאנגערס באָס האָט אויסגעפועלט אין עניגלעכן הויף, אז דער געראַמענער שניידער-מייסטער זאָל באפרייט ווערן פונעם לאַגער

און צוריקקומען צו זיין מישפחה קיין יאם. וועגן נאָטען דערצײלט קריסטיאן, אז ער האָט פֿריוואַט אָפּגעלייגט עקזאמענעס און אפילו די מאטורע, אָבער אין 1937 איז אים שוין נישט מעגלעך געווען אריינצוטראַטן אין אוניווערסיטעט. ער איז, אַנב, אויך געווען א באַרימטער צושניידער און דער „אַרט“ האָט אים געשיקט זיך ספּעציאַליזירן א יאָר צײַט אין פֿאַריז (פֿון דאָרט האָט ער אונדז צוגעשיקט א פרעכטיקע פּאַטאָ מיט א צושריפט: „א קאַסריליוועק אין פֿאַריז“ י. ק.).

נאָך דער צווייטער וועלט-מילחמה האָט קריסטיאן געהאַלטן א קליין גע-זועלבֿל אויף א בוקאַרעשטער הויפט-נאָם. דאָ פֿלעגן זיך באַגעגענען יאסער דומענישע און ייִדישע אינטעליגענץ און זיך דערמאָנען אין אמאָליקע צײַטן. ער פֿלעגט זײ אָפט דערצײלן וועגן מאַנגער און זײ געלייענט איבערזעצונגען. מאַנגער האָט אים צוגעשיקט אויך זײנע שפּעטערדיקע ביכער. ער איז געווען א לעבעדיקער עדות פֿון מאַנגערס קינדעריאָרן אין יאָם.

זאפטיקע פירות

רעצענזיעס וועגן די ביכער פון:

איזאָ שאפירא

דער סקולפּטאָר האמערט אויס זיינע שאפונעגן אין מאדמאָר, שטיין, בראַנדז; פאר דער אייביקייט, אן אייביקייט פון טויוזנטער, אפשר צענדליק טויוזנטער יאָרן. דער ארכיטעקט פארקערפערט זיין חלום אין ציגל, שטיין, מעטאל, האַלץ, בעטאָן; פאר דער אייביקייט, אן אייביקייט פון הונדערטער, אפשר פון טויוזנט-טער יאָרן.

דער מאָלער קריצט איין אין לייונט, פאפיר, האַלץ זיינע שוואַרץ ווייס אָדער פארביקע וויזיע פאר אן אייביקייט, וואָס דויערט יאָרהונדערטער. דער שרייבער און דער מוזיקער זענען, געבעד, געבונדן צום פארגענגלעכן פאפיר; מיטן איבערשרייבן, איבערדרוקן פארלירן זיי נישט זייער בראשיתדיקייט. נו, און די אייביקייט פונעם טעאטער, וועלכער בליצט אויף פאר איין רגע, פאר א שעה, וועלכער קלינגט אָפּ בעת וואָכן, חדשים, יאָרצענדליק? די אפ-לאָדיסמענטן זענען דאָס בת-קול פון זיין עפעמערישקייט. אמת, אדאנק די נייע מאס-מעדיא, פאָטאָ, קינאָ, דיסק, רעקארדע פארבלייבט כאַטש א שאַטן פונעם אקטיאָרישן שאפן. א במקום פונעם דירעקטן קאָנטאקט מיטן צוהערער, צוקוקער.

דער גרעסטער באעוולטער בלייבט דער רעזשיסאָר, דער צענטראַליזירט-דיקער, אָנפירנדיקער כוח פונעם ספעקטאקל. ער איז בנמצא אויפן אפיש, א-מאָל אויף דער בינע. בעת דער פרעמיערע, אמאָל אין א רעצענזיע און... שוין. און איזאָ שאפירא איז א רעזשיסאָר, א טעאטראַל ביז אין מינדסטן טראָפּן בלוט, ביז יעדער פונק נשמה. אייניקע זעען אים איצט ווי א שטילער מדריד פון דער יידישער ליטעראטור אין רומעניע, א וועגווייזער, וואָס בלייבט אין שאַטן, א רעדאקטאָר, וואָס פרייט זיך מיטן מינדסטן בלימעלע פון יידישער שעפערשיקייט אין רומעניע, א חבר און גוטס-גיגער, וואָס יונג און אלט אָנער-קענען ווי א זעלבסטפארשטענדלעכקייט.

ווער איז ער. אָט דער איזאָ שאַפּיראַ? ער האָט עפּעס נישט ליב, ווען מע דערמאָנט, אז ער איז געבוירן אין שאַץ (סומשאווּ) דעם 24 סטן פעברואַר 1903. זעלמן ווען דערציילט ער וועגן זיינע קינדער און יונגע יאָרן אין דער פרומער און געבילדעטער היימישער סביבה, וועגן דער גרינטלעכער יידישער קולטור, וועגן שטייגער, וואָס האָט געליינט א חותם אויפן לעבן. מע פילט עס אין יעדן ווענד און קער פון זיין ארבעט, פון זיין נוט-אַרגאניזירטער, נישט רז-טינארער שעפּערישקייט, אין זיין ביטחונדיקן קוק אויף לעבן און מענטשן ער לעבט נישט נאָסטאַליג אין שײן פון די קינדער-יאָרן, פון די רעוואָלוציאָנערע יונגט-און רייפּקייט-יאָרן. זיין בליק איז געווענדט צו די לעצטע 30 יאָר טעאטער אין רומעניע און אויף דער וועלט, יידיש, רומעניש, אוניווערסאַל טעאטער, און ער זעט די וואַרצלען פון דעם היינט און דעם אויסבליק אויף מאָרנן. שאַפּיראַ איז א טעאטער-קינסטלער אין איידלסטן זין פון וואָרט. פארן רוב טעאטראַלן איז טעאטער איטערעסאַנט נאָר אויף וויפל עס איז דירעקט פארבונדן מיט ארבעט אלס אקטיאָר, רעזשיסאָר, סצענאַראַף; די ארבעט פון אנדערע טעאטראַלן, פון אנדערע טעאטערס, איז זיי אינטערעסאַנט נאָר צו-ליבן פארנלייך מיט דער אייגענער ארבעט. מיטן אויסקוק עפּעס צו „נאַשן“ פון יענעמס אן אויפטו. פאר איזאָ שאַפּיראַ איז טעאטער דער תוך, דער עיקר, א וועלט פאר זיך, וואָס אפּעלירט צו יעדן פּאָדעם פון זיין נשמה, די לופט פון זיין גייסטיק שעפּעריש לעבן.

צוליב באהעפטקייט מיט טעאטער האָט ער אסך אוועקגעגעבן אין לעבן. ערשטנס, די מעדיצינישע אויסבילדונג, וואָס ער האָט פאַרביטן מיט א בער-ליינער טעאטער-פאקולטעט. די רעוואָלוציאָנערע באוועגונג, דערוועקט זיין אינטערעס פארן פּאָליטישן טעאטער! ברעכט, פּיסקאַטאָר, מאָלער, פאר יידישן קלאַסישן און פּראָגרעסיוון רעפּערטואַר. איזאָ שאַפּיראַ ווערט אויסגעפורעמט אין א גליקער סביבה.

נאָך היטלערס פאַרכאַפן די מאכט מוז דער יונגער טעאטראַל אנטלויפן קיין פאריז. „פּיאַט“ הייסט דאָס יידישע פּראָגרעסיווע טעאטער, ווו ער ווירקט מיט איבערגעגענבקיט און טאַלענט. אגב, דאָס זענען די גרונט-שטריכן פון זיין כאַראַקטער און לעבן במשך דער גאַנצער צייט. ער באַטייליקט זיך אקטיוו אין די אינטערנאַציאָנאַלע בריגאדעס בעתן בירגערקריג אין שפּאַניע, ווו ער ווערט שווער פארווונדעט. נאָך פּראַנאַס זיג ווערט ער אינטערנירט אין א פּראַנציפּאַליזשן לאַגער און שפּעטער איבער געשיקט קיין צפון אפריקע. אין יאָר 1943 ווערט ער באַפרייט פון לאַגער און ער פּאַרט אריבער קיין סאָוועטן-פאַרבאַנד; אויגוסט 1944 געפינט ער זיך ווי א רומענישער פאַרטיזאַן אין די

קארפאטן; סוף יאָר וועט ער זיך קאָנען ווידער אוועקשענקען זיין לעבנסרוף, דעם יידישן טעאטער, פריער אין בוקארעשט און זינט דעצעמבער 1949, אין יאס, ווי א הויפט-רעזשיסאָר און דירעקטאָר פונעם געשאפענעם יידישן מלוכה-טעאטער אין יאס. ביז פעברואר 1963 האָבן מיר ענג צוזאמענגעארבעט. איך בין געווען דער ליטערארישער סעקרעטאר פונעם טעאטער און איך קען פון דער נאָענט זיין געבענטשטע ארבעט דאָרט, ווי ער איז געווען דער קינסטלע-רישער אָנפירער, דערציער פון א יוגן קאָלעקטיוו, אן אינטערעסאנט זאון אַריגינעלן.

יידיש טעאטער אין רומעניע, און נישט נאָר הי, האָט דעמאָלט נישט פאר-כאָנט קיין סך טעאטער-ספעציאליסטן מיט א ברייטער יידישער און וועלט-קול-טור, מיט א קלאָרן, פראַגראַסיוון, אומדאָגמאטישן וועלט-באנעם, מיט גוטע אָרגאניזאטאָרישע פעיקטיוו, מיט א קלאָרן טעאטער-קוק. איזאָ שאַפירא פארמאָגט אַט די מעלות. ער האָט קיין פיעסן נישט אָנגעשריבן, אָבער געש-טיצט דעם דראַמאטורג. ברוקשטיין, ער האָט געגעבן א בינע-טיקון דראַמא-טיזאציעס און קליינגונסט-ארבעטן פון בענאָ פאַפליקער, י. קארא. בערקאָ-וויטש, יוליאַן שוואַרץ, סימעלע שניידער א. אַנד. אים איז אויסגעקומען אויסצופאַרמירן אלצדינג פון אָנהויב אָן; שוישפילערס, רעזשיסאָרן, סצענאָ-גראַפן, טעכניקער, ארבעטערס.

דער יאסער קאָלעקטיוו איז בעשטאנען פון דריי קאטעגאָריעס אַקטיאָרן. אייניקע, צווישן 45-60 יאָר, וועלכע האָבן מיט מער ווייניקער טאלענט גע-שפילט אין פריערדיקן יידישן טעאטער, האָבן גוט גערעדט יידיש, אָבער געמוזט צולערנען הלכות קונסט-טעאטער. א צווייטע גרופע, יינגערע, אָבער מיט סטאז אין טעאטער און ס'רוב מיט טאלענט. א דריטע גרופע איז באשטאנען פון יונגע מענטשן, אייניקע גוטע יידיש רעדנדיקע, באנאכטע, אָבער מיט צו ווייניק טעאטראליש קענען, אלגעמיין און יידיש וויסן, אַנדערע ווידער... איז, גיי און קנייט אויס פון אזא נישט האָמאָגענער מאסע א גוטן טעאטער-קאָלעק-טיוו, מיט א גוטן צוזאמענשפיל און מיט א פעסט באוויססטיין פונעם קינסטלע-רישן, קולטורעלן און געזעלשאַפטלעכן כוח פון טעאטער אין א לאַנד, וואָס בויט א ניי לעבן.

מיט אסך מי און איבערגעגעבנקייט מצד אלע באטייליקטע איז עס געלונ-גען. אין דער ערשטער ריי ווייל שאַפירא האָט געזאמלט ארום זיך מענטשן, וואָס ווילן שאַפן א טעאטער-קולטור און א קולטור-טעאטער; צווייטנס ווייל ער האָט ארויסגערוּפן און געשטיצט איניציאטיוון, באנייערישע פרווון אויף יעדן טעא-טער-סעקטאָר. ער אליין איז תמיד געקומען מיט דערפֿינדערשיקייט, אַריגינע-

לחייט. פיאָנערישקייט ווי א דערפארענער און פאראנטוואָרטלעכער טעאטער-קינסטלער האָט ער זיך געהיט פון עקספערמענט לשם עקספערמענט און ער האָט תמיד געטראכט צו אונדזער מאסן-ספעקטאטאָר. באזונדערס געלונגען זענען אים די שטעלונגען פון גאָלדפאדען, שלום עליכם, דער גאָלדפאדענישער טעאטער-יום טוב, די גאָרדינישע שפאנונג, דער פילפארביקער אויסדרוק פון שלום עליכמס לירישן הומאָר, די ברענענדיקע אקטועלקייט פון היינטצייטיקע פיעסן. ער שטיצט מוזיקער, סצענאָגראפן און שאפט אן אייגענעם טעאטער-נוסח, וואָס אונדזער טעאטער-געשיכטע האָט נאָך נישט דערשעצט. דער וואָס האָט געקאָכט אין זודיקן קעסל פון שאפיראס טעאטער-שאפונג, ארבעט טאָג און נאכט, רעפּעטיציעס, פרווון פון נייע איינפאלן, אונטערשטרייכן כוונות מאקסימאל אויסניצן דאָס בעסטע אין יעדן אקטיאָר, קאָן פילן דעם ברען מיט וועלכן דער יונגער קאָלעקטיוו האָט געארבעט און געשאפן אומפארגעסלעכע איינדרוקן פארן צושויער.

זינט 1963 האָט איזאָ שאפּורא געהאט ווייניקער מעגלעכקייטן צו ווירקן אין טעאטער. צו אלעמענס באדויערן. יאָרנלאנג זענען אין אים רייך געוואָרן נייע כוחות און שטרעבונגען. און אַט האָט ער זיך, זינט עטלעכע יאָר, אנטפלעקט אן אינטערעסאנטער עסייזם, ווי א גוטער „רעזשיסאָר“ פונעם יידישן ליטע-רארישן שאפן אין רומעניע. אָפּיציעל איז ער אין איינעם מיט די פראָזאטאָרן חיים גאָלדענשטיין און וואָלף טאמבור דער רעדאקטאָר פון די יערלעכע „בו-קארעשטער שריפטן“, וואָס דער פארלאַנג „קריטעריאָן“ גיט ארויס. פאקטיש איז זיין פרעסטיזש, זיין ווארעמע באציונג, זיין אָביעקטיוויטי זיין ליבע צום קינסטלערישן שאפן, זיין אומאיינגננציקייט, א גרויסער געווינס פאר אונ-דזער ליטעראטור. דער פאקט, וואָס ער שרייבט לעצטנס טעאטער-רעצענזיעס, היי זיין גרויסע טעאטער בקיאות קומט ארויס פון יעדער שורה, וועט זיכער זיין א הילף דעם טעאטער. און איצט ווארטן מיר אויפן באנד עסייען, וואָס דער פארלאַנג האָט איבערגעגעבן צום דרוק. עס איז כדאי צו ווארטן.

ישראל בערקאָוויטש

אין די אויגן פון א שווארצער קאווע

זאָגן אז דאָס ביכל לידער פון ישראל בערקאָוויטש איז אן איבערראשונג פארן לייבער, וואָלט געווען א גוזמא. דער מחבר, א מענטש אין די פופציקער, איז באקאנט, און נישט נאָר אין רומעניע ווי א באגאבטער טעאטראל: ליטערארי-ישער אַנפירער פונעם יידישן מלוכה-טעאטער אין רומעניע, צונויפשמעלער און דעזיסיאָר פון קליינמאסט ספעקטאַקלען, באקאנטע אויך מחוץ רומעניע, דראמא-טיוזאַטאָר פון מ'מ' און היסטאָריקער פון דעם יידישן טעאטער אין רומעניע. (ער האָט אָנגעשריבן צ. א. די מאַפּיטלען נוגע יידיש טעאטער אין רומעניע אין דער אלגעמיינער געשיכטע פון רומענישן טעאטער). זיינע ערשטע טריט ווי א לידיקער האָט ער געשטעלט צוריק מיט א פערטל יאָרהונדערט.

נאָכן באקענען זיך מיט בערקאָוויטשעם לידער וועלן אייניקע מוזן עגן-דערן זייער פאַרשטעלונג וועגן „אנגאזשירטער“ דיכטונג. י. בערקאָוויטשעם לידער זענען טיף פערזענלעך און, גלייכצייטיק פארוואַרצלט אין דער יידישער קינסטלערישער טראדיציע פון רומעניע, ענג פארבונדן מיט די איבערלעבע-נישן און שטרעבונגען פונעם היינט. דער משל-ארטיקער אריינפיר ענדיקט טאקע פראַגראמאטיש: „ווער אין לעבן דינט זיין צייט לעבט אין אלע צייטן.“

י. בערקאָוויטש איז ניט קיין צעבראסטער עמאַציאָנאַל, נאָר ער צוימט זיינע געפילן און איבערלעבענעישן; ער ברענגט זיי אין שיין פון געדאַנקלעכ-קייט אין א לבוש, וואָס שמעקט מיט היימישער יידיש-מאָלדעווישער פאָלקסטימ-לעכקייט, מיט א ביי-מול פון יידישער ליטערארישער טראדיציע אין רומעניע...

דאָס באטייט נישט סתם נאַסטאַלגיע און אידיליזם. ווייסט ער דאָך אז „עס גארט דער מענטש פון שטאַט-גערידער / נאָך דער שטיף פון שטילקייט-לידער.“

דער ערשטער ציקל „מין אלטע היים“ איז אן איבעררוף פון דיסקרעטע בענשאפט-טענער מיט אינטעלעקט עלעמענטן, א געפאלכט פון בילד און געדאַנק, פון צארטן ליריזם און קלוגע בילדערישקייט: „עס האָבן די יידן אין

שטעמל פון שטיין / געארבעט מלאכות, געמיסחרט, געזוכט צו פארשטיין / פון באשאפונג דעם סוד, / וואָס אזוינס וועלט? / וואָס אזוינס נאָט?“. אין גאנצן ציקל איז פאראנען אסך טשעדיקס און א צארט געצייכנטע בילדערישקייט ווי אין א יאפאנישער שווארץ-ווייס גראוור. דאָס פאבלדיקע איז א גוטע ירושה פון אליוור שטיינבארגנס נוסח; א מאננערישער אָפּקלאַנג, ווייט פון עפיגאניש-קייט, איז א צווייטער מאָמענט פון יידיש ליטערארישער טראדיציע אין רומע-ניע, וואָס מע דעהערט אין י. בערקאָוויטשעס ליד, באגלייך מיט פאָלקאָ-ריש-עטישן. הערט נאָך דעם אויסקלאַנג פונעם ציקל; „אַלץ ארום האָט זיך גע-ביטן / און סע האלט זיך. ערשט אין בייטן / נאָך די שטערן אויפן דאך / שלאָפן ווי אין מאננערס צייטן“

פֿילאָסאָפֿירנדיקער טרויער ביז „וועלט-שמערץ“ ווערט אָפּט קאָמפּענ-סירט מיט פארטראכטער ליבע-שטימונג. מיט לפנים פראָזאישער מעטאפּעריש-קייט, הינטער וועלכער עס ליגט אָפּט באהאלטן א שעמעוודיקע צניעותדיקייט. מע ווייסט דאָך אז „קאָמפּענטשן“, ניכטערע געמיטער, אקטיווע, צילבאווע-טע מענטשן זענען אָפּט אין תוך גענומען „פארשעמטע לירישע געמיטער“: „ליבע, ליבע / סודידיקער סוד / סודדיקער נאָך פון גאָט.“

שטייעריש מעג מען צומאָל אויסגלייכן די קנייטשן פונעם שטערן און די צאפֿלענישן פונעם הארץ ווי אין ליד „א דרימל“: „קום-זשע, לאָמיר גיין אונטערן פרייעם הימל / און זאָל די בענקשאפט אויכעט קאָנען כאַפּן א דרימל“. זינט אליעזר שטיינבארג איז די יידישע דיכטונג פון רומעניע אונטער דער אלטער אָבסעסיע פון „אותיות מהכימות“. י. גראָפּער און יעקב פרידמאן ע'ה, אלעקסאנדער שפיגלבלאט און ישראל בערקאָוויטש („אותיות אין הלום“). דער דיכטער נעמט אויף זיך דעם עול און יחוס פון טויזנטער-יעריקער נייטיקער ירושה. דערפאר קען ער אָנהייבן א ליד מיט „סיג לחכמה, שתיקה / הייסט עס אז מע דארף דאָס וואָרט דערשטיקן?“. דערפאר קאָן ער ווידמענען י. ג. פּרצן צוויי לידער אין דעם קליינעם ביכל, דערפאר קאָן ער אויסדייטן א פֿילאָסאָפֿיש נימשלדיק ביכל „אין די אויגן פון א שווארצער קאווע“.

נישט געקוקט אויף זיין אייגנארטיקייט איז י. בערקאָוויטש א המשך פון שטיינבארגישער פּיכחות און משלדיקייט, פון י. שמערנבערגנס אורבאניזם פון משה אלטמאנס עספּרי, פון שמחה שווארצס טעאטראלישקייט, פון יעקב גראָפּערס דאָיקייט, פון דער צילגעווענדטקייט אין היינצצייטיקייט, וואָס האָט כאראקטעריזירט די גרופּע“ יונג-רומעניע“ צווישן ביידע וועלט-מילחמות.

בערקאָוויטשעס ביכל איז א פרידיקע דערשיינונג אין דער יידישער דיכ-טונג פון רומעניע.

פונקען איבער דורות

ישראל בערקאָוויטשעס לידער ביכל „פונקען איבער דורות“ איז נישט גרויס אין כמות, אָבער וואָגיק אין איכות. די הארפע פון יידישער דיכטונג האָט אסך סטרונעס. איז טאקע שווער עפעס מחדש צו זיין: אין גראַטעס נאָך מ. ס. האלפערן און איציק מאַנגער, צו ברענגען ניים אין דער אומקום-טעמאטיק נאָך קאצענעלסאָגען און אזוי-פיל אנדערע; ווי ברענגט מען עטישע דערהויבנקייט נאָך ה. ליוויק, רעוואָלו-ציאָנערן פאטאָס נאָך דוד האָפּשטיינען, שטיינערישקייט נאָך גראדען און אלי-עזר שטיינבארג, געראנגל און באזינגנ נאָך א. סוצקעווערן, שפראך-שפילעוו-דיקייט נאָך א. לוצקי, משה נאדיר און י. גלאַטשטיין? און דאָך האָט ישראל בערקאָוויטש באוויזן אין זיינע צוויי ביכער לידער, אז ער האָט צו זאָגן אן אייגן וואָרט.

ער איז נייטיק אויסגעפורעמט דורך דער יידישער קלאַסיק, אזוי ווי אן אמאָליקער למדן דורך תנ"ך, גמרא, זוהר און מפורשים, און דורך א פראַגרע-סיווער אידעאָלאָגיע מיט אן אייבערטאָן פון עטישן פאטאָס. פאר בערקאָוויטשן איז א ציטאט פון ממ"ס, עלעזיי א מאמר חז"ל; ער זעט דעם יידישן אקטיאָר (בער-קאָוויטש איז דער ליטעראַרישער אָנפירער פונעם בוקארעשטער יידישן מלובה-טעאטער) ווי א כהן, וואָס ברענגט זיך אליין פאר א קרבן אויפן מיזבח פונעם עולמס דערהויבנקייט. די נאמע פון י. בערקאָוויטשעס ליד גייט פון שיר השי-רים ביז שיר היסורים, פון פילאָסאָפּישער מעדיטאציע ביז אינטימער אינטע-גראציע אין דער היינטיגקייט.

איך האָב געפרווט לייענען „פונקען איבער דורות“ צוליב מיין אייגן פארגעניגן, אָן אנאליטישע כוונות. להיפוך אן ערשטן איינדרוק פארוויגט מיך נישט בערקאָוויטשעס וויגליך, נאר עס פארכאפט מיך די הויכע טעמאטיק אָן רעטאָריק, דער לירישער שוונג אָן גרינגן סענטימענטאליזם, דער קלוגער, וויסנדיקער שמייכל אָן בייזקייט, דער באפרייענדיקער הומאָר, די פאָלקס-חכמה אָן פראַגראמאטישער אידעאָליזאציע, די אוצרות יידישע גייסטיקייט אָן אַבליגאטאָרישער התלהבות פאר „הייליקטימער“.

דער פרווושטיין פאר א מאָדערנעם דיכטער איז די ליבע-ליריק. בערקאָ-וויטשעס ליבע-ליד איז נישט שטורעמדיק-זיגלעך, נישט קיין ענאָזים אין צווייען, נישט קיין פארהלומט אידילישע נאָר א זוכן דעם זיווג פון גשמות.

„איך האָב דיך גערופן צו מיר אָן איין וואָרט
און דו האָסט אין מיר באלד דעקענט דיין באשערטן“ (10:1)

שוין פון די ערשטע טריט פון זיין „אקדמות“-ליד וואָס ער רופט אָן „בעת
איך פאנג אָן און פאָר די ווערטער“ דערפילט מען דעם דיכטערס פאראנטוואָרט-
לעכקייט פארן כוח פונעם וואָרט. מע טאָר זיך נישט שפילן מיט ווערטער, יע-
דעם וואָרט מוז מען מעסטן און וועגן, עס שלייפן ווי א בריליאנט און עס איינ-
פאסן אין דער קרוין פון פּאָעזיע;

„און איך טייל דעם גורל שווערן / פון איערן וואָרט, וואָס צאפֿלט צווישן
ווערן און נישט-ווערן און דער עול פון דארפן זיין דער מאַנער און דער-
מאַנער / בעת איך פאנג און פאָר די ווערטער, / מאכט אז וואקסן זאָל אין
מיר דער צער / פון א יידיש-לידנדיקן אלטן ווערטהער“ (ז. 7)
באמערקט די שפילעוודיקייט פון מאַנען און דערמאָנען, פון אסך דיכו-
רים און געטעס העלר מיטן נאָמען „ווערטהער“.

דער עכסיטענציאליסטישער איוב-מאָטיוו: „לְהֵאָב נִישֵׁט גַעוואָלט גע-
פּייניקט ווערן פאר מײַן זײַן אײַד / און לְהֵאָב די פּײַן נִישֵׁט אויסגעמיטן / לְהֵאָב
נִישֵׁט גַעוואָלט זײַן קײַן שרײַבער / און מ'האַט מײַך געמאַכט פאר א שרײַבער“
(ז. 17) פירט נישט צו פעסימיזם אָדער אָפּהענגטיקייט. אמת, מע פילט צומאָל
אז „אונדזער צייט איז גרויס. / פון צייט צו צייט באפאלט מײַך א מײַן שרעק /
פאר דעם וואָס זי טראַגט אויס“ (ז. 23) אָבער דער גלויבן אין מענטשן זיגט
און זינגט: „איבער הורכות רויך און אייזן- שאווער / דערפילט האָט מענטש /
דעם מענטישנס הילף / וואָס איז געקומען פון א חבר“. (ז. 29).

דער שווערטער איבערפּרוו פאר „פונקען איבער דורות“ איז די שואה-
טעמאטיק. אייניקע וועלן אפּשר זאָגן, אז קנאפּע פּערציק יאָר שפּעטער האָט
מען שוין דיסטאַנץ און פּערספּעקטיוו און עס איז גרינגער צו זען די חסידי-
אימות העולם אין דעם ים רוצחים און זייערע אקטיווע און פּאַסיווע העלפּערס,
ווערעמדיקע קאריעריסטן און כאראקטערלאָזע נבּימלעך. דער דיכטער זעט
די שוידערלעכע יאָרן פון דעפּאַרטאַציע, צוואנג-אַרבעט, שנאָה און ראסיזם,
דערשלאַנגקייט און האַפּענונג אין ליכט פון דערהויבענע מאַמענטן פון גלויבן
און קאַמף, ווייל אויב דער ייד האָט אָפּט געפילט ווי „פון ביידע זייטן נאס זענען
געשטאַנען / זײַנע לאַנג באקאַנטע שׂבײַנים / און אלע האָבן אים באשפּיגן. / ער
האַט געקוקט אויף רעכטס, געקוקט אויף לינקס / און נישט געזען קײַן מיט-
ליד-בלויז בײַ קײנעם“ (ז. 44) האָט ער קײנמאָל נישט פּאַרנעסן דאָס טעפּל וויי-
סע מײַך, וואָס אז אנדערער נישט-ייד האָט אונטערנעטראַגן דעם לײדנדיקן
יידן: „עס שווינדלען פאר די אויגן ווייסע מײַלך און רויטע מעסערס“ (ז. 25).
בערקאָוויטשעס דיכטונג וואנדערט פון מאמע-מאמע צו מאמע-צײַט, צו
מאמע-וועלט, צו מאמע-היינט. די טרייסט קומט בײַ אים גראַר אין צײַטן פון

גרויסער צעטרייסלונג ווי בעת דער שטרארקער ערד-ציטערניש פון פערטן מערץ 1977, ווען מענטשלעכע סאָלידארישקייט באזיגט יעדע סאָליטארישקייט, דעם אייגענעם אומדו און ציטער דורכן געפיל פון ברידערלעכקייט:

„אלע זינגען זיי א לויב צו דער ווייסער ליכטיקייט וואָס שענקט דער רגע רו דעם טעם פון אייביקייט“. עם קלינגט ווי אן אינטערצי דער סוף פונעם ליד בא-גענענישן; „אויך היינט גייט נאָך א ייד, / וואָס ציט זיך פון יענער עדה, / און וויל זיך פון דער אומגעבראכטער עדה נישט צעשיידן / און זעט זיך אין א לאנע / וואָס איז ערגער פון א פראנע: / ער קאָן נישט ענטפערן די מויטע / פאר-וואָס מע האָט געלאָזט זיי שטארבן / און ער פארשטייט נישט פארוואָס מערדער / קאָנען זיך נישט מוחל זיין פארוואָס זיי האָבן אים געלאָזט גאָר לעבן“ (ז. 60).

„פונקען איבער דורות“ טראָגט אין זיך אויסגערייפטקייט אין יעדן פרט, שפראכמייסטערשאפט, וואָס גייט פון שפילעוודיקייט און ווערטל ביז צימצומ-דיקער פאטעטיק, פון הימישקייט און כלומרשער וואָכעדיקייט צו ראפינירט-קייט און תנכישער קלאסישקייט. בערקאוויטש איז דער יורש און דער ממשיך פון דער גרויסער דיכטערישער טראדיציע פון יידיש-פאָעזיע אין רומעניע על ידי שטיינבארג, שטערנבערג, מאנגער. ער געהער צום שטראָם פון נייער יידישער דיכטונג, מיט אלע אירע זוכענישן און ראנגלענישן, מיט איר וואג-דערן צווישן אייביקן דויער און היינצייטיקער מאָנונג.

דער מוין און חן פון „פונקען איבער דורות“ ברענגט קלאנג-געזאנג פון אלטע און נייע תורות.

זאָל נישט פארקוקט ווערן די שיינע אויסשטאמונג פונעם בוך, דער עיקר דאָס שערבלעט און די איניציאלן פון סערדזשיו דינקולעסקו, וועלכער האָט זיך פארקוקט אויף די אלטע יידישע כתב-ידן און געשאפן א פיינע אטמאָספערע פארן פאָעזיע-געניסער. דעם פארלאג „קריטעריאָן“ קומט א דאנק פאר דער שיינער מתנה.

חיים גאָלדענשטיין

צופיל אין איין וואָך

אין דער צווייטער אויפלאגע פונעם בוקארעשטער זאמלבוך „אויפשטייג“, ארויסגעגעבן פון מאיר ריספלער אין יאָר 1972 איז אָפגעדרוקט א פראנמענט „נפישל פארלירט דעם נאָמען“ פון חיים גאָלדענשטיין. א פנים חדשות אין דער יידישער ליטעראטור פון רומעניע, האָט זיך געטראכט. אינגליכן האָט זיך ארויפגעשטעלט אז, אויף רומעניש האָט דער מחבר שוין געהאט אָפגעדרוקט א בוך אונטערן פסעוודאָנים זשאן קאָלער. אזוי איז אויפגעקלערט געוואָרן די ראפּי-ירטקייט פונעם סטיל און די עפישע רייפּקייט פון אָט דער דערציילונג.

עטלעכע ביאָגראפישע ידיעות העלפן דערמענען דעם מענטשן. חיים איז געבוירן אין דאָרף אינעשט, לעבן יאָם ביי א דאָרפישן שוהט, וועלכער האָט זיך שפעטער איבערגעצויגן אין שטעטל בוהוש. אין איינעם מיטן היימישן מאָל-דעווישן פייסאזש, וואָס באַגלייט אים א גאנץ לעבן, האָט אים פארוויגט דאָס געטרייע מאמע-לשון יידיש, האָט אים ארומגענומען דער טראדיציאָנעלער לעב-נס-שטייגער, די היימישע אטמאָספערע, וואָס האָט אים שפעטער באַגלייט אויף אלע זיינע וועגן און אומוועגן איבער דער וועלט, אייראָפּע, אפריקע, אזיע און ווידער אהיים. פאריזער פאָלקס-פראָנט, שפאנישע בירגער מילחמה, דעפאָר-טאציע קיין אלזשיר, פארטוזאנישקייט אין רומענישן היימלאַנד, באטייליקונג אין אויפבויו. איצט שענקט ער אונדז זיינע דערציילונגען, „צופיל אין איין וואָך“.

שוין אויפן ערשטן בליק באַנעמט דער לייענער די נייקייט פון גאָלדענ-שטיינס סטיל און קאָמפּאָזיציע, וועלכע פאָדערן צומאָל א געוויסע אָנשמרענ-גונג, א באַמיונג, כדי גוט אריינצודרינגען אין דער נייער זאפטיקער פרי. ביי גאָלדענשטיינען פלעכטן זיך אויס דעציילערשקייט מיט רמזדיקייט, ברייטע באשרייבונגען און צימצומדיקע אָנצוהערענישן, עכטער ווירקלעכקייט-עפיגל און באַפליגלטע פאנטאסטיק, שארפער אנאליז און צוגעשפיצטער אפאָריזב.

עם נייען האנט אין האנט שטימונגס-בילדער מיט געדאנקלעכקייט, פילאָסאָפֿישע באַטראַכטונגען וועגן לעבן און סאָציאָלאָגישע עקספורסן ארום דעם גורל פון די העלדן.

די אויסדרוק-מיטלען פארנעמען א ברייטע סקאלע פון קלאסישער דער-צייַלערישקייט ביז אלזוווער קינאַ-טעכניק. ביז אָנצוהערעניש און רמז. צו ביסלעך דרינגען מיר אריין אין דער איינגאריטיקער וועלט פון „צופיל אין איין וואָך“. אינגיכן שמעלט זיך ארויס, אז דאָס בוך ווערט גוט אויפ-גענומען פון דער קריטיק, אז די נייקייט פון סטיל, פון ליטערארישער טעכניק און אויפבויה האָט נישט שאַקירט, אז אפילו דער דורכשניט-לייענער האָט דער-שמעקט דאָס איינגאריטיקע אין גאָלדענשטיינס צונאנג און אויספיר. און היים גאָלדענשטיין האָט טאקע געגרייט א צווייטן באַנד פראָזע. קאָמיר אָבער בלייבן ביים ערשטן באַנד.

די שטעטלדיקע און מישפחה-סביבה, די פראכטיקע מאָלדעווישע נאטור, די גלייכצייטיק אי היימיש נאענטע, אי שעפעריש ווייטע סביבה שפייגלט זיך אָפּ נישט נאָר אין דער ערשטער דערציילונג, וואָס גיט זיין גאָמען דעם ביכל. דאָס איבערציען זיך פונעם דאָרף אין דעם שטעטל בווהוש, וואָס איז באַרימט געווען דורך זיין רבישן הויף פון רוזשינער גזע און דורך דער גרויסער טעקסטיל-פאבריק מיט איר-ידישער ארבעטערשאפט און רעוואָלוציאָנערער באוועגונג (א מין קליין-לאָדזש) ווירקן שטארק אויפן יונגן בחור. מע טאָר נישט פאר-געסן אז, אין תוך, איז גאָלדענשטיינס ביכל א פילם אויף אויטאָביאָגראַפֿישן פאָן; עס איז נישט קיין גלייכליניקער באַריכט פון פאקטן, געשעענישן, אי-בערלעבונגען און חלומות אויף א רעאלער קאנווע. „דער לעצטער מופת“ איז גלייכצייטיק ווייט פון משכילישער סאטירישקייט ווי פון גאָסטאָלישער אי-דעאָלאָציע (ווי, למשל, ביי ברוך האנער). עס טראַגט אָבער אין זיך דעם חן פון גאָסטאָלישער עוואָקאָציע: „אונדזער שטעטל איז נישט מער ווי אשטעטל אין דער פּוֹלֵבֵלִטיקער מאָלדעווע אָנהייב צוואַנציקער יאָרן, ווען פּאָעטן האָבן געזונגען אין קרעטשמעס (מאנגער? י. ק.) דאָס רבישע שטעטל האָט אָנגעהויבן איינשלאָפֿן און דערצו נאָך מיט א פאבריק אין דער ריפ...“ (ז. 26) „...אשטעטל מיט פון וויין גערויטלעט באקן, שמוציקע פעלצן און א שאַרפֿן ציבעלע-ריח, א שטעטל אין אָנהויב אָדער אין דער מיט פון די צוואַנציקער יאָרן, נאָך א מיל-המה, וועלכע וועט פארבלייבן אין דער געשיכטע אלס די ערשטע וועלט-מיל-חמה...“ (ז. 55).

בילדער פון אַרעמקייט, וואָס דעגראַדירט נישט, נאָר זי פאראידלט צארט מיטגעפיל; און באַלד הייבט אָן דער מאָדנער איבערפֿלעכט פון געכטיקע, אייגענ-

טיקע און איצטיקע בילדער, פון אקטועלע איבערלעבענישן מיט זיכרונת פונעם אמאל לויטן נוסח פונעם נייעם פראנצויזישן ראמאן, אפט מיט א צושמעלץ פון פראנצויזישן עספרי. עס גייען פארביי רעאליסטישע, זאפ-טיקע בילדער, איינגעהילטע אין שליערן פון פאנטאסטיק און טרוימערשיקייט, וואס דערמאנען נאָענטע און ווייטע איבערלעבענישן. א ווירקלעכקייט, וואָס ווייזט אויס מער ווי וואָר, מער פון פאנטאזיע, ווייל זי שטעקט אין אזא ממשות-דיקייט, אומברחמנותדיקע ווירקלעכקייט ווי דעם שפאנישן בירגערקריג, רעוואָלוציאָנערע אונטערערדישקייט, אקטיווע פארטיזאנישקייט, רעזיסטאנס און אויפבויו פון ניי לעבן. עס פעלן נישט קיין פילאָסאָפישע און פסיכאָלאָגישע וויכוחים צווישן די פארשוניגען (איך מיין דאָס נישט נאָר אין ליטעראַרישן זין) אין דעם היינצטיטיקן רומעניע צי בעת א באזוך אין ישראל. בכלל שאפט גאָלדענשטיין אן אייגנארטיקע פילפארביקע לייוונט, וואָס איז ווייט אי פון פארבענקטער „שטעטעלע“— ליטעראַטור, ווי פון קאָנוועניאַנעלער פארטי זאנער העלדישקייט, שוין אדאנק זיינע צארטע פסיכאָלאָגישע אנאליזן און קלוגע אפאָריזמען.

„ארום מיר זענען געזעסן בערך א האלב טויז דערוואקסענע מענטשן, צו מזומן-בענטשן האָט עס נישט געקענט קומען, ווייל יידן זענען מיר געווען אינ-גאנצן אנדערטהאלבן, אָדער אפשר נאָך ווייניקער. סיי ווי סיי האָט עס מער נישט געקאָנט קומען, ווייל די צייטן פון בענטשן מזומן זענען פארבליבן ווייט ארום-טער, ערגעצווו, אין זיכרון...“ (ז. 171).

חיים גאָלדענשטיינס בוך איז א זאפטיקע פרי, וואָס מע געניסט לאנגזאם און מע הערט זיך גוט איין אין די אלערליי געשמאקן, ריחות און אָנצוהערע-נישן, וואָס קוועלן דערפון. עס איז אן אַריגינעלער צושטייער צו דער היינט-צייטיקער יידישער ליטעראַטור פון קאמף, שוואַה, בענקעניש און ווידערנע-בורט.

צוויי נאָוועלעס מיט א שמיץ

חיים גאָלדענשטיינס בוך טום זיך נישט א לייען, אזוי ווי מע טוט א טרונק וואסער. ניין. אזא בוך דארף מען געניסן, אזוי ווי א קענער, א פיינשמעקער, גע-ניסט א גוט גלעזל וויין. פריער, א טראָפן אונטער דער צונג, דערנאָך, א שלונג וויין, וואָס מע האלט אין מויל און מע פירט אים ארום אין מויל, איידער מע שלינגט אראָפּ; מע קוקט דערנאָך אין גלעזל אויף דער פארב, מע הערט זיך

צו צום ביי-טעם, צום „בוקעט“, מע געניסט דעם ריח-און... הכלל, אויף גוטן וויין בין איך א שוואכער מבין, אויף חיים-גאלדשטיינס ליטעראטור, אפשר, אביסל, יא: דעם אינהאלט פון דער ערשטער גאוועלע „ס'איז קיין מאָל נישט געשען“ (כמעט א ראָמאַן) דארפט איר אליין דערגיין. איך זע דאָרט דעם וועג פון א קליינש-טעטלדיק יינגל פון דער חומש-וועלט צו דער גרויסער וועלט, פונעם חדר ביז די גאַרקישע „אניווערסיטעט“, א וועג, וואָס פירט אוועק פונעם קליינשטעמל-דיקן גורל-א סוחר צו א בעל-מלאכה אין בעסטן פאל, א בוכהאלטער צו א לערער, צו „וועלטן-קאָנען“, רעוואָלוציאָנערער קאמף ביז קעמפן מיט ביסס אין האנט אין שפאנישן בירגער-קריג, אין רומענישער פארטיזאנקע. עס ציען זיך באהאלטענע פעדים צווישן אונטערדישער ארבעט און שפאנישע טראג-שייען, צווישן געפאנגענע-לאגער אין פון-אפריקע און אויפבויו אין נייעם סאָציאליסטישן רומעניע. דער פארגלייך צווישן חלום און וואָר, ראנגלענישן און אויפטוען, דורכפאלן און זיגן און מאַטל, מיטן רעוואָלוציאָנערן צונאַמען „מאָ“ פאלט א קרבן פון פערזאָנען-קולט.

וויפיל אנטווישטע האָבן נישט ביסיק, צעכרנסטע צעוויקלט אָט די טראג-נישע, פיינפולע טעמע, נישט פילנדיק דאָס מענטשלעך גורלדיקע אין איר. פאר חיים גאלדענשטיינען איז עס אן ענין פון עטישן פאטאָס. ער זאָגט, וואָס ער האָט צו זאָגן מיט צימצום און צוריקגעהאלטנקייט, אָבער קלאָר און לויטער, ווייל די טראגעדיע פון טרעטן מיט די פיס די סאָציאליסטישע געזעצלעכקייט איז מער ווי א יורדישער אָדער פאָליטישער ענין; עס איז אויך א טיפע מעג-שלעכע און וועלט-היסטאָרישע דראמע. און דאָס אייניקל פון די נביאים גע-פינט די פאסיקסטע וועגן כדי ארויכצוזאָגן דאָס שטארקסטע, דאָס דערשי-טערנדיכסטע מיט א קול דממה דקה. און דאָך היילכט עס אָפּ שטארקער ווי א טראַגמעטן-אַרכעסטער.

דער אויפבויו פון דער דערציילונג ניצט די קינאָ-טעכניק, וואָס דער מאָ-דערנער ליינער פארשטייט און באנעמט זי מיט א געפיל פון פרישקייט און נייקייט. דער איבעררוף פון אמאָל און היינט, אין בילד, שטימונג, איבערלע-בעניש, געדאנק. צווישן שטעטלדיקע קינדער-יאָרן און גרויסוועלטישע קאמף-און חשבון הנפש-יאָרן, ברענגט מיט זיך א פארטיפטן פסיכאָלאָגישן אנאליז, א קאָמפּאָזיציאָנעלע און כטייליטישע פילפארביקייט, פילזייטיקייט, א פאר-שטארקטע ווירקונג.

דער עצם פראַבלעם, רעוואָלוציאָנערע עטיק, באציונג צום מענטשן (נישט נאָר צו מענטשן) דאָגמאטיזם, הומאניזם ווערן בולט ארויסגעפירט, אָבער נישט נאקעט און בלוז נישט טרוקן מעאַרעטיש, נאָר דורכן אָפּקלאנג און אָפּשפילג

איז דער נשמה פון מאַטל, דער רעוואָלוציאָנער „מאָ“. אָט שטייט ער פארן אָפּגעם קבר פון זיין געטרייער לעבנס-באַנלייטערן און מיטקעמפּערן קירא, וואָס האַלט נישט אויס דעם נסיון פון אומרעכט מצד אייגענע און ער אנטרעקט אז „...נאָך 25 יאָר קאמף וועגן מענטשלעך גליק, ווייסט ער אייגנטלעך גאָרנישט וועגן מענטש, וועגן הויפט-טוביעקט פון זיינע שלאכטן. ער שטייט פאר א פארריגלטן טויער“ (ז. 130).

גאַלדענשטיין איז א סובטילער אנאליטיקער פון דער מענטשלעכער נשמה. זיין געביט: די איבערלעבענישן, געפילן, געדאנקען, פסיכישע רעאקציעס פון אן עכטן טיה-עטישן, פאָליטיש קלאָרן רעוואָלוציאָנער, וועלכער פארלייגט נישט זיין שטאם, זיין איך און איז דערביי אָן א שיר איבערגעגעבן דעם קאמף. לַמַשָּׁל, קירא דערפילט ווי איר קינד רירט זיך אין איר אינגעווייד. די שרעק איז באַלייט „פון אן אומגעהויערער פרייד, ס'האַט אויסגעזען ווי אן ערד-ציטערניש אויף וועלכער מע ווארט ווי אויף א דערלייזונג... עם איז געווען א בלינדע פרייד, א פינצטער ליכטיקייט, א הייליקע לייכטיקייט...“ זי טראכט צו איר געליבטן מאָ (טל), וועלכער איז אוועק אין די בערג „דאָ איז אויף אים געווען אָנגעשטעלט אן ארמיי מכלומערשט גלייכניכטיקע בליקן, טונקעלע בילדן, באהאלטענע בינאקלען; שטיבער זענען אים נאָכגעגאנגען, פענצטער האָבן אים נאָכגעקוקט, זיינע טריט האָבן געלאָזט גרויע שפורן אויף ווייסע טראָטווארן...“ (ז. 27-28). ער איז דער צד שכנגד צו שאַלאַמאָנען, דער טראַנסילוואַנער געאָלאָגישער (ידיש-רעפארמירטער) אָפּשטאַמלינג, וועלכער „האַט נישט ליב קיין יידן“ און עם איז גרינג צו בייטן זיין נאָמען. יידן רופן ביי אים ארויס א פריקעטייט לגבי זיין אייגענער יידישקייט און „די פראגע פון נאָמען איז קיין פראגע נישט, פארשווינדט, זי ווערט אויפגעלייזט אין דער אלגעמיינער זאך“ (ז. 96)

צווישן די אנדערע אַנטי-פאַשיסטישע קעמפער איז בולט בילקע. דורך איר וועט קירא, מאָס חברטע, אנטדעקן יידיש „ס'האַט אויסגעזען עפעס אזוינס וואָס קאָן דערהאַלטן די נשמה, מיט וועלכן מע בלייבט כאַטש א ביסעלע דאָס, וואָס מע איז. פון דעם, ווער מע איז געווען, אָדער דווקא געוואָלט זיין, האָט זיך אויסגעלאָזט א פוסטער חלום, האָט מען געפרוווט זיין דער, וואָס מע איז“ (ז. 125). דאָס איז נישט קיין „חבת יידיש“-דערקלערונג, נאָר א פענצטער צו טיפע עטי-שע איבערלעבענישן, ווייל פארליימענענדיק זיך, ווערט מען נישט ווערטפולער, זיי עם האָט אַמאָל געמיינט א סימפּליסטישע ביראָקראטישע אידעע.

די צווייטע גאַוועלע „נפּשֶׁל פּאַרלירט דעם נאָמען“ איז אייגנטלעך גאַל-דענשטיינס אריינמירט-בילעט אין דער יידישער ליטעראטור, און יאָר 1972,

אין זאמלבוך „אויפשטייג“. ער באווייזט זיך ווי א פיינער, רירנדיקער מאָלער פונעם שטעטלדיקן שטייגער אין רומעניע. דער געפֿלעכט פון בענקשאפט און ניכטערקייט, פון געפֿיל און געדאנק, פון שטימונג און מעדיטאציע גיט צו א באזונדערן חן אָט דער דערציילונג.

נו, און דער „שמיץ“? די „זומערשפרענקלעך און די בלוטסטראָפֿנס“, וואָס זענען זיי? פֿאָעמען אין פֿראַזע, צוגעשפיצטע פֿאראבלען, שיחת-חילון מיט א מיין? ראפינירטע בילדלעך מיט א פֿילאָסאָפֿישן אונטערשלאַנג? קאָג-צענטרירטע עסייען מיט א סיפור המעשה? ביז גאָר טיפֿיש איז דאָס לעצ-טע בילדל „אותיות מחכימות“. אַנב, אזוי הייסט אויך דער אריינפיר פון אי-זאָ שאפירא, וועלכער איז א קענער, פֿארשטייער און ליבהאָבער פון ליטערא-טור. יעדעס בוך רופט אין אים ארויס נישט גאָר איבערלעבענישן, גאָר אויך געדאנקען און אידעען. ער איז אַן אנאָליטיקער, אָבער יעדער געדאנקען-גאנג ווערט ביי אים אויסגעדריקט דורך א געדאנקען-געזאנג. גאָלדענשטיינס גאָוועלן רירן אים נישט גאָר קינסטלעריש, גאָר אויך... אויטאָביאָגראפֿיש. אסך פון מאָס איבערלעבענישן קערן זיך אָן מיטן מחבר און מיט אים, שאפֿי-ראַן. דערפֿאר לעבט ער זיך אזוי איין אין גאָלדענעשטיינס וועלט. דאָס בוך איז שייַן ארויסגעגעבן און דער פֿארלאַג „קריטעריאָן“ פֿארדינט אונדזער דאַנק און דאַנקבאַדקייט פֿאַר זיין שייַנעם אויפֿטו.

וואָלף טאַמבור

מאַראַמורע שאַנער

מאַראַמורעש, דער צפונדיקסטער קאנט פון רומעניע, פון טראנסילווא-ניע, האָט פון לאנג אָן געהאט א גרויסע דאָרפישע און שטאָטישע יידישע בא-פעלקערונג מיט אן אייגנארטיקער סאָציאַל-עקאָנאָמישער סטרוקטור, מיט אן אייגנארטיקן פרום-חסידישן פרצוף: יידן-ס'רוב אָרעמע-ערדארבעטער, פי-און-שאַה-פאסטעכער, „טשיאַבאנעס“ ווי מע רופט זיי דאָ, קליינע בעלי מלאכות, אָרעמע קרעמערלעך, צעזויטע און צעשפרייטע איבער שטעטלעך און דערפער, געטרייע חסידים פון וויזשניצער און באַיאנער רביים, פון דער סאדאגערער גזע, ישיבות אין שטעטלעך און דערפער (באָרשע, אייבערווישעוו וכדומה), מיט אָרעמע לַמדנים, וואָס דרוקן זייערע חיבורים אין דער יידישער דרוקעריי פון דעם דאָרף סעיני; ישיבה-בחורים (און ווער האָט אין מאַראַמורעש נישט געלערנט אין א ישיבה!) וואָס מאכן דעם שפרונג פון נעטאָ צו געטע און פון מוהרשא צו מארקס; פרום-פאנאטישע רבנים-פאר וועלכע אפילו די „אגודת ישראל“ איז אויך טריפה-פסול, מיט יונגע ווייבלעך וואָס טראָגן נישט קיין איי-גענע האָר, העלפן אָבער צעטראָגן רעוואָלוציאָנערע ליטעראַטור, מיט א קליי-נער צאָל נגידים, ס'רוב אסימילאַטאָרן; און אביסל פרייע פראָפעסיאָניסטן, באהאַלטענע משכילים.

א ישוב פון שרייענדיקע קאָנטראסטן, פון איינגעפונדעוועטער שטייגע-רישקייט יידיש לשון און פאַלקסשאפן. „עם האָט זיך געקאָכט מיט יידיש לעבן פון אלערליי שיכטן. מע האָט באגעגנט יידן כמעט איבעראַל. דאָ און דאָרט. דעם, לויפנדיק גאנץ פרי אין קלויזל, יענעם, האנדלענדיק מיט שאַף, דעם, פאררויכטנדיק זייערעם און יענעם, אקערנדיק דאָס פעלד, דעם טעסענדיק א קאָץ און יענעם, וואָס שפילט דעם האָקוס פאַקוסניג... א שוחט מיט א לאַנ-נער קאפאָטע און אן אונטיפאַרמירטן פאַליציכט, וואָס גייט נישט זעלמן אריין אין שיל כאפן א שמונה עשרה.“

אין אָט דער סכיבה איז צווישן ביידע וועלט-מילחמות אויסגעוואקסן א דור יידישע שרייבער; דער פּראָזאיקער יחזקל רינג, דער, חסידישער כראָניסט הערצל אפּשאַן („וויזשניצער רבים הויף“), דער דיכטער יוסף האָלדער, דער פּובליציסט י. ד. ישראל און, אחרון אחרון חביב, וואָלף טאמבור... נאָך דער צווייטער וועלט-מילחמה האָט סיגעט, די הויפט שטאָט פון מאראמורעש, זיך בארימט געמאכט מיט אליהו וויזעל און מיט דעם באנאכטן דראמאטורג י. ל. ברוקשטיין. פון רבניש-לומדנישע מחברים אין די צענדליקער שוין אָפּגע-רעדט...

איצט ליגט אויף מיין ארבעטס טיש דער 318 זייטליקער בוך, מיט א נאָכוואָרט „מדרש מאראמורעש“ פונעם באקאנטן טעאטער-רעזשיסאָר, פו-בליציסט און עסקן איזאָ שאפּירא...

...מע האָט געצייגט דאָס יאָר 1934. צו די זונטיק-אָונטן פונעם „עממי-נאר פאר יידישער שפּראַך און ליטעראטור ביים יידישן שילפּאָרין“ אין טשער-נאָוויץ, וואָס איך האָב אָנגעפירט, אין איינעם מיט חיים גינינגער און ווי עס האָבן מיטגעארבעט אזוינע געדאָטענע קענער ווי הערש סענאל, לייזער פּאָריאט-שיק, עזריאל שראַגער, יעקב שייאָוויטש א א. האָט זיך באוויזן א בחור- אין א לאַנגן ברוינעם „שלוס-ראָק“, מיט פארשארטע פאות הינטערן אויער, מיט גרויסע פרעגערדישע אויגן, וואָס קוקן פארווונדערט אויפן טומל פון דיסקוסיעס און דועלן פון איבערצייגונגען, נאָך עטלעכע וואָכן לאָזט ער זיך דערקענען ווי דער זעצער, דרוקער און פאקטישער רעדאקטאָר פון פרומען וואָכנבלאַט „דאָס יידישע וואָרט“. אין זיינע „פרייע שעהן“ (נאָך 10 שעה ארבעט פארן בלאַט) זעצט ער אויס זיינע ערשטע דערציילונגען. ער רייסט אָפּ פון זיין הונגער-ליין, קויפט אביסל פאפּיר און דרוקט אָפּ א קליין ביכעלע „ביי דער טיר“. (גע-מיינט האָט ער אפּשער „כעני בפּסח“, אָבער אין דער אמתן איז ער שוין גע-שטאנען אין דער אינעווייניקסטער זייט פון דער טיר צו דער יידישער ליטערא-טור). מע האָט אים גוט אויפגענומען; איך האָב וועגן אים געשריבן אין דער פאריזער פרעסע און אין די ווארשעווער „ליטערארישע בלעטער“, אנדערע אין דער היגער פרעסע... עס זענען אוועק יאָרן און מיר האָבן נאָר געווסט, אז ער ארבעט אין א סיגעטער דרוקעריי און אז ער שרייבט.

סוף יוני 1940 באקום איך פון סיגעט א פעקל קאָרקטורן צו טאמבורם צווייט ביכל „מיין היים“. די צייטן זענען געווען געשפּאנטע. איך האָב מיך צו-געאייגלט און אים צוריקגעשיקט די קאָריגירטע שפּאלטן מיט דער פּאָסט פון דעם 28סטן יוני... ערשט זומער 1946, ווען איך בין אהיימגעקומען קיין רו-מעניע, א דעמאָביליזירטער פון דער סאָוועטישער ארמיי, האָט טאמבור מיר

געעבן אין בוקארעשט אָט דאָס ביכל זיינס, וואָס ער האָט אפגעדרוקט אין סי-
נעט. אין סאַמע ברען פון גורלדיקע געשעענישן, אין יאָר 1940, אונטער האָר-
טיסטישער אָמפּאָזיציע.

מילחמה-צייט האָט טאַמבור מיטגעמאַכט די ביטערע יאָרן פון פיין און פּלאַג
אין אַ האַרטיסטישן כאַטאַליאָן פון צוואַנג-אַרבעט פאַר יידן. זיינע איבער-
לעבענישן אין אָט דעם גהינום מאַלעט ער, לויט זיין שטייגער, בצומצום, מיט
ענערגישע זיכערע שטריכן, פאַרפּלאַכטן מיט רעיונות און אינטימע געפילן.
אין דער יידישער ליטעראַטור איז וואָלף טאַמבור דער ערשטער שרייבער, וואָס
מאַלעט דעם דערנער-וועג פון טראַנסילוואַנער יידן דורך די „אַרבעט-כאַטאַליאָ-
נען“. דער מחבר איז נישט אַן „איכה“ זאַגער, נאָר ער זעט קלאַר די שטילע
נבורה פון קליינע זשעסטן. ער ווייסט אַז „דער פרוו צו זיין און צו עקסי סטירן“
פאַרצוזעצן דעם המשך, וואָס די שונאים ווילן אונטערשניידן, דאָס איז שוין
אַ ווידערשטאַנד...“ (ז. 12)

דער אַרבעטער-כאַטאַליאָן איז געפאַנגען געוואָרן דורך דער סאָוועטישער
אַרמיי און דער געוועזענער ישיבה בחור און זעצער קומט אריין אין דער רומע-
נישער אַנטי-פאַשיסטישער דיוויזיע... שפעטער וועט ער אין דער רומענישער
אַרמיי דערגיין ביז צום ראַנג פון קאַלאָנעל.

אַהיים געקומען מיינ מאַראַמורעש האָט ער דערזען דעם ביטערן חורבן. זיין איי-
גענע מישפּחה איז אויך אוועק מיטן רויך און אש פון אוישוויץ; האָט ער זיך
אַ וואָרף געטאָן אויף שרייבערישער און געזעלשפּטלעכער אַרבעט... ער איז
געוואָרן דער כראָניקער פונעם יידיש-מאַראַמורעשער אומקום, פון דער פּראָ-
בלעמאַטיק פון זיין היימישן קאַנט. אזוואַרום איז אויפגעקומען זיין קליינער
ראַמאַן „פּרילינג אָן זון“ (אַראַד, 1947) און „משה, אַ מעשה ווי אין חומיש“
(אַראַד, 1948) ער האָט דעראַגירט און מיטגעאַרבעט אין די אַרטיקע יידישע
צייטשריפטן און ער פאַרעפנטלעכט חסידישן פּאָלעמיק און שטייגער בילדער
פון זיין ליבער מאַראַמורעשער היים.

וואָלף טאַמבור איז נישט נאָר אַן איינגעהאַלטענער שטייגער יידישער רעאַ-
ָיסט (אַפילו דורך זיין דיאַלעקטאַל באַפאַרבטן לשון) און אַ דיסקרעטער לי-
ריקער, נאָר אַן אויסגעשפּראַכענער המשך-דיכטער. „איז דאָך יעדע מעשה אונ-
דזערע נישט מער ווי אַ רינגעלע אין דער לאַנגער אומענדלעכער קייט פון אונ-
דזער סיום, וואָס איז געווען און וועט אוודאי זיין אָן אַ סוף“ (ז. 89) נאָר אזאַ
געפיל פון יידישען ביטחון האָט אים געקענט ארויסהעלפן אין די שווערסטע
צייטן אין איינעם מיטן פעסטן גלויבן אין אַ בעסערן מאַרגן, אין אַ וועלט פון
יושר און צדק...

„מיין ברודער פייוויש“ מאַלט דעם געשלענגעלטן וועג פון א יונגן אַרעם-
בחור פון גמרא צו... פערפעטום-מאַבילע-זוכענישן. די יונגעלייט האָבן גע-
לערנט פיזיק און כעמיע מיטן זעלבן ברען און גלויבן ווי זיי האָבן פריער זיך
פארטיפט אין ים התלמוד און אין די טיפענישן פון קבלה. מע „גייט אין פאַלק“
דורך ארבעטן ביי א קאָוואַל, מע פראַלעטאריזירט זיך אין פאבריק און מע
גייט ווייטער (מיט אן אינטערמעצאָ פון שמוגלעריי).

דער פילם „אין געראנגל מיט זיך“ קורצע סעקווענצן אויפן פאָן פון אויש-
וויץ-גהינום מיטן אויסקלאנג „אויפן שידוועג“. יידישע נאַכמילחמהדיקע פראַע
בלעמאטיק. „יעדן מוז מען געפינען א זכות“ ווייל „אין געראנגל אויף טויט
און לעבן צווישן פאשיזם און אנטפיאשיזם האָט די מאראמורעשער יידישע
יונגט געהאט נאָר איין איינציקע ברירה“ (ז. 302)

וואַלף טאמבור צינדט יזכור-ליכט נאָך זיין אויסגעקוילעטער עדה און נאָך
די קעמפער פאר יושר; ער באזינגט א האַרעפאשנעם אייגנארטיקן יידישן ישוב.

יידיש־פרעסע אין רומעניע

הונדערט יאָר (1877 – 1977) זינטן דערשיינען

אין בוקארעשט פונעם יידישן טאָגבלאַט

אין דער וועלט.

דער מחבר פון אַט דעם שיינן און זאָרגעוודיק ארויסגעגעבענעם בוך, וואַלף
טאמבור, איז א באקאנטער פראָזאיקער, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן גאָר יונג,
אין יאָר 1937, און ער האָט איצט ארויכגעגעבן פיר ביכער דערציילונגען און
צוויי ראַמאנען. ער דרוקט זיך רעגלמעסיק אין דער יידישער פרעסע, דער עיקר
אין דער „צייטשריפט פונעם רומענישן רעליגיעזן יידנטום“. איצט באווייזט
ער זיך ווי א געראַטענער פאַרשער פון דער יידיש-פרעסע אין רומעניע.

זאָל פון אָנהייב אָן באמערקט ווערן, אז כאַטש טאמבור ארבעט און דרוקט
זינט יאָרן וועגן יידיש-פרעסע אין רומעניע, רופט ער אָן זיין בוך נישט, מער
ווי א צושטייער צו דער געשיכטע פון דער פרעסע אויף יידיש אין רומעניע.
צו אזא מאַגאָגראַפיע, און ער איז זיך מתנצל, אז ער איז נישט קיין „היסטאָרי-
קער, וועלכער וואַלט אַט דידאַזיקע ארבעט געמאכט בעסער פון מיר“; ענטפערן
מיר, אים אז, בעסער האָט קיין שיער נישט. און, אדרבא, זאָל קומען דער
„אמתער היסטאָריקער“ און זאָל מאַכן בעסער. ביי אונדז קומט אָבער פאַר
אז פרעמענציעזע דיִלעטאנטן מאַכן דעם אַנשטעל פון קענערס, און אין תוך

ברענגען זיי אביסל פובליציסטיק אין א פסעוודא-וויסנשאפטלעכן סטיל. איז שוין בעסער צו האָבן ווערטפולע ארבעטן און אויפגעבלאָזנקייט.

דער „נישט-היסטאָריקער“ וואָלף טאמבור האָט מיט אסך ליבשאפט, פלייס, מי, איבערגעגעבנקייט און זאָרג פארן אמת דורכגעארבעט אסך טויזנטער זייטן פון בלעטער יידיש-פרעסע אין רומעניע און „ארויסגעכאפט“ פון דאָרט אינ-טערעסאנטס און וויכטיקס, עיקרדיקס און טשעקאוועס. היות ער שטרעבט צו זיין צוגענגלעך דעם געוויינטלעכן לייענער, שרייבט ער אויף א פאָלקסטימ-לעכן, צוציענדיקן אופן, און שטייפיקט אָדער שטרענגיקט, צומאָל אפשר צו פארשאפן דעם לייענער וואָס מער פארגעניגן. איך אייל מיך צוצוגעבן, אז דער-מיט ווערט נאָרנישט געמינערט דער וויסנשאפטלעכער ווערט פון טאמבורס בוך.

ווייל ראשית האָט ער דורכשטודירט די ארבעטן פון זיינע פאָרגייערס אויף אָט דעם געביט, אפילו ווען ער דערמאָנט זיי נישט אלע אין דער ביבליאָ-ראפיע סוף בוך. י. שאצקי, דר. מ. א. הלוי א. א. האָבן אסך צוגעשטייערט צו דער געשיכטע פון פרעסע ביי יידן אין רומעניע אויף רומעניש, יידיש, העברעיִש, דייטש). דערפאר האָט טאמבור אנטדעקט אסך נייע פאקטן, אויס-פארריכט אסך פעלערן און פאלשע מיינונגען און צוגעגעבן נייע, אומכאקאנ-טע פאקטן און דערקלערונגען.

עס וואָלט געווען א פעלער צו האַלטן פאר א לאַקאל-פאטריאָטיזם טאמ-בורס פעסטשטעלונג, אז רומעניע איז די היים נישט נאָר פון דעם פערמא-גענטן, פראַפעסיאָנעלן יידיש-טעאטער, על ידי אברהם גאָלדפאדען, נאָר אויך פון דער טאָג-פרעסע אין יידיש. ביידע זענען אויפגעקומען בעת דער רומעניש-רוסיש-טערקישער מילחמה פון 1877. ווען רומעניע האָט אויסגעקעמפט איר אומאָפהענגיקייט.

מיר ווילן מאַכן עטלעכע באמערקונגען צו אייניקע צייטשריפטן, וואָס וואָלף טאמבור האָט אויסגעפאָרשט. „דער היועץ“ איז געווען אזוי פאָפולאָר אין רומעניע, אז ביז היינט קאָן מען הערן פון יונגע מענטשן, קנאפע יידיש-קע-נער, אזא ווערטל: „וואָס זשע, עס שטייט דען אין „היועץ“? „און דער היועץ“ האָט אויפגעהערט אין יאָר 1913!

אויב דער „יידישער טעלעגראַף“ איז שוין פון לאַנג באקאנט צוליב זיינע ידיעות וועגן א. גאָלדפאדענס ערשטע טריט אין רומעניע, איז אזא צייטונג ווי דער „פאָליטיקער“ כמעט אומבאקאנט און עס איז טאמבורס פארדינסט און אויפטן, וואָס ער דערציילט אונדז אזויפיל נייע און אינערעסאנטס וועגן אָט דער צייטונג.

דער אָפטייל „ישוב ארץ ישראל-פרעסע“ איז א גוטער סינטעז פון א פאר-
וואַרקאָזטער טעמע. צו „קול רנה“ וואָלט איך באַמערקט, אז עס איז מער א
זאַמלונג פון די לידער פון דעם טעאטער-סופלאַר און פּאַלקס-זינגער ליפּעלע
דודיך, מער וועגן אים איז מיין רומעניש ביכל „עדות פון דורות“, 1947. מיר
זענען דאַנקבאַר טאַמבורן, ווייל ער ברענגט מאטעריאַל וועגן אסך צייטשריפטן,
וואָס מע האָט ביז איצט געקענט נאָר לויטן נאָמען און עטלעכע מאָנערע דא-
טעס. עפעס מער איז פאַראן אין מיין ארבעט וועגן דער פרעסע פון די פּוס-גיי
ער אין 1900, אין די „ויוואָ“ בלעטער. וועגן סופּרין, נ. פרענקעל, ג. כהן א. א.
זענען פאַראן ביאָגראַפישע ידיעות אין מיינער אן ארבעט וועגן השכלה אין
רומעניע אין דער „ידישער קולטור“ פון ניו יארק.

עס וואָלט געווען נישט ריכטיק זיך אָפּצושטעלן אויף קליינע דורכלאָזן,
וואָס דער גרעסטער ספּעציאַליסט קאָן נישט אויסמייַדן און נישט אָנווייזן דעם
שלאַ מאטעריאַלן, יריעות, דערנאַנצונגען, ריכטיקשטעלונגען, די נייע אויס-
געפינסן און נישט ווייניקער די אומגעדרוקטע בריוו, וואָס קלערן אויף אסך
מאָמענטן אין דער קולטור-געשיכטע פון יידן אין רומעניע. א באַזונדערער
ישר כוח קומט טאַמבורן פאַר די ידיעות וועגן די צוויי סאָציאַליסטישע „ווע-
קער“ פון יאס און דער עיקר פאַר די קאפיטלען נוגע דער תקופה צווישן ביי-
דע וועלט-מילהמות. א באַמערקונג. דער „וועלט-שפיגל“, וואָס איז ארויס אין
בוקאַרעשט ביז יוני 1940, האָט געבראַכט אייניקע אינטערעסאַנטע ארטיקלען
וועגן עקאָנאָמיק און א סעריע ארבעטן צו דער געשיכטע פון יידן אין רומע-
ניע פון איציק שוואַרץ (י. קארא). פאַר יענער שווערער עפאָכע איז אזא צייט-
שריפט. גענוי ווי „יונג-מאַראַמורעש“, ממש א נס.

א באַזונדערער, פּיאָנערישער אויפטו איז דער טייל פון טאַמבורס בוך, וואָס
באַהאַנדלט די תקופה 1944-1977. דער מחבר האָט געפונען דעם ריכטיקן צו-
גאַנג, די פּאַסיקע רעם, דעם געהעריקן סטיל, כדי צו שילדערן די נאָענטע פאַר-
גאַנגענהייט. א דאַנק קומט אים פאַר די זוכצעטלען פון בלעטער, צייטשריפטן,
געמען און שטעט, וואָס העלפן זייער צום באַנוצן דעם בוך.

ארום און ארום איז טאַמבורס בוך אן אויפטו און וועט העלפן כאַפּאַנט
מאכן אויף דער וועלט דעם צושטייער פון רומענישע יידן צו דער יידישער קול-
טור ביכלל. דעם פאַרלאַג „קרויטעדיאָן“ קומט א באַזונדערער דאַנק. וואָס נאָך
זי בערקאָוויטשעם געשיכטע פון 100 יאָר יידיש טעאטער אין רומעניע, איז
ער אונדז מזכה מיט 100 יאָר פרעסע. אפשר וועלן קאָנען זען די ליכטיקע שיין
ארבעטן וועגן יידישער פּאַלקס-קונסט, פּאַלקלאָר וכדומה. דערווייל אָבער נאָכ-

א מאָל א דאנק אלע די, בתוכם דער זעצער און, אוודאי, דעם רעדאקטאָר אי-
זאָ שאפירא, וואס האָבן מיטגעווירקט, אז טאמבורס בוך זאָל ארויסקומען אזוי
נעראָטן אינערלעך און אויסערלעך. כן ירבו...

לעבעדיקע נתיים

דורכגעלייענט דאָס נייע בוך „לעבעדיקע נתיים“, פון וואָלף טאמבור, וואָס דער
בוקארעשטער מלוכה-פארלאַג „קריטעריאָן“ האָט ארויסגעגעבן היינטיקן זומער,
א יאָר נאָך דעמזעלבן מחברס „מאראמורעשאנער“, קומט אויפן געדאנק אזא
סברה. טאמבורס זעקסט בוך איז אין תוך א פּילאָזאָפּיש מעשהלע אין דעם
נוכח פונעם פראנצייזישן 18-טן י"ה ווי למשל וואָלטערס צי דידעראָם קורצע
דערציילונגען. א פּילאָסאָפּיש מעשהלע, וואָס איז דורכגעגאנגען איציק מאנגערס
חדר („דאָס בוך פון גן-עדן“) און האָט באקומען א תּיקון ערשט דורך טאמבורס
אייגענער וויזיע. איך מעסט טאמבורס שעפּערישן וועג פון דער אברהם רייזעני-
שער דיסקרעטער שטייגערישקייט, וואָס הערשט אין טאמבורס ערשטע ביכלעך
ביז דעם אימפרעסיאָניזם און דער שטימונגס-פּסיכאָלאָגיע און אידעען-גרייב-
לענישן פון די אנדערע צוויי; פון דער שואה-אטמאָספּער, וואָס קלינגט נאָך
אַפּ אין „מאראמורעשאנער“ צו דער פּיינער איראָגיע, גוטמוטיקער אויטאָאי-
ראָגיע, וואָס שרייט ארויס שוין פונעם טיטל „לעבעדיקע נתיים“. פּה להם ולא
יִדברו...

אין דעם נייעם בוך טאמבורס איז דאָ א היפש ביסל הומאָר און בארעדיגו-
דיקייט ווי למשל, ז. 93 און היות די גאנצע האנדלונג שפּילט זיך אָפּ אויפן
בית ההיים צווישן נפּטרים, אין דער אייגנדרוס א מאָדנער, פּאָטש אן איבערציי-
גנדיקער.

די העלדן זענען אפשר נפּטרים, אָבער די פּראָבלעמען, וואָס זיי בארירן
זענען לעבעדיקע און צאפּלדיקע, אָפט אקטועלע, אָדער כאַטש „דאָ נישט לאַג-
ניקע“. שוין דאָס שמעלן די פּראָבלעמען איז דער אָנהייב פון אן ענטפּער, אויב
נישט פון א לעזונג. אָבער דער רוב שאלות אין בוך בלייבן נישט אָן אן ענט-
פּער און פארענטפּער. ווייטיקלעכע ענינים זענען אוועקגעשמעלט מוטיק, אָפּן,
ניכטער, רעאל און קלאָר, ווי למשל, די דערציילונג פון דעם „מת“ שטערן וועגן
זיינע יונגע יאָרן צווישן 1921—1929 און זיינע שפּעטערדיקע איבערלעבענישן.
דער קריטיקער קאָן טרעפּן גוטע אָנלעזן-פונקטן פאר אן אנאליז טאקע
אין אייניקע קעפלעך פון אָפּטיילן אין טאמבורס בוך. „א נאכט-בוך“ במקום

„טאָג-בוך-“ איז נישט שיינדיגסטעריי, נאָר א רמז אויף דער פארקערטייט פון דער סביבה, ווו עס קומט פאָר די אקציע, לפנים אין סתירות מיטן אויספיר פונעם אריינפיר-ליד:

„מז טובו, מה טובו הייליק איז דיין געצעלט מיטן אייביקן שטרעבן צו א יושרדיקער וועלט...“

„ווייסע וואָראַנעס“, דער טיטל פון דעם צווייטן אָפטייל אין בוך, ווייזט אָן אויף דער באַזונדערקייט פון טאמבורס העלדן, פארשוניגען, וואָס זענען נאָר אנדערש ווי דער דורכשניט מיטמענטשן זייערע, ווייל אונדזער תוכי-קע פראַבלעמען שפילן זיך אָפּ אין זייער גורל אין גאָר א שאַרפער, בולטער פאָרם. די טעכניק פון אויפדעקן די פארשוניגען דערמאָנט אין דעם פראנצויזישן ראָמאַן „דער קרומער טייול“ פון לעסאָזש, וועלכער הייבט אויף די דע-כער פון די הייזער כדי צו קאָנען ווייזן דאָס אינטימע לעבן פון זייערע אייג-וויינער. טאמבור הייבט אויף דאָס דעמל פון נשמות און מיר זעען זיי אָדס-נאקעט. זיין אופן אַנאַליז אָנזט זיך אַנדערשן מיטן טיטל פון אן אָפטייל אין בוך „גמראדיקער פסיכאָאָנאַליז“. נו, אוודאי טאָר מען נישט אידענטיפיצירן דעם מחבר מיט זיינע העלדן און לייענען דאָס בוך ווי א מין פארשטעלטע אויטא-ביאָגראַפיע, כאָטש ס'איז קלאָר, אז דער מחבר שעפט פון זיינע איבערלעבענישן און דערפארונג. בנימן זעליקאוויטש, כאָטש ער רעדט אין דער ערשטער פער-זאָן, איז נישט וו. טאמבור, און א פשיטא שוין, די אנדערע פארשוניגען פונעם בוך: בערל שטערן, מיהי מאַנידעם (המכונה מיימאָנידעם), מאָטיע קאָפּמאַן, משה דיאמאַנד, קנאַרעס... „איר זענט פול מיט גמרא-ווערטלעך, נאָר איר פארטייטשט זיי דיאָלעקטיש“ ווערט כאַראַקטעריזירט מאַנידעסעס נוסח דעג-קען און רעדן; און אפשר נישט נאָר זיינער. (ז. 178). אויף משה דיאמאַרן זאָגט מען (ז. 286) „מע וועט אים באַשטראַפן, ווייל ער איז נישט געווען גע-נוג אקטיוו און דערמיט האָט ער ארויסגעהאַלפן און דערמוטיקט דעם אומיושר, וואָס מע איז בעגאנגען קעגן אים...“

די רייכטע פראַבלעמאַטיק פונעם בוך גופא, וואָס איז אָנגעזאפט מיט פראַג-בלעמען פון עטיק, פון יושר און יוסטיץ, געזעצלעכקייט און הפקרות, יידישע אידענטיטעט און דאָגמאַטישע שטייפּקייט (לשמל, ז. 97), ווערט געבראַכט נישט עקספּאָזיטיוו, נאָר ווי א פועל-יוצא פון שווערע איבערלעבענישן און ראַנגלע-נישן מצד די העלדן (אשטייגער, אויף די זייטן 290–294).

וואָרף טאמבורס לשון, נוסח און סטיל איז פון תמיד אָן געווען אן אייגן-ארטיקער און האָט געשמעקט מיט היימישן מאַראַמורעשער רעדעניש. אי-צט, לויט דער טעמאַטיק, איז דער מחבר גענוער צו כלל-יידיש; עס וואַרפן:

זיך ביי אים דורך א ריי דייטשמעריזמען, וואָס נישט אלע שטאמען זיי פון זיין היימישן לשון „דאָס האָט מיר ליד (וויי י. ק.) געטאָן“ (ז. 92) „באערדיקן“ במקום „מקבר זיין“, „דערפארן“ אָנשטאָט „זיך דערוויסן“. דאָס זענען נישט מער ווי שיינקייט-פעלערס אויף א שיינ פנים.

טאמבור זאָגט אסך פארשווינגנס, אָבער מיט טאקט און מיט דער כוונה צו העלפן. זיין בוך איז ביז נאָר אינטערעסאנט אין יעדן פרט און מע דארף עס לייענען, האָבן הנאָה און אסך נוצן. „לעבעדיקע מתים“ איז פול מיט לעבעדי-קע ענינים און וועט מסתמא ארויסרופן לעבעדיקע דיסקוסיעס און אָפּשאצונ-גען.

קרעלן פון טוי

וואָלף טאמבור געפינט זיך איצט אין פולן ברען פון זיין שאפן; א סימן דער קערנדיקער פּראָזאיקער אין די אָנהייב זעכציקער האָט זינט 1974 ארויס-געגעבן 4 ביכער, א המשך פון די 4 ביכלעך, וואָס ער האָט אָפּגעדרוקט צווישן דייאָרן 1937—1948. עטלעכע יאָר שווייגן האָבן אין אים, משמעות, אויסגע-רייבט די אינדערלעכע וויזיע, די סינסטלערישע אָפּשפּיגלונג פון אונדזער די-נאמישער וועלט.

פאראן לייענערס, וועלכע האָבן טענות צו טאמבורן לַמאי, ער שרייבט נאָר פון מאראמורעש. איז ראשית, אויב דער רוב פון זיינע סוזשעטן זענען טאקע פארבונדן מיט זיין היימישן קאנט מאראמורעש, איז אָבער טאמבורס טעמאטיק א פארשיידנארטיקע. און סיי ווי איז רעגיאָנאַליזם נישט קיין חסרון. דעם שריי-בערס שעפּערישקייט איז אויסגעוואקסן אין א באשמימטער סביבה-געאָגראפיש סאַציאַל, היסטאָריש, שטייגערש, פּסיכאָלאָגיש, און אלע זיינע איבערלענישן, וויזיעס, אידעען און מעשים שפילן זיך אָפּ אין אַט דעם פארכישעפטן שטח. צי מוז מען דען דערמאָנען בארימטע ביישפּילן: דער רומענישער יאָן קרעאנ-גא, דער פראנצויזישער אלפאָנס דאָדע ט. פאָנטאַנע און צי דארף מען דען צעוויקלען די גאנצע וועלט-ליטעראטור, כדי מזכה צו זיין אן עכטן צוגאנג צו לעבן און ליטעראטור?!

אנב, איז א טייל פון טאמבורס נייסט בוך מער נישט דירעקט פארבונדן טעמאטיש מיט מאראמורעש, נאר מיט לעבנס-פּראָבלעמען: פון אונדזער היינ-טיקייט און, אפשר, תמידקייט. לַכַּל הדעות ווערן אטמועל-עמישע ענינים, אי-בערלעבענישן, ראנגעלענישן בולט פארקערפערט אין די טיניאטורן.

„קרעלן פון טוי“ ברעגט הונדערט דערצייילונגען און מיניאטורן צעטייל-טע אויף פיר ציקלען מיט געראטענע נעמען; קרעלן פון טוי, חסידישע מעשי-ות, קלאנג און אַפּקלאנג, שווער צו זיין א הונט, דערצו נאך א פאָסטסקריפטום אין פּערזן.

כדי צו רעצענזירן אַט דאָס בוך וואָלט איך געדארפט קענען, לויט טאמ-בורנס, שרייבן אימפרעסיאניסטיש, נישט תמיד קאמפאָזיציאָנעל שטרענג גע-בונדן, מיט איבערשפרונגען פון מעדיטאציע צו שפילעוודיקייט, מיט איבער-גאנגען פון בארעדעוודיקייט צו צימצום, מיט איבערגליטשן פון געדאנקלעכ-קייט צו אומדערווארטעטן מעטאפער, פון אפאָריסטישקייט צו שיחת חילון, וואָלט איך געדארפט קאָנען שוועבן צווישן רמז און אויספירלעכן פירוש צווישן ספאָנטאנישקייט און ראפּינירטע באארבעטונג, צווישן כלומרשטע פשטות און סאָפיסטיקאציע.

בין איך אָבער בלויז א זינדיקער רעצענזענט; וועל איך פרווון אויסשיילן עטלעכע גרונט-שטריכן פון טאמבורס מהות און אויספירן פון זיינע כוונות דערגרייכונגען. איך וועל מיך נישט האלטן שטרענג אין זיינע איינטיי-לונגען און ציקלען נאָר כ'וועל פרובירן סמיצירן דעם פּרצוף פונעם בוך, סיי לויט א כוללדיקן איינדרוק, סיי דורך אן אנאליטישן וואנדערן איבער די בלעטער פון זיין בוך.

דער עיקר איז דער עטיש-פּילאָזאָפּישער ציטער (פּילאָזאָפּיש, נישט אין זין פון א סיסטעם נאָר פון א לעבנס-חכמה) און מוסר השכל. מעג מען זיך אָפּ-שטעלן ביים מאָנאָלאָג, ווי למשל, „מיון תפילה“, אָדער דערקענען דעם גלויבן אין כענטשלעכן פּראָגרעם פון „א מענטש“, דערפילט מען די פארשטענ-דעניש פאר מענטשלעכע שוואכקייטן ווי אין „אפּלעשן קוילן“ (ז. 115 צי אויף ז. 130).

אורדאי הערט מען אין אַט דעם מאָזאיק-ווערק טאמבורס דאָס בת-קול פון „באראמורעש של מעלה“. אמאָל איז עס א שפּאס מיטן מאראמורעשער דלות („ערב ווינטער“); א צווייט מאָל — אן עלעגיע אויפן חורבן ישוב מאראמורעש „פייגעלעך“; א דריט מאָל זענען עס זיכרונות מיט א טאָלק („א נייער דור“). א ווייטערדיקע אַפּקלאנג פון מאראמורעשער דלות אין די אַבסעסיע פון מזל און הערשט איבער אייניקע מיניאטורן, צומאָל מיט א שמץ פון אַוטאָאיראָגיע (ז. 110). פאראן אין טאמבורס בוך א שנירל (א מעשה, חווה, הטומר...), וואָס מאכן דעם איינדרוק פון א געדאנקלעכ-לירישן קאָמענטאר צו תנ"ך, אורדאי נישט מנידיש, נאָר מיט היינטצייטיקן פּאָליטיש-עטישן אונטערשלאַק: עס הערט זיך אן אַפּקלאנג פון דער מא-

מעם טייטש חומש" אין מיניאטורן, ווו ביבלישע מאַטיוון פֿלעכטן זיך צו-
גוף מיט פּאָלקאַרישע, וועלכע ציילן צו אן אויספיר (179).

און אַט טוט דער מחבר א שפּרונג צו אינגערלעכן מאַנאַלאָג (ז. 203)
צו „שיכור אָן א לחיים“; אייניקע מיניאטורן קלינגען ווי א שיחת-חילון;
אין אנדערע פּילט מען קוים בעלעטריזירטע טאַנכּוך-בלעטער; ווי אשטיינער,
„שמע בני“, ווו דער אָפּקלאַנג פון „משלי“ אין בולט, צי ווי אין „לע-
בעדיקע“ זענען האַלוצינאַציעס“. פאר אונדזערע דורות אין די תקופה פון
שוואה גישט צו פארגעסן און טאמבור שטרייכט טאקע אונטער, אז עס אין
„א מיצווה לספר...“ וואָס מער צו דערציילן וועגן דעם („דער געלביקער
מענטש“) מיינט אָבער גישט, אז עלעגיע אין דער איינציקער טאָן טאמ-
בורס. חלילה. סע טרעפט ביי אים גישט ווייניק איראַגיע (ז. 140), בי-
טערן הומאָר (ז. 71 און אין „מגילת אסתר“), וועלכע רופן זיך איבער
מיט לירישע מעדיטאַציעס („ווארטן“) פּראָבלעמען פונעם פאמיליע-לעבן
(ז. 102), מיט עטישע ראנגעלישן „געפעלשטע אונדזינגלעך“ טאמבורס דער-
ציילערישע מייסטערשאפט שטעלט זיך גישט אָפּ פאר רעדעוודיקייט ווי אין
זיין אייגענעם וואריאנטן פון באקאנטע אנעקדאָטן, (ז. 132 141).

„שווער צו זיין א הונט“, אויטאָביאָגראפישער, גישט ליטערארישער מיני-ראָמאַן,
ווי דער מחבר נופא רופט עס אָן. וועגן דער גישט-ליטערארישקייט פון אָט
דעם צונויפפלעכט פון מיני-עפיק, מיט מאקסי-רעפּלעקסיע און מידיסטיליזאַ-
ציע, מעגן איך האָבן א בעסערע מיינונג איידער דער מחבר. פאראן דאָרט אסך
שפילעוודיקייט, מגידישער פאסטיש, דיכטערישע פאנטאזיע, ווי למשל, דאָס
אונטער-קעפל „צניעות צי צביעות“. אָדער אין „ואהבת את הכלב“, אגב, דער
גאנצער כמו ראָמאַן שפילט זיך מיט אגדתא-רעמיגעסענצן, שמעקט מיט אַלט
און ניי משלדיקייט, אויף אקטועלער טעאטיק.

ריגנדיק און קלוג אין דער געבראכטער פּאָסט-סקריפטום ווי אונטער א
לייכטער אויטאָ-איראַגיע און א כמו „צאינה וראינה“-איינהיל ציטערן און
פּלאַטערן שווערע ראנגלענישן פון אונדזער צייט.

עס וועלן זיך געפינען לייענערס וואָס וועלן זוכן און בענקען נאָכן „ריי-
נעם עפיקער“ פון אמאָל. דער שרייבער מעג זיי הערן ווי דעם קאָטער. ער זוכט
נייע וועגן און שטעגן אויסצודריקן די וויזיע פון אונדזער צייט, געוויסע
שווערע מאָראַלישע איבערלעבענישן פון אונדזער צייט. מוז מען לאָזן זוכן
און געפינען, ווייל דער וואָס זוכט א נייעם וועג, אפילו אויב ער בלאַנדזעט
אמאָל, וועט ער אים זיכער געפינען. און דאָס אין גוט פאר אים און פאר אונדז.

„בוקארעשטער שריפטן“

(זאמלבוך א)

עס ליגט פאר אונדז א שיין ארויסגעגעבן זאמלבוך, מיט 210 גרויסע זייטלעך, וועלכע נעמען ארום די אַריגינעלע שאפונגען פון 13 שרייבערס פון רומעניע, הויז איבערזעצונגען פון רומענישע, אונגערישע, דייטשע שרייבערס פון הי.

אין פארגלייך מיט די „בוקארעשטער זאמלביכער“ פון 1947, און מיט די צוויי אויפלאגעס פונעם זאמלבוך „אויפשטייג“ צייכענען זיך אויס די „בוקארעש-טער שריפטן“ דורכן זארגעוודיקן אַפּפּלייב, דורך אהריות ביים באשטימען די מא-טעריאלן. עס פעלט דא אומקאמפעטענץ, קאפּריז, אַפּגעלאָזנקייט, צופעליקייט, סו-ביעקטיווע געפעליקייט, וואָס אנדערע האָבן נישט אויסגעמיטן. עס פילט זיך די זאָרג פון די רעדאקטאָרן, אז יעדער שרייבער זאָל ווייזן זיין אייגענעם פרצופ, אז יעדער מיטארבעטער זאָל באווייזן דאָס שענסטע און בעסטע, וואָס ער קען. די רעדאקטאָרן, מענטשן פון קולטור, געשמאק, אירעשיקייט און ליבע צום קינסטלערישן וואָרט זענען באגלייבט, ווען זיי שרייבן אז „אין סאַציאליסטישן רומעניע ווערט דאָס יידישע וואָרט געשאצט און געשטיצט“; מע פילט, אז „דאָס זאמלבוך איז א פלאטפארמע פאר א קאנצענטרירטער, באשטענדיקער טעטי-קייט פון יידישע שרייבערס אין רומעניע“ און אז; „די פען, וואָס די שרייבערס האָבן דאָ אויסגעסטרועט פארבינדט אונדז מיט אלע אנשי שלמינו פון יידיש-לאַנד“.

א גוטער סימן: ווייניק לידער אין זאמלבוך. פאַעזיע מוז נישט זיין נאָר אין גענראמטע ווערק זי ליגט אָפּט אין דער פּראָזע פונעם זאמלבוך, וועלכער עפנט זיך מיט רעלי בליים שאפונגען. די דיכטערן האָט אַנגעהויבן שאפן אין דעפּאַר-טאַציע; אייניקע פון אירע דעמאָלטיקע לידער זענען פּאָלקאַריזירט. שפעטער האט זי אַפּגעדרוקט „מיט פשוטע ווערטער“ (1957), „לידער“ (1966), „אין

משך פון יארן“ (1976). אירע איצטיקע לידער זענען אינטימער, צארטער און פארטראכטער:

„ווען א שורה אין דיין ליד איז דיר געלונגען / א פידל אין דיין הארץ
האָט זיך צעקלונגען / ...“ מיד פון איבערלעבענישן פילט מען אז: „דערמאָ-
נונג איז געבליבן / פון דעם גן-עדן קיינער האָט נאָך קיינעם נישט פאר-
טריבן...“ / „א טריסט געפיגט מען אויך אין די „ליבע פריינד פון אלטן בי-
כערשאנק...“

מיט לידער איז דאָ פארטרעטן אויך לעאָן בערטיש (געב. 1900), וועלכער
האָט אין יאָר 1939 פארעפנטלעכט „שטילע געזאנגען“, נאָסטאלגישע שטעטל-
לידער, ישפּעטער האָט ער געפרוווט אטוועלע טעאמאטיק, „פרייהייט,“ (1965),
„מעסאזש“ (1976). אין זאמלבוך דרוקט ער אין פאָלקסזינגערישן סטיי. /
די פראָזע-אָפטיילונג עפנט חיים גאָלדענשטיין, וואָס האָט פריער פארעפנט-
לעכט „צופיל אין איין וואָך“ (1975) און „צוויי נאָוועלעס מיט א שמיץ“ (1977)
מיט א מאָדעם פראגמענט פון „שמואל האָלצהעקערס טאָגבוך“ – „אין פֿען
פון זיין אייגענער געשיכטע“. דער מחבר ווייסט וויאזוי זיך צו באנייען און דאָך
בלייבן דערזעלבער קינסטלעריש. עס איז א מאָדנע דרייגארנדיקע געשיכטע
(די גארנס זענען מער יאָרהונדערטער) פון א יידישן האָלצהעקער אין די מאָל-
דעווישע קארפאטן; ער פראוועט התבודדות, א פאנטעסיש אויפלעזן זיך
אין דער נאטור. ער ציט א גאָלדענעס פאָדעם ביזן בעש'ט, וועלכער האָט לויטן
הינד רומענישן און יידישן פאָלקלאָר, זיך געטובלעט אין „דנס קערנעצע“,
זואָס געפינט זיך אין „ייִדנס טאָל“. דער פאָדעם ציט זיך אָבער ארויף, אין
די פארנאנגענע יאָרהונדערטער, ווען די רוימער האָבן באזעצט דאקיע. א גני-
דישער, נזירישער יונגערמאן פון יהודה (צווייטער יאָרהונדערט לויט דער איצ-
טיקער צייט-רעכענונג) איז פארכאפט געוואָרן פון רוצחים און געוואָרן פאר-
קויפט פאר א שקלאף קיין דאקיע; דאָ ארבעט ער אין די קארפאטישע גאָלד-
גרבן, און ער ווערט פארנרעכט. זיין געוויסן דערוועקט זיך, ער רייסט זיך ווידער
אריין אין זיין ייִדישקייט, איז מנייר אייניקע געצנדינערישע שקלאפן און זיי
אנטלויפן צו די פרייע דאקיער. דאָ קענען זיי פירן א פריי לעבן, א יידישם,
זוי בעלי-מלאכות, ארבעטער, גערטנער; די מאָדנע קהילה וועט, אָן פרויען
זיך אויסלעשן אין 30–40 יאָר; אָבער דער פונק וועט בלייבן, וועט דערניין
צום בעש'ט, „צו שמואל האָלצהעקער, צו... אן אויפגעהיטער אין די /מאָלדע-
ווישע קארפאטן, א מוטער-שוים פאר יידישן המשך. גאָלדענשטיין ציט זיין
פאָדעם פון אינטערעס פאר חשבון הנפש פאר עטיש-פילאָסאָפישע אנאליזן
אין א רעאליסטישער סביבה און דעם, נאָענט צו אונדזערע מאָדערנע זוכענישן.

וואָלף טאמבור, א זעכציקער, האָט זינט 40 יאָר געשענקט דער יידישער ליטעראטור אכט ביכער: „בי דער טיר„ (1937). מיין היים“ (1940), „פּרילינג און זון“ (1947), „משה“ (1948), און נאָך א לאנגן איבעררייס, „מאראמורעשא-נער“ (1975), „לעבעדיקע מתים“ (1976), א געשיכטע פון יידישער פרעסע אין רומעניע (1977) און אנדערע. „מיט מרת הרחמים“ פון דעם זאמלבוך, איז טאמבור ממשיך דאָס מאָדנע פּילאָסאָפּיש מעשהלע פון „לעבעדיקע מתים“. פּילאָסאָפּישער פּילפּל, שיחת חילון פון א תלמיד חכם, פּאָעטישע פּאנאָזיע, רעאליסטישע פּאנאָסטיק, א לפנים לייכטע סאטירע בארירן נישט נאָר געזעלשאַפּטלעכע ענינים ווי בירוואַקראַטיע, רוטין, הפּקות, נאָר טאקע גרינטלעכע פּראָבלעמען פון היינטיקן הומאניזם, טראַגישע אינערלעכע קאָנפּליקטן צווישן „נעשה זגשמע“ און מענטשלעכער ווערדע. בנימן בר אשר און מאָנדעס פירן א ווי-כוח מיט זייער „שאָטן“ אָבער אויך מיט זיך. וואָלף טאמבור האָט זיך נישט צו-גערירט מיט לייכטיקייט, קלוגער איראָניע, ביטער געלעכטער, אקטיוון שפּאַט צו אָנגעווייטיקטע פּראָבלעמען פון מענטשן, וואָלף ער געווען ווייניקער אי-ניקער אינטערעסאַנט. זיין צוגאַנג, זיין נוסח און שפּראַך העלפּן זיך דורכ-צורייסן דורך איבערלעבענישן, עטישע ראַנגלענישן, פּראָבלעמען פון היינט-צייטיקייט. ווייל ווער עס באַנייט שווערע עטישע פעלערן לנבי זינע מיטמענטשן כאַטש „ער האָט עס געמיינט ערלעך“ איז נישט ווייניקער שעדלעך אידער דער רשע, וואָס טוט שלעכטס לשם שלעכטס. א מאָדערנער קעמפּער קאָן זיך נישט פּאַרענטפּערן מיט „סאַנטאַ סימפּליציטאַס“. דער וועג צום גהינזם איז אָפט אויסגעפּלאַטערט מיט גוטע כוונות.

איזאָ שאַפּיראַס לאַנג-דערוואַרטעטע פּאַרצייכנונגען פּונעם שפּאַנישן בי-דגער-קריג, אין וועלכן ער האָט זיך באַטייליקט, זענען מער ווי א זייער געראָ-טענער רעפּאָרטאַזש. א גוטער מענטשן-קענער און אָבסטערוואַטאָר לויט זיין באַרוף און באַרופּונג, טעאַטער-רעזיש, איז יעדע שורה זיינע א שטיק פּילם. נישט קיין שורות שוועבן פאַרן לייענערס אויגן, נאָר באַוועגטע בילדער פון שפּאַנישן טעאַטער, טאַנץ, ביקעס-קאַמפּ, געזאַנג, פּייסאַש, מיט קנאַפע ווערטער מאַלט ער דעם שפּאַנישן פּייסאַזש, די פּאַלעס-גשמה, סצענעס פון פּראָנט-לעבן, מיט אינערלעכער קאַנצענטרירטער איבערלעבעניש, אן פּאַטעטישקייט אָדער נאָ-ספּאַלגישע נוזמאות אָבער עכט און רירנדיק.

זיין טיפּזיניקער, גלייכצייטיק לירישער, אַנאַליז פון י. קאַראַס ביכע „א מאָל-דעוויש יונגל“, דערשינען אָנהייב 1977, איז אויפגעבויט ווי א פּילם-סצענאַר און אָפּגעוויקלט ווי א פּאָעם אין פּראָזע מיט א מוזיקאַלישער באַגלייטונג פון וויזיע-און וויזיאָנערישקייט. י. קאַראַ, אין תּוך א היסטאָריקער, ווי מע קאָן זען פון

דעם קאפיטל, אריינפיר צו זיין „געשיכטע פון יידן אין רומעניע ביז 1917“, וואָס ווארט אויפן דרוק, ווי א ליטעראטור-קריטיקער, אן אנאליטיקער אין רעם פון קולטור-געשיכטע, אויף וועלכן עס זאָגט עדות זיין רעצענזיע אויף וואָלף טאמ-בורם „לעבעדיקע מתים“. קאראס דערציילונג „ארום די קארפאטן“ פארברייטערט אין רוים און צייט די טעמאטיק פון זיין „מאָלדעוויש יונגל“, אין דעם-זעלבן נוסח פון מער ווייניקער בעלעטריזירטע זיכרונות אָדער היסטאָרישע נאָוועלע.

משה העלדס „רודי, רודי, דער פאָפּוגיי“ איז מערקווערדיק פריש פאר א 77 יעריקן מחבר. דער אנאליז פון קינדערישער נשמה איז צארט, פיין, פרעזיו און פארכאפנדיק, די שטייגער מאָלעריי ווארעם, אָן באנאלער נאָסטאלגיע, אָן זמנישער סענטימענטאַלקייט, אָן קאָנווענציאָנעלע אידעאָליזאציעס. די פארשינען זענען געצייכנט סימפאטיש, שטריך נאָך שטריך. די נשמה פונעם פינפיעריקן קינד איז גוט געפילט און פארשטאנען. אין העלדן לעבט די וועלט פון יאסער יידישער אָרעמשאפט אָנהויב היינטיקן יאָרהונדערט. מיר ווארטן מיט אינטערעס אויפן אָנגעזאָגטן באנד פראָזע פון דר. משה העלד. כּשמו כּו-הוא.

יוליאַן שוואַרץ (1910–1977) דער אומדערמידלעכער ארבעטער, איז פאר-טרעטן מיט א געראָטענעם רעפּאָרטאַזש וועגן דער בינע-מינסטלערן דינה קע-ניג (געשט. 1960) און מיט א פרוו פון א דערציילונג וועגן זיין געבוירן שטעטל פאָדעלוי, וועגן וועלכן שמחה שוואַרץ, י. קארא, ס. פאָדאָלאַנו, ב. סאָלאָמאָן האָבן פארעפנטלעכט דערציילונגען. אין די לעצטע יאָרן האָט יוליאַן שוואַרץ געווירקט דורך קערנדיקע רעפּאָרטאַזשן, גוט אינפאָרמירטע, מיט ווארעמקייט זיך איינגעלעבט אין פּערסאָנאַזש, מיט ליבע געצייכנט די סביבה. די דערציילונג וואקלט צווישן מעמאָרן און פרייע איבערדיכטונג פון איבערגעלעבטן; דאָס שארט דער איבערציילונגס-קראפט פון דער פראָזע, וועלכע איז געשריבן לעבעדיק, מיט לאָקאַלן קאָאָריט.

בעבע בערקאָוויטש, דער מיטליעריקער יידישער אקטיאָר, איז א פנים חדשות אין דער יידישער ליטאָרעטור פון רומעניע. ער האָט א הומאָריסטישע אָרער. זיין „לעקציע“ איז פאָראָדיסטיש ביז פאסטיש. אויס מורא פארן דירעקט-טאָר נעמט זיין העלד זיך אונטער צו האלטן א לעקציע וועגן „שפראך און קענטעניש“, א פילאָזאָפישער ענין, וועלכער איז אים אפילו שפראכלעך אומ-באקוועב. אונטערוועגס פארטשעפעט דער מחבר עטלעכע בלויון אין אונדזער טאָג-טענעלעכן לעבן. אנב, פארענדיקט דער העלד מיט א זעלבסט-דערקענ-טעניש: „דעריבער איז שווייגן אָפט מער איבערציילונדיק ווי דאָס רעדן.“ וואָלט

ער דאָס געוויס פון אָנהויב אָן, וואָלט דער מחבר געמוזט זוכן אן אנדערע
הומאָריסטישע טעמע, ווייל הומאָר פארמאָנט ער.

ישראל בערקאָוויטש איז באקאנט ווי א דיכטער, א טעאטראַל, א טעא-
טער-היסטאָריקער, זיין לידער-ביכל „מיט די אויגן פון א שווארצער קאווע“
(1974) ווערט רעצענזירט אין זאמלבוך מיט בקיאות און פארשטענדעניש דורך
שלום רובינגער, א לאנגאָניקער קולטור-טוער, רעדאקטאָר, לעקטאָר און אר-
בעטער-טוער. ישראל בערקאָוויטשעס געשיכטע פון יידישן טעאטער אין רו-
מעניע (1976) איז זייער געשאצט. אין זאמלבוך ברענגט בערקאָוויטש אן אינ-
טערעסאנטע ארבעט וועגן שלום עליכם אין רומעניע און איבערזעצונגען פון
רומענישער ליריק.

דער 91 יעריקער משה לאקס, וועלכער ציילט 70 יאָר געזעלשאפטלעכע
ארבעט און אסך יאָרצענדליק פובליציסטיק, ברענגט זיכרונות פון ווינער קול-
טור-לעבן 1913 און אן ארטיקל וועגן דעם באקאנטן יידיש-רומעניש-פראנצייז-
זישן פילאָלאָג לאזאר סאינעאן, המכונה אליעזר בן משה שיינ. ווי תמיד שרייבט
ער קערנדיק, אינפארמירט, אין א שיינער, צוגענגלעכער שפראך, אזוי זעט
מען אים אין זיינע פריערדיקע ביכער „ליטערארישע פיגורן“ (1969) און מע-
מואריסטישע פּעדער-שפּרייזן“ (1973).

די „פאראלעלע קוואלן“ א ריי איבערזעצונגען פון רומענישער, דייטשער,
אונגערישער ליטעראטור פון רומעניע, ווארפן בריקן צווישן אלע ליטעראטור-
שעפּערס און לייענערס פון רומעניע און העלפן באקענען די יידישע וועלט מיט
אַט דעם שאפן. מאיר ריספּלער, מהבר פון צוויי ראָמאנען, האלט אז דאָס
אינטערעסאנטסטע פארן יידישן לייענער אויף דער וועלט איז די טעמאטיק
פונעם רומענישן דאָרף. ברענגט ער איצט א קאפיטל פון זאכאריא סטאנקוס
ראָמאן „באָרוועס“. יאָזעף מעליוסעס (אן אונגארישער שרייבער פון טראנסיל-
וואניע) „יתגדל“ אין וואָלף טאמבורס איבערזעצונג, ווערט אָפט רעציטירט
מיט גרויס דערפאָלג דאָ אין לאנד. אנדערע איבערזעצונגען שטאמען פון יש-
ראל בערקאָוויטש.

די „בוקארעשטער שריפטן“ זענען זייער שיינ ארויסגעגעבן, מיט ווייניק
דרומפעלערס און זיי ברענגען אן עכטן שפיגל פון אלץ, וואָס ווערט געשאפן
אויף יידיש אין רומעניע. דער פארלאג „קריטעריאָן“ האָט זינט 1970 ארויס-
געלאָזט אויפן ביכער מארק 21 יידישע ביכער פון הינע שרייבערס. דאָס זאמ-
לבוך וועט דערשיינען יערלעך. דער צווייטער באנד איז שוין איבערגעגעבן
געוואָרן דעם פארלאג, וועלכער פארדינט אינדער דאנק פאר זיין געבענטש-
טער ארבעט.

יעקב גראָפּערס „געקליבענע לידער“

דער „פארבאנד פון רומענישע יידן אין ישראל“ בשותפות מיט דער „יעקב גראָפּער עזבון-קאָמיסיע“, האָט נאָרוואָס ארויסגעגעבן א שיינע אויסגאבע יעקב גראָפּערס געקליבענע לידער מיט א געראַטענער איבערזעצונג אין עברית אויסגעפירט דורך שרייבערס, וועלכע זענען באקאנט אין רומעניע צווישן ביי-דע וועלט מילחמות: מייטוס, ס. א. ברתיני, ש. מלצר, י. גולה. חוץ די לידער וואָס גראָפּער האָט בשעת אָפּגעדרוקט אין בוקארעשט „אין שאַטן פון א שטיין“ (1943) קומען אריין אין בוך לידער ווייניקער אָדער פֿחלומין נישט באקאנטע. יעקב גראָפּערס פריע דיכטונג: צארטע, איפרעסיאָניסטישע נאטור-בילד-דער, פֿול ליבשאפט צום היימישן פייסאזש, ראַמאנטיש-טרוימערישע שטימונג-געז, נאָסטאַלגישע אקארדן, וואָס פארנעמען דעם אויכנאָן אין דער יידישער דיכטונג; דער שטורם-און-דראנג, וואָס מאנגער, שטערנבערג, שטיינבארג, אלט-מאן האָבן אויפגערודערט אין דער יידישער דיכטונג, האָבן גראָפּערן נישט מיט געריסן; ער איז געבליבן אָפּגעשלאָסן אין דער דיכטערישער השגה פון זיינע יונגע יאָרן. א געוויסע אנטוויקלונג האָט רורכגעמאכט דער היימיש-שטיינער-שער און דער פילאָסאָפישער מאַטיוו אין גראָפּערס שאפן. דאָ איז ער איינגאר-טיק און דויערדיק. זיין קינדער-ליד „רעקלאַמע“ איז מלאַסיש ביי אונדז זינט 60 יאָר. „פּסחדיקס“ אפּעלירט צום געמיט פון יעדן יידן פון רומעניע; „באלי-געשט “און „דערמאָנונג“ וועקן נאָסטאַלגיע נאָך גליקלעכע קינדער-יאָרן, „פאָרן יידן צום רבין“ איז א ביטחונדיק שטיינעריש ליד; א באזונדערע ווי-זיע קומט אויף אין דעם ליד „ר, מאירל קומט אין דער וואָלעכיי,“ און אין „סבי-בה“ (א סימבאָליסטישטער טיטל).

כדי ריכטיק אָפּצושאצן יעקב גראָפּערן מוז מען אין זינען האָבן, אז דער גראָפּער שבעל-פה איז געווען אַן א שיעור אינטערעסאַנטער ווי דער גראָפּער שבכתב. אליעזר פרענקל וואָס איז געווען זיין חבר און פארערער, כאַטיש ער

איז יינגער פון אים מיט איבער 30 יאָר, האָט אסך צו דערציילן וועגן גראַפערס ברייטע און טיפע קולטור, וועגן זיינע שעהנלאנגע טיפזיניקע שמועסן, וואָס האָבן מיטגעריסן איבער וועלטן; אָט האָט א בליץ געמאָן אן אומדערווארטעט בילד, א שארפער געדאנק, א נאָר געראַטענער ארויסזאָגן. אפילו מע איז נישט מסכים געווען מיט גראַפערס אויספירן, איז מען דאָך פארכאפט געוואָרן פון זיין שארם, פון זיין אימפעט. ער האָט איבעריקנס, במשך צענדליקער יאָרן געלייענט לעק-ציעס אין פארשידענע קולטור-אָרגאניזאציעס, געוועקט און גערופן, געלערנט און מיטגעריסן זיינע צוהערער און פארערער. ער האָט זיי גערופן צו יידיש-קייט אין ברייטסטן, מיטפסטן זיין פונעם וואָרט; דער דיכטער און דער דענ-קער, דער רעדנער און דער עסקן האָבן געבילדעט א הארמאָנישן סינטעז. מערקווערדיק: גראַפער איז געווען אי נישט דערשאצט, אי אביסל איבער-געשאצט. אן עידות זענען די צוויי מאָנאָגראַפיעס אויף רומעניש פון אלמוני און פון ב. יאסיף, וואָס זענען אָפגעדרוקט געוואָרן צווישן ביידע וועלט-מיל-חמות. דערפאר איז נייטיק געווען אין דעם בוך א כוללדיקע אָפשאצונג פונעם גאנצן גראַפער. א. פרענקעל איז אונדז שולדיק געבליבן אזא עסיי. מע האָט געקאָנט פארעפנטלעכן דעם עסיי פונעם באקאנטן פראַפעסאָר דוב סדן, וואָס איז טיילווייז אָפגעדרוקט אין „תולדות“, גד. 11 און אזוי ארום בעסער באקע-גען דעם לייענער מיט גראַפערס פערזענלעכקייט. נאָר לאַמיר אוועקלאָזן די טענות. דאָס שיינע בוך אקטואליזירט י. גראַפערס שאַפונג און איז א כבוד פאר אלע וואָס זענען זיך עוסק געווען ארום דעם בוך.

צו איציק מאנגערס צענטן יאָרצייט

דעם 20-סטן פעברואר 1979 איז געווען דער צענטער יאָרצייט פונעם גרויסן יידישן און אוניווערסאלן דיכטער איציק מאנגער וועמענס שאפן עס איז אזוי ענג פארבונדן מיט רומעניע און מיט פּוילן. די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן האָט ער פארבראכט אין א שווערן צושטאנד, אין מאטראצן-קבר, אזוי ווי זיין גרויסער פאָרגייער און קאלעגע היינריך היינע.

איך האָב די מאנגערס געקענט במשך א פערטל יאָרהונדערט און מער. איך וויל דאָ נישט איבערחזרן די זיכרונות, וואָס איך האָב געשריבן אין 1971 אין עטלעכע צייטשריפטן; איך וויל ברענגען עטלעכע דערנאנצונגען און ריכטיקשטעלן אייניקע פון די פאקטן, וואָס אנדערע ברענגען.

1923 האָט מיך מיין ברודער שמחה שוואַרץ באקאנט געמאכט מיט איציק און מיט נאָמען, מיט וועלכע ער האָט מיטגעארבעט אין דער יאסער „קולטור-ליגע“, הי נישט קיין בונדיסטישע. מאָדנע, וואָס שמחה און איציק מאנגער, נאָענטע חברים האָבן זיך שטענדיק געאירצט. דער ביז נאָר אינטערעסאנטער נאָמע מאנגער האָט געהאט א גוטע השפעה אויפן ברודער איציק, וועמענס גרוי-סן טאלענט ער האָט געשאצט, אויף זיין דיסקרעטן, אָבער זיכערן אופן; ער האָט אים געהאָלפן אויך מאטעריעל, ווען ער האָט געקאָנט, און אָפט, צווישן פיר אויגן, אים געזאָגט די מיינונג וועגן די לידער, וואָס דער דיכטער האָט אים פירגעליינט. איציק, וועלכער האָט געהאט קאפּריזן און נישט בארעכנטקייטן, האָט נאָמען געהאלטן כּכּבוּר א לעבן לאנג און נישט נאָר שפּעטער, ווען ער האָט אים געהייליקט א גאנץ בוך. מע טאָר אויך נישט פארגעסן די מסירת נפש פאר דער גאנצער משפחה מצד דער איינציקער לעבן געבליבענער פון דער גאנצער מאנגער-משפחה, די שוועסטער שיינדעלע. איציק האָט אין איר גע-פונען אסך פארשטענדעניש און פארגעבונג פאר זיינע קאפּריזן און אסך ליי-בע פאר זיין שאפונג. נאָך דער מאמעס טויט נאָך א לאנגער, שווערער קראַנ-קהייט, איז שיינדעלע געווען „די היים“.

נאך מאנגערס אָפֿלעבן האָבן אייניקע מענטשן געוואָלט שלאָגן קאפיטאל פון אונטערשטרייכן און מזם זיין איציק מאנגערס געוויסע אויפפירונגען: זיין באָהעמע, צומאָל זיין מכלומרשט וויליונגערישקייט, קליינלעכע דעמאל סקאנדאלעכלעך, וואָס האָבן קיינמאָל נישט געוויקט – אויף דער דערהויבן-קייט און אויסנעם פון זיין פּאָעזיע'

די יידישע ליטעראטור איז קיינמאָל נישט געווען פון די גאָר גרויסע; עס איז אָבער נישט געווען גרינג צו זיין א גרויסער, אפשר גרעסטער, דיכטער אין איין צייט מיט ה. לייבוויץ, משה לייב האלפערן, פּרץ מארקיש, מאני לייב, י. גלאט-שטיין, דוד האָפּשטיין. און דאָך איז איציק מאנגערס דיכטונג צווישן די מעכ-טיקסטע שאפונען פון יאָרהונדערטער יידישער ליטעראטור.

עס איז ריכטיק, אז אסך פון זיין שפּילעוודיקייט, נאָנקאנפארמיסטישן צו להכעם פון זיין פּאָלקסטימלעך ווערטלדיקייט, פון זיין שפּילן זיך „מיט די בערד פון די אָבות“ האָט ער אריינגעפלאַכטן נישט נאָר אין זיין „עלטער-זיידן דער ארצי בישאָף יאָהאן מאנגער“, נאָר אפילו אין אייניקע פון זיינע אויטאָ-ביאָגראפישע ארויסזאָגן.

אָט לייען איך די זכרונות פונעם ניי-זעעלענדישן קאטוילישן שרייבער ד. מ. דייווין. ער האָט אסך דערראַטן אונטער מאנגערס טעריבליזם און אָנ-שטעל. ער האָט אים דערקענט אין די פּופציקער יאָרן אין סקאַטלענד. ווי גוט דייווין האָט פארשטאנען דעם חורבן פון מאנגערס נשמה נאָכן גרויסן יידישן חורבן! ער האָט דערפילט ווי נישטיק עס זענען יענעם קליינע חסרונות לנבי דער דערהויבנקייט פון איציק מאנגערס נשמה און דיכטונג. אין זיין גערעדטער ביאָגראפיע מישן זיך „דיכטונג און אמת“ און עס איז נישט שווער אויס-צושייַלן דאָס צוגעטראכטע פון אמתדיקס, שפּילעוודיקייט און איראָניע פון ביטערן וואָר. מען ווייסט אז מאנגער איז געווען פארביטערט פון דעם דעלא-טיוון פארשווייגן אים אפילו נאָך דער שואה; אין זיין אינטימקייט האָט ער אפשר פארשאַלטן (צי פשוט גוט אָנגעשאַלטן) די „סנאָבס“, וואָס וועלן נאָך זיין אָפ-לעבן אָנשרייבן דאָקטאָר-דיסערטאציעס וועגן זיין דיכטונג, נאָר איצט ווילן זייערע טאטעס אים נישט העלפן אין זיין מאטעריעלער און גייסטיקער נויט. דערפאר האָט ער זיי געוואָלט פארשאפן ארבעט און אביסל פארדרייט אייניקע דאטן און שטריכן פון זיין לעבן. למשל, מיר ווייסן, אז ער איז געקומען קיין יאס א 13 יעריקער; האָט ער קיין סך דייטשע גימנאזיע נישט געקענט מיט-מאכן. זיין בקיאות אין דייטשער דיכטונג האָט ער צו פארדאנקען זיין „אליין לערנען“. זיין אויסגעצייכנטע אינטעלעקטועלע פעיקייטן, זיין חוש פאר שיינ-קייט, א צווייטע באמערקונג: הלל מאנגערס שטוב איז נישט געווען פרומער

פון אנדערע שניידערישע שטיכער אין טשערנאָוויץ אָדער יאָס; מאַנגערס
תנ"ך-איבערלעבענישן נעמען זיך, לפי דעת. נישט אזוי פון דעם חדר צי פון
דער איזראַעליטישער שולע ווי פון זיינע געניאלע אינטוויציעס און זיין פאר-
טיפונג אין אליינלערנען. יהואשעס איבערזעץ, לומערס ביבל-איבערשטעל, דער
מאמעס טייטש-חומש האָבן מיטגעהאַלפן.

איציק מאַנגער איז געווען זייער ערנסט און זאכלעך ביים לייענען און אריין-
דרינגען אין תוך פון ביכער; און ער האָט אסך געלייענט, להיפוך פון „זשע-
ניאלע פּאָעטן“, אייניקע פון זיינע עפיגאַנען אין רומעניע און פּוילן, וועלכע
האָבן „געשעפט נאָר פון זיך“ (וואָס מע קען שוין שעפן פון א לידיק פּאַס!).
איך בין איבערצייגט, אז פונעם גריבלען זיך אין איציק מאַנגערס וואָכעדי-
קייט וועט מער ווי ביליקע פּליאַטקע נישט ארויסקומען. זיין וואָכעדיקייט איז
באנאל באַהעמיש און טראַגט נישט ביי צו דעם דערקענען זיין דיכטעריש שאַפן.
איך האָב מאַנגערן געזען און געהערט אסך צייט און מיר דאכט, אז אייניקע
פון זיינע עקסצענטרישקייטן זענען געווען א מין פּראָטעסט קעגן דעם שרייענ-
דיקן אָפּגרוגט צווישן דער דערהויבנקייט פון זיין דיכטונג און דער שפּליריקייט
פון זיין מאַטעריעל לעבן:

די געשפּאַנטע לאַגע אין דער וועלט אין יאָר 1938 האָבן שווער געווירקט
אויף מאַנגערס געמיט. זומער 1938 האָט ער געוווינט אין פּאַריז אין זעלבן
האַטעל ווי מיין ברודער שמחה און איך, אויף דער נאָס קאַמין 2; ער פּלעג אָפט
גיין צו שאַנאַלן, וועלכער האָט הויך געשצט מאַנגערס דיכטונג און אים מאַטעריעל
געהאַלפן. אויך אנדערע האָבן געהאַלפן מאַנגערן; א שווערער ענין, ווייל
איציק מאַנגער האָט נישט תמיד געטראכט מיט וואָס מע וועט מאַרגן איבער-
קומען דעם טאָג. וואָלט געווען ראַמאַנטיש צו זאָגן אז גראַד די מאַטעריעלע
גויט און זאָרג, דאָס גלעזל וויין, די אומזיכערקייט האָבן גענערט זיין מוזע.
איציק מאַנגער איז נישט איבערגעראשט געוואָרן פון דער אָנערקענונג,
וואָס זיין דיכטונג האָט באקומען די לעצטע 25 יאָר פון זיין לעבן. ער האָט
פון תמיד אַן געוויסט, אז ער איז א גרויסער, דער גרעסטער, יידישער דיכטער,
וועמענס ליד קלינגט אַפּ אין דער גאַנצער וועלט. ער האָט אָבער תמיד געהאט
טאַקט און שכל נישט אונטערצושטרייבן אַט די זעלבספאַרשטענדלעכקייט.

איצט עפעס וועגן די שייכות יעקב שטערנבערג-איציק מאַנגער, א שטענ-
דיקער באהאַלטענער ויתרוצו און אן אויסגערופענע קעננזייטיקע שאַצונג. י.
שטערנבערג איז געווען, אָבער 20 יאָר עלטער פון מאַנגערן. ער האָט פרי דער-
קענט מאַנגערס טאַלענט און אים געשטיצט. אָבער מאַנגער האָט גיך צעעפנט
זיינע פּליגל און אלס דיכטער האָט ער גיך געהאט די אויבערהאַנט. שטערנ-

בערן האָט אים שטילערהייט מקנה געווען. אייניקע סצענעס צווישן די צוויי קינסטלער ביי וועלכע איך בין בייגעווען אין די דרייסיקער יאָרן, נאָכדעם וואָס מאַנגער האָט באַקומען גרויסע אָנערקענונג אין פּוילן, באַרעכטיקן מיין מיינונג, שטערנבערגס ווייכער כאַראַקטער, זיין באַקוועמלעכקייט זענען אָנגעשפּאַרנט געוועאַרן דורך מאַנגערס פאַרעפנטלעכטע ביכער און שטערנבערג האָט ענפנטלעך, אין יאָר 1935, אַרויסגעגעבן אַ גרויסן באַנד לידער „שטאַט אין פּראָפּיל“ אי-ציק מאַנגער איז פון זיין זייט מקנה געווען שטערנבערגס אויפטוען אין טעא-טער-לעבן פון רומעניע, און נישט נאָר אין יידישן, זיין באַליבטקייט אין בריי-טע קרייזן. מאַנגער האָט געפילט אין זיך אַ שטאַרקע טעאטער-אַדער און דאָס אַקטיאָרישע האָט זיך צומאָל אַרויסגעוויזן אפילו אין לעבן.

מאַנגערס טעאטער-בענקשאפט האָט זיך אויסגעדרוקט אין זיינע „נאָלד-פאַדעניאַדעס“, אין זיינע „היימישע געשטאַלטן“ אין זיין „נאָלדפאַרן חלום“.

מאַנגער האָט געהאַט אסך טעאטער פייער אין זיינע ווערק. אַ סימן-די-דרא-מאַטיזאַציע פון זיינע חומש-און מגילת-לידער. י. שטערנבערג האָט געהאַט דאָס געפיל, אַז מאַנגער האָט אים אויסגעכאַפט די בכורה אין דיכ-טונג, מאַנגערן האָט זיך געדאַכט, אַז שטערנבערג האָט אים פאַרשטעלט דעם וועג צו דער בינע. פאַקטיש איז יעקב שטערנבערג אַן אַריגינעלער, אינטע-רעסאַנטער פּאָעט און אַן אויסנעמלעך באַנאַכטער טעאַטראַל. איציק מאַנגער, אַ נאָר גרויסער דיכטער און אַ צו ווייניק רעאַליזירטער טעאַטראַל.

ביידע זענען דער שטאַלץ פון דער יידישער קולטור אין רומעניע.

אינהאלט

1. ארום די קארפאטן

9	א שוחטישער שטאם
14	חנה
22	ציפע
31	פאָדעלױער צימעס
36	„גיוֹלאָר“
41	דער מבין
47	ברודער
50	א גאָלדענע קייט
54	לאַ תרצה
60	א באַנענעניש אין יאָס
65	קראָקע, יאָס, גאלאץ
79	דער מידער וואַנדערער זוכט זיין רו
73	דער בית-דין פון אלבא יוליא
77	בצלאלס אייניקלעך
81	א באַזוך אין גאלאץ
86	אַט אזוי ווערט אַ שטעטל
90	בוקארעשטער בלעכערס
96	לאַ תחמוד
101	דער רויטער פאָדעם
105	מיט לייטן גלייך
108	צוויי פייען
112	א פיעסע ווערט געבוירן

117	א הייליקע ארבעט
123	קלעזמערישער יחוס
129	יאסער קהלס-לייט 1859
132	פורים-פאָלקלאָר
135	דערצײל אויף רומעניש

2. היימישע געשטאלטן

139	יאנקו פעטשעטארו
142	פון י. שטיין צו דר. שמעפאן סטינקא
145	„א באַטושאנער פליגל“
152	הלל כהנא
156	ראַנעטי ראָמאַן
162	אײזערנער קאַפּ
166	נאַטע מאַנגער
169	מיהיי וויטעאזו אין א רבניש ספר
172	ג. אסאקי דרוקט ספרים
176	די יאסער הגדה
178	דער בראילעווער דאָקטער
184	ידיש מיט לאטיינישע אותיות
188	אברהם אקסעלראד
191	ס. ווינינגער
194	יוליאן שווארץ

3. היסטארישע און שטייגערישע שירים

199	יונגע יאָרן מיט דער „מאָרגן פרייהייט“
202	אין רומעניע, אין יאס
206	צום גאָלדענעם יובל פונעם „ייווא“
210	דער יידישער שולפאריין פאר בוקאווינע
219	פאר פערציק יאָר
223	מארק שאַנאַלס בריוו צו שמחה שווארץ
228	איציק מאַנגערס בריוו צו ס. קריסטיאן

4. זאפטיקע פירות

	רעצענזיעס וועגן די ביכער פון:
235	אינאָ שאַפירא

238.	ז	ישראל בערקאווויטש
243		חיים גאָרדענשטיין
250		וואָלף טאמבור
261		„בוקארעשטער שריפטן“
266		יעקב גראַפער
268		צו איציק מאנגערס צענטן יאַרצייט

פונעם זעלבן מחבר

נייע יידישע דיכטונג. קליינע אנטאלאגיע, טשערנאָוויץ, 1934 (אין איי-
נעם מיט חיים גינינגער, נאָטע העלפער, הערש סענאל)
30 יאָר יידישע ליטעראַטור אין רומעניע, באקוי, 1974
לערנהעפט פאר יידישער גראמאטיק, בוקארעשט, 1948
א מאָדערוויש יינגל, בוקארעשט, 1979, קריטעריאָן.

DE ACELAȘI AUTOR

Mărturii din veacuri, Bacău, 1947
Manuscrite și cărți rare, Iași, vol. I, 1972, vol. 2, 1974
De la Unirea Principatelor la războiul pentru independența de stat a României, Iași, 1977 (în colaborare cu Const. Gîlea și C. Liviu Rușu)

לעמטאָר: שלום רובינגער
טעכנישער רעדאקטאָר: ש.ט. לעפּאָיעוו

דרוק-פעיק: 1980.5.30
דערשינען אין 1980
פּאַרמאט $54 \times 84/16$
פּאַרלאַגם-בויגן 14,07, דרוק-בויגן 17,5

פּאַליגראַפישע אונטערנעמונג
„דער 13טער דעצעמבער 1918“ בוקארעשט
סאַציאַליסטישע רעפּובליק רומעניע.

I. KARÁ

ANI TINERI ŞI...
MAI PUŢIN TINERI

(FILE DE ALBUM)

EDITURA KRITERION
BUCUREŞTI

1980